

**ФОНД ПЕРВОГО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН –
ЕЛБАСЫ**

СОВЕТ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

**ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ И ВОСТРЕБОВАННОСТЬ
НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ**

XII Международная научная конференция

Сборник статей

(часть2)

Общественно-гуманитарные науки

Алматы – 2018

УДК 001
ББК 72
И 66

ОТВЕТСТВЕННЫЕ РЕДАКТОРЫ:

АБДИРАЙЫМОВА Г.С. – Председатель Совета по науке при Фонде Первого Президента Республики Казахстан, доктор социологических наук, профессор, заведующая кафедрой социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби
АМИТОВ С.А. – кандидат социологических наук, доцент кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби

И 66 **Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане: Сб. статей Межд. Науч. Конф.** (г. Алматы, 22-23 ноября 2018 г.). – Алматы, 2018. – 223 с. – каз., рус., англ.
ISBN 978-601-7079-64-2

В настоящий сборник вошли материалы XII Международной научной конференции «Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане» (г. Алматы, 22-23 ноября 2018 г.).

Материалы предназначены для молодых ученых, исследователей, преподавателей, студентов, магистрантов, докторантов, интересующихся проблемами развития современного общества.

Статьи изданы в авторской редакции.

УДК 001
ББК 72

ISBN 978-601-7079-64-2

ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме

Инновациялық қызметті қазақстандық жоғары мектебі дамуының маңызды беталысы ретінде қарастыру кезінде жоғары оқу орындарының инновациялық әлеуетінің қалыптасуы мен дамуы, инновациялық үдерістердің жаңа ұйымдастыру формаларының білім беруге интеграциясы және олардың мемлекеттік, ғылыми, нарықтық және қоғамдық институттар жүйесіне қосылуы мәселелері алдыңғы жоспарға шығады. Қазіргі жағдайда жоғары мектептің инновациялық әлеуеті елдегі білім мен ғылым саласына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық дамуына да ықпал ету тетігі болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2020 ж дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасына сәйкес, білім берудің бәсекеге қабілеттілігінің басты өлшемі құзыреттіліктің ұлттық жүйесін қалыптастыру және білім беру қызметтерінің халықаралық нарығында қазақстандық жоғары білім берудің беделін арттыру болуы қажет [1].

Шетел тәжірибесі көрсетіп отырғандай, дамыған елдерде жоғары оқу орындары ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді жүргізудің негізгі институционалды элементі болып табылады және ел экономикасының дамуында зор үлес алады. Бүгінгі таңда қазақстандық жоғары оқу орындары аймақтық және жалпы Қазақстан экономикасында инновациялық белсенділік орталықтары мен инновациялық дамудың жылжытушы күші болуы үшін бірқатар шаралардың жүргізілуін қажет етеді. Қазақстанның ұлттық жоғары оқу орындары жақын болашақта зерттеу университеттері болуды өз алдына мақсат етіп отыр. Осы мақсатқа жету үшін жүйелік, қаржылық, құрылымдық тетіктерді дамытуға назар аудару қажет. Сондықтан да осы мәселелерді зерттеу теориялық және тәжірибелік тұрғыдан өте маңызды және өзекті болып табылады.

Жоғары мектептің инновациялық әлеуетін дамыту қажеттілігі халық шаруашылығының әлеуметтік маңызды бөлігі ретінде қазақстандық білім беруге қатысты соңғы онжылдықтың бірқатар үрдістері мен сын-тегеуріндерге байланысты. Бұған экономиканы жаңғырту мен әртараптандыруды; ЖІӨ құрылымындағы қайта өңдеу салаларының үлесін және қосылған құндағы зияткерлік өнімнің үлесін арттыруды; білім және технологиялар нарықтарында бәсекелестіктің шиеленісуін; жоғары оқу орындарының жаңа рөлін озық ғылым мен білім беру орталықтары ретінде ғана емес, сонымен қатар ғылымды қажетсінетін бәсекеге қабілетті өнімді нарыққа шығару жолымен ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін

коммерциаландыруға бағдарланған инновациялық қызметтің маңызды субъектілері ретінде де ұғыну; жоғары оқу орындары санының өсуі және білім беру қызметтері нарығында сұраныс пен ұсыныс құрылымының тепе-теңсіздігі; жоғары оқу орындары арасындағы теңсіздіктің күшейе түсуін жатқызуға болады.

Инновациялық әлеуетті қалыптастыру және дамыту үдерісінде ЖОО тек ғылыми-білім беру орталығы болып қалып қана емес, ол ғылыми-зерттеу институттар, тәжірибелік-конструкторлық өндірістер, конструкторлық бюролар, ғылыми және ғылыми-өндірістік орталықтар, кадрларды даярлау және қайта даярлау орталықтары, технопарктер, инновациялық-технологиялық орталықтар, бизнес-инкубаторлар, шағын және орта инновациялық және ғылымды қажетсінетін кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер түріндегі инновациялық инфрақұрылыммен өзара іс-қимыл жасайтын ерекше оқу-ғылыми-инновациялық кешенге айналады [2].

Бүгінгі күні отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде «инновациялық әлеует» зерттеу объектісі ретінде көптеп кедеседі. Осы ұғымға берген анықтамаларды келесі кестеде бірнеше бағыттар бойынша бөліп көрсетуге болады (1-кесте) [3].

1-кесте. «Инновациялық әлеует» ұғымына ғалымдардың берген анықтамалары

№	Автор(лар)	Жыл	Анықатама	«Инновациялық әлеует» ұғымын зерттеу бағыты
1	Ларина В.П	1999	Инновациялық жобалардың, идеялардың, технологиялардың пайда болуы саласындағы өзін-өзі дамыту және іске асыру қабілеті	Инновациялық әлеует инновацияларды енгізуге мүмкіндік беретін сипаттамалар жиынтығы ретінде
2	Васюхин О.В., Павлова Е.А.	2009	Инновациялық жобаны немесе инновациялық қайта құру бағдарламаларын іске асыру және инновацияларды енгізу арқылы қойылған инновациялық мақсатқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін міндеттерді орындау дайындық деңгейі (бұл жағдайда - ЖОО)	
3	Демчик Д.С., Евстигнеев А.Н, Тишков О.И.	2006	ЖОО-ның инновациялық әлеуетін жалпы жағдайда оның негізгі ғылыми-инновациялық бөлімшелерінің (орталықтар, институттар, кафедралар, зертханалар және т.б.) әлеуеттерінің жиынтығы ретінде қарастыруға болады.	
4	Гижко Д.В.	2012	Инновациялық қызметті жүзеге асыруды қамтамасыз ететін ресурстардың болуымен сипатталады... әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясын іске асыруға сәйкес	

			инновациялық қызметті жүргізуге даярлығы	
5	АшмаринаС.И., ПлаксинаИ.А.	2013	Инновациялық қызметті жүзеге асыруға дайындық деңгейі	
6	ЗариповаА.В.	2012	Ғылыми-техникалық және технологиялық жаңалықтарды өндіру мен жаңғыртуды қамтамасыз ететін жағдайлар мен ресурстардың (қаржылық, кадрлық, ақпараттық) жиынтығы, сондай-ақ инновациялық қызметті іске асыру ықтималдығы	Инновациялық әлеует инновацияны енгізуге ықпал ететін әртүрлі сипаттағы ресурстардың жиынтығы ретінде
7	Суслов В.И.	2008	Қолда бар және инновациялық мақсаттарға қол жеткізуге (инновациялық стратегияны, бағдарламаларды, жобаларды іске асыруға) арналған ресурстар, сондай-ақ инновациялық қызметтің ұйымдық құрылымдары мен технологиялары (тетіктері)	
8	М. Турсунходжаев, Н. Хашимова	2017	Жоғары оқу орнының инновациялық әлеуетін ішкі инновациялық процестерді (білім беру, ғылыми-зерттеу және басқару) іске асыру үшін қажетті өзара байланысты ресурстардың жиынтығы ретінде қарастыру керек.	
<i>Дерек көзі – [2-5] әдебиеттер негізінде құрастырылған</i>				

«Инновациялық әлеует» ұғымының мәні туралы көптеген терминологиялық пікірталастарға карамастан, отандық жоғары оқу орындарын инновациялық дамыту саласында инновациялық әлеуетті есепке алу және іске асыру мәселелері жеткіліксіз зерттелген. Жоғарыда көрсетілген кестеде ресей ғалымдарының «инновациялық әлеует» ұғымына берген анықтамаларының үш бағыты көрсетілген: біріншіден, инновациялық әлеует инновацияларды енгізуге мүмкіндік беретін сипаттамалар жиынтығы ретінде, екіншіден, инновацияларды жүргізуге даярлығы ретінде, және үшіншіден, инновацияны енгізуге ықпал ететін әртүрлі сипаттағы ресурстардың жиынтығы ретінде қарастырылған.

Жоғары мектептің инновациялық әлеуетінің құраушыларын да бірнеше топқа бөліп көрсетуге болады:

- ЖОО-ның инновациялық қызметін жүзеге асыру үшін қолданылатын ресурстар түрлерін сипаттайтын ресурстық құраушылар (кадрлық, зияткерлік, материалдық-техникалық, қаржылық, инфрақұрылымдық);

- ішкі үдерістер бойынша инновациялық ресурстарды пайдалану бағыттарын сипаттайтын функционалдық құраушылар (инновациялық білім беру үдерісінің әлеуеті, ғылыми-зерттеу үдерісінің әлеуеті, инновациялық басқару үдерісінің әлеуеті).

ЖОО-ның инновациялық әлеуетінің құрылымында ресурстардың үш түрі ерекше орын алады:

1) кадрлық: кадрлардың инновациялық қабілеті мен креативтілігі жоғары оқу орнының инновациялық даму қарқынын белгілі бір шешуші деңгейде айқындайды;

2) инфрақұрылымдық: ЖОО-ның инновациялық инфрақұрылымы ЖОО-ның инновациялық әлеуетінің барлық компоненттерін тиімді пайдалану үшін қолайлы жағдай жасауға арналған;

3) имидждік: университеттердің халықаралық рейтингтеріне сәйкес (атап айтқанда, QS рейтингі), жоғары оқу орнының жұмыс істеу тиімділігін сипаттайтын маңызды көрсеткіштерге университеттік қауымдастықтың пікірі және бизнес-қауымдастықтың ЖОО қызметі туралы пікірі болады, олар нәтижесінде инновацияларды табысты енгізу үшін қажетті имидждік әлеуетін қалыптастырады [4].

ЖОО қызметінің инновациялық сипаты оның келесі бағыттарды дамытуға байланысты аймақтық инновациялық жүйені құрудағы рөлі анықталады:

- Жаңа білім генерациясы және жаңа технологиялар өндірісі;
- Жоғары білікті мамандарды дайындау;
- Өңірде инновациялық саясатты қалыптастыруға және іске асыруға қатысу;

- Академиялық ғылыммен, өнеркәсіппен, бизнеспен және аймақтың билік құрылымдарымен стратегиялық серіктестік қатынастарын орнату;

- Өңірдің білім беру мекемелерін оқу-әдістемелік әзірлемелермен қамтамасыз ету, оқу процесіне инновациялық білім беру технологияларын енгізу мәселелері бойынша кеңес беру;

- Бизнес-қоғамдастықта инновациялық мәдениетті қалыптастыру және т.б. [5].

Ішкі инновациялық үдерістерді жүзеге асыру үшін ЖОО-ның қолда бар инновациялық әлеуетті тиімді пайдалануы жоғары инновациялық белсенділікке қол жеткізуге мүмкіндік береді, ол жоғары оқу орнының инновациялық әлеуетті қалыптастыру және пайдалану қабілетін қалаған нәтижелерге қол жеткізу мақсатында қалыптасқан инновациялық климат жағдайында ішкі инновациялық үдерістерді тиімді ұйымдастыру негізінде түсіну керек. Осылайша, инновациялық белсенділік инновациялық әлеуетті одан әрі арттыруға негіз болатын инновациялық қызметтің нәтижелері (әлеуметтік, ғылыми, ғылыми-техникалық, экономикалық) маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын жоғары оқу орнының инновациялық дамуының кешенді сипаттамасы болып табылады. Демек, ЖОО-ның инновациялық қызметінің тиімділігі қалыптасқан инновациялық климат жағдайында ішкі инновациялық үдерістерді іске асыру кезінде оның инновациялық қызметінің нәтижелеріне инновациялық әлеуеттің өзгеру дәрежесімен анықталады [4].

Қазіргі кезеңде экономиканың тиімділігін арттыру үшін жоғары оқу орындарының ішкі әлеуетін – білімді, шығармашылықты, зияткерлік әлеуетті басқару жүйесінде сапалы өзгерістер қажет. Инновациялық әлеует жоғары

оқу орнының инновациялық қызметін жүзеге асыру үшін негіз болып табылатындықтан, оны бағалау ерекше маңызға ие болады. Қазіргі уақытта жоғары оқу орындарының инновациялық әлеуетін бағалаудың бірыңғай әдістемесі әлі күнге дейін қалыптаспаған, сондықтан бұл авторлық тәсілді әзірлеуді талап етеді. Мұндай талдау нарықтың перспективалы сегменттерін иелену, білім беру қызметтерінің сапасын арттыру тұрғысынан оқу орындары арасында салауатты бәсекелестіктің пайда болуына ықпалдасады. Біздің пікірімізше, бұл білім беру саласындағы стратегиялық жоспарлау жүйесінің нәтижелілігі мен тиімділігін жеке оқу орнының ғана емес, мемлекет ауқымында да арттыруға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 4 маусымдағы № 579 Жарлығы.
2. Д.А. Шевченко, Д.А. Каплан. Инновационный потенциал ВУЗа.
3. Н.Н. Шестернева. Инновационный потенциал высшего профессионального образования в области градостроительства. // Инженерный вестник Дона. – №4. – 2014.
4. М. Турсунходжаев, Н. Хашимова. Формирование и использование инновационного потенциала вуза // Biznes – эксперт. – №4 (112). – 2017.
5. Г.В. Варламов. К вопросу о формировании инновационного потенциала исследовательского вуза // Экономика в промышленности. – №3. – 2011. – 125-128 б.

*Абдримова Феруза Асильовна
ҚазҰПУ аға оқытушысы
Feruza_abdrimova@mail.ru*

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы, Қазақстан

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау; оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» делінген [1].

Мұндай үлкен міндеттерді шешу үшін, дәстүрлі оқыту жүйесінен біртіндеп қарқынды даму шеңберіне жеткізе алатын жаңа оқыту технологияларын қолдану керек. Осыған байланысты, бүгінгі таңда

ақпараттық және коммуникациялық технологияларды игеру әрбір жеке тұлға үшін қажетті шартқа айналуға. Себебі, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктері мен жетістіктерін пайдалану оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынасты жақсартады және оқу үрдісінің тиімділігін арттырады.

Қазіргі қоғам – жаңа ақпараттық технологиялар дәуірі. ХХІ ғасыр – ақпарат ғасыры, бүгінде ғылымның әр саласын дамыту ақпараттық жаңа технологияларды игерумен тығыз байланысты.

Сондықтан бүгінгі қоғам талаптарының бірі – ақпаратты меңгере алатын, жан-жақты білімді, жаңа білімдерді игеруге қабілетті ұрпақ қалыптастыру болып табылады.

Жаңа ақпараттық технологиялар нақты білім беру жүйесі бойынша, біріншіден, білім берудің мазмұнынан, екіншіден, ЖОО қызметін ұйымдастырудан, үшіншіден, оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынастан, оқыту әдістерінен көрініс табады.

Оларды қолдану барысында төмендегідей іс-әрекеттер жүзеге асады:

- студенттердің оқып-үйренуге деген қызығушылығын көтеру;
- оқытушы мен студенттің белсенді іс-әрекетін қалыптастыру;
- ақпаратпен жұмыс істей білу дағдыларын қалыптастыру;
- дұрыс шешім қабылдауға үйрету;
- қарым-қатынас жасауға үйрету.

Ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде оқытушыны оқу үрдісінде тек білім беруші емес, ол студенттің бағыт-бағдар берушісі болып есептелінеді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың негізгі артықшылықтары мынадай:

1. Олар студенттерге тақырып шеңберінде немесе белгілі бір уақыт аралығында айтылуы тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтады;
2. Білімге бір-бірінен үлкен арақашықтықта орналасқан әртүрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болады;
3. Оқыту жүйесінің көп деңгейлі жетілдірілуі оқу материалдарының сапасын арттырады [2; 215].

Ақпараттық әдістемелік материалдар коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы білім беруді жетілдіруді көздейді және компьютерді пайдалануға, электрондық оқулықтарды, интерактивті құралдарды қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді.

Электронды оқулық – бұл бағдарламалы-әдістемелік комплекс, компьютердің көмегімен дидактикалық әдіс-тәсілдер және ақпараттық технологияны қолдануға негізделген ғылыми-педагогикалық құрал. Білім берудің кез келген саласында электрондық оқулықтарды пайдалану студенттердің танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды.

Қазіргі заманғы жаңа технологияларды, оның ішіндегі электрондық оқулықтарды пайдалану студенттердің ақпаратпен жұмыс істей білуін қалыптастырады. Электронды оқулықтар жоғары ғылыми және әдістемелік деңгейде жасалады және бағдарлама мен стандарттың дидактикалық бірліктерін анықтайтын, мамандықтың білім беру стандарттарына толығымен сәйкес келуі керек. Электрондық оқулық арқылы түрлі суреттер, анимация, гиперсілтеме, видеокөріністер, дыбыс және музыка тыңдатып көрсетуге болады. Бұл, әрине, оқытушының тақтаға жазып түсіндіргенінен әлдеқайда тиімді, әрі әсерлі.

Электрондық оқулықтардың тиімділігі:

- теориялық материалды өз бетімен оқып үйренуге, зерттеуге мүмкіндік береді;
- сабақты иллюстрациялық материалдармен жабдықтауға көмектеседі;
- сабақта және сабақтан тыс уақытта өз бетімен әртүрлі деңгейлі шығармашылық тапсырмалар орындауға мүмкіндік береді.

Интерактивті құралдарға интерактивті тақта, қалам, панель құрылғысы, планшет және тағы басқалар жатады.

Интерактивті тақта сабаққа қатысушылардың барлығының ойын бір ортаға жинақтап, қажет ақпаратты өңдеу арқылы жалпыланған ақпараттық біліктілікті қалыптастыратын тиімді құрал болып табылады. Алдын ала дайындалған оқу материалдары – презентациялар, мәтіндік, графикалық ақпараттық объектілер – сабақтың жақсы өтуін және барлық ақпарат түрлерін қолдануды қамтамасыз етеді.

Қазіргі ақпараттандыру дәуірінде студенттердің жеке тұлғасын қалыптастырып, ақпараттық қоғамда өмір сүруіне, оның ақпарат ағымында дұрыс бағдар жасап, тиімді шешім қабылдауына қажет ақпараттық технологияларды таңдап алу және оларды қолдану қабілеттілігін қалыптастыруда Интернет көздерін қолданудың маңызы зор.

Онлайн шаралары да бүгінгі күндегі ақпарат алудың тиімді тәсілі. Мысалы, қашықтықтан оқыту, және онлайн конференциялар және т.б.

Ал, инновациялық педагогикалық технологиялар кез-келген пәнді оқыту барысында болашақ мамандардың ой-өрісін кеңейтіп, кәсіби даярлық деңгейін көтеріп, шығармашылықпен жұмыс істеуге, жаңашыл тәжірибелер мен әдістемелерді кеңінен пайдалануға және студенттерге білім беру жаңашылдық тұрғысынан жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сондықтан мұғалімдердің даярлығын жетілдіру инновациялық педагогикалық технологиялардың орны ерекше. Оқу үрдісіне сәйкес келетін инновациялық педагогикалық технологияларды тиімді таңдап алу мен пайдалану бойынша ғылыми зерттеулерде мынадай қағидалар ұсынылған:

- технологияның білім беру мақсатына қол жеткізу үшін атқаратын қызметін анықтау;
- студенттерге тән тұлғалық сапаларға, нақты пәнге, оның мақсаты мен мазмұнына сәйкестігін есепке алу;
- технологиялардың ерекшеліктерін, мазмұнын, пайдалану жолдары

мен іске асыру шарттарын жетік меңгеру;

- технологиялардың өзара байланысын игеру [2; 299].

Инновациялық педагогикалық технологияларға модульдік технологиясы, білім беруді ізгілендіру технологиясы, проблемалы оқыту технологиясы, деңгейлеп – саралап оқыту технологиясы, тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы, түсіндіру басқарып оқыту технологиясы, сын тұрғысынан ойлау технологиясы, жобалап оқыту технологиясы, мәселелік оқыту технологиясы, толық меңгерту технологиясы, ойын технологиясы, жеке тұлғаға бағытталған оқыту технологиясы, оқытудың ықпалды технологиясы және т.б. жатады.

Қазіргі кездегі барлық білім беру технологияларының алдына қоятын мақсаты – студенттің жеке басының дара және дербес ерекшеліктерін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылығын қалыптастыру болып табылады. Жаңа педагогикалық технология оқытушы шеберлігін жетілдіруге ықпал жасап, студенттің ойлау қабілетінің кеңеюіне зор мүмкіндік туғызады.

Қорыта айтқанда, оқу үдерісі – бір орында тұрып қалмайтын, өзгеріп, жаңарып, толықтырылып, дамып отыратын құбылыс, сондықтан ақпараттық-коммуникациялық және инновациялық технологияларды оқу үдерісінде үнемі қолданып отыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Білім туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. 2007 жыл 27 шілде, «Егемен Қазақстан».
2. «Көптілді білім беру негізінде бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру» атты ОҚМПИ-ның 75 жылдығына арналған Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектері. I том. Шымкент, 2012.
3. Педагогикадағы жаңа технологиялар – дамытушы алғышарттар. Қазақстан мектебі, №3, 2011.

Абитова Сымбат Иембергенқызы

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Әлеуметтану мамандығы,
магистратура, I курс*

Исмуханова Гульнара Геннадьевна

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Ә.ғ. кандидаты, доцент м.а.

ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҚ ТЕОРИЯЛАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Жұмыспен қамтамасыз ету адам әлеуетін сақтау мен дамытудың негізгі факторлары болып табылады. Сондықтан мемлекеттің жұмыспен қамту

саласындағы саясатын өңдеу мен жүзеге асыру-әсіресе нарықтық экономикада өте маңызды әрі күрделі мәселе.

Жұмысбастылық түсінігіне экономикалық теориядағы негізгі экономикалық мектептердің өкілдері де көптеген анықтамалар береді, сол себепті де бұл экономикалық категорияның теориялық жағын қарастырып көрелік. Классикалық политэкономияның пайда болуы кәсіпкерлік қызметтің, сауда, ақша айналысы, оның сауда операцияларына тарауымен қатар, өнеркәсіпте және өндіріске түгелдей енуімен тығыз байланысты. Экономикалық теорияның атасы саналатын классикалық мектептің ең көрнекті өкілдері ағылшын экономистері У.Петти, А.Смит және Д.Рикардо. Олардың барлығы да өз дәрежесінде және де жекелей тұрғыда негізгі теориялардың бірі - еңбек құн теориясының негізін қалаушылар болып табылады [1].

Экономикалық категория тұрғысынан алғанда, жұмыспен қамту – бұл халықтың еңбекке кірісу мөлшерін, жұмысшы мен оның жеке мұқтаждықтарының қанағаттандырылу дәрежесін, ақы төленетін жұмыс орындарындағы табыс табуға мүдделілігін көрсететін еңбек қызметіне қатысуы жөніндегі қатынастар жиынтығы [2].

А.Смит «Көрінбейтін қол» теориясының негізін қалаушы. «Көрінбейтін қол» туралы айтқанда А.Смит, шаруашылық іс-әрекетке араласатын әрбір адам өз мүддесін басшылыққа алады және жеке мақсаттарын көздейді деген, яғни оның мәні нарықтық экономика автоматты түрде өзін-өзі реттейді дейді (нарықтағы сұраныс пен ұсыныстың ауытқуы, бәсеке, бағалардың, жалақының, пайданың өзгеруі, және т.б.). адамдар өзінің бас пайдасын ойлай отырып, қызмет барысында олар қоғамдық өнімнің ұлғаюына, жалпы игіліктердің өсуіне ықпал етеді. Бұл нарық заңдылықтарының «көрінбейтін қолы» арқылы жүзеге асырылады, сонда адам өз пайдасын ойлай отырып қоғам мүддесіне сай қызмет етеді екен. Нарықтық экономикадағы тәртіп бәсеке арқылы орнайды. Еркін бәсеке жағдайында өндірістің реттеушісі баға болады. Ол ресурстардың көлемін, бөлінуін, жұмыс күшінің қозғалысын реттейді.

А. Смиттің қызықты түсініктері мен ұстанымдары еңбек ақысына байланысты болды. Ол жұмысбастылық пен оның байланысын тікелей қарастырмады, бірақ еңбекақы еңбектің жеңілдігіне немесе қиындығына, ондағы тазалық немесе қолайсыздыққа, аталмыш жұмыстың мәртебелігі немесе төменділігіне тәуелділігіне орай өзгереді деп тұжырымдады.

Давид Рикардо классикалық мектептің екінші белгілі өкілі, өз уақытында ең басты ағылшын экономистерінің бірі ретінде танымал болды. Оның ең басты еңбегі 1817 жылы «Саяси экономиканың және салық салудың басталуы» атты тақырыпта жарық көрді. Ол А. Смиттің негізгі ережелерін әрі қарай дамытып, оның зерттеулеріндегі бірқатар кемшіліктерді түзетті. Д. Рикардо құнның еңбектік теориясы позициясын нық ұстанып, еңбектік құн заңдылығын нарықтық шаруашылықты еңбасты реттеуші қағида деп есептеді және де тауардың айырбас құны оның өндірісіне кеткен еңбекке

пропорционал деп есептеді. Ең кең таралған ойдағы тауардың құны тек ұсыныс пен сұранысқа тәуелді болады деп тұжырымдау ғылым мен тәжірибедегі көптеген қателіктерге себеп болады деп есептелді [6].

Д. Рикардо экономикаға, еркін саудаға мемлекеттің араласуын барынша шектеуді қолдады және де нарықтық капитализмнің жүйесіу шаруашылықтың ең ұтымды жүйесі деп есептеді.

Осыған орай, классиктер нарықтық жүйе ресурстарын, соның ішінде жұмыс күші ресурстарын толық пайдалануды қамтамасыз етуге қабілетті деп болжады. Олар толық жұмысбастылық нарықтық экономиканың нормасы, ал ең жақсы экономикалық саясат - мемлекеттің экономикалық өмірге араласпау саясаты деп тұжырымдады.

Жұмыспен қамтудың классикалық теорияларын қорытындылай келе, келесідегідей тұжырымдар жасауға болады:

1) Толық жұмыспен қамту нарықтық экономиканың басты нормасы болып есептеледі. Нарықтық жүйе автоматты түрде өзін-өзі реттеуші болып толық жұмыспен қамтамасыз етуді қамтиды.

Осы ретте, еңбек нарығында пайда болатын стихиялық теңсіздіктер жалпы тепе-теңдіктің негізін қалайды. Сондай-ақ, экономикада жұмыспен толық қамтылған кезде өндіріс деңгейі қамтамасыз етіледі.

2) Басқа ресурстар нарығындағыдай еңбек нарығындағы реттеу автоматты құралдар есебінен жүзеге асырылады. Тауар нарығындағы бағаның арзандауы еңбек ақының төмендеуіне немесе оның деңгейі өзгермеген кезде жұмыссыздықтың пайда болуына алып келеді. Жұмыс күшіне деген сұраныстан ұсыныстың артуы жалақы мөлшерін азайтады. Ал, ол өз кезегінде айтарлықтай төмен жалақы төлей отырып, қосымша жұмыс күшін тартуға мүмкіндік береді.

3. Еңбек ресурстарын толық пайдалана алуға мүмкіндік беретін, жұмыс күшінің өзін-өзі реттейтін нарығы жағдайында мемлекет еңбек нарығы механизіміне араласпауы тиіс. Сонымен қатар, оның араласуы орынсыз және зиянды болып саналады. Бұл теория экономикалық субъектілерге қатысты мемлекеттің бейтараптық қағидасын қалыптастырады және ХХ ғасырдың 30 жылдарында, «Ұлы депрессияға» дейін жұмыспен қамту саласында мемлекеттің араласпауы жөніндегі өз ұстанымдарын дәлелдеді.

Жұмыспен қамту теорияларының экономика ғылымының бір бөлігі ретінде қалыптаса бастауын, бірқатар мемлекеттерде жұмыссыздықтың қатты белең алуына Ұлы тоқырау себеп болды. Осы уақытта жұмыссыздық мәселесін шешуге көңіл бөле отырып, бірқатар теориялар пайда болды. Яғни бұған жұмыспен қамтудың экономикалық теориясында төңкеріс ретінде қабылданған, ағылшын экономисті Джон Мейнард Кейнстің «Жұмыспен қамтудың, пайыздың және ақшаның жалпы теориясы» атты басты еңбегінің шығуы дәлел бола алады. Кейнстік теорияның классикалық теориядан өзгешелігі, ол нарықтық экономика мен жұмыспен қамтуды талдауда және бір жүйге келтіруде жаңа көзқарасқа сүйенді. Кейншілдіктің негізі нарықтық экономикада толық қамтылуды қамтамасыз ететін жұмыспен қамтудың

автоматты тетігі жоқ екендігі туралы қағида. Бұл ілімде, жұмыспен қамтудың классикалық теориясындағы баға мен еңбекақы икемділігі мен пайыз қойылымдарының ауытқулары, нарықтық экономиканың толық қамтылуды қамтамасыз ете алатындай автоматты реттеу тетіктері деген тұжырымы жоққа шығарылады. Кейнс бойынша жұмыспен қамту деңгейін күтілетін тұтыну шығындарынан және болжанатын капитал салымдарынан қалыптасатын тиімді сұраныс динамикасын анықтайды. Дж.М.Кейнстің теориялық тұжырымдамасының басты мәселесі, оның пікірінше «адамдар көбінесе табыстары өскен сайын өздерінің тұтыну деңгейлерін өсіруге бейім, бірақ бұл табыстың өсу мөлшеріне толық сай емес» деген тұжырымынан туындайтын негізгі психологиялық заң» арқылы анықталатын «тұтыну бейімділігі» мен «сақтау бейімділігі» арасындағы функциялық байланысты табу. [7].

Әлеуметтік маңыздылығы жағынан жұмысбастылықты ең жоғары құндылыққа жатқызуға болады. Оның анықтамасы және мәселесі қазіргі кезде экономикалық әдебиеттерде өте маңызды орынды алады. Көп жағдайда оны өндірістік көзқарас тұрғысынан қарастырады. Бұл тұста экономист-ғалым А.Э.Котлярдың жұмысбастылыққа берген түсініктемесі өте орынды болып келеді, яғни «жұмыс орындарын қамтамасыз ету бойынша және шаруашылық іс-әрекетте қатысуына қарай болатын адамдар арасындағы қарым-қатынастар жүйесі» деп көрсетеді. Жұмысбастылық процесі, бір мезгілде жұмысшы күші және жұмыс орындары сатылатын және сатылып алынатын еңбек нарығында жүреді (жұмыс беруші жұмыс орындарын ұсынады, ал жұмысшы күшінің иегері өзінің еңбекке қабілеттілігін ұсынады). Яғни жұмысшы күшінің және жұмыс орындарының нарықтары халықтың жұмысбастылық формасында жалдамалы еңбекпен бірігеді. Сонымен «халықтың жұмысбастылығы дегеніміз адамдардың еңбектік іс-әрекетке тартылу шаралары, олардың еңбектегі қажеттіліктерінің қанағаттандырылу дәрежесі, жұмыс орындарымен қамтамасыз етілулері» деп білеміз.

Экономистердің бірқатары 4-5 % шегіндегі жұмыссыздықты экономикалық қолайлы деп есептеуге болады және оны әлеуметтік қамту проблема туғызбайды деп есептейді. Әрине бұл орынды, өйткені олар жұмыссыздықтың «табиғи» нормасы деп бұл жерде жұмыспен қамту деңгейіне сай келетін норманы айтып отыр. Бұл деген табиғи жұмыссыздық, жұмыс күшіне деген сұраныспен қатаң анықталған дегенді білдіреді. М.Фридмен, кез-келген уақытта нақты жалақы ставкасының құрылымындағы тепе-теңдікпен сай келетін жұмыссыздықтың қандай да бір деңгейі болады дейді. Бұл кезде жұмыссыздық деңгейіне нақты жалақы ставкасы белгілі бір «формальды» қарқынмен өсу тенденциясында болады, яғни капиталдың жасалуы, техникалық жаңалықтардың енуі және басқа да процесстер өздерінің ұзақ мерзімді траекторияларында қалатын кезге дейін үздіксіз ұсталынып тұратын қарқынмен өседі. Егер де саясаткер, жұмысбастылықтың табиғи деңгейін сол кездегі шегінен ары қарай асырғысы келетін болса, онда бірінші кезекте бағаның өсуі тұрады. Жұмыссыздықтың

«табиғи нормасы» теориясының басты кемшілігі – оның еңбек нарығында да, тауар нарығында да жетілген бәсекені алатыны, ал егер ақшалай жалақының динамикасы инерциялы болса және де бәсеңдеуге көнбесе, онда бұл жағдайда күтілетін баға өсуі мен қазіргі бағаның сәйкес келуі бір ғана емес, әр түрлі жұмыссыздық нормасында орын алмақ (М.Фридмен бойынша ол жұмыссыздықтың деңгейінің «табиғи» белгісі болып келеді), яғни еңбек нарығы тепе-теңдік жағдайда болуы міндетті емес.

Еңбек нарығының екі жақтылығы жас мамандар үшін басты кедергілердің бірі болып табылады. Ішкі фирмалық еңбек қатынастарының механизмдері мен институттарына үлкендік принципі тән.

Қорыта келгенде әрбір ЖОО аяқтаған жас тұлғаның кәсіби-біліктілік дәрежесінің жоғары болуы, бәсекелестік дамыған нарық қоғамындағы оларға деген сұраныстың жоғары болуына негіз болады. Сондай-ақ, жұмыс берушілердің жұмысқа қабылдау кезінде қоятын талаптарына толықтай жауап бере алады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Волгина Н.А. - М.: Экзамен, 2003. - 2-е изд., перераб. и доп. - 480 с.
2. Рынок труда. Учебник/ под ред. Буланова В.С. и Волгина Н.А. - М.: Экзамен, 2003. - 2-е изд., перераб. и доп. - 480 с.
3. Сураганова С.К. Рынок труда и занятость. - Астана: Елорда, 2001. - 228 с.
4. А. Смит . Исследование о природе и причинах богатства народов.- Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1962. -680с.

*Амантаева Джамия Бериковна,
докторант каф. социологии и социальной работы,
КазНУ им. аль-Фараби
jamik177@mail.ru*

*Бурханова Дана Камаловна,
PhD, и.о. доцента каф. социологии и социальной работы,
КазНУ им. аль-Фараби
dana.burkhanova@gmail.com*

*Тауекелова Толганай Батырбековна,
старший преподаватель каф. истории Казахстана и СГД,
КазНМУ им.С.Д. Асфендиярова batyrkyzy76@mail.ru*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ КРАСОТЫ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Резюме

Қазіргі заманғы Қазақстанда сән индустриясы танымал әлеуметтік тенденцияға айналады. Сән индустриясын зерттеудің өзектілігі мыналармен анықталады: біріншіден, өзгеріп жатқан қазақстандық қоғамда "сән" және

"тартымды сыртқы келбет" категориялары тек әйелдер үшін ғана емес, ер адамдар үшін де маңызды болуда. Бұл мақалада бьюти-сәннің және косметика жарнамаларының, пластикалық хирургия үшін құралдардың белсенді дамуының күшейтілуі және жанана түрде қазіргі заманғы кез келген адамның сыртқы сән келбеті дамуының құндылықтары көрсетіледі.

Индустрия красоты в современном Казахстане становится популярной социальной тенденцией. Для начала необходимо дать определение понятия «индустрия красоты». В большом толковом социологическом словаре, нет точного совпадения, поэтому рассматриваются термины: «индустрия услуг» - (service industries). Индустрия, в большей степени связанная с производством услуг, а не товаров, например, туризм.[1]

Красота - высшая степень целесообразности в природе, гармонического соответствия и сочетания элементов (в том числе и противоречивых) во всяком устройстве, во всякой вещи и во всяком организме. [2]

Существует тысяча определений красоты, и тысяча ее стандартов.

Актуальность изучения индустрии красоты в современном Казахстане определяется, во-первых, тем, что в меняющемся казахстанском обществе термины (категории) «красота» и «притягательный внешний вид» стали ценностно-важными не только лишь для женщин, но и для мужчин. Данный тезис подкрепляется активным развитием бьюти-красоты и рекламы косметики, средств для пластической хирургии, что косвенно показывает о росте ценности красивого внешнего вида в ежедневной жизни любого современного человека.

В развитие социологии тела большой вклад внесли своими идеями кроме М. Фуко также Г. Зиммель, Ж. Бодрийяр, Н. Элиас, М. Мосс, У. Самнер, И. Гоффман, П. Бурдьё, Р. Мерфи и др. Еще у Г. Зиммеля социология пространства строилась с учетом телесности человека. В классической работе «Экскурс о социологии чувств» (1923) Георг Зиммель описывает не только зрение и слух, но и феномен чувственной близости.[3] Каждый человек в той или иной мере, зависит от моды на внешность.

Ежемесячные расходы казахстанцев в бьюти-индустрии становятся обязательной статьей расходов наряду с расходами на образование, продовольствие, жилье и одежду и досуг. Изображения красоты повсюду. Фотографии красивых мужчин и красивых женщин украшают страницы глянцевого журналов, телевидения, рекламных щитов, потребительских товаров и Интернета. В развивающемся мире озабоченность телом и красотой усиливается, а индустрия красоты, несмотря на многие годы феминизации, - это многомиллионные траты в год. Каждый современный человек заинтересован в привлекательной внешности.

В Казахстане в любом газетном киоске, на полках супермаркетов продают десятки журналов по различным аспектам красоты, стиля, моды и здоровья.

Индустрия красоты имеет очень глубокие корни в истории. Некоторые из самых ранних записей о человеке включают некоторые украшения тела. На протяжении всей истории люди искали способы сделать себя более заметными и красивыми. Главное, что постоянно меняется, - это то, как разные культуры определяют человеческую красоту.

Индустрия красоты была естественным результатом человеческой потребности улучшить свою внешность, основанную на современном восприятии красоты.

Бьюти-индустрия включает всебя не только продажи косметики, парфюмерии и продуктов для ухода за кожей и волосами. Салоны красоты и курорты считаются сервисным сектором индустрии красоты. Кроме того, некоторые экономисты включают в себя клубы здоровья и косметический уход, пластическую хирургию в своем определении рынка.

Современные социальные потребности, следствием чего стало бурное развитие индустрии красоты в последние десятилетия, имеют объективную природу. Они возникли в результате определенных социальных процессов, характерных для общества постиндустриальной эпохи. Достижение красоты - это не просто тщеславие. Когда дело доходит до личного и профессионального успеха, более привлекательные люди имеют явное преимущество перед своими менее привлекательными сверстниками.[4]

Социологи и ученые изучающие средства массовой информации утверждают, что «эстетический капитал» - статус, полученный из красивой внешности, - это форма символического капитала. [5]

Бурдые отметил, что внешность не полностью зависит от траекторий классов, один и к счету для ресурса физического облика. [6] Социологи разработали ряд понятий: телесный капитал (Wacquant, 1995), физический капитал (Шиллинг, 1993) и эстетический капитал (Anderson, 2010).

В совокупности эти работы показывают, как воплощенные капиталы конвертируются для индивидуальных вознаграждений, таких как заработок, статус и романтический результатов (например, Hammermesh, 2011).

Коэффициенты пересчета телесного капитала являются гендерными (Martin & George, 2006), и некоторые феминистские ученые утверждают, что сама по себе женственность и красота является формой капитала, недоступной для мужчин, например, в поле работы внимательности (Huppatz, 2009).

Эти анализы косвенно определяют первичную стоимость чьего-либо воплощенного капитала как проживание с держателем капитала себя. Крайняя версия этого аргумента – концепция "эротического капитала", который Хаким утверждает, является женским коллективом актив, потому что биологический мандат делает сексуальную привлекательность женщин более ценной, чем у мужчин.

Сохраняя фокус на капитале как личном активе с индивидуальными результатами, социологи неявно делятся с неоклассические экономисты выдвинули предположение о том, что самоинвестирование приводит к лучшим рыночным результатам, парадигматичность человеческого

капитала(Becker, 1994), это эксплицитен словно обрамление эротического капитала, который позиционирует красоту как валюту, кто обладает ей, тот получает возможность 'тратить' его. Такой подход является примером неолиберальной философии личного императива для самоинвестирования и игнорирование системных властных отношений, которые неравномерно распределяют стоимость «красивого» капитала народности. Этот подход также объединяет владельца данного имущества в качестве его владельца, игнорируя тем самым политическую экономию, которая структурирует стоимость капитала (Chauvin & Jaunait 2015). Выходя за рамки личной выгоды, возникает вопрос: кто, помимо одаренного индивидуума, извлекает выгоду из ценности воплощенного капитала людей и как?

Исследования показывают, что чем более привлекательным является человек, тем более вероятным он или она должен быть успешным. Хорошая внешность дает людям хороший старт в большинстве областей жизни, включая бизнес и отношения. Привлекательным обычно легче найти работу, и во многих случаях красота может играть роль в развитии потенциала.

В большинстве культур женщины должны быть привлекательными, а мужчины часто поощряют их внешность, и, возможно, именно поэтому женщины «делают» огромное количество продаж в индустрии красоты. В современном обществе красота лица и тела, яркий, привлекательный внешний вид, следование модным тенденциям приобретают весомую ценность, определяют важную оценку в сознании людей, так как привлекательный имидж становится значением, эмблемой или символом, демонстрирующим определенный социальный статус и степень успешности, счастья человека

Казахстан по рейтингу [UN Comtrade Database](#) в 2015 году занимал 79 место из 137 стран с объемом экспорта продуктов индустрии красоты в \$17,57 млн. Причем в 2015 году наблюдалось сокращение внешнеторговых операций по данным видам продукции: экспорт сократился на 39%, импорт на 22%. [7]

В РК на сегодняшний день, индустрия красоты, и исходящие от бьюти-сферы объективные социальные потребности, не стали предметом конкретного социологического анализа.

Что же представляет собой индустрия красоты? Во-первых, это отрасль экономики, в которую входят: производство и продажа косметических средств, предоставление бьюти-услуг (маникюр, стрижки, макияж, татуаж и так далее), моду, а также реклама, маркетинг и PR-технологии.

Во-вторых, это социальный институт, который помогает вкладывать в свой собственный человеческий капитал. «Человеческий капитал» как концепция сформировалась на рубеже 1950–60-х гг. XX века благодаря американскому экономисту Т. Шульцу и базовым разработкам Г. Беккера в труде «Человеческий капитал». [8]

В-третьих, это бизнес, который приносит немалый доход, и находится на одном из первых мест по уровню прибыли среди других сфер услуг.

Само назначение таких предприятий красоты и здоровья предполагает, что индивиды (клиенты) посещают эти заведения с целью инвестирования материальных средств в усовершенствование и поддержание красоты и здоровья. Усвоение этих видов человеческого капитала укоренено в сетях межличностных отношений, основанных на взаимном доверии всех участников этого процесса. Поскольку в современном обществе ценность капитала красоты и здоровья возрастает, а чрезмерное стремление к улучшению внешних показателей может привести к заболеванию организма (например, нерациональное применение лазерных технологий, ботокса и т. п.), люди склонны производить инвестиции в себя в тех предприятиях, которые вызывают у них доверие.

Такое доверие обычно основывается либо на собственном опыте, либо на информации, полученной от вызывающих доверие осведомителей, которые уже имели дело с данным предприятием. [9]

По данным приложения «2-gis» в современном г. Алматы зарегистрировано: 2704 салона красоты, 2053 парикмахерских, 1949 ногтевых студий, 1448 косметологических клиник, 1019 салонов визажа или макияжа, 702 организации предоставляющие услуги по татуажу лица, 140 spa-организаций, 57 барбер-шопов, 46 пластических клиник.

В Алматы, самым популярными организациями бьюти-индустрии являются салоны красоты и парикмахерские, на их долю выступает - 47% от всей емкости рынка индустрии красоты. Хотя доля пластической хирургии и косметологии на общем рынке составляет 15%, и их доля с каждым разом будет расти, так как популярность эстетически-хирургического спроса растет с каждым днем. Рынок индустрии красоты и здоровья постоянно развивается, рост индустрии красоты составляет около 15–20 % в год. [10]

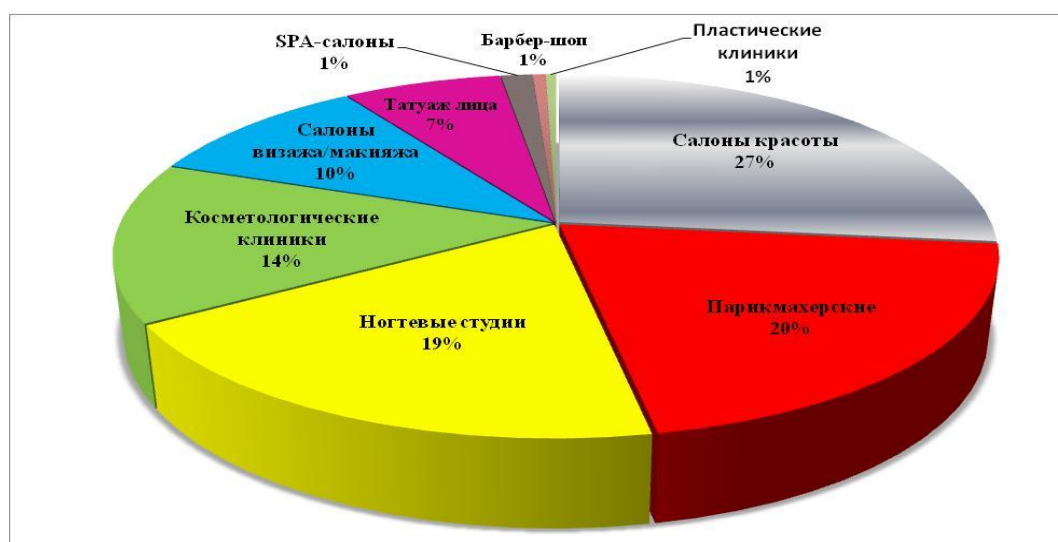

Диаграмма 1. Распределение видов организаций индустрии-красоты в г. Алматы, ноябрь 2018

Модельные стрижки для мужчин в целом по Казахстану обходятся дешевле, чем аналогичные женские, но сама услуга дорожает быстрее. Так, по итогам мая, женская модельная стрижка стоила в среднем по стране 1742 тг, что на

5,1% больше, чем годом ранее; мужская - 1158 тг, сразу на 7,2% дороже, чем год назад. [11]

Диаграмма 2. Средняя стоимость модельной стрижки в разрезе крупных городов, и в РК, тыс. тенге

В Казахстане «индустрия красоты» приобрела активное развитие в годы после «перестройки» и распада СССР и прошла длинную дорогу становления от примитивных парикмахерских на «базаре», простых не очень оборудованных спортивных залов и так далее, до места, куда приходят не только стричься, бороться с внешними недостатками и делать макияж и маникюр, но и омолаживать кожу, корректировать фигуру, бороться со стрессом, увеличивать свой социальный капитал.

Несмотря на внушительные показатели роста данного сегмента бизнеса, на сегодняшний день индустрия красоты и здоровья представляет собой новый социальный институт, находящийся в процессе постоянных трансформаций.

Список источников:

1. Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. В 2-х томах: Пер. с англ. Н.Н. Марчук. М.: Вече, АСТ, 1999.
2. <http://ru.wikipedia.org/>
3. https://psyera.ru/sociologiya-tela_7929.htm
4. Hamermesh, D.S., 2011. Beauty Pays: Why Attractive People Are More Successful. University Press, Princeton, NJ: Princeton. ISBN1400839440, 9781400839445 Всегостраниц: 232
5. Anderson, T., Grunert, C., Katz, A., & Lovascio, S. (2010). Aesthetic capital: A research review on beauty perks and penalties. *Sociology Compass*, 4(8), 564– 575
6. The body. Bourdieu, 1984, p. 91.
7. <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2017-03/beauty-industriya-krasota-vsegda-v-cene>

8. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал // США: экономика, политика, идеология. 1993. № 11. С. 109–119., с. 115
9. Пузанова Ж.В., Троцук И.В. Нарративный анализ: понятие или метафора? // Социология: 4М. 2003. № 17. С. 56–82.с. 60
10. Индустрия красоты в цифрах [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.beautyforum.kz/ru/article/93> (дата обращения: 27.05.2013)
11. Расчеты на основе данных КС МНЭ РК

*Амантаева Д.Б.,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты,
jamik177@mail.ru*

*Толғанай Батырбекқызы Тауекелова,
С.Ж.Асфендияров атындағы ҚазҰМУ, аға оқытушы,
batyrkyzy76@mail.ru*

БАСҚАРУШЫ МЕНЕДЖЕРДІҢ БЕДЕЛІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰНДЫЛЫҚ РЕТІНДЕ

Түйіндеме

Мақалада басқарушы менеджердің беделінің басты әлеуметтік құндылық екендігі қарастырылады. Бедел ұғымына әлеуметтанулық анықтама бере отырып, оның басқарушы менеджер үшін маңыздылығы зерттеліп, топ-менеджердің беделі мен басқарушының өзара байланыстылығын түсіндіруге арналған.

Түйін сөздер: бедел, құндылық, билік, инновация, креативтілік, бұйрық, басқарушылық шешімдер, басқарудың беделді стилі, басқарудың демократиялық стилі, креативті менеджер.

Қазіргі заманғы басқару кез келген ұйымның басқару элементі екені даусыз. Басқаруды жетілдіру түрліше жүреді, тәжірибені пайдалану (эмпирикалық тәсіл) және анағұрлым күрделі мәселені шешу, сонымен қатар дамуды да шектеуі мүмкін (прагматикалық тәсіл). Бүгінгі күнде басқару жүйесін зерттеу-басқаруды жетілдірудің ғылыми тәсілінің басты факторы ретінде қарастыруымыз керек.

Бедел (латын тілінен auctoritas-билік, ықпал) деген мағына береді. Философиялық және социологиялық әдебиеттерде бедел ұғымы кең және тар көлемде анықталады. Беделді ерекше қатынастың түрі ретінде қарастыруға да болады, яғни беделді иеленуші субъектімен (басқарушы) және бедел арқылы ықпал етуші объекті (бағынушы) арасында қалыптасады. Сонымен қатар, бұл қатынас әлеуметтік мазмұнда ғана емес, беделді иеленуші тұлғалық қатынастармен де көрініс береді. Белгілі бір беделді

иелену мен оның қалыптасуы қоғамдық қатынастардың жүйесінде, оның ішінде, экономикалық, саяси, әлеуметтік, діни, кәсіби-іскерлік салаларда айқын қалыптасатынын, қызмет ететінін және бекітілетінін білеміз. Себебі, бедел жалпыға ортақ ережелер мен құндылықтар тарапынан қолдау табатыны белгілі. Қандай жағдайда да, бедел әлеуметтік құндылық болып табылады деген сұраққа жауап іздейтін болсақ, яғни ол, әлеуметтік құндылық ретінде оны иеленушінің бейімділігі, қоғамдық және тұлғалық қызметтерін сәтті орындауы, өзінің нақты басқарушылық қызметінің алдында, басқаратын ұжымының алдындағы, қоғам мен өзінің алдындағы саналы түрдегі жауапкершілігінің жоғары деңгейі мен шыдамдылығы, компетенттілігі мен толеранттылығы қасиеттерімен, ережелер мен құндылықтарға сүйенген билікпен куәландыра аламыз. Себебі, құрмет-осы беделдің негізі болып табылады. Ал беделдік қатынастар ешбір жарғылармен, ресми бұйрықтармен, қаулылар мен заңдармен жасалмайды. Сондықтан да, ол формальды емес. Көптеген ғалымдар атап айтсақ, М.Вебер, Б.Рассел, Д. Истон, Р.Бершедт беделді биліктің бір формасы ретінде қарастырғандар, билік пен бедел бір-бірімен сәйкес келеді, жалпы және ерекше негізде, яғни, бедел биліксіз мүмкін емес дейтіндер. Мысалыға, «М.Вебер беделді құрылымдар әр әлеуметтік институтта бар екенін және оның саяси көзқарастары осы құрылымдарды барлық жағдайларда талдауымен байланысы екенін атап өтті. Әрине, оның мемлекеттік құрылымға қатысы көзқарастары үшін аса маңызды болды Ол өзінің беделді билік құрылымдарын талдауын іс-әрекеттер сипаты туралы болжамдарына сәйкес келетін жолмен бастады. Ол үстемдік түсінігін былай анықтады: «Кейбір нақты топтардың белгілі бір адамдар тобына бағыну ықтималдығы». Үстемдік әртүрлі негіздерге, заңды және заңсыз, сүйенуі мүмкін, бірақ М.Веберді қызықтырғаны үстемдіктің заңды нысандары немесе бедел деп аталған түрі болды» деп жазады Дж. Ритцер [1]

Британдық социолог Дж. Голдторп ХХ ғасырдың 70-80жылдары «таптық кестені» еңбекпен қамтамасыз ету ұғымында таптық позицияның жіктелуін жасаған. Ол он бір таптық критериидің негізіне еңбек жағдайына (авторитет) және нарықтық жағдай (экономикалық мүдделер және өмірлік шанстарды көрсеткен.) Оның ойынша, кәсібилер, басқарушы қызметкерлер (менеджерлер) және әкімшілік қызметкерлер (бюрократия) тапты құрайды, олар айналысатын сфералары бойынша қоғамдық текке бөлінеді, олардың ерекшелігі – жұмыстағы жауапкершілік сипаты мен автономдылығы. Бұл тапты ол «қызметтік» немесе «сервистік» деп атаған. Бұл ұғымды Дж.Голдторп енгізе отырып, оларды орта таптың бөлігі немесе секторы деп түсінеді де, оларға мемлекеттік қызметкерлерді, техникалық қызметкерлерді және жоғары табыс төленетін кәсібилерді жатқызады. «Сервистік таптың әлеуметтік-экономикалық белгісі – жалдамалы жұмыскерлер, қоғамдық еңбек бөлінісі жүйесінде үстемдік етуші позицияны алғанмен жеке капиталдары болмайтындар. Бұл тапқа кіретіндер екі категория бойынша жүреді: білім және формальды

квалификация. Бұл таптың мүшелері нарықтық экономикада басымдыққа ие және жұмысының привилегиясы жоғары, жоғары авторитетті иеленеді, жоғары материалдық марапат пен карьера кепіл бола алады. «Сервистік» атаудың өзі қазіргі капиталистік қоғамның талаптарына қызмет етеді»- деп жазды.[2]

Бедел ұғымын әлеуметтанулық әдебиеттерде бекітілген және заңдастырылған басқа адамдардың әрекеттері мен мінез-құлығын басқару құқығы деп береді. «Бедел әрдайым басқаруды, сонымен қатар бағынуды білдіреді. Кім басқару өкілеттігіне ие болса, сол бағынушыларды бақылап отырады; яғни олар өздерінің психологиялық ерекшеліктеріне емес, айналасындағылардың міндетіне қатысты басымдыққа ие болады. Бедел сияқты, бұл міндет адамның өзіне емес, лауазымдарға бекітілген. Билік жалпыланған әлеуметтік құбылыс емес, кімнің тексеруге жататыны, сонымен қатар, тексерудің рұқсат етілген сфералары қоғамда көрсетілген. Соңында, бедел заңды түрде болғандықтан, санкциялар оны орындамағандарға қатысты болады» деп жазады Р.Дарендорф. Ғалымның пікірінше, бедел басқара білу мен бағындыра білуден тұрады деп қарастырған.

Инновациялық технологиялардың дамуы біздің елімізде жаңа стратегиялық міндеттерді қойып отыр, ол әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті өнімдерді шығару. Бұл жерде айтайын дегенім, бәсекеге қабілетті, білімді, тәрбиелі, тұлғалық қасиеттері сапалы мамандарды тани білу, оларды болашақ басқарушы менеджер немесе жетекші ретінде тәрбиелеу. Қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайда, адамзат баласының қызметі түрлі инновациялық ендірулердің есебінен мақсатты түрде дамуымен сипатталады. Басқарушы менеджер осы жағдайдың жүзеге асуын атқарып ғана қоймай, жаңаша істердің тікелей жасаушысы бола алуы тиіс. Инновациялық басқарушы бұл бағытта мынандай қызметтерді атқарса деген ойды айтамыз: беделді инноватор басшы инновациялық қызметтің дамуының бірден бір ықпал етуші факторы болуы тиіс. Себебі, «басқару-өз ісінің білгірі болу мен керемет ұйымдастыра білуде»- жатыр. Басқару бір басқа да, өз ісінің білгірі болу, оны ұйымдастыра білу екінші мәселе. Біріншіден, инновациялық қызметті оқыту инновациялық кадрларды өндірудің факторы ретінде, екіншіден, басқарушыға лайық тұлғаны дайындау мен оны тәрбиелеу, ізбасар қалдыру. Яғни, бұған Монтескьенің сөзімен айтар болсақ: «Азаматтардың көп бөлігі сайлаушы болуға жарайтыны, бірақ сайлануға қажетті қасиеттердің барлығына ие бола алмайтыны сияқты, халық та басқа тұлғалардың іс- әрекеттерін бақылауға қабілетті болса да, өз алдына жеке іс жүргізе алмайды»- деген.[3]. Көріп отырғанымыздай, халықты, ұжымды, мекемені сонымен қоса, отбасында басқаратын адамның қажет екендігі, оның беделі мен қадір- қасиетінің жоғары болуы анық сезіледі. Ол басшы өзінің сол қоғамның, сол ортаның, сол ұжымның ұйытқысы екендігін сезіне білгені дұрыс. Төртінші басқару төңкерісі капитализмнің және батыстық өркениеттің индустриалды

прогресінің бастауымен байланысты кәсіби басқару дамыды. Н.Макиавеллидің төрт принципі басқарудың дамуына ықпалын тигізгені мәлім, олар: бедел немесе лидердің билігі, жақтастардың қолдауына сүйенеді; бағыныштылар білуі тиіс, өздерінің басшысынан нені күтетінін және түсінуі тиіс, басшы олардан не күтетінін; басшы аман қалуды немесе әрекет етуді меңгеруі тиіс; басшы- өзінің жақтастарына ақылдылық пен әділеттіліктің үлгісі болуы тиіс дегенді алға тартады. Осы жерде беделдің қызметтеріне де назар аударғанымыз жөн. Беделді иеленуші ретінде басқарушы көптеген қызметтерді атқарады: өндірістік, ұйымдастырушылық, саяси, тәрбиелік және т.б. Бұл қызметтерді жүзеге асыру әрине, лауазымды беделдің негізінде, биліктің көмегімен мүмкін болады. Менеджердің басқаруы өзінің бағынушыларына түрлі әрекетті пайдалануымен жоғарлауы мүмкін. Менеджердің лауазымды мінез-құлық стилі ереже бойынша шкаламен өлшенеді, бірінші полюсінде - басқарудың демократиялық стилі болған болса, екінші полюсінде- менеджердің беделді басқару стилі жататыны анық. Басқарудың демократиялық стилінде менеджер өзінің шешімдерін бағынушыларына танудан қашады, міндеттерді шешудің мүмкін болатын нұсқаларын талқылайды, олардың инициативаларын пайдаланатын болса, беделді басқару стилінде ішкі ұжымдық шешімдерді өзінің қолына алады, бағынушыларының тәртібін максималды бақылап отырады. Екі стиль арасындағы айырмашылықты байқап отырсақ, әрекет ету әдістерінде болып тұр: мысалыға, біріншісінде, сендіру және стимул болса, екіншісінде, көндіру, жарлық беру, санкциялар жатады екен. Тәжірибе көрсеткендей, анағұрлым эффективті басқару түрі оның топ-менеджер, әрі лидер болуында. Формальды емес формасы бойынша топ-менеджер жақсы қарым-қатынасты, тартымтылықты, және басқа да тұлғалық қасиеттерді қалыптастыруы мен иеленуі тиіс. Бұл сөзімізге дәлел ретінде француздық әлеуметтік психолог, әрі ғалымның пікірін келтірсек: «Бұл ғылыми, көркем, философиялық, діни болсын, қысқасы қандай да идея болсын, оның таралуы әрдайым бірдей тәсілмен жүреді. Оны алдымен сенімдердің күші немесе есімдерінің беделі зор абырой беретін аздаған апостолдар қабылдауы керек. Олар сонда дәлелдерден гөрі, сіңірумен көбірек қимылдайды. Сендіру механизмінің елеулі элементтерін қандай да бір дәлелдің қасиетінен іздемеу керек. Өз идеяларын өздері ие абыроймен немесе нәпсіге жүгініп сіңіреді, бірақ егер парасатқа жүгінсе, онда ешқандай ықпал жасай алмайсың. Бұқара ешқашан өзін дәлелдермен сендіруге көнбейді, тек кесіп айтуға сенеді, және сол кесіп айтатын пікірлердің беделі, оларды айтатын адамның сүйкімділігіне тәуелді»- деп жазды, Гюстав Ле Бон. [4] Бұл пікірден ұққанымыз, сөзін кесіп айтатын адамның беделінің жоғары екендігі, ал оның сүйкімділігі айтатын сөзін жеткізе білетіндігі, шешендігі, мақсатқа жетушілігі, білімділігі мен ақылы, сыртқы бет әлпеті де үлкен мәнге ие. Ал мұндай игілікті жүзеге асыру құралдың мақсатқа икемделуін талап етеді. Сонымен қатар басқарушылық әрекеттер объективті және субъективті

сипаттағы шеңбермен шектелген. Ол басқарылатын объектінің күрделілігіне тәуелді, оның шешімдеріне, басқару субъектісінің әлеуметтік бағдарына, стиліне, басқару формасы мен әдістеріне де байланысты. «Адамдар өздерінің даму дәрежесіне сәйкес құралдардың пәрменділігін дұрыс немесе бұрыс бағалайды, ал өздерінің кәміл сенімдеріне сәйкес әлдебір құралдың маңыздылығы мен пәрменділігіне жоғары немесе төмен баға береді» деген Ф. Гидденгс. Ал бұдан шығатын нәрсе «мақсат іс-әрекетті ақтайды» деп айтсақ болады. «Адамдар бақытты мінсіз игіліктің элементіне, ал пайдалылықты тәртіп өлшеміне айналдыру әрекетінде, бір сәттік рахатты асыра бағалай бастады. Олар бір сәттік рахатқа болашақ рахатын құрбан етеді, олар артық сән-салтанатқа жол береді. Осындай практикалық қателіктерімен олар жақсылықты пышыратып, мінезді бүлдіреді. Жақсылық та рахат секілді, қаперге алынуы тиіс. Ал адам әлеуметтік мақұлық болғандықтан және өз рахатының едәуір бөлігінде жолдастарына тәуелді болатындықтан, әрбір индивидтің рахаты көпшіліктің рахатымен, асылы, баршаның қанағатымен сәйкес болуы тиіс»- деген Ф.Гидденгс.[5]. Бүгінгі күнде басшылар баршаның қанағатын, халықтың қамы мен болашақ ұрпақ келешегін ойлаудан гөрі, қара бастың қамын күйттеп кеткен секілді, яғни, Гидденгсше айтсақ, сол көпшіліктің қанағатының қанағаттандырылмағандығында жатыр.

Қазіргі заманғы зерттеудің тәсілдері мен әдістерін белгілі бір шамада менеджердің менгеруі тиіс. Осы мақаланың мақсаты да менеджерді дайындау, оның шығармашылық әлеуетін ашу, стратегиялық ойлауын дамыту, басқару өнерін қалыптастыру болып табылады. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, эффективті жұмыс жасайтын ұйым максимальды түрде әрбір менеджердің басқару әлеуетін пайдалануы тиіс. Бүгінгі күннің формуласы «басқару, жетілдіру, жетілдіремін» дегенмен астасып жатыр, осыны жүзеге асыру басқаруды зерттеумен, яғни, үнемі жағдайды қадағалауды талап етеді. Менеджердің қабілеті бағынушыларына өзінің беделімен әрекет етумен, кәсіби білімі, оның адамдарды біріктіруді және ұйымдастыруды меңгеруіне негізделген және айқын мақсаттарды жасау.

XX ғасыр ағымында жалдамалы қызметкерлер санының кардиналды көбеюі, индивидуалды жеке меншіктің артықшылығымен, меншік иесі – менеджер мен жалдамалы қызметкер-менеджердің дәрежесі позициясының анықталуымен және жақындасуымен көрініс береді. Постиндустриалды теорияның негізін қалаған Дэниел Белл, постиндустриалды қоғам- бұл ең алдымен, қызметтерге негізделген қоғам деп жазған. Ол қызмет саласына сауданы, қаржыны, транспорт, денсаулық сақтау, сауықтыру индустриясы, ғылым, білім және басқаруды жатқызған. Ал XX ғасырдың басында, менеджменттің атасы Ф.Тейлор мынандай фразаны келтірген, «Сегодня надо работать умнее, а не усерднее». Бұл фраза XXI ғасырдың кілті болып табылады. Мақаламызды қорытындылай келе топ-менеджерлердің беделі әлеуметтік құндылық ретінде қазіргі заман талабына сәйкес келгенімен, әлі де болса, халықаралық менеджмент сапасы стандарттарын толықтай

меңгермегендігін байқауымызға болады. Менеджменттің дамуына, басқару жүйесінің дұрыс қалыптасуына және басшы кадрларды даярлауда шетелдік тәжірибелерді меңгере отырып, оны өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізге сәйкес бейімдеу керектігін ұғынып отырмыз және соны насихаттаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Д.Ритцер. Дж. Степниcki. Әлеуметтану теориясы. Астана 2018. 286 б.
- 2.Goldthorpe J. Social mobility and Class Structure in Modern Britain. Oxford.1980.-360p.
3. Монтескье Ш.Л.Заңдар рухы туралы. Қазақша аудармасы. Алматы. «Үш қиян».-2004,784 б
4. Әлемдік әлеуметтану антологиясы. 4 том, Алматы. «Қазақстан»,2006, -352 б
5. Әлемдік әлеуметтану антологиясы. 4 том, Алматы. «Қазақстан»,2006, -352 б
- 6.Г.П.Зинченко. Социология для менеджеров. Ростов и Д: Феникс. 2001.-352с.
- 7.О.Е. Лысов. Методы прикладных исследований в менеджменте. С-ПБ. 2006.
- 8.В.Д. Граждан. Социология управления. М.2008. -512 ст.
- 9.Т.П.Галкина. Социология управления:от группы к команде. М.2001. -224 ст.
10. Менеджеры в системе управления. http://menedzhment.ru/men_sis_upr/index.html
11. Бураканова Г.М.,Бураканов М.М. Опыт подготовки руководящих кадров зарубежных стран и Республики Казахстан. //Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет.2006. № 1.-71-75с
- 12.Белые, голубые, синие, серые воротнички //http:subscribe.ru/group/upravlenie-biznesom/2430738/-1-4 с.

*Антикеева Самал Канатовна
ПГУ имени С. Торайгырова,
докторант, магистр наук по специальности «Социальная работа»,
г. Павлодар, Казахстан*

*Кудышева Айнаш Амангельдиновна
ПГУ имени С. Торайгырова,
зав. кафедрой «Психология и педагогика»,
к.п.н., профессор, г. Павлодар*

**МОДЕРНИЗАЦИЯ СТАТУСА СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ В
СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация: Мақалада Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың бағдарламалық мақаласы бойынша әлеуметтік қызметкерлерді үздіксіз білім беру қажеттілігі қарастырылады. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» және оның 2018 жылғы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру».

Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев в своей статье «Взгляд в будущее: Модернизация общественного сознания» подчеркнул «... именно конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов, становится фактором успеха нации. Поэтому любому казахстанцу, как и нации в целом, необходимо обладать набором качеств, достойных XXI века» [1]. Мы будем иметь шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность.

С момента введения профессии «Специалист по социальной работе» в Казахстане прошло более 25 лет. За это время наука сделала огромный прорыв, особенно в социальной сфере. Качественно меняются подходы к оказанию помощи человеку. Количественно растет число дипломированных специалистов данной области. Но далеко не каждый выпускник, получивший профессию специалиста по социальной работе, нашел себя в данной области. Возникает феноменальная ситуация: человек, вооруженный знаниями социологии, медицины, культуры, права, экономики, психологии, имеющий навыки работы с различными категориями населения оказывается не способным применить колоссальный багаж знаний на практике.

После получения диплома специалиста по социальной работе, выпускников ожидают некоторые испытания. На наш взгляд, это связано с неготовностью сотрудников социальных служб, их клиентов, государства и общества в целом признать необходимость функционирования данных специалистов. Получив в ВУЗе колоссальный инструментарий для работы, он становится абсолютно не востребованным молодым специалистом на рынке труда.

Также разочарование выпускников может быть вызвано профессиональной оценкой «старожилов» социальных служб. У них складывается стереотип о клиентах, как о «нахлебниках», иждивенцах государства; о работе, как об оказании социально-бытовых услуг пожилым людям. Бюрократизм в оформлении помощи людям, отсутствие локальной профессионально-методической информации, отношение клиентов к работникам социальной сферы, как к «номенклатуре, стремящейся обобрать честных граждан», несовершенство законодательства, попустительство чиновников, – все это изначально приводит новых специалистов к состоянию фрустрации, которое сопровождается разочарованием, напряжением, тревогой, появляется чувство безысходности и отчаяние. Все это происходит на фоне прогресса социальных и психологических наук, двухступенчатого

государственного образования по направлению «Специалист по социальной работе», развития союзов и ассоциаций социальной направленности.

С чем же это связано? Можно начать с того, что социальная сфера – это сфера, где основная масса специалистов не имеет профильного образования. В сфере социальной защиты населения работают специалисты с экономическим, юридическим, педагогическим, медицинским и даже психологическим образованием. Это можно объяснить отсутствием несколькими годами ранее профессии, специально созданной для профессиональной деятельности в социальной сфере. А чем же это объяснить сейчас?

В ПГУ им. С. Торайгырова набор абитуриентов на специальность «Социальная работа» начался только в 2006 г. Т.е. рынок труда Павлодарской области с 2010 г. получает квалифицированных специалистов в области социальной работы, тем не менее, несмотря на то, что социальных учреждений в регионе предостаточно, выпускники не имеют возможности трудоустроиться.

Итак, на сегодняшний день мы имеем две проблемы. Первая: что делать со специалистами, не имеющими специального образования. Лишить таких специалистов своего рабочего места мы не можем, т.к. они обладают богатым опытом в своей работе. И вторая: как готовить будущих специалистов по социальной работе, для того, чтобы они смогли найти работу по специальности.

Сегодня перед работодателями социальной сферы встает серьезная проблема: «Нужны специалисты с профильным образованием. Весь кадровый состав за отсутствие специального образования мы потерять не можем. Новых специалистов взять на работу тоже не получается, т.к. эти рабочие места заняты специалистами, не имеющими профильного образования». И тогда возникает необходимость в создании программы подготовки и повышения квалификации социальных работников в современных условиях, т.е. программы подготовки будущих социальных работников в ВУЗе с учетом требований работодателя и программы повышения квалификации практических социальных работников, не имеющих специального образования. Т.к. указанное выше мнение специалистов социальных служб связано с незнанием особенностей социальной работы как профессии, как практической деятельности, ее истории, методов и технологий работы.

Для этого мы ведем работу с руководителями социальных учреждений, в которой выявляем те требования, которые, по мнению работодателя социальной сферы, необходимы специалисту по социальной работе. И в первую очередь, это навыки работы с различными категориями населения, потому что, к примеру, специалисты с экономическим образованием, не владеют такими навыками. Кроме того, работодатели желают, чтобы выпускник ВУЗа, приступая к трудовой деятельности, уже владел основами социального законодательства.

Елбасы в программной статье «Взгляд в будущее: Модернизация общественного сознания» отметил, что «стремление к образованию всегда было характерно для нашего народа» [1]. За годы Независимости было сделано многое. Ориентируясь на развитые страны, в 1992 году в перечне профессий появилась и социальная работа. Сейчас она меняет свой профессиональный облик. Казахстанским социальным работникам сегодня очень нелегко, ведь в социальной работе в основном работают люди, не имеющие профильного образования. В таких условиях успешно жить сможет только высокообразованный человек, который может относительно легко менять профессию именно благодаря высокому уровню образования. И у нас есть апробированные и показавшие положительные результаты пути решения переподготовки и повышения квалификации социальных работников. Каждый казахстанец, в том числе и социальный работник, должен понимать, что образование – самый фундаментальный фактор успеха в будущем. Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, то нашу нацию ждет успех.

Смысл «Рухани жаңғыру» подтверждает и пятый пункт Послания президента от 5 октября 2018 в разделе «Повышение качества жизни»: «В высшем образовании будут повышены требования к качеству подготовки в учебных заведениях» [2]. И здесь мы говорим о новом качестве образования. Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса. Накопленный педагогикой профессионального образования опыт нуждается в дополнительном осмыслении и корректировке, т.к. социальная работа имеет специфическую систему профессиональных ценностей (ориентация на нужды клиента, приоритетность личностного и профессионального роста и др.) и выдвигает специальные требования к личностным качествам, необходимым для профессиональной социальной работы. И если мы сможем правильно сформировать личностные и профессиональные компетенции в процессе переподготовки специалистов и повышения квалификации социальных работников, то в результате получим людей, которые и станут главными проводниками принципов модернизации сознания – открытости, прагматизма и конкурентоспособности.

Список использованных источников:

1. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» : Н. А. Назарбаев, – 2017 : [Электронный ресурс].
2. Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» :Н. А. Назарбаев, – 2018 : [Электронный ресурс].

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ АУЫЛДАН ҚАЛАЛАРҒА КӨШІП ҚОНУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Көші-қон дегеніміз адамдардың тұрғылықты жерінен түрлі себептермен басқа жерге қоныс аударуы, көшіп-қонуы. Көші-қон адамдардың белгілі-бір аумақтың шекарасынан асып, тұрақты немесе уақытша тұрғылықты мекенге қоныс аударуы арқылы жүзеге асады [1].

Көші-қон көшіп келушілерді қабылдайтын жергілікті халықтың да, көшіп кетушілердің де мәдени-тұрмыс деңгейіне, халықтың демографиялық және әлеуметтік құрылымына, мемлекеттің этнографиялық құрамының өзгеруіне айтарлықтай ықпал етеді.

Көші-қон түрлері:

- қайтымсыз көші-қон;
- ұзақ мерзімді уақытша көші-қон;
- маусымдық көші-қон;
- қатынамалы көші-қон (басқа жердегі жұмыс, оқу орындарына ұдайы барып-келу);
- сыртқы көші-қон (елден сырт жерге көшіп кету, елге көшіп келу түріндегі);
- ішкі көші-қон (мемлекет тұрғындарының ел ішінде қоныс аударуы).

Ішкі көші-қон дегеніміз мемлекет тұрғындарының ел ішінде көшіп қонуы. Бұл үдеріс негізінен ауылдан қалаға, қаладан қалаға қарай бағытталады.

Елімізде ішкі көші-қонның негізгі түрлері:

- аймақтық (бір аймақ ішінде);
- аймақаралық (бір аймақтан екінші аймаққа кету)
- тұрақты;
- уақытша;
- ұйымдасқан (мемлекеттік және басқа да қоғамдық орындардың араласуымен);
- ұйымдаспаған (көшіп келушілердің өз қалауымен, өз күшімен).

Қазіргі кезде Қазақстанда тұрғындардың бір жерден екінші жерге көшіп-қонуының негізгі себептері:

- әлеуметтік;
- экономикалық;
- экологиялық;
- саяси.

Отандық ғалымдар көші-қон тақырыбы аясында тыңғылықты зерттеулер жүргізуде. Оның ішінде сыртқы көші-қон мен ішкі көші-қон

тақырыптары жан-жақты зерделенген. Алайда, елімізде ішкі көші-қонның көп таралған түрі - ауылдан қалаға қарай бағытталған ішкі көші-қон мәселелеріне қалам тартқан ғалымдар кемде-кем.

Өкінішке орай елімізде аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық жағдай мен дамудың біртекті болмауы тұрғындар арасында ішкі көші-қонның артуына әсер етіп отыр. Еліміздегі ішкі көші-қонның негізгі бағыты – халықтың ауылдан қалаларға қарай көшіп қону үдерісі. Қала мен ауылдағы халықтың табысы мен әлеуметтік-экономикалық даму мүмкіндіктерінің әр алуан екендігі белгілі. Бұған қоса ауылдағы жұмыссыздық мәселесі, әлеуметтік инфрақұрылымның сапасының төмендігі тұрғындардың, оның ішінде жастардың ауылдан қалаларға кетуіне басты себеп болып отыр. Бұл көшіп қонудың әлеуметтік, экономикалық, демографиялық салдарлары ауыл мен қалаға қатысты әр түрлі болып келеді.

Ауылдан қалаға қарай көшіп-қонушылардың негізгі бағыты – Алматы қаласы. Алматы – экономикалық мүмкіндіктері жоғары, еліміздегі ең ірі қала. Бірқатар зерттеушілер еңбектерінде Алматы қаласына жұмыс іздеп келгендердің заңды түрде жұмысқа орналасуына және баспана алуға мүмкіндіктері шектеулі екендіктерін және осы жағдайдың салдарын көрсеткен. Алматыға іргелес аудандарда заңсыз салынған тұрғын үйлердің пайда болып, нәтижесінде өз жері мен тұрғын үйіне меншік құқығы жоқ тұрғындар мекендейтін шағын аудандардың пайда болғанын және мұндағы тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мемлекет тарапынан жан-жақты зерделенген, тыңғылықты саясатты қажет ететіндігін жазады.

Зерттеушілердің барлығы да ішкі көші-қонды мемлекеттік реттеу саясатының қажеттігіне және ішкі көші-қонды мемлекеттік реттеу саласындағы жеткен жетістіктерге тоқталады. Аймақтық еңбек нарығының жағдайы және елдегі жалпы демографиялық ахуал еліміздегі ішкі көші-қон бойынша мемлекеттік саясаттың іске асу тиімділігімен тығыз байланысты. Ішкі көші-қон бойынша мемлекеттік саясат, сонымен қатар, ел ішіндегі қоғамдық-саяси, этносаралық, діни жағдайларды реттеу құралы. Ішкі көші-қон үдерісі мемлекет тарапынан арнайы мамандандырылған нормативтік-құқықтық институтты қажет етеді. Институционалды деңгейде ішкі саясат жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыратын орган – ҚР еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігінің Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон Комитеті. Сондай-ақ ішкі саясатты реттеу мәселелерімен Ішкі істер Министрлігінің Көші-қон қызметі комитеті және ҚР Ұлттық экономика Министрлігінің Әлеуметтік, көші-қон саясаты және мемлекеттік органдарды дамыту департаменті айналысады.

Ішкі көші-қон саласындағы алдыңғы буын зерттеушілер Қазақстандағы көші-қон тарихына тереңірек тоқталады. М.Қ.Қозыбаев, М.Х.Асылбеков, В.В.Козина, Е.Н.Гладышева, М.Тәтімов, А.Б.Ғалиев, Н.Ф.Базанова, Б.Н.Абишева, Н.Е.Масанов, С.Б.Нұрмұхамедова, Е.Тарасова, Б.Татибеков, С.Жүсіпов, т.б. ғалымдар Қазақстандағы көші-қон үдерістері, көші-қонның негізгі үрдістері, даму перспективаларын, сондай-ақ ішкі көші-қонның елдің

демографиясына тигізетін әсері, халықтың еңбек-кәсіби сапасына тигізетін әсерін жазған. Сондай-ақ аталмыш ғалымдар Қазақстандағы табиғи көші-қон мен ел аумағындағы ұйымдасқан көші-қонның тарихының климаттық, экономикалық, саяси, ұлтаралық, мәдени, әлеуметтік, психологиялық себептері мен салдарларын тыңғылықты зерттеген.

Ішкі көші-қонның демографиялық және ұлтаралық үдерістерге, урбанизацияға тигізетін әсері туралы У. Искаков, Л. Квон, М. Мельдаханова, Г. Москвиналар өз еңбектерінде зерттеген. Алайда еліміздегі көші-қон мәселелерін зерттеуші ғалым Е.Ю.Садовская Кеңес Үкіметі тұсында жазылған еңбектердің сол дәуір идеологиясы шеңберінде жазылғандығын айтады [2].

Қазақстандағы көші-қон мәселелерін тыңғылықты зерттеуші ғалым, көші-қон жөніндегі халықаралық эксперт Е.Ю.Садовскаяның ішкі көші-қонның зерттелуіне қосқан үлесі орасан. Е.Ю.Садовская Қазақстандағы көші-қон саласындағы зерттеулердің қалыптасуы мен даму тарихын, осы саладағы мектептер мен ғалымдар, көші-қон саласындағы Кеңес үкіметі тұсынан бастап бүгінгі күнге дейінгі зерттеушілердің еңбектерінің библиографиялық тізімін жасап шыққан.

Тәуелсіздіктің алғашқы он жылында еліміздегі көші-қон мәселелері ұлттық-демографиялық, ұлттық-саяси, тарихи бағытта зерттелінді [2]. Зерттеулердің осы бағытта өрбуін сол жылдардағы Қазақстан аумағындағы ұлттардың тарихи отанына үдере көшуімен байланысты. Осы үдерісті болжау – елдің демографиялық саясатын айқындау үшін қажет болды. Осы еңбектердің барлығында да ішкі көші-қонның демографияға, кәсіби-еңбек саласына тигізетін әсері жазылады. 90-жылдардың аяғында әлеуметтанушы Л.Н.Қасымова ауылдан қалаға көші-қонын зерттейді. Аталмыш зерттеуші өз еңбегінде ауылдан келген жастардың қала өміріне бейімделу мәселесін қарастырған.

Еліміз жаңа ғасырға қадам басқан тұста, елдегі экономикалық ахуалдың жақсаруымен Қазақстан Орталық Азиядағы еңбек мигранттарын қабылдаушы елге айналды. Осы тұста көші-қон саласындағы зерттеулердің аясы кеңіп (халықаралық, ішкі, еңбек, этникалық көші-қон мәселелері), жан-жақты зерттеулер жүргізіле бастады. Ішкі көші-қонның елдің әлеуметтік, демографиялық, экономикалық жағдайына тигізетін салдарлары, ішкі көші-қонның бағыттары, ішкі көші-қон мотивтері (А.Т.Забирова) [3], ауылдан қалаға көшіп қонудың салдары (А.Т.Абжалиева), ауыл жастарының қалаға бейімделуі (Л.Н.Қасымова), Отанына оралған қандастарымыздың тарихи Отанына бейімделу мәселелері (С.А.Амитов), олардың елдің демографиялық, экономикалық жағдайына тигізетін әсері бірқатар әлеуметтанушылар тарапынан зерттелді.

Миграциялық процестің басты әсері – қоғамның этно-демографиялық құрамының өзгеруі. Миграциялық үдерістің осы салдарын өз еңбектерінде М.Б.Тәтімов, Е.Ю.Садовская, М.Б.Асанбаевтар өз еңбектерінде қарастырған.

Ішкі көші-қон тақырыбына, оның ішінде ауылдан қалаға көшу мәселелерін қарастырған зерттеуші М.Б.Асанбаев ауыл тұрғындарының қалаларға көшуінің себебі ауылдардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының артта қалуынан деп түсіндіреді [4]. Әрине ауылшаруашылығының құлдырауы, ауыл халқының экономикалық дамумен байланысты толып жатқан мәселелері ауыл халқының, әсіресе жастардың қалаларға үдере көшуіне себеп болып отыр. Сондай-ақ аталмыш автор еңбегінде ауыл жастарының, жас отбасылардың мәселелеріне тоқталып, қаладағы озық әлеуметтік инфрақұрылымның ауыл жастарын солай қарай тартып отырғандығын, ауыл жастарының қалаларға стихиялық түрде қоныс аударуы экономикалық қиындықтар туғызып, олардың қала сыртындағы бос жатқан жерлерді заңсыз иемденіп отырғандығын жазады [4]. Автор ауыл жастарының қалаларға көшуінің себеп-салдарлық байланысы, көшіп-қону салдарларын реттейтін жетілген мемлекеттік саясаттығын қажеттігін тілге тиек ете кетеді. Сонымен қатар автор, ішкі-көші қон саласына жазылған отандық мақалаларға контент-талдау жүргізеді.

Ішкі көші-қон саласында ғылыми-публицистикалық жанрдағы еңбектер де көп. Бұндай еңбектердің де ауыл-қала көші-қоны саласының әдістемелік тұрғыдан бір жолға қойылуына тигізетін пайдасы зор. Көптеген мақалаларда авторлар эксперттердің пікіріне сүйенеді, статистика ғылымының заманауи әдістеріне сүйенген жан-жақты мәліметтер келтіріледі, енді бір еңбектерде әлеуметтанудағы сапалық әдіс – контент талдау әдісін қолданылған.

Бірқатар зерттеушілер ауылдан қалаға көші-қонына әсер етуші факторларға, қоныс аударушының мінез-құлқына тоқталған. Мысалы, А.Т.Абжалиева ауылдан қалаға көшіп қону үдерісінің урбанизацияға тигізетін салдарларын айтқан. Ауыл көші-қоны бірнеше бағыттардан тұрады (ауыл-қала, қала-ауыл, ауыл-ауыл), алайда ауыл халқының көші-қон үдерісі еліміздегі әлеуметтік-экономикалық даму ерекшелітеріне байланысты ауылдан қалаға қарай бағыт алып тұр. Бұл үдеріс – еліміздегі көші-қон бағыттарының ішіндегі өзектілердің бірі. Автор сондай-ақ, ауылдардағы адам санының азаюы мен қала халқының көбеюіне байланысты ауыл халқының көші-қонын реттейтін ғылыми негізделген саясаттың қажет екендігін айтады. Ал мұндай саясатты жасау үшін ауыл тұрғындарының көші-қонына әсер ететін факторлар мен мотивтерді, мигранттың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін, оның миграциялық мінез-құлқына әсер етуші толып жатқан проблемаларды анықтаудың қажеттігін айтады.

Сондай-ақ автор халықтың көші-қоны үдерісі аймақтық сипатқа ие, яғни аймақтардың әлеуметтік, экономикалық, ұлттық ерекшеліктеріне байланысты. Алматының астана статусын жоғалтқанына қарамастан ауыл көші-қонының басты бағыты Алматы қаласына қарай бағытталып отыр.

Ауыл халқының қалаларға көшіп-қонуына әсер ететін факторлар талданған. Алматыға Алматы облысы, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл облысының халқы көп келеді, бұл Алматы қаласының географиялық орналасуымен байланысты. Алматы қаласындағы оқу, қызмет көрсету,

мәдени орындардың көптігі, жұмыс орындарының көптігі әсер етеді. Ауыл халқының көші-қоны басым тұрған екінші қала Астана қаласы. Үшінші орында тұрған қала – Ақтау қаласы делінген.

Ауылдан қалаға көшіп-қону үдерісі күрделі әлеуметтік-экономикалық құбылыс және ауыл тұрғынының белгілі-бір мақсаты мен саналы іс-әрекетіне негізделген жекелік миграциялық актілеріне

Көші-қон – ауыл тұрғындарының саналы іс-әрекеті, бұл әрекет қажеттіліктен келіп туындаған. Адам баласының белгілі-бір іс-әрекетті мақсатсыз жасамайды [5]. Мақсаттың алдымен пайда болатынын және сол мақсатқа жету жолдарын іздейтіні (үлкен қалада тұратын туыстарының, таныстарының болуы миграциялық үрейді басады) сауалнама қорытындысы арқылы дәлелденген. А.Т.Абжалиева өз еңбегінде ауыл тұрғындарының қалаларға көшіп-қонуының қалаға тигізетін жағымды және жағымсыз садарларынан өзге, ауыл халқын көшуге итермелейтін қозғаушы күштерді көрсеткен. Ауылдағы әлеуметтік-экономикалық жағдай, ауылдың тоқырауы, реформаның жоқтығы баса айтылады.

Көші-қон мәселесін саяси-құқықтық және экономикалық тұрғыдан ғана емес, оны социологиялық тұрғыдан баға беру маңызды. Миграциялық үдерістер ұдайы және жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Миграция аймақтың, тіпті мемлекет ішіндегі үлкен әлеуметтік, экономикалық және демографиялық өзгерістерге алып келеді. Осы себепті көші-қон үрдісі мемлекет тарапынан жан-жақты зерттеулерді ескерген көші-қон саясатын қабылдауды қажет етеді. Алайда көші-қон үрдісі саясат немесе заң арқылы ғана реттелетін іс емес. Көші-қон мәселесі әлеуметтану, психология, экономикалық астары тереңде жатқан күрделі үрдіс.

ҚР миграциялық процесстердің әлеуметтік факторлары мен даму перспективалары, миграцияның жағымды және теріс әсерлері, миграцияның әлеуметтік салдарлары, мигранттарға қатысты мемлекеттік саясатты жетілдіру бағыттары Р.Х.Сулейманованың еңбегінде қарастырылған. Миграциялық процестің басты әсері – қоғамның этно-демографиялық құрамының өзгеруі. Сондай-ақ Р.Х.Сулейманова Қазақстан қоғамындағы миграциялық үрдістер қоғам дамуының қатар жүретін екі бағытта дамуына мүмкіндік беретінін көрсетеді: біріншіден, қазіргі экономикалық талаптарға сай ойлай алатын, өзінің экономикалық статусы мен бәсекеге қабілеттілігін көтеруге ұмтылатын адамдардың көбеюі және тілдік-дәстүрлік өзгерістердің оң сипат алуы [6]. Осы тұжырымды ауыл тұрғындарының қалаларға көшуінің жағымды салдарына жатқызуға болады.

Автор ауыл тұрғындарының қалаларға көшіп-қонуының тағы бір жағымды салдарына қазақ тілді тұрғындардың демографиялық және саяси салмағының артуын жатқызады.

Аталған еңбектерде ауыл тұрғындарының қала жағдайына бейімделу процесі қарастырылған. Үйреншікті әлеуметтік ортадан кетіп, қалаға орныға қоймаған тұстағы маргиналдану мәселесі, девиация мәселелері қамтылған. Авторлардың барлығына дерлік ауылдан қалаға көшіп-қонудың біздің

елімізде көбінесе мәжбүрлі түрде жүретіндігін баса айтады. Ішкі көші-қон үдерісі көбінесе жастар арасында және мәжбүрлік сипатқа ие. Яғни ауылдағы қиын әлеуметтік-экономикалық жағдай жастарды ауылдан кетуге итермелеуде. Қазіргі қалаларда ауыл жастары қалалық және ауылдық субмәдениеттің әртүрлілігінен маргиналдануда. Осы себепті қала люмпендерінің пайда болуы үрдісі артуда. Осының салдарынан жұмыссыздық, әлеуметтік шиеленістер, қылмыс артып отыр делінген.

Е.Ю.Садовская көші-қон саласына қалам тартқан қазіргі қазақстандық зерттеушілердің еңбектері осы саладағы ғылыми мәліметтердің жиналуына негіз болады дей отырып, қазіргі зерттеулердің 1990-жылдардағы әдістемелерге негізделіп, көші-қон үдерісі әлеуметтік демография мен қолданбалы әлеуметтанудың еңбектеріне сүйенетіндігін айтады [6].

Әлеуметтану ғылымы аясында ішкі көші-қон тақырыбына жазылған еңбектерде тереңдетілген сұхбат, контент талдау, визуалды зерттеулер, психологиядағы зерттеу әдістеріне сүйенетін сапалық зерттеулер аз. Сондай-ақ ішкі көші-қон саласындағы зерттеулерді қазіргі заманғы шетелдік теориялық-әдістемелік зерттеулермен толықтыру бүгінгі күн талабы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Биекенов К.Ү., Садырова М.С. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. - Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. - 344 бет.
2. Садовская Е. Международная миграция в Казахстане в период суверенитета. – Казахстан Спектр. Научный журнал, 2016/1 (75). – 14 бет.
3. Забирова А.Т. Сельско-городская и межгородская миграция в современном Казахстане: мотивы и результаты. <https://www.cas-c.org/about.shtml>.
4. Асанбаев М. Анализ внутренних миграционных процессов в Казахстане и г.Алматы: выводы, меры, рекомендации. – Алматы, 2010. – 234 стр.
5. Абжалиева А.Т. Урбанизация и ее социальные последствия. На материалах РК. Дисс.на соискание ученой степени кандидата социол.наук. РК, Алматы, 2000. 69-83 бет.
6. Сулейманова Р.Х. Миграционные процессы в РК. Социологический анализ. Дисс.на соискание ученой степени кандидата социол.наук. РК, Астана, 2009.74-87 бет.
7. Садовская Е.Ю. Социология миграций и современные западные теории международной миграции. Социальная политика и социология. - 2004. - №1.

*Ахметкалиева Айгуль,
докторант 1 курса
Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева,
Советник Председателя Президиума НПП РК «Атамекен»*

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ВОСТРЕБОВАННОСТИ НАУКИ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

После принятия независимости в Казахстане начались кардинальные изменения во многих общественных институтах, в том числе и в науке. В условиях трансформации казахстанского общества необходимо наделить науку свойствами, которые будут пользоваться повышенным спросом в социуме, в частности в области предпринимательского образования.

В настоящее время Казахстан находится в сложных социально-экономических условиях. В финансовых, производственных, рыночных сферах экономики положение является кризисным. Этому способствует ряд причин, которые исходят из сложностей развития предпринимательства в стране. Проблема внедрения и модернизации инноваций в науке и может в предпринимательстве становится с каждым годом острее и служит одним из факторов отставания Казахстана от ведущих стран мира. В этой связи, нарастает потребность переосмысления теоретических постулатов, объясняющих экономическое поведение общества. Экономическое поведение неоднозначная категория социологического анализа. Сейчас ситуация по изучению экономического поведения складывается из теоретико-методологических основ предпринимательства как ключевого элемента экономического института. Можно сказать о том, что экономическое поведение, в частности предпринимателя становится одним из главных объектов социологического исследования. Этому способствуют два фактора, один из них широкое распространение рыночных отношений в различных сферах социума, а второе, это неопределенность экономической деятельности. Этим понятием можно охарактеризовать экономическое поведение индивида, когда под давлением неопределенности - ограниченности ресурсов, недостатка информации он не способен совершать рациональные действия. Рациональность – неотъемлемая черта экономического поведения, которая возможна лишь в условиях полной определенности. Рациональность – это продуманное, взвешенное решение, принятое на основе выбора, сравнения вариантов и учета многих факторов; выгодное целесообразное решение [1, с.16]

Основоположником объяснения экономического поведения индивидов в социологии по праву считается М. Вебер. Его теория социального действия предопределила анализ многих исследователей экономических процессов общества. Для М. Вебера, построившего типологию экономического действия, был характерен рационалистический подход, который давал

возможность сконструировать идеальный, феноменологически «чистый» образец экономического поведения, характерный для определенной экономической культуры («дух капитализма») [2, с.47].

Если по М. Веберу религиозные ценности протестантизма способствовали развитию «духа капитализма» и соответственно экономическому росту европейских стран, то в Казахстане, несмотря на принятие Предпринимательского кодекса, существует недостаток систематизации ценностей, норм и этики поведения, регулирующих социальные отношения в предпринимательской среде. При этом стоит учитывать всю сложность определения мотивации экономического поведения предпринимателя и понимать, что традиционные экономические мотивы предпринимателя трансформируются, в соответствии с новыми, такими как самореализация, приобщение к управлению и др. Немаловажное значение придает и изучение системы ценностей – стереотипов, привычек, традиции, норм, в качестве отправной точки побудительных мотивов экономического действия. Отсюда следуют три формы мотивации экономического поведения: следование интересам, соблюдение социальных норм и принуждение [3, с. 85-97].

Помимо этого существует еще одна точка соприкосновения науки и предпринимательства, заключающаяся в том, что прикладные исследования стали носить не только научный, но и коммерческий характер. Проведение любого исследования на данный момент требует профессионального подхода и финансовых затрат для достижения практических целей.

Чтобы понять экономическое поведение предпринимателей в Казахстане, необходимо понять происхождение этой группы. Стоит вспомнить, что советское общество было монолитно-гомогенным, иерархизованным по несколько иным, чем «естественно» развивающееся рыночное общество, основаниям: не столько по отношению к собственности, сколько по отношению к власти. Ключевым фактором социального самочувствия человека являлось не юридически и институционально закрепленное владение собственностью (вся собственность была государственная, значит, как бы «ничья»), а фактическая, административно-политически закрепленная возможность распоряжения ею.

К 80-м годам быстро разрушались идеологические устои советского общества, и это одновременно с принятием законов об индивидуальной предпринимательской деятельности положило начало формированию новых моделей экономического поведения, которые, однако, не приняли массового характера. Собственники и частные предприниматели как новые социальные группы стали образовываться большинство из рядов интеллигенции [4].

Описывать предпринимателей как «новый средний класс» в казахстанском случае обоснованно. Так как в социалистических обществах, естественно, не было среднего класса, основанного на собственности. В некоторых народных демократиях существовали независимые фермеры, но их землевладения были очень небольшими, чаще всего менее 10 гектаров

земли. Советский Союз вплоть до самого распада оставался по существу индустриальным обществом. Существует множество видов развитых постиндустриальных обществ, но двумя базовыми формами являются американская и европейская. В американском типе услуги включают в себя личные и бизнес-услуги, тогда как в европейском типе наиболее важной категорией услуг является социальное обслуживание, предоставляемое общественным сектором [5, с. 143-170].

Американский социолог У. Райт Миллс утверждал, что предприниматели, владели собственностью, из которой извлекали доход. В отличие от Европы, предприниматели Америки были сельской буржуазией, и принадлежавшая ему земля была одновременно и средством производства, и способом заработка, и объектом для инвестиций. Как отмечал Райт Миллс, «владение землей являлось для малого предпринимателя не просто «инвестицией»: он сам устанавливал границы своей профессиональной деятельности; и потому, что он мог самостоятельно делать это, он был независим... Труд и собственность шли рука об руку. Его собственность была объектом приложения его трудовых навыков; его социальный статус во многом зависел от размера и состояния той собственности, которой он владел; его доход проистекал из прибылей, которые приносила ему его собственность» [6].

Таким образом, предпринимательство действительно является новым социальным институтом казахстанского общества, потому как в советское время предпринимательство воспринималось негативно, а предприниматели относились к маргиналам.

Модернизация экономического положения мировых держав диктует новые условия конкурентоспособности как для казахстанской экономики, так и для науки. На науку и предпринимательство оказывают влияние и установки, связанные с идеями свободы, равенства, рационализма, культура новизны, проявляющийся в нацеленности на инновационное развитие общества.

В век информационных технологий немислима система образования без внедрения предпринимательских ценностей и установок. В Казахстане уже предпринимаются попытки развития предпринимательского образования в системе высшей школы. Так, существует бизнес-университет AlmaU, основная задача которого показать, как совместно работать университету, бизнесу и государству, обеспечивая внедрение инноваций и экономический рост.

Формирование в нашей стране системы предпринимательского образования, нацеленной на подготовку и воспитание конкурентоспособных предпринимателей, может стать важным элементом государственной политики, ведь постоянное развитие предпринимательского слоя является цементирующей основой любой эффективной национальной системы предпринимательства. Предпринимательское образование, предоставляемое зарубежными университетами и колледжами, определяется как набор

формализованного обучения, которое предназначено для информирования, тренировки и подготовки людей, заинтересованных в создании и развитии бизнес структур. Цель такого образования – обучение предпринимательству как особому направлению деятельности и привитие учащимся навыков, полезных для того, чтобы стать успешным предпринимателем [7].

Международная практика демонстрирует проверенные временем технологии обучения предпринимательству: учат основам предпринимательства, предпринимательскому образу мышления, основам маркетинга и финансов, стратегиям построения производства и управлению ростом компании.

В мире уже давно существует практика, когда сами университеты аккумулируют развитие местных, региональных экономик, создавая новые рабочие места, развивая бизнес-процессы на местном уровне. В Казахстане же такая тенденция слабо развита. Университеты должны своевременно реагировать на вызовы внешней среды в условиях глобализации, удовлетворять социальные запросы общества и требования рынка. Все-таки есть поддержка со стороны государства, разрабатываются и принимаются законодательные акты легитимирующие деятельность предпринимателей, действуют разные государственные программы по развитию предпринимательства, среди них «Дорожная карта бизнеса - 2020», «Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы», «Bastau Бизнес», направленная на повышение экономической активности сельского населения через привлечение к занятию предпринимательской деятельностью и другие. Таким образом, существуют необходимые условия для подготовки предпринимателей, как на базе университетов, так и в рамках государственных программ.

Связующим звеном между предпринимателями, государством и наукой могут стать добровольные ассоциации предпринимателей, например, по типу Национальной палаты предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен», где предприниматели могут не только получить консультации по ведению бизнеса, но и обратиться за помощью в случае нарушения своих прав.

Только недавно Президент РК Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана от 5 октября 2018 года озвучил о приоритетной роли предпринимательства в экономическом пространстве государства. В условиях перехода экономики к инновационной модели развития, социальный институт предпринимательства предъявляет новые требования к конкурентоспособности и профессионализму, что ведет к преобразованию природы знаний. Необходимо создать условия, для формирования экономической культуры.

К сожалению, в Казахстане на данный момент нет четкой картины изучения ценностных ориентации предпринимателей как социального класса. Методологию определения аспектов базовых ценностей предпринимательства, таких как инициативность, способность

самостоятельно принимать решения, готовность к риску и других необходимо осуществлять не только посредством преподавания специальных дисциплин, таких как «Основы предпринимательства», «Тайм-менеджмент», «Стартап» в системе образования, но и использовать другие средства, с помощью которых можно будет выявить закономерности социальных отношений и экономического поведения индивидов, находящихся под воздействием норм экономической культуры в процессе производства, обмена и потребления материальных благ. Здесь культура понимается как система ценностей, идей и отношений, присущих предпринимателям, с возможностью передачи этих ценностей из поколения в поколение. Культура предпринимательства включает в себя определенные принципы, приемы, методы, помогающие вести предпринимательскую деятельность в соответствии с действующим законодательством страны, этическими правилами ведения бизнеса.

Проблема заключается в том, что без определения базовых культурных ценностей предпринимателя очень сложно строить концепции по развитию предпринимательства в условиях перехода к инновационному экономическому развитию. Государственные программы, направленные на улучшение ситуации в бизнес структуре, могут быть неэффективны без знания содержательных характеристик и норм предпринимательской культуры.

С точки зрения отечественной социологии, предпринимательство – это новый вид социального поведения, определенная культурная форма. Чтобы ею апеллировать, необходимо провести анализ основных классических теории предпринимательства М. Вебера, К. Маркса, П. Сорокина, В. Зомбарта и др., определить границы бизнес страты, ее внутреннюю структуру, социальную основу, а также показать роль государства в процессе институционализации данного феномена, помимо этого выявить специфику отечественного предпринимательства посредством сравнительного анализа на примере других стран. Необходимо наметить изучение данных аспектов в рамках казахстанской экономической социологии, стратегию развития которой нельзя рассматривать в отрыве от общественного научного дискурса.

В современном Казахстане экономическое поведение предпринимателя характеризуется переходной моделью рыночной экономики и поступательным движением к высокому уровню развития капиталистических отношений. Реформы последних десятилетий породили комплекс трансформаций в социально-экономических отношениях, что требует детального анализа новых процессов, явлений, феноменов экономической сферы казахстанского социума. В этой связи, конечно, необходимо переосмысление теоретических концепций и подходов к изучению занятости, рынка труда, безработицы, потребительского поведения граждан. В условиях глобализации и роста экономики ведущих стран требуется соответствие новым вызовам конкурентоспособности казахстанской экономики. Для этого важно, несмотря на многочисленные теоретические концепции,

анализирующие рассматриваемую проблему, дать единое определение экономического поведения казахстанского предпринимателя. Данная ситуация выглядит вполне закономерной, учитывая сложный, междисциплинарный характер проблемной области исследования. Учитывая исследования многих аспектов социального института предпринимательства, в направлении развития предпринимательского образования в Казахстане, требуется проведение колоссальной работы для систематизации полученных результатов в тесном переплетении классических теории экономической социологии с современными реалиями, тем самым создав базу социологического обоснования предпринимательства, как социального феномена, с присущими ему ценностями, нормами, функциями, социальными ролями и т.д.

Список литературы:

1. Серль Дж. Рациональность в действии. Пер. с англ. М.: Прогресс-Традиция, 2004. с. 16
2. Вебер М. Протестантская этика и «дух капитализма» // Вебер М. Избранные произведения. М., 1990, с. 47
3. Радаев, В. Внеэкономические мотивы предпринимательской деятельности: (По материалам эмпирических исследований) / В.Радаев // Вопросы экономики. 1994. - №7. - С.85-97.
4. Отар Э.С. Особенности городского среднего класса Казахстана. – Астана. ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. 2018. – 400 стр.
5. Кивинен М. Средний класс в современной России //Мир России. - 2004. - № 4. – С.143-170.
6. Mills W.C. White Collar. The American Middle Classes. - N.Y. - Oxford, 1951. – 156 p.
7. Бабланов Т.К., Макыш С.Б., Сейтхожина Д.А. Предпринимательское образование как фактор расширения бизнес-среды в Республике Казахстан. <http://group-global.org/ru/publication/219317-predprinimatelskoe-obrazovanie-kak-faktor-rasshireniya-biznes-sredy-v-respublike> (дата обращения 4.11.2018 г.)
8. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 5 октября 2018 г. // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g (дата обращения 4.11.2018 г.)
9. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества. М.: Дело, 2002.
10. Глобальный мониторинг предпринимательства. Национальный доклад: Казахстан 2016/2017

*Ахметова Айгуль Игеновна,
КазНПУ имени Абая, старший преподаватель кафедры дошкольного
образования и социальной педагогики, доктор PhD*

*Мизонова Светлана Николаевна,
АО НМУ, главный специалист Центра коммуникативных навыков
имени Д.Драпер*

СОЦИАЛЬНО-ПРАВСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ

Түйіндеме

«Қазақстан - 2030» ұзақмерзімді стратегияның негізгі басымдықтарының бірі болып қазақстандықтардың денсаулығы қарастырылады. Денсаулық құндылық ретінде кезкелген мемлекеттің ұлттық байлығының басты элементі болып табылады. Жастар денсаулығын сақтау мен нығайту тақырыбын дамытудың маңыздылығы шығармашылық, белсенді, әлеуметтік тұрғыдан пайдалы және ең бастысы еңбек іс-әрекеті үшін денсаулықтың қажеттілігін түсінумен анықталады. Салауатты өмір салтын сақтау шеңберінде оқушы жастардың әлеуметтенуіне әсерін тигізетін негізгі факторларды анықтау зерттеуіміздің мақсаты болып табылады. Бұл мақсаттың нәтижесін туындаған сауалға жауапты іздестіру түрінде тұжырымдаймыз: қашан, қалай және ненің нәтижесінде жастар жағымды немесе жағымсыз әлеуметтік тәжірибені игереді? Өміршендіктің негізгі шарты ретінде қарастырылатын денсаулықты сақтауға бағдарланған жағымды, тұрақты көзқарасты субъектілерде қалыптастыру мен дамыту бойынша біз ғылыми-әдістемелік ұсыныстарды тұжырымдадық.

Түйін сөздер: әлеуметтік-адамгершілік даму, тұлғаның әлеуметтенуі, салауатты өмір салты, психологиялық факторлар, өзін-өзі тану, денсаулық мәдениеті, денсаулық коммуникациясы, денсаулықтың ішкі сипаты, рухани-адамгершілік мінез-құлық, коммуникативті дағдылар.

Введение. Анализ отношения студенческой молодежи к здоровью следует начать с того, что, во-первых, студенческий период играет очень важную роль для всей последующей жизни человека; во-вторых, состояние здоровья исследуемой социально-демографической группы характеризуется наличием неблагоприятных тенденций, и, наконец, в-третьих, категория студентов обладает высокой значимостью для будущего населения нашего государства. Стереотипы, приоритеты, установки в отношении физического, духовно-нравственного здоровья, сформировавшиеся сегодня у представителей учащейся молодежи, завтра станут определять тенденции здоровья, нравственного, самосохранительного поведения и коммуникаций по поводу здоровья всего населения.

Основная часть. Здоровый образ жизни предполагает физическое и духовно-нравственное, социальное здоровье. Физическое здоровье - это процесс сохранения и развития биологических, психических, физиологических функций, оптимальная трудоспособность, социальная активность. Духовно-нравственное здоровье - это психологическая зрелость личности.

Формирование в массовом сознании мотивации нравственного поведения, здорового образа жизни возможно также при условии социально-экономической стабильности в стране, при наличии эффективной системы духовного, физического, интеллектуального и трудового воспитания, личной и национальной безопасности, при экономическом росте страны – на прочном фундаменте религиозной культуры, что означает духовно-нравственное, психическое, физическое и социальное здоровье общества.

Критерий здорового образа жизни (поведенческая сфера) измеряется показателями: навыки нравственного поведения, навыки применения знания ЗОЖ на практике, определения факторов, наносящих вред здоровью, самоанализа состояния здоровья и образа жизни; владения способами сохранения и поддержания здоровья, управления своими чувствами, эффективного противостояния негативным влияниям. Для перехода к здоровому образу жизни *полезно переориентирование сознания и психики человека с болезни на здоровье, ибо болезнь это итог не столько физической, сколько духовной несостоятельности человека.*

К правильному, здоровому образу жизни следует отнести ряд важнейших факторов:

- **духовно-нравственная основа здорового образа жизни;**
- **самоактуализация**(постановка главной цели в жизни – реализация творческой потребности), **самосовершенствование** в процессе самопознания (поиск и обретение смысла жизни) [1];
- **самоограничение, самосохранительное поведение** – умение контролировать себя, то есть умение управлять своими эмоциями и страстями, умение властвовать собой, соблюдение нравственных норм;
- **мониторинг здоровья** – постоянный процесс слежения за состоянием и изменением здоровья, средой обитания и окружающей средой и др.

В связи с проведением исследования нами было проведено анкетирование среди студентов, обучающихся в вузах Казахстана на тему осведомленности о нормах нравственного поведения в обществе и правилах сохранения здорового образа жизни. В анкетировании участвовало 119 респондентов: студенты в возрасте 17 лет – 2 респондента, 18 лет – 31 респондентов, 19 лет – 37 респондентов, 20 лет – 15 респондентов, 21 лет – 8 респондентов, 22 года – 10 респондентов, 23 года - 11 респондентов, 24 года – 2 респондента, 28 лет – 3 респондента. Ранговая оценка ответов респондентов осуществлялась по среднему значению коэффициента выборов по предложенным утверждениям.

Полученные данные указывают на отсутствие стопроцентной готовности молодежи к ситуациям, которые требуют спокойствия и уравновешенности, лишь некоторая часть опрошенных респондентов обладает навыками безконфликтного поведения. В связи с этим, надо отметить то, что необходима организация тренингов для молодежи *с целью развития их позитивного мышления, коммуникативных навыков, нравственных качеств и формирования умения адекватно реагировать в стрессовых ситуациях.*

При ответе на вопрос: *«Каким образом Вы чаще всего решаете трудные и стрессовые ситуации?»* были получены следующие оценки на предложенные утверждения (таблица 1):

<i>Ответы-утверждения</i>	1-ый университет	2-ый университет	3-ый университет	Общий показатель
«это несущественные трудности, не все так плохо»	13, 4 балла;	7	6	8,8
«я стараюсь все проанализировать»	23,4 балла;	7,8	26,7	19,3
«я не знаю что делать, мне не выпутаться из этих трудностей»	11, 5 баллов;	2	7,2	6,9
«я впадаю в отчаяние, я рыдаю и плачу»	12,8 баллов;	4	3,5	6,8
«мне хочется на ком-нибудь сорвать свое плохое настроение»	3,8 баллов;	2,7	3	3,2
«другое»	0,3 баллов.	0,8	0	0,4

Таблица 1 Ответы респондентов на вопрос *«Каким образом Вы чаще всего решаете трудные и стрессовые ситуации?»*

Ответы на второй вопрос являются положительными, так как большинство респондентов предпочитают проанализировать ситуацию (19,3) и оптимистически настроены, воспринимают трудности как временные явления (8,8). После исследования предполагается проведение с данными студентами авторской программы тренингов постстрессменеджменту *«Управляй стрессом с оптимизмом!»* [2]. Данная программа была разработана на кафедре клинической психологии и психотерапии института психологии Лейпцигского университета проф. К. Решеке и проф. Г. Шредером.

Основой программы по стрессменеджменту *«Управляй стрессом с оптимизмом!»* являются: салютогенная модель (А. Антоновский), транзакциональная модель стресса (Р. Лазарус), теория сохранения ресурсов (С. Хобфолл), ресурсно - ориентированный подход (де Шазер), концепция оптимизма (Карвер&Шейер).

А. Антоновский в своей концепции салютогенеза попытался ответить на вопрос, благодаря чему человек способен оставаться соматически и

психологически здоровым, несмотря на воздействие стресса [3], [4]. В рамках салютогенетической модели внимание исследователя сосредоточено, прежде всего, на случаях успешного преодоления людьми стрессогенных ситуаций. Эти факторы могут быть как психологического характера (например, оптимизм как личностная черта), так и связанными с социальным окружением (например, социальная поддержка).

Теория сохранения ресурсов С. Хобфолла [5] позволяет посмотреть на природу возникновения стресса с точки зрения потери или угрозы потери ресурсов и имеет функциональное значение для объяснения возникновения психологического стресса как у отдельных людей, так и в социальном контексте, объясняя взаимодействия групп, сообществ и социальных систем. В психологической литературе ресурсы рассматриваются как значимые предикторы благополучия и качества жизни (Diener, Fujita, 1995; Holohan, Moos, 1990). Р. Лазарус и С. Фолкман в своей теории также говорят о ресурсах, которые индивид учитывает в процессе когнитивной оценки события (Lazarus, Folkman, 1984), однако акцент они делают на ресурсах, доступных для совладания, с учетом оценки которых формируется индивидуальный ответ организма на стрессовые обстоятельства.

Таким образом, разрушающим личность молодого человека являются *«несоблюдение норм духовно-нравственного поведения», «правонарушения в обществе», «стрессовые жизненные ситуации», «напряженная социально-экономическая ситуация в жизни (плохая обеспеченность, безработица родителей и т.д.)»*. Анализ полученных данных дает возможность нам сделать *следующий вывод*: негативные социальные факторы могут быть причинами правонарушений в обществе, которые также являются результатами безнравственного поведения и вместе с тем влияют на здоровье молодежи.

Нельзя не учесть и **психологические факторы**. В современное время в обществе очень часто проявляются психотравмирующие ситуации, нарушения взаимодействия личности с ее ближайшим окружением, неумение индивида адекватно реагировать на жизненные проблемы, неудовлетворение потребностей и желаний, низкий уровень самоконтроля, неумение ослабить нервно-психическое напряжение, эмоциональная нестабильность, повышенная внушаемость, недостаточное развитие духовно-нравственных качеств и отсутствие жизненных навыков.

В целом концепция самосохранительного поведения (ССП) означает уровень осведомленности, компетентности индивида в области здоровья и сохранения норм здорового образа жизни, степень соответствия поступков молодого человека требованиям здорового образа жизни. Проблема СПП заключена в несоответствии, порой резко выраженном противоречии между сознанием молодежи и ее поведением. В этой связи характер самосохранительного поведения может быть как позитивным, так и негативным. Позитивное СПП направлено на сохранение и укрепление здоровья, а негативное, напротив, на его разрушение: это система действий,

приносящих ценность здоровья в жертву другим интересам, ради достижения других целей. Негативное, или саморазрушительное поведение, характеризуется нежеланием считаться с нормами нравственного поведения и здорового образа жизни, что особенно характерно для студенческой молодежи, которая редко ценит здоровье. Мы определяем потребность в здоровье как осознанное состояние дефицита в нем, активизирующее действия, направленные на восполнение этого дефицита. Потребность в здоровье и реальное воплощение этой потребности в поведении учащейся молодежи может сформировать взаимодействие между индивидами по поводу здоровья, так называемую коммуникацию здоровья.

Коммуникация здоровья – это разновидность взаимодействия между людьми, содержанием которого является здоровье. Процесс развития коммуникативных навыков у студентов требует научно-методической обеспеченности и практического внедрения программ по формированию коммуникативной компетентности студентов в условиях вузовского и послевузовского образования. В связи с этим, есть необходимость в развитии коммуникативных навыков студентов медицинского вуза с целью реализации среди населения Республики Казахстан ***культуры коммуникации здоровья.***

Заключение. Таким образом, *научно-методическими рекомендациями по сохранению здоровья учащейся молодежи являются:*

- формирование способности к позитивному саморазвитию в различных жизненных обстоятельствах, уверенности в себе, развитию чувства компетентности и собственной ценности;

- развитие мотивации соблюдения норм нравственного поведения в обществе как важного фактора сохранения здоровья, потребности укрепления здоровья, посредством установки на ценность собственного здоровья; интереса приобретения знаний о своем здоровье; овладения способами, охраняющими и умножающими здоровье; умения применять формы накопления здоровья к особенностям своего организма;

- формирование культуры здоровья, направленной на ответственное отношение, как к своему, так и здоровью окружающих, на стремление сохранить и приумножить свой природный потенциал, гармонизацию личности, готовность поддержать свое душевное равновесие и окружающих, способность воспринимать и создавать прекрасное;

- учет содержания УМК на тему: «Сохранение норм здорового образа жизни», содержания дисциплин: «Самопознание», «ЛФК», «ОБЖ» и др.;

- применение в педагогической деятельности требований Программы нравственно-духовного образования «Самопознание» [6], учет которых в учебном заведении идет на пользу здоровья студентов;

- проведение тренинговых занятий по развитию стрессоустойчивости и коммуникативных навыков студентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Akmetova A. I. Experimental study of psychological and pedagogical readiness of the future teachers for moral and spiritual development of senior school students. *International Journal of Environmental and Science Education*. - 2016. - V.11. - Iss.18. - P.11261 -11282
2. Reschke, K. Schröder, H. (2010). *Optimistisch den Stress meistern* (2. Aufl.). Tübingen: dgvt-Verlag.
3. Antonovsky A. *Health, Stress and Coping*. San Francisco: Jossey-Bass, 1979.
4. Antonovsky A., Bernstein J. Pathogenesis and Salutogenesis in War and Other Crises: Who Studies the Successful Copier? // *Stress and coping in time of war: generalizations from the Israeli experience* / Ed. N.A. Miiigram. N.Y.: Brunner/Mazel, 1986. P. 52-65
5. Иванова Т.Ю. Теория сохранения ресурсов как объяснительная модель возникновения стресса. *Позитивная психология. Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 2013. Т. 10. № 3. С. 119–135
6. Mukazhanova, R., Akhmetova A., Karabutova A., & Oralbekova A. (2016). Studying of educational model of school under the conditions of implementation of "Self knowledge" moral and spiritual education program. Program 31 th International Congress of Psychology (Vol.51, Issue S1, pages 965-974). Special Issue: 31st International Congress of Psychology, 24–29 July 2016, Yokohama, Japan.

*Байтлеев Д.М.,
КарГТУ, магистрант
Лустов Н.С.,
КарГТУ, старший преподаватель*

СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Түйіндеме. Мақалада әлеуметтік серіктестік жүйесіндегі әлеуметтік - еңбек қатынастарының жекеленген аспектілері талқыланады. Әлеуметтік серіктестік және мемлекеттік-жеке меншік серіктестік түсініктері анықталды. Әлеуметтік серіктестік моделін іске асырудың жалпыланған механизмі ұсынылған.

В настоящее время к качеству образования предъявляются новые требования. Важной задачей рассматривается построение индивидуального образовательного маршрута, актуализация знаний и их практическое применение, сохранение фундаментальности в обучении.

Перед педагогами встал ряд вопросов об акцентах в обучении, новых технологиях, позволяющих сократить разрыв между наукой и практическими потребностями общества, построении педагогического процесса при котором

обучающиеся не просто овладевают определенными знаниями, но имели бы навыки их практического применения [1].

По мере того, как в современных рыночных условиях возрастает значение «социального» элемента в трудовых отношениях, изменяется и роль государства в их регулировании. Если на этапе индивидуальных отношений государство выступает в качестве регулятора и гаранта соблюдения трудовых прав (через разработку законодательства и систему государственных органов, которые осуществляют надзор и контроль за его соблюдением и рассматривают споры), то на уровне соглашения государство через своих представителей одновременно становится и субъектом этих отношений [2].

Понятие «социально-трудовые отношения», «социальное партнерство» не имеют конкретного определения и применяются в правовых актах, которые регулируют трудовые и связанные с ними отношения, потому имеют больше декларативный или социальный, чем правовой характер. Поэтому практики, ученые, общество надеются на принятие законов, которые определили бы конкретные правовые позиции.

Исследуя социально-трудовые отношения, можно сделать вывод, что это комплекс правовых отношений на рынке труда между работодателями (владельцами) или уполномоченными ими органами, трудовыми коллективами или другими выборными органами, при участии государства или местных органов самоуправления в деле решения социально-экономических вопросов. Прежде всего, таких как: условия и безопасность труда, условия и размер ее оплаты, социальное обеспечение. В первую очередь субъектами указанного партнерства осмысливается механизм социально-трудовых правоотношений в той части, в которой они способствуют смягчению трудовых конфликтов путем переговоров по достижению взаимовыгодных компромиссов на принципах двустороннего или трехстороннего сотрудничества.

Необходимой предпосылкой обеспечения стабильного экономического развития государства, утверждения в обществе социального согласия, общественного мира и демократии является совершенствование социально-трудовых отношений на всех уровнях управления, внедрения новых подходов к повышению действенности социального партнерства, развития сотрудничества и взаимодействия представительских органов сторон названных отношений.

Социальное партнерство является принципом развития социально-трудовых отношений института трудового права, которое заслуживает дальнейшую теоретическую и правовую разработку и совершенствование. Правовой статус сторон указанных отношений и органов социального партнерства требует достаточной нормативной базы.

Противоречивость, а часто и конфликтность интересов субъектов социального партнерства, масштабность и значимость последствий социализации экономики определяют необходимость внутреннего и внешнего контроля, который может принимать различные формы:

мониторинга, оценки бюджетной эффективности, оценки удовлетворенности потребителей, оценки удовлетворенности персонала, оценки удовлетворенности деловых партнеров, оценки рыночной стоимости компании, результативности природоохранной деятельности или экологической экспертизы, оценки общественного мнения [3].

Наряду с основными элементами социального партнёрства (субъекты партнёрских отношений, стратегия и тактика, культура и этичность поведения партнёров) механизм социального партнёрства является особенно важной и специфичной составляющей.

Чтобы строить работоспособные механизмы взаимодействия и вступать в любые осознанные и взаимоприемлемые формы сотрудничества, необходимо обладать информацией о специфике, правовых основах и проблемах со стороны партнёра.

Механизм социального партнёрства – это совокупность методов и инструментов, с помощью которых обеспечивается достижение партнёрского взаимодействия сторон.

Как всякий механизм, он имеет ряд составляющих рычагов, взаимодействие которых приводит к достижению целевой функции, а именно:

- переговорный процесс между сторонами-партнёрами;
- процедуры (технологии) выявления и согласования позиций партнёров (например, создание и работа специальных комиссий по изучению и нахождению контактных точек в интересах и позициях партнёров);
- анализ и оценка предлагаемых положений в общем договоре партнёров;
- законы и другие нормативные документы, которые призваны фиксировать юридические рамки партнёрства;
- контрольный элемент, т.е. орган, главной функцией которого является отслеживание выполнения договора партнёров, выявление его нарушений и нарушителей;
- арбитраж.

Государственно-частное партнерство (ГЧП) рассматривается как интерактивная форма сотрудничества власти и бизнеса в предоставлении общественных благ, социальной защите и обеспечении экологической безопасности. Организованное партнерство власти и бизнеса строится на принципах, которые гарантируют более прогнозируемые, долгосрочные и взаимовыгодные отношения. Бизнес и общество хотят быть уверенными в том, что деньги и другие блага доходят до адресата, поэтому открытые и подотчетные отношения в рамках ГЧП создают наиболее благоприятные условия для социального партнерства.

Постановка проблемы социальной ответственности бизнеса базируется на разграничении интересов и соответствующих им экономических ресурсов. Для проведения системного анализа результатов и эффективности реализации социальных программ и проектов в целях обеспечения трудовой,

демографической, научно-технической, природоохранной, финансово-экономической динамики необходима развернутая информационная база, основу которой должен составлять эффективный мониторинг результативности социальной ответственности бизнеса.

Технологии, направленные на решение социальных проблем человека, семьи, групп и слоев общества, будут применяться в деятельности не только государственных специализированных учреждений, но и общественных и частных организаций. Тем самым постепенно превращая бизнес и некоммерческие организации в органичную, неотъемлемую часть сферы социального обслуживания и социальной защиты населения, что в свою очередь является одним из факторов, позволяющих успешно реализовывать программы социально-экономического развития, достигать гармоничных социальных отношений в обществе.

Для взаимодействия с социальными партнёрами необходимо выработать обобщённый механизм реализации модели социального партнёрства, который, по мнению авторов, выглядит следующим образом:

- обозначается социальная проблема (идея), которая в дальнейшем определит статус и выбор социальных партнёров;
- определяется миссия, ставится цель;
- проводится виртуальный выбор потенциального партнёра на основании SWOT-анализа (сильные и слабые стороны, возможности и угрозы обеих сторон в достижении поставленной цели);
- выбор реального партнёра;
- проведение переговоров с потенциальным партнёром: определение интересов обеих сторон, постановка конкретной цели, проведение корректирующих действий (при необходимости);
- составление соглашения (договора) о сотрудничестве согласно нормативным документам;
- разработка программы сотрудничества, проекта, плана мероприятий с указанием этапов, сроков реализации, ресурсов (финансовых, материально-технических, кадровых), ожидаемых результатов и перспектив;
- создание управляющего, координирующего и контролирующего органа (органов), осуществляющего поэтапное отслеживание реализации совместных мероприятий;
- проведение мониторинга, анкетирования, опроса (периодически);
- подготовка презентации совместного продукта (программных мероприятий);
- развитие информационно-рекламной деятельности;
- использование мотивации и стимулирования партнёров;
- осуществление взаимодействия с иными партнёрами (СМИ, интернет-ресурсы, частные лица, волонтеры и т. п.)

Для успешного взаимодействия субъектов социального партнёрства, построения эффективных и работоспособных схем сотрудничества необходимо знать особенности деятельности партнёра; обладать

коммуникативной культурой и иметь знания делового этикета; уметь грамотно представлять своё учреждение в процессе поиска партнёра; оказывать информационное сопровождение партнёрам; ориентировать партнёров на долгосрочную перспективу; проводить анализ деятельности и рефлексию среди партнёров; приоритет отдавать партнёрским отношениям, которые строятся на базе трех секторов: бизнеса, власти и общественности.

Список литературы:

1. Петренюк И.С. От практико-ориентированного урока к социальному партнерству. Журнал «Академия профессионального образования». №1 – 2017. – 62-65 с.
2. Санжаров С.Н. Отдельные аспекты социально-трудовых отношений в системе социального партнерства. Журнал «Актуальные проблемы права: Теория и практика». №34 – 2016. – 33-42 с.
3. Чегринцева Н.С. Организация мониторинга результативности социального партнерства и эффективности социальной ответственности бизнеса в России. Журнал «Экономика и эффективность организации производства». №11. – 2009. – 208-213 с.

*Балтабаева Зарина
Алматы Технология Университеті,
Экономика факультетінің 2-курс студенті*

ЖАСТАРДЫҢ ДІНИ-СЕНІМ ДЕҢГЕЙІН ЗЕРДЕЛЕУ

Түйінді сөздер: Жастар саясаты, ұлттық діни сәйкестендіру, дін, сауалнама, білім беру.

Кіріспе. Ел президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар рухани жаңғыру» атты мақаласы діни сенімнің аксиологиялық аспектісімен тікелей байланысты. Дін рухани мәдениеттің қайнар көзі болып табылады. Сондықтан рухани жаңғыру, ұлттық діл, дәстүр сабақтастығы мәселелерінің дін саласы үшін маңызы қашанда жоғары. Дін әлеуметтануының негізін салушы М.Вебер «дінді құндылықтардың бастапқы негізі және әлеуметтік әрекетке мән берудің ең маңызды амалдардың бірі»- деп көрсетеді. Ал француз әлеуметтанушысы Э.Дюркейм өзінің «Діни өмірдің қарапайым формалары» атты еңбегінде дін – қоғам құрылымын көрсетіп ғана қоймайды сонымен бірге адамдардың үміті мен арманын ортақ бір сенім күшіне бағыттай отырып, қоғам құрылымын нығайтады»дей келе оң пікірін білдіреді. Белгілі ағылшын әлеуметтанушысы Б.Малиновский «дін адамның өзіне деген сенімін арттырады, өзін қауіпсіз сезінуге ықпал етеді»деген

болатын. Осы тұжырымдардан діннің қоғамға, қоғамның дінге тигізетін әсерінің адамзат үшін маңызы зор екенін түсінуге болады.

Бүгінгі таңда діннің қоғамдық қатынастарға, қоғам санасының діни компонентін қалыптастыруға ықпал ету спектрі күшейіп, кеңейе түсуде. Діннің атын жамылған көптеген секталар елімізде миссионерлік бағытта жұмыс жасауда. Секталар үшін *жастар* насихаттаудың басты нысаны болып отыр. Адамдар білім алу, мамандық таңдау және қоғамда әлеуметтену, негізгі араласатын ортасын құру, рухани қағидаттар мен бағдарын қалыптастыру секілді негізгі әлеуметтік және демографиялық өмірлік кезеңдерінен дәл осы жас кезінде өтеді. Жастардың сана-сезімдерінің қалыптасуына қоғамдағы діни ахуал да үлкен әсер етеді. *Жастар* қауымы әрқашан да жаңа өзгерістерге, жағымды не жағымсыз ықпалға бейімделгіш.

Мемлекетіміздегі саясат діни төзімділік, діни сенім бостандығына тым еркін түрде әрекет етулеріне мүмкіндік беруі және ғаламтор беттерінде дәстүрлі діни түсінігімізді теріс бағыттайтын сайттардың емін-еркін жұмыс істеуі, басқа тілдерге аударылып таратылып жатқан кітаптар жастарды өз ұлтынан, діни түсінігінен мемлекетінен алшақтатуда. Статистикалық мәлімет бойынша Қазақстан жастары арасында жат діни ағымдардың өсімі байқалады. Қазіргі кездегі «Дін және жастар» арақатынасы өзекті мәселе болып табылатындықтан осы тақырыпты алдым. « » деп аталатын ғылыми жұмысқа жастардың өкілі ретінде өз үлесімді қоссам деп едім.

Зерттеу әдістері: Ақпарат жинау, стандартталған үлестірме сауалнама тарату. Қойылған мақсатқа жету үшін сандық және сапалық зерттеу әдістері қолданылды. Барлығы 18-19 жас аралығындағы 255 адамнан сауалнама алынды.

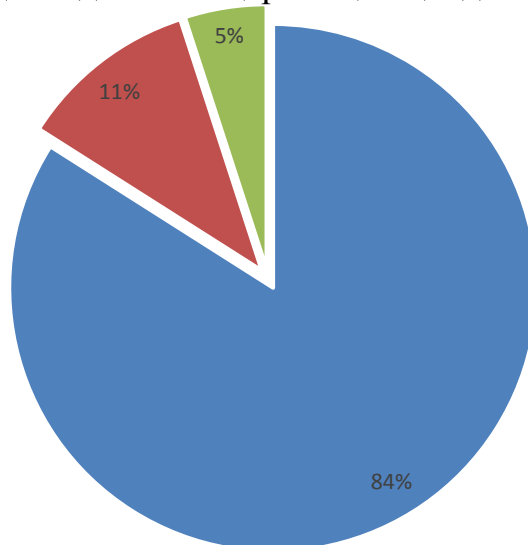
Зерттеу жұмысының нәтижелері бойынша

Жастардың дінге сенімінің сандық және сапалық бағалау мәселесінің пікірталастағы зертеудің өзектілігін, оның ғылыми және тиімді маңыздылығын анықтайды. Ақпарат жинау үлестірме сауалнама тарату (жастар үшін), (жастардың жетекшілерінен сұқбаттар алу үшін) жүргізілді. Зерттеу жұмысының нәтижелері көрсеткендей.

Сіз дінге сенесіз бе?	
(сауалнама алынғандардың %) сенетін	(назардағы топ кескіні бойынша %) сенбейтін
88 %	12%

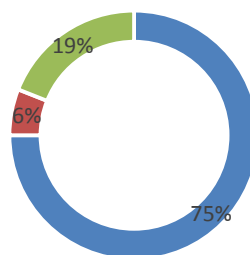
Дінге сенбейтіндер Қазақстанның солтүстік, орталық аймақтарынан болса сенетіндердің тұрғылықты аймағы – батыс және оңтүстік аймақ, біраз бөлігі Шығыс Қазақстаннан.

Сіздің дінге деген көзқарасыңыз қандай?(255 дауыс)

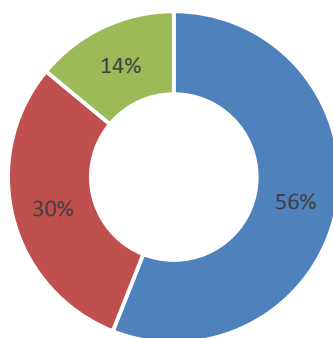
- Дінге сенемін, бірақ діни ғибадаттарды орындамаймын
- Дінге сенемін, бірақ діни ғибадаттарды орындамаймын
- Дінге сенбеймін, діни топтардан аулақ жүруге тырысамын

Діни ағымдарға қатысты көзқарасыңыз?(255 дауыс)

- Түбегейлі қарсымын
- Діни ағымдар жұмыс жасауын қолдаймын
- жауап бере алмаймын

Діннің қоғамдағы рөлі қандай болуы керек?(255 дауыс)

- Діннің қоғамдағы рөлі үлкен,себебі ол қоғамды реттеуші функция атқарады
- дін еліміздің саяси және қоғамдық өмірінен алшақ болу керек
- жауап бере алмаймын

Респондентердің жартысынан артығы 84% дінге сенеді ғибадаттарды орындамайды 11% дінге сенеді ғибадаттарды орындайды 5% дінге сенбейтіндер.

Діни ағымға 75% түбегейлі қарсы,діни ағымдарды қолдайтындар 6%,жауап бере алмайтындар 19%.

Діннің қоғамдағы рөлі үлкен,себебі ол қоғамдағы реттеуші функция атқарады 56%,Дін еліміздің саяси және қоғамдық өмірінен алшақ болу керек 30%,Жауап бере алмаймын 14%.

Сауалнама алынғандардың басым бөлігі жастар арасындағы ықпал ететін себептер мен факторлар: жұмыссыздық, әсіресе ауылды жерде, ауылдық еңбек мигрантарының қалада маргиналдануы, білім деңгейінің төмендігі, діни уағызға бейімділігі, интернеттегі және әлеуметтік желідегі деструктивтік ақпараттың басым болуы.

Зерттеу мәліметтері бойынша Дін жастар қарым-қатынасын реттеудегі қалыптастырушы тетікке айнала қойған жоқ. «Діндарлық» жастардың бойынан басым болғанмен діни ғұрыптарды орындауға талпыныс жасамайды. Олардың басым бөлігі негізгі дереккөздерді (Құран, Інжіл және т.б.), жалпы діни әдебиеттерді білмейді және оқымайды екен.Барлық діни заңдар мен ережелерді сақтамайды. Сондықтан да жасатардың дінге қатыстылығы мен дінге сенімі бір нәрсе емес.Шын мәнінде, жастар орындауындағы дін өзінің қасиетті мәнінен арылып, барынша секуляризацияға ұшырай келе тұрмыстық ғұрып тәжірибесіне айналған.

Зерттеу нәтижесінің қортындысымен – жастардың дені діни ағымдардан аулақ болуға тырысады және олардың жұмысына деген көзқарасы теріс.

Әлеуметтік сауалнама қорытындысы бойынша, еліміздегі жастар арасында діни ағымға емес, «дінге» деген қызығушылық басым екенін

аңғардым. Соның арқасында жастар арасында дінге деген позитивті көзқарасты байқадық.

Қорытынды. Ұлттың бүгіні мен келешегі – білімді, рухани бай, сенімі мол жастардың қолында. Діни фанатизм мен көзсіз еліктеушілікке қарсы тұратын қалқан болатын діни мәдениет пен діни сананы қалыптастыру үшін діни білім зайырлы тұрғыда берілуі керек.

Бүгінгі таңда жастардың көз алдында дін рухани идеаларды таратушы және мәдени дәстүрді сақтаушы ретінде жоғары дәрежеге ие болып отыр. Қазақ қоғамы үшін жастардың діни сауатылығын арттыру рухани тәрбиелеу туралы мәселе басты орында тұр.

Дегенмен, діни ағымдар насихатына тоқтау салынбай тұрғаны шындық. Әсіресе, санасы толық қалыптаспаған жасөспірімдерге жасалатын астыртын шабуылдар әлі жалғасып келеді. Өз кезегінде діни сауаттылықты қалай арттыру керек? Зайырлы қоғамда діни және діни емес дүниетанымның үндесуі үшін қандай іс-шаралар атқару керек? Сондықтан, әлемде болып жатқан терроризм әрекеттерін түсіндіріп қойғаннан, олардың салдарын, яғни кейін не боларын, қандай жағдайға тап болатындарын, өмірге қаншалықты қауіпті екендігін жеткізу әлдеқайда нәтижелі болар еді деп ойлаймын. Республикалық деңгейде дебат, шығармалар, конкурстар ұйымдастырып отыру да діни сауаттылықты көтерудің мотивациясы деп білемін. Қазақ халқының ұлы ойшылы Абай Құнанбаев өзінің қара сөздерінде: «Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оған замандастарының бәрі кінәлі» деп ұлағатты сөз айтты. Мемлекеттің жастарды тәрбиелеуге, тәні сау және рухани бай жастар ортасын қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға ерекше көңіл бөлуі өте маңызды. Сондықтан мемлекетіміздің болашағы жастар, жастық шақтары мен алтын уақыттарын дұрыс бағалап, білім алуға, рухани жаңғыруға барынша күш жұмсауы қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Егемен Қазақстан // №213. Рухани жаңғыру идеологиялық жұмыстың платформасы.
2. Рухани жаңғыру. Әлеуметтану теориясы. Ритцер Д., Степницки Д. 10 басылым. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры. – 2018. 856 б.
3. Dillon M. Sociology of Religion. – Cambridge, 2009. – С. 333

*Бахаудунова Д.А.
студентка 3 курса
КазНПУ имени Абая по специальности
5В012300 – Социальная педагогика и самопознание*

*Научный руководитель:
Булшекбаева А.И.
Доктор PhD., ст.преподаватель КазНПУ имени Абая*

РАБОТА СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С ГИПЕРАКТИВНЫМИ ДЕТЬМИ: ТАКТИКА ПРОФИЛАКТИКИ

***Түйіндеме.** Біздің мақалада әлеуметтік педагогтің гипербелсенді балалармен жұмыс істеудегі ролі және профилактикалық тактика талқыланады. Балалардағы гипербелсенділікпен күресу жолдары қарастырылады.*

В последнее время гиперактивные дети стали актуальной проблемой для родителей и педагогов. В США, Франции, Италии, Бельгии и других странах проблема гиперактивности и дефицита внимания приобрела общенациональный статус [1].

Гиперактивность – это нарушение в работе центральной нервной системы ребенка, характеризующееся трудностями концентрации и удержания внимания, нарушениями обучения, импульсивностью и чрезмерной активностью [2].

А теперь пришло время рассказать об истории изучения этого заболевания. Она имеет недлинный, но насыщенный фактами период, составляющий около 150 лет. Впервые описал чрезвычайно подвижного ребёнка, который ни секунды не мог спокойно усидеть на стуле, немецкий врач-психоневролог Генрих Хоффман. Он дал ему прозвище Непоседа Фил. Деятельность гиперактивных детей нецеленаправленна, маломотивирована и не зависит от ситуации — они подвижны всегда, хотя к концу дня вследствие общего утомления «сверхаktivность» выражается в истериках, беспричинных приступах раздражения, плаксивости. Такой ребёнок всё время торопится, суетится; приступает к заданию, не дослушав инструкции, а затем много раз переспрашивает, делает ошибки и не успевает за учителем. В тетради у него грязно, самостоятельные и контрольные он бросает недоделанными или, быстро сделав, сдаёт с ошибками. Ему трудно самоорганизоваться, поэтому на занятиях он требует много внимания со стороны взрослых. Замечания и выговоры в этих случаях не помогают. Ребёнок часто и сам не рад, но справиться, «убежать» от самого себя он не может. Окриками и наказаниями учитель только усугубляет ситуацию: ребёнок теряется ещё больше и окончательно отстаёт от класса. Теперь он не только не может, но и не хочет контролировать своё поведение [3].

Актуальность проблемы в том, что с каждым годом в школу поступает все больше и больше гиперактивных детей. Несмотря на проработанность темы, существующие методы работы с гиперактивным поведением детей младшего школьного возраста имеют недостаточно комплексный характер. Нам социальным педагогам необходимо вести коррекционную работу с гиперактивными детьми во всем процессе обучения и воспитания. Наиболее ярко гиперактивность проявляется у детей в старшем дошкольном и младшем школьном возрасте. В этот период осуществляется переход к ведущей – учебной – деятельности и в связи с этим увеличиваются интеллектуальные нагрузки: от детей требуются умения концентрировать внимание на более длительном отрезке времени, доводить начатое дело до конца, добиваться определенного результата. Именно в условиях длительной и систематической деятельности гиперактивность заявляет о себе очень убедительно.

В работе с гиперактивными детьми надо использовать три основных направления: во-первых, по развитию дефицитарных функций (внимания, контроля поведения, двигательного контроля); во-вторых, по отработке конкретных навыков взаимодействия с взрослыми и сверстниками; в-третьих, при необходимости должна осуществляться работа с гневом.

Работа по этим направлениям может осуществляться параллельно или, в зависимости от конкретного случая, может быть выбрано одно приоритетное направление. Например, отработка навыков взаимодействия с окружающими. Рассмотрим кратко каждое направление.

При развитии дефицитарных функций необходимо руководствоваться следующими правилами. Коррекционную работу следует проводить поэтапно, начиная с развития одной отдельной функции. Это связано с тем, что гиперактивному ребенку трудно одновременно быть и внимательным, и спокойным, и неимпульсивным.

Когда в процессе занятий будут достигнуты устойчивые положительные результаты, можно переходить к тренировке одновременно двух функций, например, дефицита внимания и контроля поведения. И лишь затем можно использовать упражнения, которые развивали бы все три дефицитарные функции одновременно.

Отработка конкретных навыков взаимодействия с взрослыми и сверстниками. Первоначальная работа с гиперактивным ребенком должна осуществляться индивидуально. На этом этапе работы можно обучить ребенка не только слушать, но и слышать – понимать инструкции взрослого: проговаривать их вслух, формулировать самому правила поведения во время занятий и правил выполнения конкретного задания. Желательно на этом этапе также выработать совместно с ребенком систему поощрений и наказаний, которая поможет ему впоследствии адаптироваться в детском коллективе. Следующий этап – вовлечение гиперактивного ребенка в групповые виды деятельности (во взаимодействии со сверстниками) – тоже

должен проходить постепенно. Сначала желательно включать гиперактивного ребенка в работу и в игру с малой подгруппой детей (2-4 человека) и только после этого можно приглашать его участвовать в общегрупповых играх и занятиях. В случае несоблюдения данной последовательности ребенок может перевозбуждаться, что приведет, в свою очередь, к потере контроля поведения, переутомления, дефициту активного внимания [4].

М.М. Чистякова в книге «Психогимнастика» отмечает, что для таких детей полезны занятия психогимнастикой. Замечено, что изобразительная деятельность и музыка – это вспомогательные средства общения, благодаря которым облегчается возможность продуктивного контакта с гиперактивным ребенком [5].

Важной задачей психологов и социальных педагогов является задача изменения отношения близких родственников к ребенку. Матери и другим близким нужно объяснить, что улучшение состояния малыша зависит не только от назначаемого специального лечения, даже если таковое нужно, но и в значительной мере от доброго, спокойного и последовательного отношения к нему.

При воспитании гиперактивного ребенка родители должны избегать двух крайностей: проявления чрезмерной жалости и вседозволенности, с одной стороны, и постановки завышенных требований, которые он не в состоянии выполнить, в сочетании с излишней жестокостью, санкциями - с другой. Частое изменение указаний и колебания настроений родителей оказывают на таких детей гораздо более глубокое негативное воздействие, чем на других.

Системная консультативная помощь психолога и социального педагога в работе с гиперактивными детьми и их родителями необходима и самим педагогам. Прежде всего, психолог и социальный педагог должны представить воспитателю подробные сведения о природе гиперактивности, характере поведения детей с гиперактивностью в образовательном учреждении. Они должны знать, что работа с такими детьми должна строиться на индивидуальной основе. Целесообразно по возможности игнорировать вызывающие поступки и поощрять хорошее поведение ребенка.

Еще раз обозначим рекомендации при работе с гиперактивными детьми, прежде всего это:

1. Обязательно оценивать хорошее поведение и успехи в учебе, хвалить ребенка, если он успешно справился даже с небольшим заданием.
2. Уменьшить рабочую нагрузку, по сравнению с другими детьми.
3. Делить работу на более короткие, но более частые периоды. Использовать физкультминутки.
4. В классе желательно иметь минимальное количество отвлекающих предметов (картин, стендов).

5. Снизить требования к аккуратности в начале работы, чтобы сформировать чувство успеха. Создавать ситуацию успеха, в которой ребенок имел бы возможность проявить свои сильные стороны. Надо научить его лучше их использовать, чтобы компенсировать нарушенные функции за счет здоровых. Пусть он станет отличным экспертом по отдельным областям знаний.
  6. Посадить ребенка во время занятия, по возможности, рядом с взрослым. Оптимальное место для гиперактивного ребенка - в центре класса, напротив доски, он всегда должен находиться перед глазами учителя. Ему должна быть предоставлена возможность быстро обращаться к учителю за помощью в случаях затруднений.
  7. Использовать физический контакт (поглаживания, прикосновения) в качестве поощрения и снятия напряжения.
  8. Направлять лишнюю энергию гиперактивных детей в полезное русло: во время урока просить их помочь - вымыть доску, раздать бумагу и т.д.
  9. На определенный отрезок времени давать лишь одно задание. Если предстоит большое задание, то его надо предлагать в виде последовательных частей, и периодически контролировать ход работы над каждой частью, внося необходимые коррективы.
  10. Давать задания в соответствии с рабочим темпом и способностями ученика.
- Важно избегать предъявления завышенных или заниженных требований.
11. Учить выражать свои эмоции.
  12. Договариваться с ребенком заранее о тех или иных действиях.
  13. Давать короткие и четкие инструкции (не более 10 слов).
  14. Использовать гибкую систему поощрений и наказания.
  15. Поощрять ребенка сразу же, не откладывая на будущее [6].
  16. Предоставлять ребенку возможность выбора, когда это необходимо.
- Главное условие успеха – комплексный подход к лечению и воспитанию, при участии многих специалистов: невролога, психолога, социального педагога, и родителей.

Список использованной литературы

1. works.doklad.ru
2. psychologies.ru
3. Брызгунов И.П., Касатикова Е.В. Непоседливый ребенок, или Все о гиперактивных детях. М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001.
4. Мотова Е.К., Манина Г.Б., “Тренинг эффективного взаимодействия с детьми”, СПб, Речь, 2001 г.
5. Чистякова М.М., “Психогимнастика”, М., Просвещение, 1990 г.
6. works.doklad.ru

Бекетай К.Ф.
Kunimay 1997@mail.ru
Тараз қ. М. Х. Дулати атындағы
Тараз мемлекеттік университеті,
«Математика» мамандығының І курс магистранты

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ САБАҚТАРДА ҚОЛДАНУ

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев кезекті жолдауында «XXI ғасыр бәсеке ғасыры, бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу, әрбір білікті, білімді педагогтардың міндетті» деп айқындап айтып берді.

Қазіргі кезде толғандыратын өзекті мәселелердің ең негізгісі -еліміздің болашағы. Еліміз өркен жайып, кеңге сермеуі үшін басты мәселе жас ұрпақтың білімді де тәрбиелі болып жетілу екені белгілі. Қазіргі кезде біздің қоғамда болып жатқан ауқымды өзгерістер білім саласында да біраз өзгерістердің туындауына себепші болып отыр. [1]

Жаңа заман баласы ертеңгі еліміздің болашағы. Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Жолдауда өскелең ұрпаққа иновациялық технологияларды үйренудің маңыздылығын атап отырады. Адамның үнемі ізденіске, жаңалыққа ұмтылуы физиологиялық құбылыс, ал заманауи технологиялардың қоғамымыздың түрлі салаларында орын алуы бүгінгінің басты талабы. Қазіргі білім жүйесінің ерекшелігі - тек біліммен қаруланып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, оның мазмұнының түбегейлі өзгеруі, оның дүниежүзілік білім кеңістігіне енуі бүкіл оқу әдістемелік жүйеге, мұғалімдер алдына жаңа талаптар мен міндеттер қойып отыр. Бұдан шығатыны, XXI ғасырдың алғашқы жылдарының бірі - «Білім - бүкіл өміріңе» қағидасынан «Білім - бүкіл өмір бойына» қағидасына өте алатын білім жүйесінің ұйымдық құрылымдарын іздеу болып табылады. Қазіргі білім беру ісінің шарттарының бірі болып оқушының өзіне керекті мәліметті өзі іздеп табуына үйретіп, олардың өз оқу бағыттарын өзінің таңдай білуі деп есептеледі. Біздің ойымызша, ақпараттық білім беру ортасын жобалаудағы басты мақсат оқушының өздігінен оқуға талаптандыру, яғни ізденімпаздыққа үйрету болып саналады. Ақпараттық пәндік орта ақпараттар ішінен керектісін іздеуге және сонымен өз саласында жұмыс істеуге бағытталған ақпараттық білім беру ортасының бір түрі. Оқу әдістерін жетілдіру тікелей білім беру жүйесінде тұтастай ақпарат технологиясын дамытуға үлесін қосты. Жалпы педагогика, әдістемелер және компьютердің түйісуінде жаңа бағыт оқытудың ақпараттық технологиялары дүниеге келді. Оқу арқылы ақпараттың 10%, тыңдау көрнекі құралдар арқылы 20% ұштастырылса, 40-

50% оқыту процесінде оқушы белсенділігін арттыратын мүмкіндіктер жасалса, білімнің 70% есте сақталады екен. Нағыз өмір шындығымен ұштастырылған ақпараттың бала ойында қалу дәрежесі 90%. Олай болса мәліметті есте сақтау қолданылатын әдіс-тәсілге байланысты. Сол әдіс-тәсілдің бірі әр сабақта компьютерді пайдалану. Компьютер арқылы түрлі суреттер, графикалық сызу, дыбыс, музыка тыңдау, мұғалімнің тақтаға жазы түсіндіргенінен әлдеқайда тиімді, әрі әсерлі. Оқу үрдісінде компьютерді қолдануға негізделген жеке әдістемелер оқу мақсаттары мен жағдайларына байланысты қолданылуы қажет. Кейбір жағдайда оқушылардың сұранысын терең ұғыну қажет болса, кей жағдайда пәндік саладағы білімді талдау маңызды роль атқарады. Компьютерді мұғалім қосымша материалдар, әртүрлі анықтамалық мәліметтерден ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Мұндай мәліметтерге суреттер, кестелер, сызбалар, т.б жатқызуға болады. Қажетті ақпараттарды жинақтауда электрондық техникаларды енгізу уақыт үнемдейді.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Инновациялық технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Инновациялық педагогикалық технологияларын шығармашылық қабілеттерін арттыруға өз үлесін қосады. XXI-ғасыр -ғылым ғасыры. Сондықтан жас ұрпаққа, жас буынға жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Елбасымыздың “Жаңа онжылдық -жаңа экономикалық өрлеу -Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері” еңбегінде 2020 жылға қарай қалалық, сол секілді ауылдық жерлердегі барлық балалар мектеп жасына дейінгі тәрбие беру және оқытумен қамтылады деп көрсетті. Бүгінгі ғылым мен техниканың қарыштап даму заманында мектепте дәстүрлі оқыту технологиясының оқушылардың ғылым негіздерін мемлекеттік стандарт деңгейінде толық меңгеруіне кепілдік бермей отырғандығы оқушылардың білім жетістіктерінің нәтижелерінен көрінуде. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісін жандандырудың қазіргі педтехнологияларын жетілдіріп, оны пән сабақтарын оқытуда тиімді қолдану арқылы білім сапасын жоғарлату үшін басты бағыт-бағдар берілуде. Бүгінгі таңда мектептерде оқу-тәрбие үрдісінде түрлі инновациялық педагогикалық технологиялардың қолданылып жүргені мәлім. Бұл технологиялардың бәрін бір пән сабақтарында қамту мүмкін емес. Сондықтан, мектептегі әрбір пәнді ұтымды меңгертуде оқыту технологиясын тандап, іріктеу және оны іс-әрекеттік тұрғыда жетілдіру арқылы оқушының әрекеті-технологияны қабылдауы, оған деген ынтасы, құштарлығына мұғалім тарпынан көңіл бөлінуі тиіс.[2]

Педагогикалық технологияларды мынадай топтарға жинақтауға болады: педагогикалық қарым-қатынасын демократиялық және ізгілік негізінде құру педагогикалық технологиясы; ынтымақтастық педагогикасы; ізгілікті-

тұлғалы оқыту технологиясы; адамгершілікті қалыптастыруға негізделген әдебиетті оқыту жүйесі (Е.Н. Ильин).

Инновациялық технологияны қолдану төмендегідей кезеңдер арқылы іске асады: оқып үйрену; меңгеру; өмірге ендіру; дамыту. Инновациялық технологиямен жұмыс істеу үшін төмендегідей алғы шарттар қажет: оқу үрдісінде интерактивтендіруді жаппай қолға алу; сабақ үрдісінің ғылыми-әдістемелік, оқыту әдістемелік, ұйымдастырушылық себептеріне үнемі талдау жасап, назарда ұстау; білім мазмұнын зерттеп білу, пәндік білім стандартымен жете танысу, білімді деңгейлеп беру технологиясын игеру арқылы студенттерге білімді мемлекеттік стандарт деңгейінде игертуге қол жеткізу; оқыту үрдісін ізгілендіру мен демократияландыруды үнемі басшылыққа алу /101/. Өйткені оқыту тәрбиенің негізі. Сондықтан оқыту да қоғамдық құбылысқа жатады. Оқытуды екі түрлі мағынада қарауға болады. Біріншісі жоғары мектепте арнайы пәндерді оқыту. Екіншісі - өмірде оқыту, өмірге үйрету. Сондықтан жоғары оқу орнының оқытушыларынан бұл мәселені жан-жақты үрдіс ретінде қабылдауын және инновациялы технологияны пайдалануға ықпал ететін көптеген шартты жағдайларды танып білуі талап етіледі. Зерттеуіміздің ғылыми болжамына сәйкес ЖОО студенттерін кәсіби даярлауға оқытудың инновациялық технологияларының қолайлы әсерін өзара әрекеттің түрлерін дамыту негізінде қамтамасыз ету ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайлар кешенін орындағанда жоғары эффективтілік деңгейін қамтамасыз етеді. ЖОО студенттерін кәсіби даярлау үрдісіндегі маңызды реформалау бағыты көптеген зерттеушілердің пікірі бойынша инновациялық білім беру технологияларын енгізу және кең түрде қолдану. Білім беру технологиясының мәселелері өзекті және В.П.Беспалько, О.В.Долженко, В.В.Гузеев, Д.Ш.Матрос, Л.С.Падымов, В.А.Сластенин, Г.К.Селевко, В.Е.Шукшунов және басқалар зерттеулерінде көрініс табуда. азiргi кезде қолданылып жүрген жаңа педагогикалық технологиялардың негiзiне жататындар:

- әрбір студенттің жеке және дара ерекшеліктерін ескеру;
- студенттердің қабілеттері мен шығармашылықтарын арттыру;
- студенттердің өз бетінше жұмыс істеу, іздену дағдыларын қалыптастыру.

Жаңа педагогикалық технологиялар:

- ынтымақтастық педагогикасы;
- білім берудің ізгілендіру технологиясы;
- проблемалы оқыту технологиясы;
- тірек сигналдары арқылы оқыту технологиясы;
- түсіндіре басқарып озат оқыту технологиясы;
- деңгейлік саралап оқыту технологиясы;
- міндетті нәтижелерге негізделген саралап оқыту технологиясы;
- модульдік оқыту технологиясы;
- жобалап оқыту технологиясы.

Ынтымақтастық педагогикасының негізгі мақсаты - талап ету педагогикасынан қарым-қатынас педагогикасына көшу, студентке ізгілік тұрғысынан қарау, оқыту мен тәрбиенің ажырамас бірлігі.

Ынтымақтастық педагогикасының ерекшеліктері: оқытушы - студент, - оқытушы, - студент, яғни студент те, оқытушы да субъект;
- студенттің жеке басына деген ізгіліктік қарым-қатынас;
- студент пен оқытушы арасындағы өзара түсінушілік, ынтымақтастық қарым-қатынас.

Білім берудің ізгілендіру технологиясының негізін қалаған Ш.А.Амонашвили. Білім берудің ізгілендіру технологиясының мақсаты - студентті азамат етіп тәрбиелеу, студенттің танымдық құндылығын қалыптастыру және дамыту, студенттің жаны мен жүрегіне жылулық ұялату.

Проблемалық оқыту технологиясының негізгі мақсаты - студентті өз бетімен ізденуге үйрету олардың танымдық және шығармашылық икемділіктерін дамыту. Проблемалық оқыту технологиясының ерекшеліктері:

- студенттің белсенділіктерін арттыру;
- оқу материалында студентті қызықтыратындай құпиясы бар мәселе туғызу;
- студент материалды сезім мүшелері арқылы қабылдап қана қоймайды, білімге деген қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында меңгереді.

Тірек белгілері арқылы оқыту технологиясының негізін қалаған В.Ф.Шаталов болып табылады. Тірек белгілері арқылы оқыту технологиясы төмендегідей мақсатты көздейді:

- білім, білік, дағдыны қалыптастыру;
- барлық студентті оқыту;
- оқытуды жеделдету.

Тірек белгілері арқылы оқыту технологиясының ерекшеліктері:

- жеке бағдарлы қарым-қатынас, ықпал;
- ізгілік, еркімен оқыту;
- әр студенттің жобасының жариялылығы, түзетуге, өсуге, табысқа жетуге жағдай жасау;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігі.

Түсіндіре басқарып оза отырып оқыту технологиясының авторы - жаңашыл мұғалімдердің бірі, ресейлік мұғалім С.Н. Лысенкова. Бұл технологияның негізгі мақсаты - барлық студентті табысты оқыту. Түсіндіре басқарып оза отырып оқыту технологиясы төмендегідей ерекшеліктермен сипатталады:

- оқу материалдарының бірізділігі, жүйелілігі;
- саралау, әр студентке беретін тапсырманың қолайлығы;
- бағдарламаның кейбір тақырыптарының қиыншылығын жеңу, қиын тақырыптарды біртіндеп оңайлату әдісін қолдану.
- бірте-бірте толық дербестікке жету;
- топта қалыпты жағдай қалыптастыру: түсіністік, өзара көмек, ынтымақтастық қарым-қатынас;
- студенттің қателігін ескерту, бірақ еш жазғырмау;

- үй тапсырмасы тек әр студенттің мүмкіндігіне қарай (әркім өзі орындай алатын жағдайда ғана) беріледі;

Ғылым мен білімнің дамуында инновациялық технологиялар үлкен рөл атқарады. Соның ішінде, ақпараттық, зияткерлік және инновациялық білім беру технологияларын атап айтуға болады. Ақпараттық білім беру технологиялары -ғылыми зерттеулер мен басқарма, сондай-ақ ақпараттық және әдістемелік қамтамасыз етудегі арнайы бағдарламалар секілді білім беру технологиялары. Ақпараттық технологиялар арнайы техникалық ақпараттық құрылғыға бағытталуы мүмкін, себебі қазіргі таңда білім беру жүйесінде әр түрлі ақпараттық құрылғылар қолданылады. Мысалы: электронды оқулықтар, мультимедиялық жүйе, эксперттік жүйе, автоматты жүйе жобасы, банктер және мәліметтер базасы, электронды кітапхана каталогі және ғаламтор, сонымен қатар халықаралық байланыс және т.б. Компьютерлік техника мен бағдарламалық қамтамасыз етілудің жылдам дамуы оқу жүйесіне мультимедиялық-технологиялар, ғаламторлық технологиялар секілді технологиялардың енгізілуіне алып келді, ал оны дұрыс пайдалана білу тұлғаның сауаттылығын дамытуына одан әрі жағдай жасайды. Ал инновациялық білім беру технологиясы бұл процесс ретінде белгілі бір мақсатқа бағытталған, жүйелі және тәжірибелі бірыңғай новаторлық тәсілді белгілі бір күтілетін нәтижені анықтаудан туындайтын толықтай білім беру процесінен құралған педагогикалық қолданыстарды және құралдарды енгізу болып табылады [3].

Білім беру инновациясында алдымен оқушыларға білім берудегі жаңа тәсілді түсінуіміз қажет. Атап айтқанда, мектептерде қолданылатын жаңа әдіс-тәсілдер қатарындағы негізгі білім беру аясын құрайтын инновациялық технологиялар: заманауи оқыту құрылғылары (соның ішінде аудиовизуалды), белсенді оқыту тәсілдері: «Миға шабуыл», «Ыстық орындық», «Сангвейн», «Венн диаграммасы», «Автор орындығы», «Семантикалық карта», «Не білемін, не білдім?», «Кубизм», «Фишбаум», «Кейстер тәсілі», «Пиза әдісі», «6 қалпақ тәсілі» және т.б. заманауи оқыту технологиялары: дебат, диспут, тренинг ойындар, постер қорғау және т.б. Сонымен қатар, әр түрлі деңгейдегі оқушылардың ғылыми зерттеу жұмыстары жатады. Жоғары мектептегі инновациялық білім беру үдерістерін басқаруға қатысты педагогикалық теория мен практикаға деген көзқарастың жаңа сипатта қалыптасуын талап етеді. Жоғары оқу орындарындағы инновациялық білім беру үдерісінің тиімділігін теориялық тұрғыдан қарастыру эмпирикалық ақпаратпен үйлесімді түрде абстрактілеуге негізделеді. Демек, ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде көрсетілген жоғары мектепте инновациялық білім беру үдерістерін басқарудағы педагогикалық шарттарды тәжірибесіне сараптама жасау оның негізгі қарама-қайшылығын ашуға мүмкіндік туғызды. Бұл — жоғары оқу орындарына инновациялық білім беру бағдарламалары мен технологияларын жаппай, бейберекет енгізу мен жоғары мектептегі білім беру үдерісінде оқытудың инновациялық технологиясының педагогикалық шарттарын енгізудің ғылыми-педагогикалық негізі мен оны дамытудың

педагогикалық шарттарының жеткіліксіз зерттелуі арасындағы қарама-қайшылықты сипаттайды. Осылайша, Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық қайта құру жағдайында жоғары мектептегі инновациялық технологияларын енгізудің теориялық негізін және оларды ұйымдастырудың педагогикалық шарттарын анықтау, психологиялық-педагогикалық тұрғыда сараптау мәселесі туындайды.

«Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабының 38-2 тармақшасына сәйкес жоғары оқу орындарындағы педагогтардың «Заманауи педагогикалық технологиялар» жоғары оқу орындарының педагогикалық мамандықтар оқытушыларының біліктілігін арттыру мақсатында жұмыстар жүргізілген. Қазіргі таңда педагогтар технологияларды игеріп жұмыстар істеуде.[4] Негізінен, қазіргі ғылым мен техниканың дамыған заманында еліміздің өркендей түсуі үшін экономикалық хал-ахуалымызды арттыру мақсатында жоғарғы мектептерде жаратылыстану бағытындағы пәндерді тереңдете оқыту қолға алынып отыр. Осыған орай, білім беру технологиялары оқушылардың жеке қабілет, ерекшеліктеріне қарай ғана емес, сондай-ақ саралап оқыту тәсілі жеке дара тіл табысу арқылы жүзеге асырылады. Бұл тәсіл оқушының жеке таланты мен шығармашылығын, дарындылығын, сабақты меңгеру қабілетін тануға көмектеседі. Ал сабақты топтық тәсіл арқылы жүргізу -оқушының өз ойын топ алдында ашық жеткізе білуге, өз қатарластарымен тығыз байланыс жүргізуіне көмектеседі.

Инновациялық технологияларды оқытудағы басты мақсат сапаны көтеру және еуропалық стандартқа сай білім беру деңгейін қолжетімді ету. Бұл бағыттағы өзекті міндеттер:

- 1) Талапқа сай білім беру
- 2) Бағалау жүйесін еркін түрде жүргізу
- 3) Сапа және оның дамуындағы ғылым және білім интеграциясы

Қазіргі таңда еуропалық стандартта оқытылатын мектептер қатарында кейбір жекеменшік мектептерден өзге Назарбаев зияткерлік мектептерін атап өтсек болады. Мұндай мектептер республикамыздың өзге мектептеріне қарағанда 12 жылдық білім беруімен ерекшеленеді. Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқу бағдарламасы да өзге мектептерге қарағанда өзгеше түзілген. Мысалы, мұнда үш тіл (қазақ, орыс, ағылшын) Кембридж технологиясы бойынша төрт дағдыға сүйеніп оқытылады. Яғни: тыңдалым, айтылым, жазылым, оқылым дағдысы. Бұл оқушының ойлау жүйесін дамытуға ықпал етеді. Сондай-ақ, мектепте оқушылардың ағылшын тілінде еркін сөйлеуіне ағылшын тілі пән мұғалімдерінен бөлек, педагогика саласында арнайы білім меңгерген шетел мұғалімдері де қол ұшын беруі өте тиімді. Бағалау жүйесін жетті, талпынды, жетпеді (достиг, стремится, не достиг) түріндегі бағалау шкаласы арқылы қою үлгісі оқушылардың білім көрсеткішін анықтаудағы тиімді тәсілдердің бірі. Пән мұғалімінің күн сайынғы бағалауын оқушылар және ата-анасы ғаламтордағы күнделігі арқылы көре алады. Бұл әдіс жоғары оқу орындарында қолданылады. Демек,

ата-ананың қадағалаудағы рөлі мен ықпалы өте тиімді жолмен іске асырылады деп айтуға тұрарлық. Бұл дегеніміз ата-ана мен мұғалімнің арасындағы тығыз қарым-қатынасты қалыптастырады.

Заманауи оқыту тәсілдері көбінесе компьютерлік жүйелерді, web-сайтты, электронды оқулықтарды, видеобағдарламалар мен бұқаралық ақпарат құралдарын (БАҚ) қолдануға ықпал жасайды. Мұны қолдану тек ғылыми бағытқа әкеліп қана қоймай, сондай-ақ оқушылар арасында және оқушы мен мұғалім арасындағы байланыстың белсенділігін арттырады. Сонымен қатар интерактивті құрылғылар ақпарат алмасу мен білім жүйесіндегі барлық қатысушылардың бірігіп хабар алмасуына мүмкіндік береді. Ауылдық мектептердің көбісі интернет желілерінің болмауынан мұғалімдер мен ата-аналар арасында түсініспеушіліктер орын алып отыр. Қазіргі таңда жаңа оқулықтардың шығуына байланысты тапсырмалар интернет желісі арқылы іске асады. [5]

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011 -2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан -2030» жолдауы.
3. Бұзаубақова К.Ж. «Жаңа педагогикалық технологиялар» Тараз 2003ж.
4. «ҚР Білім туралы» Заңы.
5. Инновациялық педагогикалық технологиялар.Қ.Сарбасова.2006 ж.

*Болат Жансая Болатқызы
«Әлеуметтік жұмыс» мамандығы
Магистратура, 2 курс
Әл-фараби атындағы ҚазҰУ,
Алматы қ., Қазақстан*

МАСКҮНЕМ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Әлеуметтік өмірдің мәселелік жағдайының даму тенденциясының маңызды көрсеткішінің бірі- маскүнем отбасылар санының артуы болып табылады. Маскүнем отбасы дегеніміз- отбасында ата-ананың бірге немесе әке, ананың біреуінің маскүнемдікке салыну тәуелділігінің ұзақ мерзімді немесе периодты түрде ішімдікке салыну мінез-құлқының зардаптық көрсеткіш формасының бірі түрі. Маскүнем отбасы(дисфункционалды) медициналық клиникалық анықтамаға сәйкес дамудың кері дағдарысының қалыпты емес жағдайы болып

табылады. Арнайы мамандардың ғылыми зерттеулеріне сәйкес, ішімдікке салынған отбасында тәрбиеленіп отырған баланың психологиялық дамуындағы кері синдром, соғысқа қатысушы тұлғаның бойында қалыптасатын психикалық күйзеліс синдромының дәрежесімен сәйкес келеді. Ішімдікке тәуелділіктің клиникалық симптомдарын, ауру симптомын, когнитивті бұзылудың ерте пайда болуы мен жедел өсуі мәселесін Егоров А.Ю., Сиволап Ю.П., Савченков В.А., Энтин Г.М. терең талдады. Қатерлі маскүнемдік (ішімдікті тұтынудың үздіксіз 2 жылдық көрсеткіші немесе күнделікті жүйелі түрде ішімдікті тұтыну дозасының өсуі) ішімдік ауруының сиптомдары мен синдромдарының клиникалық негіздерінің қалыптасуы мен интеллектуалды мнемоникалық құлдыраудың жедел өсуінің тұлғалық және әлеуметтік кері бейімделу жағдайы. Маскүнемдіктің бұл түрін қатерлі маскүнемдік деп атайды және бұл тақырыпта Бокий, Удальцова, Энтин, Иванец и Винниковалар терең талдаған. М.Шакит қатерлі маскүнемдіктің дәрежесін анықтау үшін келесі критерийлер бойынша бағалауды ұсынады:

- 1) ішімдік саны;
- 2) ішімдікті тұтынудың мөлшерлік деңгейі және таңдау типі;
- 3) теріс медициналық, физикалық және әлеуметтік салдардың науқас

денсаулығына әсері [1].

Робинсон Б.Э. маскүнем отбасын психологиялық шайқаспен тең түрде салыстырып қарастырады. Отбасында балалар көбінесе әке немесе ананы таңдап, күресуге мәжбүр болады. Кей жағдайда отбасыдағы ұрыс-керіс ата-аналар мен балалар арасында болуы мүмкін. Кейбір ата-аналар жеке басында туындаған мәселелерін жасырын позицияда ұстап, ішімдікті тұтыну арқылы осы мәселені шешуге ұмтылады. Ата-ананың отбасында балалармен өзара терең байланыс орнатпауының салдарынан, баланың өсіп-жетілу процесінде кері даму қалыптасады. Ата-аналары маскүнем балалардың мінез-құлқында жағымсыз әдет-көріністер қалыптасады. Баланың бойында өзге балалардан өзін төмен санау іс-әрекеті жүзеге асады. Баланың өмірінде жағымды, қолпаштау сөздер өте сирек, ал дөрекі сөздер жиі кездеседі. Сөздер мен кеңестер баланың өзі туралы жағымсыз ойлар ретінде қабылданады.

АҚШ-та 80 млн. адамның отбасында маскүнемдікке тәуелді бір адамның өмір сүретіндігі анықталған. Ресейде халықтың 50% - ын маскүнем отбасы ретінде саналады және осы отбасыларда балалар тәрбиеленеді [2]. Әлеуметтік зерттеулердің көпшілігінде маскүнемдердің қолында тәрбиеленген ересек балалардың мәселелерінің мүмкіндігінше күрделі формасымен анықталады. Көпшілігінде отбасында ұл балалар әкенің мінез- құлқын игерсе, қыз балалар анасының дағдыларын өзіне қалыптастыруға бейім келеді. Статистикалық мәліметтердің негізінде, маскүнем отбасында өсіп келе жатқан ұл немесе қыз баланың кәмелеттік жасқа жетпей аутоагрессивтік мінез-құлқында суицидтік немесе суицидтік іс-әрекетке деген құлшыныстың басым болатындығы және осы мәселенің құрбаны болған балалардың бар екендігі анықталған.

Маскүнем отбасында тәрбиеленіп отырған балалар, ересек адам секілді отбасында белгілі бір маңызды орынға ие. Балалардың рөлдік қызметтері- кез-келген жағдайда стресс арқылы көрініс табады. Балалардың өздеріне алатын төрт негізгі рөлдері анықталған:

- Отбасының батыры, жауапкершіл бала. Бұл бала оқу үлгерімі мен жауапкершілігі арқылы ерекше көзге ілігеді. Бірінші кезекте өзінің қызығушылығы емес, басқа адамдардың қызығушылықтарын бірінші орынға қояды. Бала сыныпта немесе компанияда өзін лидерлік қабілетімен көрсете біледі және талап етуші жағдайлар мен кез-келген оқиғаларға белсенділікпен кіріседі. Отбасында бұл балалар көпшілігінде үйдің үлкендері болып келеді және күнделікті өмірде өз мүліктерін тиянақты ұйымдастыруға бейімділігі жоғары болып табылады.

- Мәселелі бала, «бұзақы, бүлікші». Бірінші кезекте өзіне назар аударуға мінез-құлықтың жағымсыз формасы арқылы көзге түсетін бала. Өзін эмоционалды тұрғыда кері кетуші ретінде сезінеді, өзінің мінез-құлқы арқылы отбасыға жағымсыз әсер етеді. Өзі секілді, оның достары да қиын жағдайда алыстап кетеді және жиі балалармен кикілжіңге ұшырайды. Ішімдік және есірткі қолданатын топтармен тез және оңай қарым-қатынас қалыптастыра біледі.

- Жоғалған бала, момын бала. Отбасымен жиі қарым-қатынасқа түспейді, өз фантазиясымен өмір сүретін бала. Уақыттың көп бөлігін жалғыздықпен өткізеді, оқумен айналысуды оңаша

түрде жүзеге асыруды қалайды. Ата-аналары оны өзіне көңіл аударуға мұқтаж емес бала және өзін толықтай басқаруға қабілетті деп есептейді. Ол мұқтаж жандарға көмек көрсетуді ұнатады, өз қиындықтарын басқалардың қиындықтарынан әлдеқайда маңызды деп санайды. Бұл балалар есейген сайын, өзінің психологиялық жағйлылығын қалыптастыру үшін, есірткіні пайдаланатын жағдайлар жиі кездеседі.

• Отбасының сүйіктісі, отбасы талисманы. Көпшілігінде бұл отбасының кенже баласы, өзінің жас ерекшелігіне сәйкес жағдайды жауапкершілікпен қабылдамайды. Гиперактивті, өзгелердің назар аудару үшін әзілдер, ойындарды жиі қолданады. Өзін ерке бала ретінде, түпкі мақсатында сайықмазақ ретінде көрсетуге ұмтылады [3].

Балалар әр уақыт мерзіміне байланысты әр түрлі рөлдерді игеруі мүмкін, рөлдік қызметтері өзгеріп отыруы мүмкін. Балалардың бойында атмосфераның шеңберінде күтілетін әсерлерге дайын болу. Маскүнем отбасында өскен балаға, мүмкіндігінше уақытымен психокоррекция жасалмаса, болашақта баланың өмірінде жаңа мәселелер туындауы мүмкін. Отбасында жауапкершіл бала тез есейеді, ересек кезеңде өз өмірінде туындайтын мәселелермен, қателіктерімен күресуге мүмкіндігі төмен болады, өйткені, өзін қоршаған ортаның барлық жағдайына жауапты адам ретінде ұстанады. Отбасында белгілі бір мәселесі бар бала, мектеп қабырғасында білім алу барысында делинквентті мінез-құлықпен, жағымсыз формада қалыптасады. Бала қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсу барысында ашу, реніш, жағымсыз іс-әрекеттерді мүмкіндігінше жиі көрсетеді. Момын баланың әлеуметтік өмірлік портреті бойынша, ол мүмкіндігінше қоғамнан, отбасынан, қарым-қатынасқа түсетін адамдардың өмірінен алшақ түрде өмір сүруге бейімділігі басым болып келеді. Отбасының сүйіктісі ретінде тәрбиеленген баланың өз бетінше өмір сүруге қабілеттілігі өте төмен деңгейде болады. Өйткені, бала білім алу барысында туындайтын мәселелер және қоршаған орта тарапынан туындайтын мәселелермен күресу психологиялық, эмоционалдық тұрғыда дайын болмайды. Қалыпты отбасында тәрбиеленген балалар өздеріне анықталған рөлдерді кез-келген ситуацияда, жаңа ортада алуға қабілетті болып келеді.

Маскүнем отбасында тәрбиеленген балалардың барлығы маскүнемдікке тәуелді болмайды. Көп жағдайда, ата-ананың

тарапынан жағымсыз отбасында тәрбиеленген баланың, өз өміріне және болашақ әлеуметтік ортасын құруға жауапкершілігі мүмкіндігінше оң көзқараста болады. Роберт Акерман өзінің «Маскүнемдердің балалары» атты кітабында аурудың деңгейі, тәуелділіктің фазасы ата-ананың маскүнемдікке салынуының күрделі жағдайы, баланың бұл мәселелерді қабылдауының теріс көзқарасымен анықталады. Маскүнем отбасында тәрбиеленген балалар тобын «бірнеше тәуекел топтары» ретінде қарастырады. Маскүнемдердің ересек балалары өздерінің балалық шағында болмаған қалыпты отбасыны, жайлы өмірді құруға аса маңызды назар аударатындығы анықталады.

3. Фрейд, Э.Берн, Дж. Боулби, В. Сатир, Б. Хеллингердің зерттеулеріндегі әр түрлі көзқарастар бойынша, отбасының өткен және қазіргі жағдайы баланың өмір жолын анықтайтындығын көрсетеді. Отбасының кез-келген мүшесіне маскүнеммен өмір сүру белгілі бір кері күрделі өзгерістердің өмірінде пайда болуына алып келеді. Ата-ана мен бала арасында өзара кикілжіңдер туындап, өзара түсініспеушіліктің пайда болуына алып келеді. Бала ана-анасына деген құрмет пен жақын қарым-қатынас қалыптастыруға құлшыныс білдірмейді және маскүнемге өз теріс мінез-құлқын көрсетуге бейімделеді. Гармониялық емес тәрбие стилі ата-ана мен бала арасында (авторитаризм, эмоционалдық бас тарту, шамадан тыс талаптар, баланы жандандыру, қайшылықты білім) қалыптасады. Тәуелділіктің негізгі сипаты - бұл адамның теріс бағдарлануы, өзін-өзі бағалаудың төмендігінен және басқа адамдардың тарапынан туындайтын төмендетушілік көзқарасының ықпалынан, адамның бойында өзіне сенімсіздіктің қалыптасуы. Келеңсіз отбасылардан шыққан балаларды тәрбиелеу процесінің маңызды ерекшеліктері келесідей анықталады:

- балалар әлемнің қауіпті орын екендігіне және адамдарға сенуге болмайтындығына (әлемнің негізгі сенімсіздігі) деген сенімділікпен өседі;
- балалар ересектер қабылдауы үшін шынайы сезімдерін және тәжірибелерін жасыруға мәжбүр болады;
- балалар өздерінің сезімдері мен қажеттіліктерін, тиісінше, адамдар арасындағы қарым-қатынас пен өзін-өзі жүзеге асырудағы проблемаларға әкеп соқтыратын сезімдер мен қажеттіліктерді жүзеге асыра алмайды;

- балалар ересектердің эмоционалды қабылданбауын сезінеді, егер қателіктерге байланысты қателіктер жасалса, ересектердің күтуіне сай болмаса, олардың сезімдерін және қажеттіліктерін ашық көрсетеді;

- балалар, әсіресе отбасындағы үлкендер, басқа адамдардың мінез-құлқы үшін жауапты болады. Олар жиі ата-аналарының мінез-құлқына кінәлі.

- ата-аналар сезімін бөліспейді және баланың мінез-құлқын мақұлдамайды; оның әрекеттеріне немқұрайдылық немесе айыптау оның тұтас тұлғасының теріс бағасын қалыптастырады;

- балалар өздерін теріс формада, қажетсіз ретінде қабылдайды;

- балалар өздерін «өзгелерге ұқсамайды» деп ерекше сезінеді, өзін басқалардан жаман деп санайды;

- балалар нақты өмірдің қиындықтарымен күресуге және өз тағдырының шебері болуға қабілетсіз дамып, жағымсыз қиял әлеміне кіреді;

- ата-аналар баланы бөлек деп қабылдамауы мүмкін және баланың өздері секілді қабылдайды және солай әрекет етуі керек деп есептей алады;

- ата-аналардың өзін-өзі бағалауы баланың мінез-құлқына байланысты болуы мүмкін; ата-аналар балаға баласы болу мүмкіндігін бермей тең, ересек адам ретінде қарауы мүмкін;

- балалар басқа адамдарға тәуелді болады, өйткені олар ұзақ уақыт бойы ата-аналарының жағдайына тәуелді;

- балалардың «құрбан кешені», өздерін жоғалтуы;

- отбасындағы жағдайға жауап ретінде баланың сезімі, мысалы, ашулану, ренжіту, қорқыныш, кінәсіздік, болашақтағы өмірде қозғаушы күшке айналады [4].

Маскүнем отбасында тәрбиеленуші балалардың әлеуметтік-психологиялық даму қарқындылығы кез-келген жағдайда кері эмоционалды формада жүзеге асады. Қазіргі таңда әлемдік деңгейде маскүнемдік және маскүнем отбасы мүшесі (ата-ана, бала) мәселесі маңызды жағдай болып табылады. Баланың әлеуметтік жетілуі мен белгілі бір тұлға болып қалыптасуында, отбасының атқаратын рөлі өте маңызды. Маскүнем отбасында тәрбиеленуші баланың психологиялық көңіл-күйі мен өмір сүру жағдайын өз мерзімінде қалыпты психотүзету жұмысы арқылы түзету, маңызды реабилитациялық жұмыс болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. <http://www.voppsy.ru/issues/1991/914/914065.htm#a13>.
2. Москаленко В.Д. Дети больных алкоголизмом (возраст от 0 до 18 лет). М.: НПО «Союзмединформ», 1990. 68 с.
3. Рудзинская Т.Ф. Социально-психологические аспекты феномена родительства //Известия Саратовского университета. Новая серия. Акмеология образования. Психология развития. 2012. Т. 12. № 4. С. 62-65.
4. Целуйко В.М. Психология неблагополучной семьи: Книга для педагогов и родителей [Текст] / В.М. Целуйко. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 272 с.

Болысбаева Айгерим Кананиевна

a.bolysbayeva@mail.ru

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Философия және саясаттану факультеті,

«Әлеуметтану» мамандығының 1 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: соц. ғ. докторы, профессор

Абдирайымова Г.С.

ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯ ТҮСІНІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ- ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Әлеуметтік интеграция мәселесі әлеуметтану ғылымында маңызды орын алады. Әлеуметтік интеграция қоғамның дамуында да бірқатар әлеуметтік қызметтерді атқарады. Атап айтатын болсақ, интеграция ұрпақтар сабақтастығын, үлкен буыннан кіші буынға білімдердің, әлеуметтік тәжірибенің алмасып отыруын қамтамасыз етіп отырады. Адам әлеуметтік жан болғандықтан, үнемі басқа адамдармен қарым-қатынаста болуы оның қажеттіліктерінің бірі болып табылады. Тұлғааралық коммуникация қажеттілігі әлеуметтік интеграция арқылы жүзеге келтіріліп отырады. Адамның әлеуметтенуінің өзі де әлеуметтік интеграцияға байланысты. Себебі адамның қалыптасуына қоршаған ортасы үлкен әсерін тигізеді, жанұясының, достарының және ұжымының ықпалы аса зор.

Әлеуметтануға «интеграция» термині математика, биология, физика секілді жаратылыстану ғылымдарынан енген. Интеграцияны жеке дифференциалданған бөліктердің біртұтасқа бірігу жағдайы ретінде, сонымен бірге осы жағдайға апаратын процесс деп те сипаттауға болады. Интеграция кешенді пәнаралық сипатқа ие, философия, әлеуметтану, педагогика, психология, медицина, мәдениеттану сияқты ғылымдарда қарастырылады. Соның ішінде әлеуметтануда әлеуметтік интеграция

ұғымына көңіл бөлінген. Белгілі әлеуметтанушылар Г.Спенсер, Э.Дюркгейм, Т.Парсонс, М.Вебер, қазіргі әлеуметтану өкілдері Ю.Хабермас пен Э.Гидденс әлеуметтік интеграция түсінігін зерттеп, еңбектерінде талқылаған.

Әлеуметтік интеграция (латын тілінен *integration* – қалпына келу, толықтырылу, *integer* – толық) – салыстырмалы түрде тәуелсіз, өзара әлсіз байланыстағы объектілердің (индивидтердің, топтардың, мемлекеттердің) бірлескен, тұтас жүйеге айналу процесі, бұл процесс ортақ мақсаттар, мүдделер негізінде құрамдас бөліктері өзара келісушілігімен және өзара тәуелділігімен ерекшеленеді; әлеуметтік институттар, топтар, билік тармақтары мен басқару арасында оптималды байланыстар құрайтын және қоғаммен ортақ идеология құру процесі. [1, 947 б.]

Әлеуметтік интеграцияның негізі қандай да бір қоғамдық-саяси құрылыстың шегінде адамдардың қоғамдық іс-әрекеті болып табылады.

Қазіргі әлеуметтанулық әдебиеттерде көбінесе интеграция түсінігі бір тұтасқа бірігу жағдайы мен процесі, жүйенің бұған дейін жеке дара бөліктері мен элементтерінің өзара тәуелділігі мен бірін-бірі толықтырушылығы негізінде бірге өмір сүруі, сонымен бірге түрлі әлеуметтік топтардың арасындағы қарым-қатынастарды үйлестіру процесі деп түсіндіріледі.

«Интеграция» түсінігінің мазмұнын әлеуметтануға алғаш рет эволюционизм мектебінің өкілі Г.Спенсер енгізген. Дегенмен оның интеграция ұғымына ұсынған анықтамасы терминнің қазіргі интерпретациясынан біршама өзгеше болып табылады. Ол қоғам дамуын тірі организмдердің дамуымен теңестіре отырып, барлық даму процестерінің екі жағын дифференциацияны және интеграцияны бөліп көрсетіп, интеграцияны индивидтердің топтарға бірігуі, олар өздеріне тән функцияларды орындайды деп тұжырымдаған.

Француз әлеуметтанушысы Э.Дюркгейм қоғамды интеграцияланған біртұтастық деп анықтады. Э.Дюркгейм «әлеуметтік интеграция ... индивидтің қоғамға қатты тәуелділік сезімі, ол өзін шынайы құндылықтарға сәйкес бағалауға, яғни өзін тек біртұтастың бөлшегі ретінде ғана, организмнің мүшесі ретінде қарастыруға үйретеді». Өз кезегінде қоғам да «өзін құрайтын мүшелеріне өзінің құқығы бар заттарға сияқты емес, оларсыз болмайтын және олардың алдында міндеттері бар қызметкерлері сияқты деп қарауға үйренеді.» «Еңбек бөлінісінің шынайы қызметі – екі немесе бірнеше тұлғалар арасында ынтымақтастық сезімін туындату». [2, 58 б.]

Э.Дюркгейм қоғамды интеграцияланған біртұтас деп анықтай отырып, қоғамның екі типін ажыратты: механикалық (көне қоғам) және органикалық (индустриалды қоғам) ынтымақтастығы бар қоғамдар. Органикалық ынтымақтастық – бұл консенсус, дифференциация салдарынан туындайтын немесе онымен түсіндірілетін ұжымның ұйымшылдығы. Дюркгейм ынтымақтастық қоғам тұрақтылығының шарты деп қарастырды, ал әлеуметтік институттардың негізгі функциясы ретінде интеграциялық функцияны атап өтеді. [3, 178 б.]

Т.Парсонстың еңбектерінде индивидтің әлеуметтік жүйеге

интеграциясы процестері кең түрде қарастырылған. Оның көзқарастарына сәйкес индивид басқа адамдармен қарым-қатынас процесі барысында ортақ құндылықтарды өзіне сіңіреді, соның нәтижесінде ортақ нормативтік стандарттарды ұстану оның ынталандырушылық құрылымының бөлшегіне, оның қажеттілігіне айналады.

Т.Парсонс үшін интеграция әлеуметтік жүйенің (социеталды қоғамның) фундаменталды қасиеті немесе функционалды императивы болып табылады, ол қоғам мүшелерінің ынтымақтастығын және бір-біріне, жалпы алғанда жүйеге деген ниеттестігінің қажет деңгейін қамтамасыз етіп отырады.[4,151 б]

М.Вебер интеграция процесін индивидтің өзінің және оның мінез-құлқының бірлігі арқылы қарастырады. Жеке индивид пен оның мінез-құлқы әлеуметтану мен тарихтың «жасушасы», ол өздігінен әрі қарай ыдырауға келмейді деп есептеген.

Осылайша әлеуметтік интеграция түрлі әлеуметтік топтардың, индивидтердің құндылықтары, мақсаттары, мүдделерінің сәйкес келуі мөлшерінің сипаттамасы болып көрсетілді. Индивид біртұтастың элементі ретінде қарастырылып, оның құндылығы біртұтасқа қосқан үлесімен анықталды.

Әлеуметтік интеграция түсінігі қазіргі заманда да өзінің өзектілігін жоғалтпай, көптеген әлеуметтанушылардың еңбектерінде басты зерттеу тақырыбына айналып отыр. Әлеуметтік интеграция түсінігін қазіргі әлеуметтану өкілдері Э.Гидденс пен Ю.Хабермас зерттеген. Ю.Хабермас әлеуметтік теорияның фундаменталды мәселесі «жүйе» және «өмірлік әлем» деген түсініктермен белгіленген екі концептуалды стратегияларды қалай қанағаттанарлықтай қосуға болатынында екендігін пайымдай отырып [5, 149 б], бұл концептуалды стратегияларды «әлеуметтік интеграция» және «интеграция жүйесі» деп атайды. Бұл стратегиялар шегінде әлеуметтік интеграцияның тағы бір факторы – коммуникация анықталады.

Осылайша Ю.Хабермас әлеуметтік интеграцияны құндылықтар мен нормалар арқылы әлеуметтік әлемнің бірлігін қамтамасыз ету деп түсінген.

Ағылшын әлеуметтанушысы Э.Гидденс «интеграция» түсінігін ұйымшылдық немесе консенсус синонимі ретінде емес, өзара әрекеттестік процесі ретінде түсіндірді. Ол «жүйелік интеграция» және «әлеуметтік интеграция» түсініктері арасындағы айырмашылықтарды келтіре отырып, әлеуметтік интеграцияны – әрекет субъектілері арасындағы өзара әрекеттесу деп анықтайды.

Жоғарыда көрсетілген әлеуметтік интеграция терминіне берілген интерпретацияларды тұжырымдай келе, біз келесідей қорытындыға келеміз. Әлеуметтік интеграция қоғам дамуында зор рөл атқара отырып, қоғамның негізі болып табылатын қоғамдық ынтымақтастықты, ұрпақ сабақтастығын, индивидтің әлеуметтік топқа, тапқа, түрлі еңбек ұжымдарына ену мүмкіндігін қамтамасыз ету құралы болып табылады. Сондықтан қазіргі заманғы трансформацияланушы қоғамда әлеуметтік интеграцияны

социумның одан ілгері дамуына ықпал етіп отыратын катализатор ретінде қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Социология: Энциклопедия/ Сост. А.А. Гришанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир энциклопедий).
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие А.Б. Гофмана. – М.: Наука, 1990. – 575 с.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Метод социологии. М., 2000. – 433 с.
4. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем: культура, личность и место социальных систем // Американская социологическая мысль. М., 1996. – 151с.
5. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. Бостон, 1987. Т.2. – 149с.

*Дүкенбаева Ж.Т. студентка 3 курса
КазНПУ имени Абая по специальности
5В012300 – Социальная педагогика и самопознание*

*Научный руководитель:
Булшекбаева А.И. Доктор PhD.,
ст.преподаватель КазНПУ имени Абая*

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

***Түйіндеме.** Қазақстан Республикасының қазіргі білім беру жүйесінде мүгедектігі бар балаларды және арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуға көбірек көңіл бөлінеді.*

Соңғы жылдары біздің қоғамның ерекше қажеттілігі бар адамға қатынасы әртүрлі мүмкіндіктері бар, бірақ тең құқықтармен қоғамның лайықты және тең құқылы мүшесі ретінде танылуы күрт өзгерді. Осы мақалада авторлар инклюзивті білім берудегі әлеуметтік педагогтың рөлін қарастырады.

Инклюзивное образование (фр. *inclusif*-включающий в себя, лат. *Include* - заключаю, включаю, вовлекаю) — практика общего образования, основанная на понимании, что инвалиды в современном обществе могут (и должны) быть вовлечены в социум. Данная практика ориентирована на формирование условий доступности

образования для всех. В том числе она обеспечивает доступ к образованию для детей с инвалидностью[1].

В законе Республики Казахстан ст.1. п. 21-3 дано понятие инклюзивного образования, как совместное обучение и воспитание лиц с ограниченными возможностями, предусматривающее равный доступ с иными категориями обучающихся к соответствующим образовательным учебным программам обучения, коррекционно-педагогическую и социальную поддержку развития посредством обеспечения специальных условий[2].

Семьи, в которых растут дети с ограниченными возможностями здоровья, испытывают тяжелый психологический стресс и напряжение все члены семьи. И особые дети объект пристального внимания. Зачастую семейные отношения ослабевают, наряду с постоянной тревогой за больного ребенка, чувства потерянности, слабости и депрессия являются причинами распада многих семей. Но существует небольшой процент случаев, когда семья спланируется в такой жизненной ситуации. Как правило, в семьях увеличиваются финансовые, материально-бытовые и жилищные проблемы.

Исследования и анализы показывают, что среди семей с детьми с ограниченными возможностями здоровья самый большой процент составляют неполные материнские семьи. У многих родителей произошел развод по причине рождения особого ребенка. Поэтому к проблемам семьи ребенка с ОВЗ прибавляются проблемы неполной семьи. [3]

Инклюзивное обучение - это обучение детей с особенностями физического или психического развития совместно с их сверстниками в одном классе, а не специально выделенной группе при общеобразовательной школе.

Основные критерии инклюзивного образования это:

- во-первых, максимальная социальная адаптация;
- во-вторых, профессиональная и трудовая адаптация детей с ОВЗ;
- в-третьих, образовательная адаптация и соответствующая динамика освоения программного материала. [3]

Социальный педагог – специалист по социально-педагогической работе с детьми и родителями, с подростками, молодежными группами и объединениями, со взрослым населением в условиях образовательных и специализированных учреждений, по месту жительства. Социальный педагог призван обеспечивать направленную социально-педагогическую помощь и поддержку процесса социализации различных категорий детей и молодежи, способствовать их социальному воспитанию в условиях жизнедеятельности, оказывать психолого-педагогическую и социально-педагогическую помощь семье, различным воспитательным учреждениям, помогать подросткам в период их социального и профессионального становления. [4]

Социальный педагог – это педагог, который изучает социальное воспитание ребенка.

Цель социального педагога – помочь семье справиться с трудной задачей воспитания ребенка с ОВЗ

Задача – помочь родителям занять активную позицию в реабилитации и адаптации ребенка

Выделяют 3 типа семей по реакции родителей на появление ребенка-инвалида:

- с пассивной реакцией, связанной с недопониманием существующей проблемы;
- с гиперактивной реакцией, когда родители усиленно лечат, находят «докторов-светил», дорогостоящие лекарства, ведущие клиники и т.д.;
- со средней рациональной позицией: последовательное выполнение всех инструкций, советов врачей, психологов. [5]

В своей работе социальный педагог должен опираться на позиции третьего типа семьи.

Работа с семьей строится на идее сотрудничества, увеличения ее воспитательных возможностей, установления гармоничных детско-родительских отношений. Задачами этой работы являются изменение психологических установок родителей на роль семьи в образовательном процессе; изменение стиля взаимоотношений с ребенком; более широкое использование педагогических возможностей семьи. Кроме этого, социальная работа предполагает знакомство учащихся и родителей с их правами и обязанностями, законодательными документами, а также – информирование об общественных и государственных организациях, имеющих отношение к лицам с ограниченными возможностями здоровья, как в Республике Казахстан, так и за рубежом. [2]

В условиях инклюзивного образования отбор методов обучения происходит с учетом особенностей детей с ограниченными возможностями. Педагог выбирает методы обучения с учетом структуры дефекта особых учащихся. Как указывает Г.В. Федина, в обучении и воспитании детей с ограниченными возможностями используют следующие методы:

- 1) методы моторной коррекции (методы релаксации, паралингвистические, телесноориентировочные методы, методы пластритмики);
- 2) сенсомоторные методы (методы слухового и зрительного восприятия учебного материала; наглядные, практические методы);
- 3) когнитивные методы (методы организации психических процессов, вербальнологические методы: репродуктивные, проблемнопоисковые, исследовательские). Внедрение данных методов в инклюзивном образовании предполагает их рациональное соотношение с методами обучения обычных детей [6].

В педагогике нет единой классификации методов обучения. Среди имеющихся классификаций методов обучения – классификация Ю.К. Бабанского, Л. Йовайши, Л.С. Ларионовой, И.Ф. Харламова и других [7].

Инклюзивное образование в Республике Казахстан.

На государственном уровне нет пока четких правовых и экономических норм для инклюзивного образования. Тем не менее именно это направление признано приоритетным во многих казахстанских основополагающих документах.

В законе Республики Казахстан ст.1. п. 21-3 дано понятие инклюзивного образования, как совместное обучение и воспитание лиц с ограниченными возможностями, предусматривающее равный доступ с иными категориями обучающихся к соответствующим образовательным учебным программам обучения, коррекционно-педагогическую и социальную поддержку развития посредством обеспечения специальных условий. [3]

Задачи, которые ставит перед собой социальный педагог в процессе работы с родителями ребенка с ОВЗ:

- формирование адекватного восприятия родителями своего ребенка: важно отойти от понятия «болезни» и перейти к понятию «особых законов развития»;
- формирование благоприятного микроклимата в семье для максимального раскрытия имеющихся у ребенка личностных, творческих и социальных ресурсов;
- формирование партнерских взаимоотношений родителей с учреждениями, реализующими взаимосвязь и взаимодополнение знаний, обогащение опытом;
- личностное и социальное развитие родителей, формирование навыков социальной активности и конструктивности поведения. [8]

Таким образом, процесс внедрения инклюзивного образования в Республике Казахстан приобретает комплексный и системный характер, в нем участвуют различные государственные структуры, органы и организации образования и др. Вместе с тем, для полного удовлетворения прав детей с ограниченными возможностями в развитии в получении качественных образовательных услуг необходимо проводить широкомасштабную работу по проведению научных исследований по проблемам инклюзивного образования, направленных на разработку технологий включения детей с ограниченными возможностями в общеобразовательную среду. [9]

Инвалиды являются частью нашего общества. Отношение к ним определяет уровень культуры и социального развития. Равнодушие и жестокость по отношению к инвалидам ведут к духовной деградации всего общества.

Гармонично организованная работа педагогов образовательных учреждений с семьями, имеющими детей с ОВЗ – гарантия успеха образовательного и воспитательного процесса, адаптации детей-инвалидов в детском коллективе.

Список использованной литературы

1. Пугачев А.С. Инклюзивное образование // Молодой ученый. — 2012. — №10. — С. 374-377.

2. Государственная программа развития образования РК на 2011-2020 гг. / Приказ №1118 от 07.12.2010
3. <https://infourok.ru/rol-socialnogo-pedagoga-v-inklyuzivnom-obrazovanii-2330980.html>
4. https://social_pedagogy.academic.ru
5. Инклюзивное образование: перспективы развития в России (материалы к конференции) Москва, 23-24 июня 2004 г. – 108 с.
6. Инклюзивное образование: методология, практика, технология: Материалы международной научно-практической конференции (20-22 июня 2011, Москва) / Моск.гор.психол.- пед.ун-т; Редкол.: С. В. Алехина и др. — М.: МГППУ, 2011.
7. Инклюзивное образование: практика, исследования, методология: Сборник материалов II Международной научно- практической конференции / Отв. ред. Алехина С. В. — М.: ООО «Буки Веди», 2013.
8. Рекомендации по организации интегрированного (инклюзивного) образования детей с ограниченными возможностями в развитии. Приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 16.03.2009 - №4-02- 4/450.
9. Вестник КазНПУ. Серия «Специальная педагогика» Мовкебаева З.А. Развитие инклюзивного образования в Республике Казахстан (с.66-67)

*Елемес Сымбат Арманқызы,
Алматы Технологиялық университеті,
«Ақпараттық жүйелер» мамандығының 2-курс студенті.*

МАСКУЛИНИЗМ- ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРЫЛЫМ РЕТІНДЕ

Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Заман сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды» деп атап өткен болатын[1].

Рухани жаңғырудың түбірі ұлттықидеяға барып тіреледі. Соның негізінде өте өзекті болып табылатын гендерлік саясат аясындағы қазақ қоғамындағы ер-азаматтардың әлеуметтік аспектісін қарастырдым.

Бүгінгі таңда феминистік дүниетанымды ұлықтаудан гөрі еркек адамның бағасын беру, тиісті орнын көрсету біздің қоғамымыз үшін қажет болып отыр. Қазақ жігіттерінің үйлене алмай, жүріп қалуы, үйсіз, жұмыссыз жүрген еркектердің саны артуда. Осы мәселелер мені қатты алаңдатады. Мемлекет мықты болу үшін -еркек мықты болуы керек секілді. Батыс әлеуметтанушысы Георг Зиммель: «Біздің өркениетіміздің бәрі маскулиндік өркениет. Мемлекет, заңдар, мораль, дін және ғылым – бұның бәрі еркектердің шығармашылығы. Тіпті еркектің жетістіктері мен керемет

істерін табиғат сыйға берген, соңында керемет іс тындырған әйелдің өзін еркекке теңейді», – деуі де тарихи шындық [2,236б.].

Мемлекет басшысының қолдауымен 2006 жылы гендерлік теңдік аясында бірқатар Заңдар қабылданды. Гендерлік заңда әйел адамдарға басымдық танытады. Негізінде гендердің түптеп келгенде ерлерге де тікелей қатысы бар. Олай дейтінім, гендер ұғымын алғаш рет американдық феминистер емес, 1955 жылы психиатр және сексолог Джон Мани (1921-2006) енгізген. Ол биологиялық тұрғыдан ер мен әйелдің табиғилығына мән берген. Қоғамдық пәндер еркек пен әйел қатынасын биологиялық түр шеңберінен анағұрлым ауқымды түрде мәдени әлеуметтік бірлікте алып қарастырады.

«Гендер» («genus» латын тілінен ауд. «тек» деген мағ.білд.) жыныстар арасындағы айырмашылық. Гендерлік айырмашылық-тардың иерархиясының негізінде маскулиндік (еркек) үстем, ал феминдік (әйел) бағынышты деп белгіленеді..»[3,4б.].Маскулинді дегеніміз – ер болмысы қоғамның басты субъектісі болып табылады дегенді білдіреді.

Әлеуметтанушы Сессилия Риджвей «гендерлік теңсіздіктің гендердің мәртебеге сену себебінен сақталатынын дәлелдеген.Гендерлік мәртебеге сену- бір жыныс басқаға қарағанда сыйлы, лайықты және құзіретті екенін білдіреді. Бұл сенім әлеуметтік қарым-қатынаста үнемі күшейе береді. Ерлер билік құрылымдарын жиі басқарғандықтан, біліктілігі арта түседі деген оймен жұмыс берушілер ер адамдарды әйелдерге қарағанда құзіретті және лайықты деп жоғары бағалайды. Нәтижесінде, ер адамдар өздерін еркін және сенімді сезінеді»[4,259б.].

Бүгінгі таңда Риджвейдің пікірі керісінше болып бара жатқан сияқты. Дүниежүзі бойынша феминизм үрдісі етек алуда. Батыста 70-жылдардан бастапфеминизмге қарсылық таныту барысында ерлер қозғалысы пайда болды. Бұл қозғалыс саясатында:

- гомесексуалдыққа қарсы;
- ерлердің әйелдермен тең дәрежеде пенсияға шығуы;
- ерлердің денсаулығы;
- әйелдерге некесіз репродукция жолымен жүкті болуға тыйым салу;
- оқу орындарында ер мұғалімдерді көбейту
- талаптары қарастырылады.

Батыстың басынан өткен жағдай бүгінгі күні біздің қоғамда жүріп жатыр. Гендерлік ілім негізіндегі маскулинизмге немқұрайлы қарауға болмайтынына көзіміз жетіп отыр. Себебі, біздің қоғамда ер мүддесі мен құқығы тасада қалып, ерлердің заңдық, отбасылық, жеке тұлғалық, денсаулық тұрғыдағы мәселелері бүгінгі күні шешімін таппай отыр.

Осының барысында жоғарыдағы мәселені ескере келе, жастар арасында гендерлік мәселеге байланысты сұхбат жүргіздім.

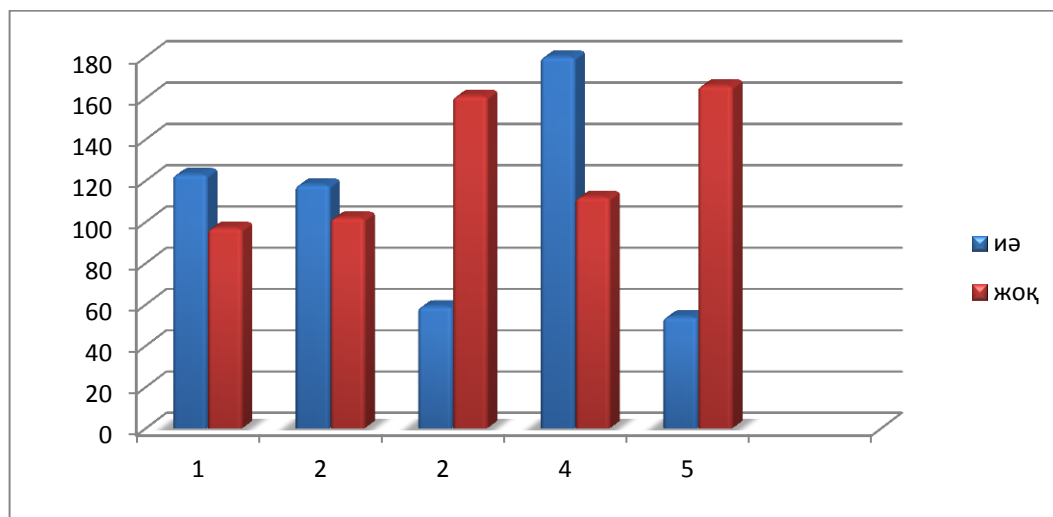
Зерттеу әдіснамасы. Қойылған мақсатқа жету үшін зерттеу жұмысымда келесі зерттеу әдістері қолданылды:сауалнама, сұхбаттасу

Зерттеу нәтижелері.

1. Сауалнама 2-ші курс студенттерімен жүргізілді.220 респондент қатысқан сауалнама нәтижесі :

№	Сұрақ	«иә»	«жоқ»
1.	Ер мен әйел теңсіздігі бар.	123	97
2.	Елімізде ерлердің құқықтары шектелуде .	118	102
3.	Ерлердің құқықтарын қорғайтын заң немесе арнайы ұйым қажет .	59	161
4.	Ерлерден үлкен табыс, жоғары кәсіби біліктілік күтіледі.	180	40
5.	Маскулизм туралы білесіз бе?	54	166

1-кесте.

2-кесте.

2.Сұхбаттасу.

Қазақстандық отбасылардағы ер мен әйелдің рөлін анықтау үшін жүргізілген сұхбат келесі азаматтардан алынды:

1. Жарымбеков Ерлан - жеке кәсіпкер;

2. Бектасова Нұрсұлу - Мұғалім;

1. Сіздің шаңырағыңыздағы отбасын асырау,қорғау міндеті кімге жүктелген?

2. Физикалық күшті талап ететін үй шаруасындағы жұмыстар кімнің мойнына жүктеледі?

3. Бала тәрбиесімен кім айналысады?

1.1 Ежелгі салт-дәстүрімізге,бойымызға сіңген тәрбие бойынша,бұл міндет-отағасының міндеті деп білеміз.

1.2Бұл міндет физикалық,логикалық жағынан күшті, қиын сәтте суыққандылық таныта алатын ер адамда болады деп есептеймін.

2.1 Әрине,менің! Физикалық тұрғыдан ер адамдар өте мықты екені дәлелденген нарсе ғой!

2.2 Менің ойымша, болашақ күйеуімнің.

3.1 Бала тәрбиесі-екі ата ананың жұмыла істеуі қажет процесс.

3.2 Бала тәрбиесінің көп бөлігі анаға тапсырылғанмен, бұл процессте әкенің орны ерекше деп білемін.

Қорытынды

Зерттеу барысында ерлердің құқығына, теңсіздік мәселесінде сұралған респонденттердің 80% ер азаматтардың табыс табуын міндеттейді. Теңсіздік мәселесіне келгенде, тең дәрежеде тек 5% жоғары. Ер-азаматтардың арнайы ұйымының құрылуына жастар қауымының 75% қарсы. Маскулизм ұғымы 20% респонденттерге ғана таныс.

Әрбір еркек атаулы, қоғам алдында, отбасы алдында тұрған өзінің міндеті барын ұғынуы керек. Еркек болып туылу үлкен мақтаныш, ер азамат бейнесі еш нәрсемен салыстыруға келмейтін болмыс. Ұлға «ер –азаматтың болуға тиіс» бағдарламасын санасына сіндіргенде ғана қоғамды азғындықтан сақтай аламыз, сонда ғана ұлт ретінде тарих бетінен жұтылып кетпейміз дегім келеді. Ғылыми жобамда төмендегідей тұжырымдама ұсынамын

Ғылыми тұжырымдама:

Ер адамдар саясатын жетілдіру. Ер адамның қасиетін, артықшылығын, бағалау. Батыстық феминистік теорияны емес, ер адамның өзіндік орнын насихаттау. Ұлттық құндылықтар жүйесі мен ұстанымдары арқылы ғана момын, тұйық ер адамдардың мінез-құлқын өзгертуге болады. Халық санын арттырып, ұлт генофонын сақтау үшін, ұлттық идея қажет.

Жинақталған мәліметтерді біліп отыратындай арнайы еркектер сайтын ашу керек. Интернет арқылы өзінің ішкі проблемаларымен бөлісуге мүмкіндік жасау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Егемен Қазақстан» // №213 6.11.2017.
2. Георг Зиммель. Созерцание жизни / Избранное. Т.2. – М.: изд. «Юристъ», 1996. – С.605
3. Мани, Дж. Ориентация // Сексология: хрестоматия/под.ред. Д.И.Исаева. – СПб., 2001. – С.415
4. «Рухани Жаңғыру» 100 кітап. Д.Бринкерхоф, Р.Уейтс. Әлеуметтану негіздері. – Алматы, 2018. – 464б.

Есбергенова Гульнур Бакитбековна

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің докторанты

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК СЕБЕПТЕРІ

Біз ХХІ ғасырда ғылыми-техникалық прогресс пен компьютерлендіру ғасырында өмір сүріп отырмыз. Адамзат өзінің дамуында көп ілгері жылжыды.

Жасөспірім бойында ес біле бастағанан қалыптасатын қызғушылық, кей жағдайда есейе келе үлкен өкініштерге әкеліп соғып жатады. Олай дейтініміз - кей ата-ана ойнап жүріп қасындағы баласының қолына іліккен ойыншығын алып келген баласына қайдан алдың? – не болмаса «апарып бер» деген сұрақ – бұйрықтың орынына керісінше баласына, жат әрекетін мақұлдағандықтан танытса, ол баланың санасына сенім ұялатып келесі сондай іс-әрекетті қайталауына жол ашады.

Олардың әртүрлі іспен шұғылданбауы немесе жан-жағындағы қоршаған ортасының, айналасындағы достарының немесе біреудің қорқыту, үрейлету қасақана қылмыс жасауына итермелеу арқылы түсіп кету болып жатады.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің типтік өзгешеліктері эмоциялық тұрғыдан ашуланшақ, білектің күшіне сену, білекті баланың алдында жалпақтау, мейрімсіздік, дөрекілік қиқарлық, сезімшілдік, менмендік қылықтарымен сипатталады.

Я.И.Гишинскийдің позициясы бойынша, девиацияның көзі қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің, әртүрлі әлеуметтік топтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігі айырмашылығының жоғарғы дәрежеде болуында [1].

Ауытқымалы мінез-құлықтың жалпы заңдылықтары ретінде девиациялардың әртүрлі формалары арасындағы өзара тұрақты байланыс деректері баяндалады. Бұл байланыстар бір құбылыс басқасын күшейтетін әлеуметтік патологияның бірнеше формаларының индукция түрінде болуы мүмкін. Мысалы алкоголизм бұзақылықтың күшеюіне әсер етеді. кейбір жағдайларда керісінше, кері корреляциялық тәуелділігі (адам өлімі, өз-өзіне қол жұмсау деңгейі) қондырылған.

Девианттылықтың байқалуының барлық формалары экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, мәдениеттілік және т.б. көптеген факторларға тәуелділігі де бар.

В.Н.Иванов девиацияның мынадай себептерін белгіледі: бұл маргинализация ұғымында көрініс алған қоғамның әлеуметтік қарым-қатынастарындағы өзгерістер, яғни әртекті әлеуметтік патологиялардың «тұрақсыздығы», «арақашықтығы», «көшуі», «тарауы» [2].

Әлеуметтік күтілетін жағдай мен әлеуметтік қажеттіліктер деңгейінің төмендеуі маргиналдардың әлеуметтік мінез-құлқына тән ерекшеліктің бірі. Бұның қоғам үшін ең қатерлі ізі – оның рухани өмірде, тұрмыста, өндірісте байқалатын қарапайымдылығы болып табылады. Анық және жасырын формаларда өсіп жатқан жұмыссыздық қоғам маргинализациясының күшеюінің негізгі әлеуметтік көзі болуда.

Басқа себептер тобы әртекті әлеуметтік патологияларды таратумен байланысты. Жекекөп алсақ, психикалық аурулардың, алкоголизм, наркоманияның кең етек жаюы, тұрғындардың генетикалық қорларының нашарлауы. Сонымен қатар түрлі әлеуметтік ауытқулар: қаңғыру, қайыр сұрау және жезөкшелік формаларындағы әлеуметтік паразитизм кейінгі уақытта кеңінен тараған. Осыған ұқсас әлеуметтік ауытқуды өмір сүру

калпына қалыптастыратын прогрессивті орнықтылық. Бұл паразитизм әртүрлі формаларда қауіпті.

Осындай әлеуметтік мәселелер (наркомания, алкоголизм, агрессия, бұзақылық т.с.с.) бізді көбіне не себепті болатыны жайлы ойландырады. Неге бала алғашқыда ашық, мейірімділікке ұмтылған болады, кейін өсе келе, мінез-құлықтың асоциалды типін меңгереді. Біздің қоғамымызда қайырымдылық, мейірімділік, бір-біріне құрметдеген ұғымдар жетіспеушілігі көбіне бала тағдырына немқұрайлы қатынасты орнатады. Балаларды мектеп-интернаттарына, балалар үйіне, сонымен қоса арнайы мектептерге жіберу мұғалдімдерді мүлдем толғандырмайтын да болды.

Осыдан денсаулық сақтау, білім беру және басқада қатысты мекемелердің ұйымдары сәйкес шараларды қабылдау қажеттігі туындайды. Балалар мен жасөспірімдер арасында алдын-ала қолданылатын шаралар жұмыстарын ұйымдастыру үшін, жедел түзету, оның нәтижелілігін бағалау үшін әрқашан жағдайларды тексеріп отыру қажет. Ол үшін мектеп психологтары өз орындарында қауіп факторларының мониторингісін өткізіп отыру қажет.

Қазіргі кездегі девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге тән ерекшелік, олардың шамамен 90%-ға жуығы мектеп, оқу бағдарламаларында үлгермеушілер. Бұлардың көпшілігінің ақыл-естері бар, дендері сау оқуға қабілетті. Бірақ араларында кездесіп қалатын бірлі-жарым жасөспірімдердің ақыл есінде көзге көріне қоймайтын ақаулары бар, сол себептен олар, үлгермеушілер қатарында қалып қояды

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге мінездеме бергенде, олардың еңбекке қатысы туралы өзгешеліктеріне де көңіл аудару қажет. Қиын оқушылардың 94%-ы өзін-өзі күту, тұрмыс еңбектерін тиянақты атқаруға әдет-дағдылары жоқ болса, олардың 32%-ы бұл еңбек түрінен әр түрлі сылтаулар айтып, бойларын аулақ ұстауға тырысады.

Девиантты мінез-құлық категориясын туындататын себептер мыналар болуы мүмкін:

1. Басқа мемлекеттердің идеологиялық және моральдық теріс әрекеттері. Қазіргі заманда жастарға қатты әсер ететін фактор - бұқаралық ақпарат құралдарының кең таралуы (әсіресе теледидар арқылы батыстық, яғни Батыстың «әдемі» өмірі жайлы мифтер, т.б) таратуы.

2. Адам санасында және өмір салтында дәурені өткен жаман әдет қалдықтарының қалып қоюы. Мұндай элементтер: ұлтшылдық, шовинизм, басқыншылық, бюрократизм және т.б.

3. Адамның әлеуметтік прогрестегі пассивті ұстанымы. Адамның қоғамдық қатынастарға және еңбекке салғырттық сияқты жаман қылықтарға бой алдыруы.

4. Тұлғаның өз даму қатарынан артта қалуы, адамдармен дұрыс қарым-қатынасқа түсе алмауы. Баланың тәрбиесіздігі, әдепсіздігі, дөрекілігі және т.б жағымсыз мінез-құлық бітімдері олардың ортадағы өмірін қиындатады.

5. Балалар мен жасөспірімдерге қоғамдық тәрбие берудегі кемшіліктер мен қателіктер. Мектеп өзінің тәрбиеленушілеріне ерте бастан әлеуметтік қажетті кәсіп таңдауына көмектесуі керек. Тек сонда ғана тәрбиеленушінің қоғамдық өмірге деген қызығушылығы артуы мүмкін.

6. Мектептегі және отбасындағы тәрбиедегі кейбір жетіспеушіліктер. Мұнда кейбір жасөспірімдер педагогикалық ұжымда жүргізіліп жатқан тәрбиелеу іс-шараларына жете бағынбайды, сөйтіп ал өзінің интеллектуалды даму жолынан қалып қояды [3].

Жанұядағы, мектептегі тәрбие жұмыстарынан кеткен қателіктер, кемшіліктер, жинақталып келіп қоғамдық тәрбиедегі қателіктері байланысып балалардың тәртібін одан әрі шиленістіре береді. Жанұядағы кеткен кемшіліктер мектеп жағдайында одан да бетер күрделендіре түседі. Себебі мектепте де баланың жеке басын сыйламаушылық кездеседі. Мектеп мұғалімдері мен жасөспірімдердің қарым-қатынастары ақыл айту мен ұрысу мен ар-ожданына тию тәрізді педагогикаға жат әрекеттерімен сипаталынады.

Белгілі педагог А.В.Сухомлинский кезінде баланы тәрбиелеудің екі қайнар көзі бар екенін атап көрсеткен болатын.

Біріншісі – оқушыға, тәрбиеленушіге, саналы түрде әсер ету.

Екіншісі –баланы қоршаған «күрделі» орта деген [4].

Девиантты мінез-құлықты балаларды тәрбиелеу процесін ұйымдастыруда педагогтар оқушылардың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерін ескере білулері қажет. Себебі педагог қандай да бір ықпалдар жасамасын, олар баланың ішкі жан дүниесімен сабақтасып жатуы тиіс.

А.В.Сухомлинский көзімен қарайтын болсақ бірінші деп, тәрбие жан-жақты, нәтижелі болу керек.

Екіншіден баланы «қоршаған ортасы» өмірдің көлеңкелі жақтарының әсер етуі – белгілі мөлшерде стихиялы сипат алады.

Адамның қоғамдық белсенділігі, оқуға, спортқа, көркем өнерпаздыққа деген қызығушылықтарын арттырады. Қоғамдық жұмыспен айналыспайтын жасөспірімдер жағымсыз істерге жақын жүреді.

Жасөспірімдердің психикасы, жас балалардың да, ерsekтердің де психикасынан өзгешелік бар, импульсивтік, жоғары әсерленгіштік, қызбалықа тез түсіп, көңіл күйінін тұрақсыздығы, өз-өзіне, сенімсіздік өз әрекетінің дұрыстығына жиі күмәндану тән. Олардың бойындағы психикалық қасиетер мәселен, мақсаттылық пен табандылық, тұрақсыздыққа өз-өзіне сенімділік пен сыйламаушылық, сенімсіздік пен жабырқаушылыққа жиі алмасып отырады. Бұл жағдай бала бойындағы тұрақсыздық құбылмалдығын көрсетеді. Бұл сияқты құбылмалы психикалық қасиетер-жасөспірімдердің девиантты әрекеттер жасауына өз әсерін тигізбей қоймайды. Бұл оның айқын дәлелі. Кез келген жасөспірім өз бетінше әрекет етуге, өзін-өзі реттеуге тәрбиелеуге, қабілетті өзін-өзі ұйымдастырушы жүйе ретінде таныла отырып, тәрбиеленудің тек объектісі ғана емес, сонымен бірге субъектісі болып танылады сондықтан жасөспірімді жай оқытып және тәрбиелеп қана қою аз. Сондай-ақ оны өзін-өзі тәрбиелеу мен саналы түрде

айналысуға үйрету қажет. Көптеген жағдайлар сыныптас балаларымен өзіне деген нашар қарым-қатынасын, жақын қабылдап, қатты күйзеліске түсетін оқушылар да табылады. Сыныптастарына қанағаттанбағандықтан, олардың қоғамға жат әрекетінен көрініп, кейде кері әрекеттерге ұрындырады көбінесе, сабақа үлгермеушілік, жат қылықтар жасауына себепші бола алады. Осыған байланысты педагогикалық мәселелердің маңызды жақтары туындайды. Жекеленген баланы сыныпта ешкім жақсы көрмейді, ешкім достасқысы келмейді. Достарымен қатынасының болмауы ол баланың жеке басына көптеген кері әрекетерін ұялатып, ол тәртібінің өзгере бастауынан көрінеді. Жекеленіп қалған жалыздық шеккен балалар девиантты мінез-құлықты балалар санын толықтырады.

Жекешеленіп бөлектенген балалар өзіне жақын ортаны тағы да басқа жақтан іздейтіндіктен қоғамда жолыққан кездейсоқ достарының да өзі сияқты болмасына кім кепіл.

Кей кездері мұғалімдердің балаға сенімсіздікпен қарауы үлкен зиянын тигізеді. Соның нәтижелері баланын өзінің қоршаған барлық дүниеге қалай болса, солай қарап, мұғалімнің талабын тыңдамай, тік мінезділік, дауыс көтерушілік, ашу шақырушылық сияқты қылықтарымен көзге түседі.

Біздің пікірімізше, балаға мұғалім тарапынан бақылаудың болуы, болса да нашар болуы тағы да оның тәртіпке зиянын тигізбей қоймайды, бір қарағанда сабақтан қалу, үйге берілген тапсырманы орындамау, сабаққа кешігу, сылтау ретінде өтірік айту түкке тұрмайтын айғақтар сияқты көрінген мен оның болашаққа тигізер зияны мол.

Мұғалімдердің мұндай әрекетке өз дәрежесінде назар аудармауы бала бойына еркіндікті дамытып, жауапсыздыққа, немқұрайлыққа деген сенімін артыра түседі.

Қазіргі кездегі жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты болуының басты себебі – баланың пайдалы іспен айналыспауы десек, жоғарғыда айтып кеткендей оның бос сандалыстан көп өкініштерге ұрындырып жататыны айтпаса да түсінікті. Осы орайда В.М. Бехтеревтың «Баланы тәй-тәй басып қолына затты мықтап ұстай бастағаннан бастап-ақ үнемі еңбекке үйрету керек» – деген пікірі мен келісуге болады. Мектептен тыс уақытта кітап оқу, үйірмеге қатысу, көркем өнерпаздар үйірмесіне қатысу не болмаса спорттық көптеген түрлерімен айналысу – қазіргі кезде жасөспірімнің әрекетінен қалып бара жатқан құбылыс әрине бұл жерде бір бала өзіне пайдалы іспен айналыспай, бос сандалыс пен күй кешеді деген жаңсақ пікір тумасы керек [5].

Бала ағзаның құлдырауына әкеп тірейтін нәрсенің бірі ішімдік болса, ол өткен ғасырлардың аяғындағы көрнекті дәрігерлердің тәжірбиесімен дәлелденген. Ағза қаншалықты жас болса, оның әсері де соғұрлым жоғары болады. Әсіресе кері әсері 12-13 жас аралығында жасөспірімнің ағзасына әсері зор. 12-13 жасөспірімнің арақтың әсерінен есту қабілеті төмендейді, бойында немқұрайлық пайда болады, оқулықты нашар меңгереді.

Сонымен ішімдік жасөспірімнің сана-сезімінің жетілуіне, қалыптасуына зор зиянын тигізеді. Бұл оның айналасындағы болып жатқан оқиғаларға өз тұрғысынан баға беруін төмендетіп, мектептегі сабаққа бармауын, қалыптастырады. Бос жүріске, кездейсоқ ортаға әуестендіреді. Мұндай әрекеттер баланың девиантты мінез-ұлықты боуына бірден-бір себептер бола алады.

Жастық шақ баланың сана сезімінің жан-жақты толысып дүниеге көзқарастың өзгеріп үлкен өмірге дайындағының аяқталатын кезеңімен тығыз байланысты. Жасөспірімдердің жастық шаққа өтер кезеңдері (9-13) оның өміріне көп өзгерістер әкелері хақ. 12-13 жастағы балалар ағзасын толық қалыптасатын бұл оның сыртқы бет келбетінде көп өзгерістер енгізеді. Сондықтан жастық шақ өтпелі кезең аталып кейде ата-аналар мен педагогтар үшін «қиын» баланың қалыптасуына әср етсе «қиын» жас деген атауға иеленеді.

Сонымен қорыта айтқанда, өтпелі кезеңде жасөспірімнің еліктегіш келетіні, жақсыға ұмтылу, ұқсағысы келетіні, қайталағысы келетіні белгілі. Өтпелі кезеңнің «құйын» сияқты өткінші елестерге толы болуы бала өміріне қауіп төндіреті де сондықтан.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Гишинский Я.И. Девиантное поведение подростков: состояние, проблемы, перспектива //Бюллетень Защиты прав Ребенка.-СПб.,1994.-С.7-12.
2. Уманов Г.А. Причины преступности несовершеннолетних.- Автореф. дисс. канд. пед. наук.-М.,-1965 – 16 с.
3. Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы.-Алматы:Мектеп,1976 -215б.
4. Қайырова Ж.А. Мінез-құлық ауытқушылығының себептері//Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика.-2005.-№4.-Б.6-52 .

*Жақыпбек Айгерим Айдарбекқызы
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Философия және саясаттану факультеті,
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы
1-курс докторанты*

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҚАРТТАРҒА ЖАСТАРДЫҢ ҚАТЫНАСЫ: АЛМАТЫ МЕДИЦИНА КОЛЛЕДЖІ СТУДЕНТТЕРІ МЫСАЛЫ НЕГІЗІНДЕ

Көптеген жылдар бойы «қарт» мағынасы «мықты», «тәуелсіз», «зор» мағыналарына теңеліп келді. Жас сөзі, керісінше, «әлсіз», «тәуелді», «қорғансыз» мағынасын берген.

Халықтың қартаюы медициналық және экономикалық себептермен анықталады деген ұғым болған, соның ішінде адамның өмір сүруінің орташа жасының ұлғаюы, өмір сүру сапасының жақсаруы, және тағы басқалары. Бірақ, біздің көзқарасымыз бойынша, бұл ортаның әр сатысына тән маңызды құндылықтардың бейнесі. Демографиялық «қартаю» үрдісі барлық елдерге тән емес, мысалы Африка, Азия, Шығыс елдерінде салт-дәстүрді берік ұстанады және олардың әлеуметтік өмірі белгілі бір догмалармен анықталады. Осы елдердің демографиялық «жасаруын» анықтайтын бір фактор ол туудың жоғары болуы. Оның басты себебі бірнеше жағдайға байланысты, яғни дәстүрлі ұлттық ортаға, сонымен қатар, қоғамның діни көзқарастарына тікелей байланысты. Айта кету керек, дәстүрлі ортаның қоғамын қайта өркендету құрылымында «үшінші жас» қарттықтың статусы мен құндылығын анықтай отырып, жоғары құндылықтарды сақтау және ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің ерекше мәні бола алады [1].

Ортаның қартаюымен қатар, әлеуметтік-қоғамдық құндылықтардың болашақ ұрпаққа берілу жүйесінде өзгерістер жүреді. М.Мидтің айтуынша, біз жаңа нақтылы ғасырға аяқ бастық, «префигуративті», яғни қарттар немесе «үшінші жастағылар» ақырындап дәстүрлі әлеуметтік-қоғамдық құндылықтарды үйретуші орнын жоғалтып, тек оның бір мүшесі болып қалатын модельді қоғам қалыптасқан. Нәтижесінде дәстүрлі қарым-қатынас үзіледі, жаңа қоғамдық құндылықтар қолжетімді болады, қарттар қоғамдық бірыңғай шоғырлану жағдайында қалады.

Қазіргі қоғамда «қартаю» ұғымы сәтсіздік, артқақалушылық, үлгермеушілік, жарамсыздық, кертартпалық деген сөздердің синонимі болып табылады. Басқаша айтсақ, кәрілік дегеніміз индустриалды және постиндустриалды социумның өзекті құндылықтарына мысалы, дербес табыс, табыс нәтижесі, материалдық байлық, жылдамдық, жинақтылық дегенге қарама-қайшы мағынада бейнеленеді. Біз қазіргі заман қоғамының бет-келбетін айқындайтын «жастық-кәрілік» антогонизмінің өрбуінің куәсі болдық. Атақты философ Х. Ортега-и-Гассет жазғандай «Қазір үлкен-кішісіне қарамастан, жасаруға бейімделе бастады және өндірістік қоғамда жас ерекшеліктерінің басымдылығы айқындалып келеді. Қазіргі заман қоғамында «3-ші жас кезеңі» адамзат дауының кезеңі ретінде қабылданбайды, тіпті теріске шығарылады [2].

Қарт адамдардың қоғамдағы орнына жастардың көзқарасын анықтау қазіргі модернизация заманындағы қазақ қоғамы үшін өте маңызды. Сол себепті, қазіргі замандағы қазақ қоғамында қарттарға деген жастардың көзқарасы дәрежесін анықтауға байланысты арнайы Алматы медицина колледжінде студенттер арасында әлеуметтанулық зерттеу жүргізілді. Зерттеуге қатысқан респонденттер саны – 55. Олар 1-3 курс арасындағы қазақ және орыс топтарының студенттері. Зерттеуге сандық әдіс анкеталық сұрау әдісі қолданылды. Берілген эмпирикалық ақпараттарды өңдеуде SPSS бағдарламасы арқылы қолдан өңделетін математикалық талдау және

математикалық статистика қолданылды. Зерттеудің нәтижелері төмендегідей.

Сауалнама Алматы қаласында жүргізілді. Сауалнамаға қатысқандар саны 55 респондент, олардың 100% - Алматы медициналық колледжінің студенттері. (1-кесте).

Кесте 1 - Іріктеу статистикасы

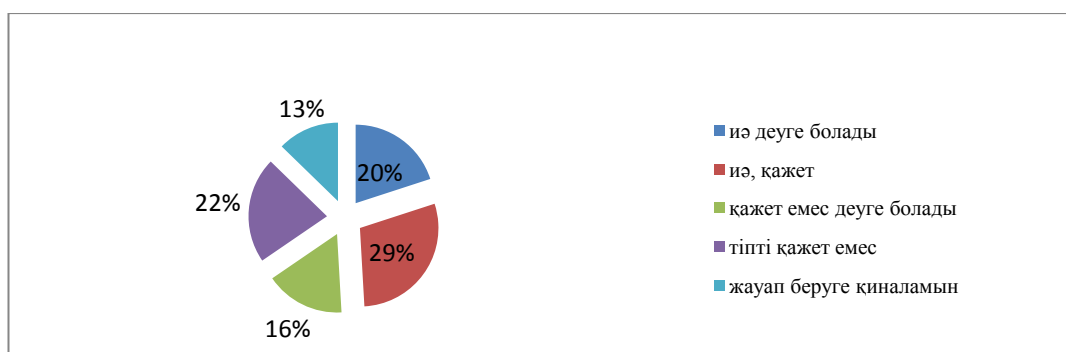
	Жалпы саны	Пайызы	Жуық пайызы
Алматы	55	100	100
Барлығы	55	100	100

2-кестеде іріктеу барысында жыныстық бөліп қарастыру көрсеткіштері берілген. Пайыздық көрсеткішпен көрсетер болсақ 22% - ер респонденттер, 78% - әйел респонденттер (2-кесте).

Кесте 2 – Жынысына қарай бөліп қарастыру

	Жалпы саны	Пайызы	Жуық пайызы
Ер	12	22	22
Әйел	43	78	78
Барлығы	55	100,0	100,0

Респонденттердің демографиялық көрсеткіштері бойынша статистикасы жоғарыдағыдай болды. Бұл көрсеткіштер зерттеуге арналған іріктеу мен зерттеу барысында сауалнаманың кедергісіз жүргізілгендігін көрсетеді. Сауалнаманың бірінші сұрағы ретінде респонденттерге «Сіздің ойыңызша, біздің қазақ қоғамына қарттар үйі қажет пе?» деген сұрақ қойылды. Сұраққа жауап келесі диаграммада көрсетілген (диаграмма-1).

Диаграмма 1. Сіздің пікіріңізше, біздің қазақ қоғамына қарттар үйі қажет пе?

Диаграммада көріп тұрғанымыздай респонденттердің жауаптарына сәйкес, біздің қоғамымызда қарттар үйі не керек, не қажет емес екендігіне көз жеткізе алмадық, қажет деуге болады деушілер 20%, «иә, қажет» деп

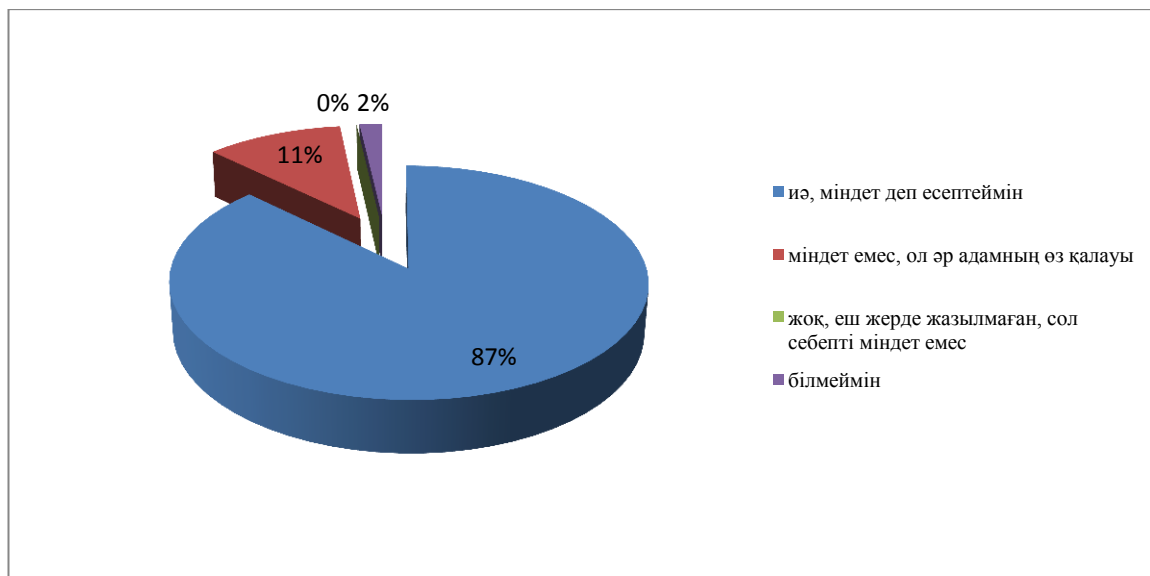
нақты санаушылар саны 29%, «қажет емес деуге болады» деушілер 16% құраса, 22% респондент «тіпті қажет емес» деп санайды, ал жауап беруге қиналғандар 13% құрады.

Диаграмма 2. Қазіргі таңда елімізде қарттар үйінің көбеюіне не себеп?

2-ші диаграммада көрсетілгендей респонденттерден «Қазіргі таңда елімізде қарттар үйінің көбеюіне не себеп?» деген сұрақ сұралды. Респонденттердің жауабы бойынша «Жастардың қарттарға деген мейірімділігін жоғалтуы» деген жауап көп таңдалды, 69% респондент осы жауапты таңдаса, екінші болып көп таңдалынған жауап «қазіргі жастардың құндылықтарында қарттарға қамқорлық жасау міндетінің болмауы» - 15% респондент таңдады. Респонденттердің 7%-ы – «қарттардың баларына қоғамға лайық тәрбие бермеуі» және «қарттардың өмірін ұзартуда өз қатарластарымен қатынас ұстануына байланысты» жауабын таңдады. олардың 1-әйел, 3-еркек, 8 респондент «жастардың қарттар мәселесіне немқұрайлы қарауы» деген жауапты таңдады, олардың 3-еркек, 1-әйел. Сонымен бірге қарттардың өмірін ұзартуда өз қатарластарымен қатынас ұстауына байланысты, қарттардың өз еркімен жастарға масыл болмау үшін баруы деген де жауап берілген болатын, бұл жауап респонденттермен таңдалмады.

Бұл көрсеткіштерге сүйене отырып, қазіргі таңда қарттардың қарттар үйіне баруына немесе сонда болуына себеп көп, алайда жастардың құндылық бағдарларының өзгеруі мен жауапкершіліктерінің төмендеуіне байланысты қарттардың қарттар үйіндегі үлесінің саны артуда екендігін байқауға болады.

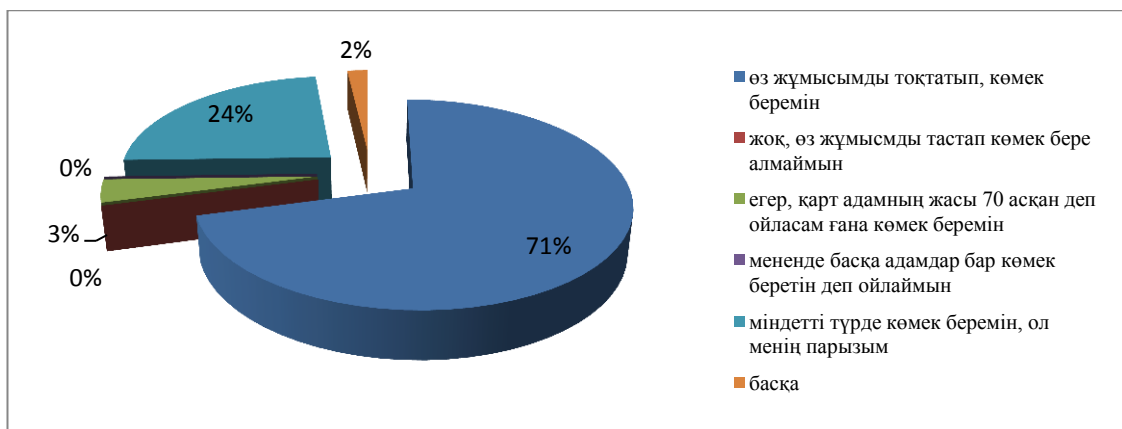

Диаграмма 3. Сіздің пікіріңізше, қоғамдық көліктерде қарттарға орын беру міндет пе?

3-ші диаграммада көріп тұрғандай «Сіздің пікіріңізше, қоғамдық көліктерде қарттарға орын беру міндет пе?» сұрағына «иә, міндет деп есептеймін» (87%) деп жауап қайтарды. Сонымен бірге, «міндет емес, ол әр адамның өз қалауы» (11%) деген жауап та респонденттермен белгіленді. Ал «жоқ, еш жерде жазылмаған, сол себепті міндет емес» деген жауапты ешқайсысы белгілеген жоқ.

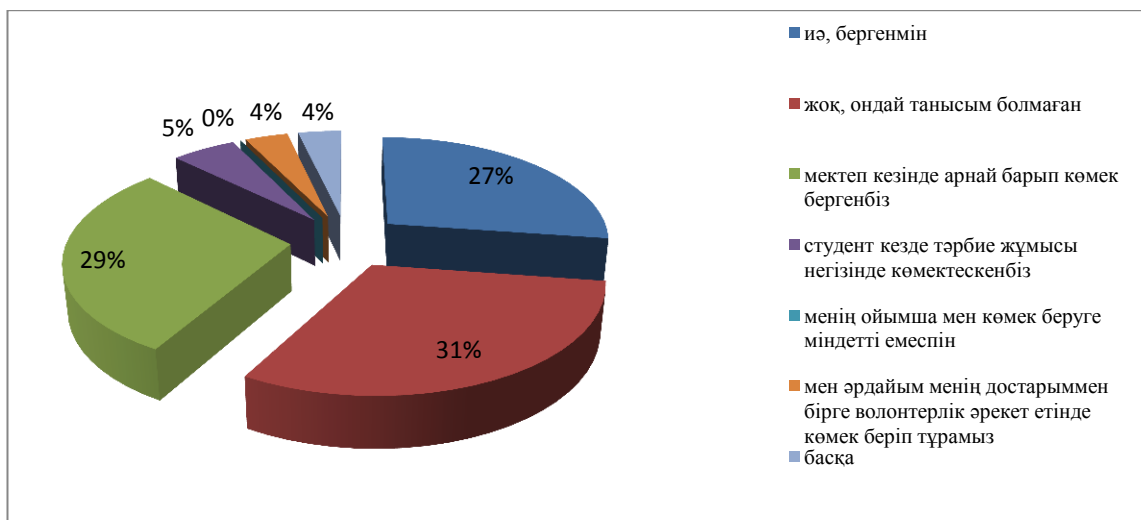
Алматы қаласының жастары қарттарға қоғамдық көлікте орын беруге байлынысты ойлары, «иә, міндет деп есептеймін» деген оймен көбірек келісті.

Келесі сұрақ, осы таңдалған жауаптардың себебін білуге байланысты қойылды. Респонденттердің пікірінше, қарттарға орын беру немесе оларды сыйлау ол жазылмаған, алайда міндет деп есептеушілердің ойынша отбасындағы тәрбие қазақ мәдениетінде қарттарды сыйлауға үйретеді, оларды әрдайым құрметтеу мен олардың жай-күйін ойлау және солар секілді ертеңгі күні өзінің қартаюын ойлау қарттарға кез-келген жерде орын беруді жазылмаған, бірақ міндет. Ал, ол міндет емес деп санаушылардың пікірі бойынша, әр адамның өзінің ойы мен ойлау өрісіне байланысты қарттарға қатынас жасауында оларға орын беру не бермеуді сол кездегі жағдайға қарап шешу деп есептейді.

Диаграмма 4. Қарт кісі жолдан өткенде өзіңіз асығып тұрсаңыз көмек бере аласыз ба?

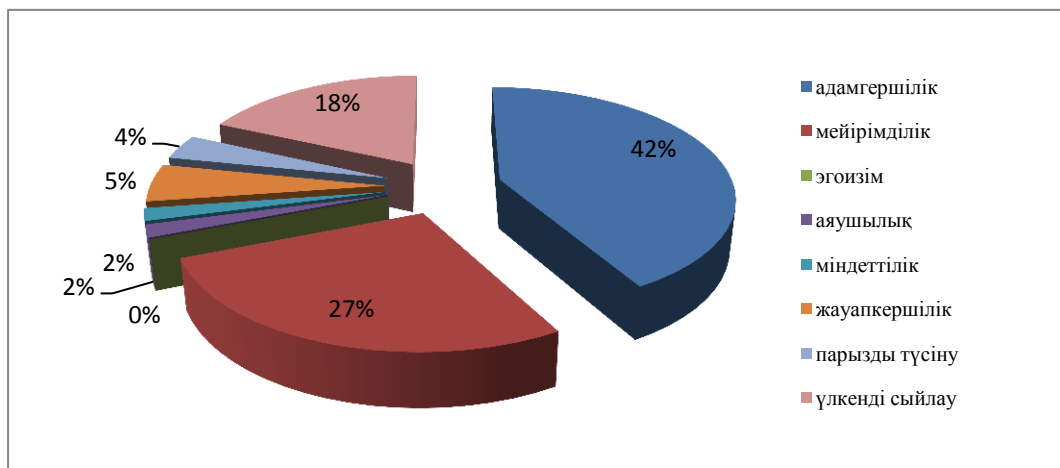
Респонденттерден «Қарт кісі жолдан өткенде өзіңіз асығып тұрсаңыз көмек бере аласыз ба?» деген сұрау алынды. Респонденттердің көпшілігі көмек беретіндігін айтты. Алайда, өздерінің жұмыстары болып тұрса олардың көмек беруі төмендейді. Сонымен бірге, «егер қарт адамның жасы 70 асқан деп ойласам ғана көмек беремін» деп санаушылар аз болды, ал «мененде басқа адамдар бар көмек беретін деп ойлаймын» деп санаушылар мүлдем жоқ. Қуантарлығы «міндетті түрде көмек беремін, ол менің парызым» деп санаушылар 71% құрады. Бұл іс-әрекетті парыз деп санау елдің қарттарына деген құрметтің жоғары екендігін көрсетеді.

Диаграмма 5. Қамқоршысысыз қалған қарттарға үй шаруасында көмек бергенсізбе?

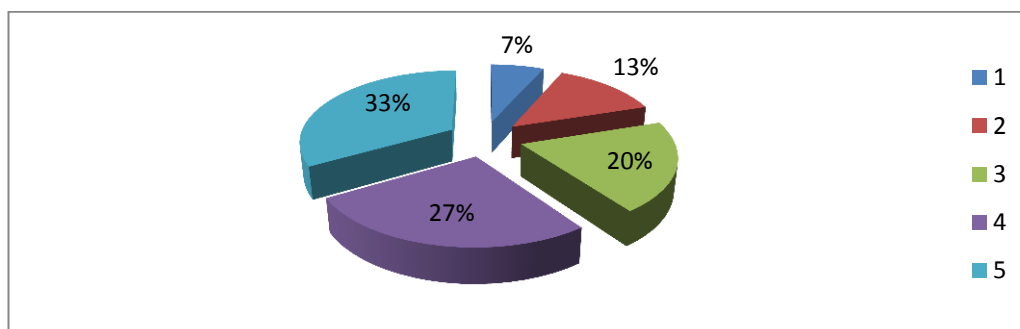
5-диаграммадағы мәліметтерді талдай келе «Қамқоршысысыз қалған қарттарға үй шаруасында көмек бергенсіз бе?» сұрағына 29% - респондент «мектеп кезінде арнайы барып көмектескенбіз» деп жауап берді, 27% респондент «иә, бергенмін», 4% - «менің ойымша мен көмек беруге міндетті емеспін» деп жауап берді, ал 31% «жоқ ондай танысым болмаған» деген

жауап қайтарса 5% респондент «студент кезде тәрбие жұмысы негізінде көмектескенбіз» деген жауап танытты. Жауаптарды талдай келе, респонденттердің немесе жастардың қазіргі кезде қарттарға көмек беру дәрежесі немесе оларды өз еркімен қолдау дәрежесі төмендеген. Мектеп кезінде немесе студент уақытында белгілі бір іс-шара барысында сондай көмек беру үлесі жоғары. Қуантанатыны, жасатар арасында волонтерлік іс-әрекеттердің жаймен олардың өмірінде бір орын алуы. Бұл әрекет кейінгі ұрпаққа жаңа бір тәрбиенің бастауы болуы мүмкін.

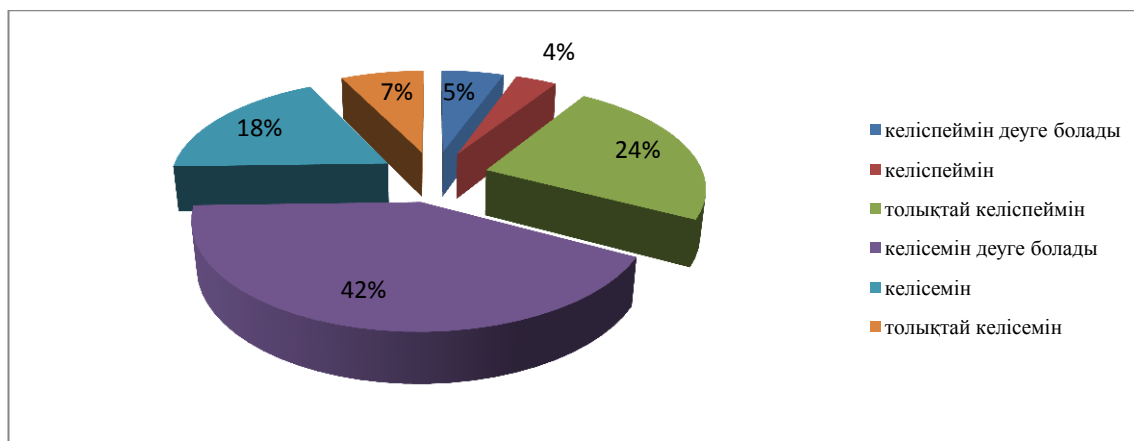
Диаграмма 6. Сіздің пікіріңізше, қарттарды құрметтеуде жастарда қандай құндылық басым болу керек?

6-диаграммада берілген жауаптарға сай респонденттердің пікірінше «қарттарды құрметтеуде жастарда қандай құндылық басым болу керек?» сұрағына 42% - адамгершілік деп жауап қайтарды. 2% - міндеттілік, 2% - аяушылық, 27% - мейірімділік, 5% - жауапкершілік, 4% - парызды түсіну десе 2% - эгоизм деген жауап қайтарды.

Диаграмма 7. Қазіргі таңда жастардың қарттарға қатынасы қандай деп ойлайсыз? (шкала бойынша бағалаңыз, 1-төмен, 5-жоғары)

Қазіргі таңда жастардың қарттарға қатынасы орташа, яғни респонденттердің пікірінше шкала бойынша 1 яғни өте төмен деушілер 33% құрады, 2 яғни төмен деуге болады деушілер - 13% құраса, 3 яғни, орташа деп жауап қайтарғандар - 20%, ал 4 – жақсы дегендер 27%, 5 деп жауап қайтарғандар 33% құрады.

Диаграмма 8. Соңғы 10 жылмен салыстырғанда жастардың қарттарға қатынасы өзгерген, жастардың қарттарды сыйлауы төмен деген оймен қаншалықты келісесіз?

«Соңғы 10 жылмен салыстырғанда жастардың қарттарға қатынасы өзгерген, жастардың қарттарды сыйлауы төмен деген оймен қаншалықты келісесіз?» деген сұраққа респонденттердің басым көпшілігі «келісемін деуге болады» - 42% таңдады, 5% -келіспеймін деуге болады , 7% - толықтай келісемін деп жауап қайтарса, келіспеймін дегендер- 4% құрады, толықтай келіспейтіндер 24%, ал келісетіндер 18% құрады.

Бұл жауаптар қазіргі кезде қарттар үйінің көбеюіне себеп қарттарға деген жастардың көзқарасының өзгеруі екендігін дәлелдейді. Бұл кіші әлеуметтанулық зерттеу үлкен зерттеулердің бастамасы болмақ. Себебі біздің еліміздегі қарт адамдардың өмір салты мен демалысын зерттеу, оларға мемлекетпен қоғамдық ұйымдардың назар аударылуы жеткілікті дәрежеде зерттелмеген және ұйымдастырлмаған. Сонымен қатар, елімізде қарттардың тәжірибесі мен күш қуаты толық дәрежеде пайдаланбайды. Зейнеткерлікке шыққан соң олардың қоғамдық өмірге белсене араласуға мүмкіндігі төмендеген.

Қарт адамдар зейнеткерлікке шығу психологиялық жағынан даяр болмайды. Бос уақыттарын дұрыс пайдаланбайды. Тұрмыс жағдайы төмен болған соң қарттар көп уақытын үй шаруасына арнайды. Рухани мүдделерге онша мән бере бермейді. Қарт адамдармен қоғам-ағарту жұмыстарын жүргізуге талдау жасау, оның толық жоспарланбағандығын, қарттардың мүддесін ескерумен, олардың қажеттіліктеріне немқұрайлы қарау сипаттарын көрсетеді.

Қарт адамдардың демалысын ұйымдаструдың нәтижелі формаларын теориялық әдістемелік жақтан әзірлеу олардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін түсінуді және жеке тұлғаның ерекшеліктерін ескеруді қажет етеді. Бұлардың барлығы ауқымды әлеуметтанулық зерттеулерді қажетсінеді. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, мемлекет тарапынан қарттардың өмірін белсенді етуге байланысты арнайы бағдарламалардың ұйымдастырылуын қазіргі қоғам талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Проблемы социальной адаптации пожилого человека: монография / М. Ф. Пузиков, А. А. Калиева. - Алматы : ТОО 378, 2011. - 224,
2. Социальная работа с пожилыми людьми: учеб.пособие / Е. И. Холостова. - 5-е изд., перераб. и доп. - М. : Дашков и К, 2008. - 345

*Зүлкәпіл Динар
Әл-фараби атындағы ҚазҰУ
Философия және саясаттану факультеті
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы
I курс докторанты*

ОТБАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ КӨРГЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӨМІРЛІК СТРАТЕГИЯЛАРЫН ӨЗГЕРТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Резюме. Бұл мақалада отбасында зорлық-зомбылық көрген әйелдердің өзін-өзі дамытуы өзіндік мүмкіндітерін бағалауы туралы айтылады. Автор ғалымдардың өмірлік стратегияны өзгерту туралы пікірлерін зерттей келе өмірлік стратегияның тәсілдеріне талдау жасайды.

Қазіргі қоғамда бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін зорлықсыз өмір сүрудің идеаларын, барлық адамзатқа ортақ құндылықтың негіздерін іздеу қажеттігі туып отыр. Тұрмыстық зорлық-зомбылық-мемлекеттің даму деңгейі мен мәдени хал-ахуалына қарамастан, әлемнің барлық елдерінде кездесетін мәселе. Қазақстанда да осындай мәселе орын алып отыр. Мемлекетімізде әйел азаматтарының 60пайыздан астамы өмірінде бір рет болса да зорлық-зомбылықтан, мәселен, дене, сексуалдық, экономикалық, әлеуметтік, психологиялық болсын, зардап шегеді екен. Жыл сайын елімізде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты, тіпті өлтіру бойынша он мыңдаған оқиғалар тіркелді. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың көрністерінің негізгі себептері тұрмыстық ұрыс-керіс, қолайсыз материалдық жағдай, қызғаныш, отбасындағы теріс психологиялық климат, басқалардың мүдделерін елемеу болып табылады. Зорлық-зомбылықтың кеңірек тараған түрі –моральдық-психологиялық, ал таралуы бойынша екінші орында дене зорлығы. Көп жағдайда жас-жұбайлардың тату отбасылық өмірі ұрыс-керіс пен денсаулықтарына зиян келтіруге дейін жетіп жатады.

Қылмыстық жауаптылықпен байланысты күрделі әлеуметтік мәселелерге алып келетін отбасындағы зорлық зомбылықтың алдын-алу мақсатында мемлекет тарапынан да көптеген қолдаулар көрсетіліп жатыр. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы Жарлығымен «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясаттың кешенді тұжырымдамасы» бекітілді. Аталмыш

құжат әйелдерді жынысына қарай кемсітуге жол бермеуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, 2010 жылғы 1 қаңтардан бастап «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» 2009 жылғы 4 желтоқсандағы Заң қолданысқа енгізілді. Заң аясында адамның және азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына кепілдік беріледі, отбасын қолдау және сақтау, өмірлік қиын жағдайда жүрген әрбір адаммен және азаматпен жеке жұмыс жүргізу қарастырылады. [1] Тұрмыстық жәбір көрген әсіресе қазақ әйелдері отбасының шырайын тұтастығын сақтап қалу үшін өз өмірлерін құрбан етіп жатады. Сондықтан отбасын сақтай отырып, өмірлік стратегияларын да өзгертулері тиіс. Қазіргі таңда ғалымдар өмірлік стратегияларды зерттеу үлкен қызығушылық тудыруда. Әсіресе осындай бір адам өмірінің кризистік жағдайындағы стратегиялар өзекті болып отыр. Тұрмыстағы зорлық-зомбылық осы кризистік жағдайға жатады. Ол әйелдің өзін-өзі дамытуға өзіндік мүмкіндіктерін бағалауға үлкен әсер етеді. Өзіндік бағалау мен дамыту қажеттікті өтеуде тұрмыстық жәбір күрделі әлеуметтік – психологиялық және әлеуметтік феномен болып табылады. Шетелдік ғалымдар тұрмыстық зорлық-зомбылық зардаптарының екі деңгейін қарастырады қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді. Қысқа мерзімді зардаптар денсаулыққа зиян келтірумен тығыз байланысты. Қысқа мерзімді зардаптар зардап шегушіге денсаулыққа зиян келтірумен қатар зорлықтың күәсі болған адамның эмоционалды реакциясымен тығыз байланысты. Ал ұзақ мерзімді зардаптар зардап шегушінің өмірге қоршаған ортаға және өмірлік стратегияның деформациясына әсер етеді. Бұл пікірден әрине адам өмірлік стратегиясын өзгерту үшін міндетті түрде ұзақ мерзімді зорлық-зомбылық шегу керектігі айтылмайды. Керсінше адам осы қатігездіктен агрессиядан үлкен сабақ алуы мүмкін. Бізге тұрмыстық жәбірден жәбір көрген әйелдердің қаншалықты өз өмірлерін өзгертуге талпынатындығын талдаған маңызды болар, бұл әлеуметтік мекемелердің оңалту бағдарламаларын реттеуге, жәбір көрген әйелдермен әлеуметтік жұмыс жүргізудің тиімділігін арттыруға үлесін тигізеді.

Өмірлік стратегияны анықтаудың бірнеше тәсілдері бар. Т.Е.Резник пен Ю.М.Резник өмірлік стратегияны өмірдің басты бағдары ретінде моралдық құндылықтар мен сонау болашаққа бағытталған өмір туралы тұлғаның әлеуметтік және мәдени түсінігінің күрделі жүйесі ретінде түсінеді [2]. Өмірлік стратегияны қалыптастыру кезінде міндетті элементтері ретінде әрекеттің саналылығы мен тұлғаның белсенділігі жүреді.

Тұлғаның белсенділігі деп жағдайларға өзгеру, өз өмірінің барысының бағытына, жеке өмірлік ұстанымын қалыптастыру қабілеті түсіндіріледі. Өмірлік стратегияны жасау тек өзінің қалауы мен қажеттілігін, сонымен қатар өзі тұратын әлеуметтік жағдайларды талдай алатын, өзіне өмірлік қажеттіліктерді анықтай алатын және алға қойған жоспарларын іске асыратын тәсілді саналы таңдай алатын (өзіндік жеке әрекеттер, жақын маңдағы ресурстарды пайдалану) адамның ғана қолынан келеді. Зерттеушілердің ойынша өмірлік стратегияның бар болуы тұлғаның

әлеуметтік кемелденуінің, оның өзіне жауапкершілікті алу қабілетінің, өмірлік кедергілерді еңсере алуы туралы, қоғамның талаптарын өз мүдделерімен ара қатынасын белгілеуінің дәлелі болып табылады. Осындай ара қатынастың салдарынан өмірлік стратегия қиындықтармен күресу жеке және әлеуметтік қайшылықтарды еңсерумен күресу стратегиясы ретінде жиі қолданылады. Егер адам күресуден бас тартып, жағдайға көнсе, онда оның өмірлік стратегиясы туралы айту қиын, себебі ол өзінің болашағын бағамдамайды, тек тұтастай жағдайларға және басқа адамдардың мүдделеріне тәуелді болады. Мұндай жағдайда екі ситуацияны нақты бөлу қажет: 1) адам жақсылыққа үміт артады, өзінің мақсаттары бар және оларды іске асыруды көздейді және ситуация жақсы жаққа өзгерген кезде, ол өзінің өмірлік стратегиясына сай әрекет етсе, 2) немесе адам бірдеңеге талпынбаса, тек күнделікті тіршілікпен айналысса, күндегі мәселелермен бас қатырса және нақтылаған мақсаттары болса. Бірінші жағдайда өмірлік стратегия жасаған, бірақ оны іске асыруға әлеуметтік жағдайлар кедергі келтіреді, ал екіншісінде өмірлік стратегия жоқ, бұл тұлғаның әлеуметтік дамуының төмен деңгейін, оның пассивтілігін көрсетеді [3]. Сонымен қатар Г.В.Иванченко ұстанатын екінші көзқарас бойынша керісінше адам минут сайын өмірлік маңызды мақсаттарға жетуге бағдарда болмайтындығын, өзінің әрекеттерін үнемі бағалауға және үнемі ойланып әрекет ете алмайтындығын айтады, өмірлік стратегия Ю. М. Резника пен К.А.Абульханова Славскаяның жұмыстарында көрсетілгеннен аздап саналы және рационалды болуы мүмкін, адам барлық жағдайларды жоспарлауға қабілетті емес және өмірлік стратегияның бар болуының өзі адамның әрекетінің толық саналылығын, өз өмірі үшін жауапкершілік ала білуін білдірмейді, себебі ол стратегияның жеке тәсілін минимумға дейін төмендету арқылы толық дербестіктің орнына әлеуметтік ортаны тірек ретінде таңдауы мүмкін [4]. Басқаша айтқанда өмірлік стратегия ең алдымен санада қалыптастырылған және нақты сызылған өмірлік мақсаттарды (олар әлеуметтік ортаның әсерінен қалыптасуы мүмкін) көрсетеді, бірақ оларды іске асыру көбінесе нақты жағдайға және адамның қабілетіне байланысты болады, яғни оларды таңдау көп жағдайларда аяқ астынан болуы мүмкін. Дегенмен шешім қабылдауды қаламау өмірлік стратегияның жоқ екендігін білдірмейді, бұл жағдайда адамның өмірлік таңдауына әсер ете алатын, өзінің күшіне сенімсіздерге немесе тоқыраудың салдарымен жылдам күресе алмайтындарға көмек беретін әлеуметтік топтар мен институттар айрықша мәнге ие болады. Өмірлік стратегияны анықтауға әр түрлі тәсілдердің болуына қарамастан өзінің стратегиясы мен белсенділігін іске асыру кезінде саналы әрекеттердің қажеттілігі басты болып қалады. Бұл жағдайда белсенділік адамның өз бетінше әрекеттерінде, қиын жағдайларды шығармашылық тұрғыда шешуінде, жақын ортаның ресурстарын пайдалануында, өзінің мақсатына жету үшін басқа адамдарға айла-шарғы жасауында, тіпті қиындықтар мен қайшылықтардан саналы түрде жалтаруында көрініс беруі мүмкін. Белсенділік деп адамның әлеуметтік талаптарды өзгертуге талпынысына

және қоғамдық өмірге араласу үшін мүмкіндіктерді іздеуге байланысты әлеуметтік белсенділігі түсіндіріледі [5]. Өмірлік стратегия өзара байланысты бірнеше элементтерден тұратын кешенді құбылыс ретінде жүреді, олардың айрықша қосылысы адамның қайталанбас өмірін құрайды. Элементтердің біреуінің өзгеруінің өзі тұлғаның өміріне елеулі өзгеріс алып келеді. Өмірлік стратегияның өзара байланысты үш компоненті бар: 1) жеке (ішкі), яғни өз өмірін жобалауға дайындығы, өзінің жеке стратегиясын қалыптастыруға белсенділігі, талаптану деңгейі, өмірлік мақсаттың болуы; 2) әлеуметтік, яғни қоғамда белгілі бір әлеуметтік жағдайға ие болуы, әлеуметтік топқа кіруі, қалаған әлеуметтік мәртебеге ие болуы, қоғамдық нормаларға бағдарлануы; 3) мәдени - нақты бір мәдени үлгілерді ұстануы, дәстүрді сақтауы [6]. Өмірлік стратегияның жеке компоненті өз кезегінде сандық (жауапкершілік пен өмірдің саналығы деңгейі) және сапалық (өмірлік мақсаттар, тұлғаның құндылық жүйесі) болып бөлінеді [7]. Өмірлік стратегия өзіне бірнеше компоненттерді біріктіре отырып адамның жеке тұлғалық, әлеуметтік және мәдени дамуы үшін шектерді қоюға мүмкіндік береді. Өмірлік стратегияларды қалыптастыру процесіне көптеген факторлар әсер етеді. Әсер ету позитивті (мақсаттарды нақты анықтау, мәселені шешуде тиімдірек тәсілдердің пайда болуы, мақсатқа жылдам жету және т.б.) және негативті (стратегияны бұрмалау, қиындықтармен күресуде девианттық тәсілді таңдау, мақсатқа жетуде кедергілердің болуы және т.б.) болуы мүмкін. Біз өмірлік стратегияны іске асыруға елеулі неагтивті әсер ететін факторларға басқалармен қоса отбасындағы зорлық деп санаймыз. Отбасындағы зорлық адамның барлық өмірінің барлық—биологиялық, психологиялық, әлеуметтік, рухани саласына әсер етеді, олардың әр қайсысын бұзады: физикалық қанағаттану қажеттілігін қиындатады, құндылықтар жүйесін бүлдіреді, адамның қатынасын бұзады, адамның әлеуметтік өмірін қалыптан шығарады, оның мінез-құлқының түбін өзгертеді және т.б. Үйдегі зорлық жағдайын қалайша жеңуге болатындығына қатысты әр түрлі тәсілдер бар. К. Мұздыбаев өзінің «Өмірлік қиындықтармен күресу стратегиясы» еңбегінде өмірліктің қиындықтарды еңсерудің тәсіліне екі әдісті көрсетеді. Үш стратегиядан тұратын мәселеге қатынасты өзгертуге негізделген бірінші әдіс (Перлин мен Шулер): 1) мәселені өзгерту стратегиясы (оны шешу бойынша белсенді әрекеттер), 2) мәселені көру тәсілін өзгерту стратегиясы (ситуацияны қабылдау және одан жағымды нәрсені көруге тырысу) және 3) эмоционалды дистресті басқару стратегиясы (эмоцияларды басқару). Өзіне дәйекті түрде қолданылатын үш стратегиядан тұратын өмірлік қиындықтарды еңсеру процесіне негізделген Мұздыбаевтың өзі бөлген екінші әдіс (Мосс және Шеффер): 1) бағалауға тоғыстырылған стратегиялар (ситуацияны түсіну, оның салдарын бағалау, егер ситуацияны шешу болашағы жайсыз болса, онда жоққа шығару немесе қауіпті азайту механизмі қосылады); 2) мәселеге тоғыстырылған стратегиялар (әлеуметтік ортада қолдау іздеу, мәселені шешу бойынша нақты әрекеттер); 3) эмоцияларға тоғыстырылған стратегиялар (сезімдерді басқару, эмоциялық тепе-теңдікті

кстау, жақсыға үмір арту)[8]. Бізге отбасындағы зорлықтан зардап шеккендерге қолдануға ұсынылған саралаудан қажеттісін түзету қажет болып табылады. Перлин мен Шулер саралауын негізге ала отырып біз үйдегі зорлық жағдайынан жапа шеккендердің ұстанатын келесі үш стратегиясын бөліп қарастырамыз: белсенді қарсылық көрсету стратегиясы (зорлықты қабылдамау, қарсы шабуыл жасау, әлеуметтік ресурстарды із деу, зорлық көрсетушіні өзгертуге талпыну және басқалар);

- мәселені мойындамау стратегиясы (мәселені елемеу, шеккен зардапты жабуға әрекет ету, зорлықты мойындамау);

- аман қалу стратегиясы (зорлықты отбасылық өмір нормасы ретінде қабылдау, жағымсыз зардап шегуге мүлде мән бермеу, ситуацияны басқаша ойлау және оған деген қатынасты өзгерту). Көбінесе әрекет етудің қайсыбір стратегиясын таңдау әлеуметтік ресурстар мен адамның жеке қасиетіне қолжетімділікпен анықталады. Адам қоғамдық және мәдени құндылықтарға көбірек бет қойған сайын егер зорлық қалыпты жағдай ретінде бағаланатын болса адамның өзімен өзі болуы жоғарылай түседі. Адам өз өмірінде орын алып жатқан жағдайды ұғынған сайын оның әлеуметтік мәртебесі жоғары болады, себебі оған өзіне және өзгелерге отбасылық сәтсіздікті басынан өткергендігін мойындау қиындай түседі, отбасындағы зорлық фактісін барлығының алдында мойындау ұят болғандықтан себеп-салдарды төмендету немесе өзімен өзі болу стратегиясын таңдауы жоғарылайды.

Қорыта келгенде тұрмыстық жәбір көрген әйелдердің өмірлік стратегияларын өзгерту мүмкіндіктері көп жағдайда олардың өмірі мен денсаулықтарына тигізген деңгейіне байланысты. Зорлық көрген әйелдерге өз өмірлерін өзгертуде бұқаралық ақпарат құралдар, қоғамдық ұйымдармен, мемлекеттік мекемелермен бірлесіп, семинар-тренингтер, түрлі шаралар қолға алыну қажет. Сонымен қатар әлеуметтік жұмысшылар психологтармен бірлесе отырып кеңес жүргізе отырып тұрмыстық жәбір көрген әйелдердің өмірлік стратегияларын өзгерту арқылы отбасын сақтауға өз-өзін дамытуға көмек бере алады деп ойлаймын. Себебі әлеуметтік желілерде кеңестер арқылы өз өмірлерін өзгерткен әйелдердің толассыз хаттарының күәсі болған едім. Алдағы уақытта арнайы оңалту орындарындағы отбасындағы зорлық көрген әйелдермен жұмыс жасау көзделіп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбілұлы А Отбасылық зорлық зомбылық Қазақстан әйелдері 2001 №4
2. Резник Т.Е Резник Ю.М Жизненные стратегии личности//Социол исслед. 1995 №2
3. Абульханова-Славская К.А Стратегия жизни М., 1991
4. Иванченко Г.В. Самоопределение личности как открытый проект// Человек 2005. №3
5. Резник Ю.М. Человек и общество (опыт комплексного изучения)// Личность, культура, общество. 2000 Вып2(3)

6. Федотова Н. Жизненные стратегии молодежи//Человеч. ресурсы. 2000 №2
7. Васильева О.С., Демченко Е.А. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека//Вопросы психологии 2001
8. Муздыбаев К. Стратегия совладания с жизненными трудностями//Жур социологии и социальной антропологии 1998 Т.1.вып 2

Ишанов Е.Х.
eishanov@mail.ru

*Магистрант кафедры
педагогики и образовательного менеджмента
КазНУ им. аль-Фараби.*

Научный руководитель:

Кусаинов А.К.

apnkaz@mail.ru

*Академик, профессор кафедры
педагогики и образовательного менеджмента
КазНУ им. аль-Фараби.*

ИНФОРМАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ РУКОВОДИТЕЛЯ СТРУКТУРНОГО ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ ВУЗА

Сегодня в век информатизации современную жизнь невозможно представить без информационных технологий. В результате стремительного развития технологической революции информация стала самым главным ресурсом государственного управления. Возник даже новый термин – информационное государство. Указом Президента РК в 2013 году 8 января была утверждена Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020», нацеленной на повышение уровня качества услуг, предоставляемых населению и бизнесу, решения проблем, поднятия информационной грамотности всего населения республики в целях освоения и получения навыков работы с информационными технологиями посредством электронного обучения и подготовки, получения услуг.

Информационное общество направлено на достижение высокого уровня благосостояния народа за счет развитой и доступной инновационной инфраструктуры информационных технологий.

Казахстан объективно вовлечен в процесс становления глобального информационного общества. И в данной тенденции появляется необходимость в новом формате руководства, в частности информационно-управленческой деятельности во всех его структурных подразделениях организации. Недостаток компетентности управленческого персонала негативно влияет на результаты деятельности организаций. Изучение

вопросов управления образовательными организациями, и особенно компетенций руководителей представляет собой актуальную задачу, как в теоретическом, так и в практическом плане.

В эпоху острой конкуренции и кризиса компетентность руководителя выходит на первое место в управлении организованных процессов. От знаний, способностей и качеств руководителя, от его умений организовывать работу сотрудников и всего в целом, зависит настоящее и будущее организации. Грамотно организовывать и контролировать рабочие функции свои и персонала это наиболее эффективный способ добиться стабильности и процветания компании.

В последнее время в образовании стали часто говорить о компетентностной концепции формирования и развития педагогических и управленческих кадров. Руководитель образовательного учреждения должен обладать информационно-управленческими компетентностями. Что такое «компетенция» и «компетентность»?

Многими авторами профессиональная компетентность отмечается через соответствие специалиста требованиям профессии. По мнению А.К. Марковой, о наличии компетентности можно судить по результату труда человека. Каждый работник компетентен в той степени, в какой выполняемая им работа отвечает требованиям, предъявляемым к конечному результату данной профессиональной деятельности.[1]. Г.М. Коджаспирова представляет профессиональную компетентность как владение специалистом необходимой суммой знаний, умений и навыков, представляющих основу формирования профессиональной деятельности, общения и личности специалиста.[2]Л.М. Митина определяет компетентность через совокупность знаний, умений, навыков, способов и приемов их реализации в деятельности, общении и развития личности.[3]С.А. Хазова выделяет под термином «компетенция» - многообразие знаний, умений, личностных качеств, свойств и т.д, которыми должен обладать человек в соответствии со своим местом в социальной и профессиональной действительности. То есть компетенции могут быть описаны в терминах знаний, умений, навыков, опыта и т.д. В то время как термин «компетентность» указывает на соответствие реального и необходимого в личности специалиста, на степень присвоения личностью содержания компетенций. При этом компетентность может характеризовать овладение личностью не одной, а несколькими компетенциями. [5]

Анализ существующего научного знания позволяет развести эти понятия по основанию «потенциальное - реальное» следующим образом. Компетенция - характеристика потенциального состояния личности, а компетентность - характеристика личности, проявляемая в реальной деятельности. Исходя из этого положения можно видеть, что компетентность - это сложная интегральная характеристика, состоящая из комплекса компетенций, содержание которого определяется целями, задачами и характером деятельности.

Компетенция - это заданное социальное и профессиональное требование к подготовке специалиста, необходимое для его эффективной профессиональной деятельности. Проявление наличия компетенций фиксируется лишь в условиях реальной специфической ситуации.[4]

Таким образом, обобщая вышеперечисленное, можно заключить что под компетенцией понимается набор требований к профессиональной деятельности, а под компетентностью – соответствие специалиста этим требованиям.

Для того, чтобы понять сущность «информационно-управленческой компетентности» необходимо разобрать – что из себя представляет «информационная компетентность» и «управленческая компетентность».

В современном мире экспоненциально растет количество информации, необходимой для успешного развития образовательных организаций. К руководителям предъявляются высокие требования в отношении работы с информацией. Понятие информационной компетентности возникло в связи быстрым развитием информационных технологий. Сегодня в ряде источников под информационной компетентностью руководителя понимается следующее:

- способность определять информационные требования к вопросу исследования для формулирования стратегии поиска сведений, ориентированные на эффективное восприятие и оценку информации, а также отбор и синтез информации в соответствии с системой приоритетов;
- способность определять формы представления необходимых сведений, в процессе которой актуализируется работа с различными информационными источниками и ресурсами;
- умение организовывать сведения наиболее благоприятным для анализа, синтеза и понимания способом, позволяющим проектировать оптимальное решение управленческих рисков и педагогических практических задач, а также осуществлять ведение документации образовательной организации на электронных носителях;
- осознавать этические, юридические и политические проблемы использования информационных ресурсов. [6]

Общие требования по информационной компетентности распространяются и на руководителя образовательной организацией. Школа, вуз и другие образовательные учреждения находятся в информационном пространстве, включены в информационные сети, охватывающие все сферы жизни государства. В связи с этим современному руководителю образовательной организацией нужна не просто информационная грамотность, а владение навыками получения и анализа информации, а также составления информационных материалов.

Информационная компетентность руководителя образовательной организации важна еще под одной причине. Процесс образования сегодня связан с широким применением информационных технологий. Качество

образования определяется сегодня информационным обеспечением образовательного процесса. Поэтому информационная оснащенность образовательной организации является необходимым условием сохранения и развития конкурентных преимуществ. В этих условиях руководитель, чтобы выбрать правильную стратегию развития своей организации, должен разбираться в новейших информационных продуктах и аппаратных средствах работы с информацией. Эти навыки и умения входят, на наш взгляд, в информационную компетентность руководителя образовательной организации. [7]

Информационная компетентность в современном научном дискурсе рассматривается как способность ориентироваться в современном информационном потоке и готовность к отбору адекватных информационных педагогических средств; как профессиональное качество и комплекс знаний, умений, навыков и рефлексивных установок во взаимодействии с информационной средой; как базовая составляющая профессиональной компетентности.

Являясь отражением требований к профессиональной деятельности руководителя, информационная компетентность представляет собой системное образование действий, знаний, умений в сфере информации и информационно-коммуникационных технологий, необходимых для решений профессиональных задач. [8]

Специфика профессиональных задач руководителя определяет умственный, творческий характер его труда, предметом которого становится информация. Менеджеру любой сферы важно уметь работать с информацией, что составляет ядро информационной компетентности.

Таким образом информационная компетентность в нашем понимании – владение знаниями, умениями и навыками работы с информацией во всех ее формах, т.е. поиск, обработка, оценка, анализ, и т.д.

Управленческие компетенции являются теми навыками, наличие которых помогает руководителю результативно и эффективно выполнять возложенные на него функции.

Под словосочетанием «управленческая компетенция» - понимают личное или деловое качество, навык, модель поведения, владение которым помогает успешно решать определенную управленческую задачу и добиваться высоких результатов. Отсутствие той или иной управленческой компетенции у человека снижает его компетентность в управленческой сфере. Чем большее количество управленческих компетенций есть в арсенале руководителя, тем более компетентным управленцем он является.

В структуре управленческой компетентности Т.В. Боровикова выделяет следующие компоненты: когнитивный, мотивационно-ценностный, преобразующий.

Когнитивный компонент управленческой компетентности представляется как способность руководителя образовательной организации осуществлять изучение профессиональной ситуации средствами сбора

информации и ее анализа. В результате этого выявляются условия достижений и недостатков, причины возникающих противоречий и проблем.

В структуру этого компонента входят синтез знаний в области экономики, менеджмента, управления персоналом, государственного и муниципального управления, управления проектами, а также практические умения и навыки в этих областях, способы реализации профессиональной деятельности, обеспечивающие наибольшую эффективность управления.

Руководитель, имеющий сформированный когнитивный компонент управленческой компетентности, владеет навыками получения и преобразования информации не только в узкоспециальной, но и над предметной области, умеет оперировать междисциплинарными категориями.

Мотивационно-ценностный компонент управленческой компетентности руководителя образовательной организации предполагает осознание гуманистических ценностей своей работы, необходимость профессионального развития и становления, самообразования, стремление осуществлять управленческую деятельность творчески,

Руководитель, имеющий сформированный мотивационно-ценностный компонент управленческой компетентности, умеет формулировать цели четко, конкретно, выстраивать их иерархию. Такой специалист заботится о последовательности, ресурсобеспеченности целей, а также осознает условия реализации целей, такие как мотивация участников, уровень компетентности специалистов, степень сплоченности коллектива организации.

Преобразующий компонент управленческой компетентности состоит в способности руководителя генерировать новые профессиональные идеи, расширять содержание деятельности, проявлять творчество, оперативно реагировать на изменения внешней и внутренней среды образовательной организации, а также предполагает умение видеть альтернативы при планировании управленческой деятельности. Содержание компонента включает в себя способность определять перспективные и ближайшие цели деятельности организации, выстраивать их иерархию, проводить анализ их реалистичности и ресурсной обеспеченности в плане готовности к реализации. [9]

В управленческую компетентность входят следующие:

Управленческие знания:

- Знания об управленческих функциях
- Знания об управленческих решениях
- Знания о стратегиях организации
- Знания об управлении людьми
- Знания об управлении финансами
- Знания об управлении производственной деятельностью
- Знания об управлении качеством
- Знания об управлении проектами

Управленческие умения:

- Выполнять управленческие функции

- Разрабатывать процедуры, методы, стратегии
- Оценивать условия, влияние, последствия решений
- Анализировать взаимосвязи между стратегиями компаний
- Реализовывать стратегии, проекты организации
- Управлять персоналом, проектами
- Преодолевать сопротивления изменениям
- Внедрять инновации
- Решать управленческие задачи
- Принимать сбалансированные решения
- Применять знания на практике: современную систему управления качеством, применять технологии управления персоналом

Ценности:

- Чувство ответственности за предлагаемые решения и действия
- Гуманистические, демократические, человекоцентрированные ценностные ориентации
- Уважение и осознание значимости других людей
- Ценностное отношение к профессии.

Принимая во внимание вышеуказанные положения, мы пришли к выводу, что в профессиональной деятельности руководителя управленческая и информационная компетентность имеют тесную взаимосвязь. Взаимодополняя друг друга, информационная и управленческая компетентность являются важнейшими инструментами в арсенале современного руководителя работающего в сфере образования.

Информационно- управленческая компетентность руководителя должна включать умения поиска, получения, адекватного восприятия, передачи, оценки, отбора информации, умение организовывать информацию наиболее благоприятным для анализа, синтеза и понимания способом для принятия эффективных решений, а также умения выполнять управленческие функции, разрабатывать процедуры, методы, стратегии, оценивать условия, влияние, последствия решений, управлять персоналом, проектами, решать управленческие задачи, умения использовать современные информационные технологии в своей профессиональной деятельности.

Информационно- управленческая компетентность руководителя структурного подразделения вуза – это соответствие специалиста всем необходимым управленческим и информационным компетенциям.

Использование компетентностного подхода в управлении образовательной организацией становится требованием сегодняшнего дня. Весь цикл процесса обучения, контроля, оценки имплицитно включает в себя использование информационных технологий.

В качестве примера хотим осветить деятельность Центра ситуационного управления при Казахском национальном университете имени аль-Фараби.

Центр ситуационного управления был открыт постановлением Ученого совета университета № 06-22-29013 от 25.07.2016 г. по инициативе ректора

Казахского национального университета им. аль-Фараби, академика Г. Мутанова. Сотрудники Центра в круглосуточном режиме отслеживают все этапы учебно-воспитательного процесса, любые изменения оперативной обстановки на всех объектах университета и имеют возможность в режиме online вмешиваться в ход событий. Проект по созданию не имеющего аналогов среди вузов республики центра является продолжением инновационных преобразований, направленных на повышение эффективности работы и менеджмента вуза.

Центр ситуационного управления – это комплекс специально организованных рабочих мест для персональной и коллективной аналитической работы по оперативному управлению, контролю и мониторингу различных объектов и ситуаций.

Основным назначением Центра ситуационного управления является поддержка принятия стратегических решений на основе визуализации и углубленной аналитической обработки оперативной информации.

Центр обеспечивает решение следующих задач:

- управление в кризисной (чрезвычайной) ситуации;
- мониторинг образовательного процесса, анализ выявленных несоответствий;
- модерирование последствий управленческих решений с использованием информационно-аналитических систем;
- принятие, обработка входящей и исходящей актуальной информации посредством контакт-центра.

В КазНУ им. аль-Фараби запущен уникальный проект информационно-аналитической системы на основе программы PowerBI компании Microsoft, реализация которого осуществляется Центром ситуационного управления совместно с Центром анализа и обработки информации. Power BI — это облачная служба бизнес-аналитики, которая обеспечивает единое представление самых важных бизнес-данных. Отслеживать работоспособность организации с помощью динамических информационных панелей, создавать подробные интерактивные отчеты с помощью Power BI Desktop и получать доступ к данным с помощью приложений Power BI Mobile.

Цель разработки ИАС в контуре корпоративной информационной системы (КИС) КазНУ: создать агрегирующую систему извлечения данных из различных источников КИС, их преобразование и выгрузка в хранилище, с целью построения оперативного и интеллектуального анализа данных для эффективного их восприятия потребителями.

Результатом применения средств ИАС являются:

- регламентные аналитические отчеты, ориентированные на нужды пользователей различных категорий;
- средства интерактивного анализа информации и быстрого построения отчетов пользователями-непрограммистами с использованием привычных понятий предметной области;

- извлечение данных из различных источников, их преобразование и загрузка в хранилище;
- хранение данных;
- анализ данных, в том числе оперативный и интеллектуальный;
- подготовка результатов оперативного и интеллектуального анализа для эффективного их восприятия потребителями.

ИАС позволяют решать такие задачи, как:

- составление консолидированной отчетности и предоставление сводной информации о деятельности вуза (основные показатели деятельности, динамика их изменений и тенденции);
- проведение комплексной оценки деятельности вуза, основанной на постоянном контроле четырех наиболее существенных ее аспектов (учебный процесс, научно-исследовательская деятельность, воспитательный процесс, международная деятельность, финансы, отношения с внешним миром, инновации);
- оперативный мониторинг основных направлений деятельности вуза.

На данный момент реализовано 30 интерактивных отчетов по данным, представляемым в Excel и 34 отчета с данными из корпоративной Базы Данных – информационно-программного комплекса «Univer 2.0», системой контроля доступа PercoS-20.

Информационно-программный комплекс «Univer 2.0» представляет собой единую точку доступа к оперативной и достоверной информации по основной деятельности субъектов учебного процесса- преподавателя и обучающегося. Система представляет собой порталное решение для организации учебного процесса, которое состоит из модулей направленных на автоматизацию основных операций по обеспечению различных видов обучения, проведению контроля успеваемости, мониторинга учебного процесса, а также выполняет роль информационного сайта для предоставления информации характеризующей основную образовательную деятельность ВУЗа, представляя собой коммуникационную площадку студентов, преподавателей, сотрудников и руководства ВУЗа.

Единая система S-20 решает задачи обеспечения безопасности и повышения эффективности работы предприятия. Построение системы S-20 соответствует современному уровню развития систем безопасности, включая системы охранно-пожарной сигнализации, контроля доступа, видеонаблюдения, повышения эффективности управления. Назначение:

- защита от доступа посторонних
- разграничение прав доступа сотрудников и посетителей
- контроль доступа транспортных средств
- защита от хищений
- защита от пожара
- организация центрального поста охраны
- автоматизация учета рабочего времени
- контроль нарушений трудовой дисциплины

Мониторинг трудовой дисциплины и пропускного режима сотрудников и студентов осуществляется посредством программы PercoS-20, которая предназначена для защиты от проникновения посторонних лиц на территорию университета, а также разграничения доступа сотрудников на объекты КазНУ им. аль-Фараби.

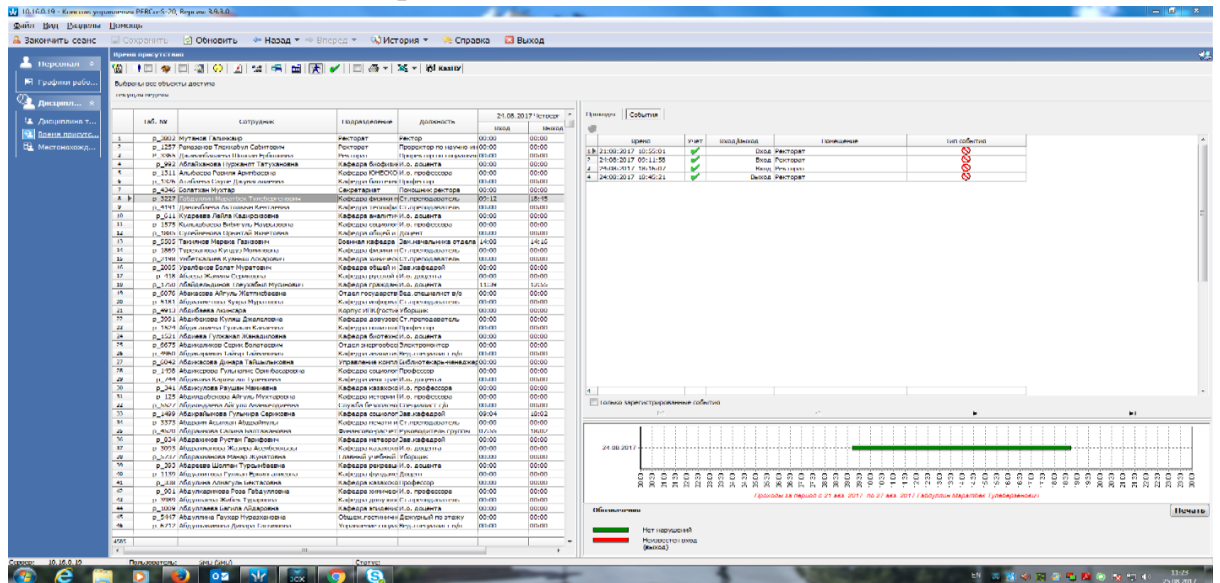

Рисунок 2. Консоль управления программы Perco S-2

Службой оперативного реагирования комплексной системы безопасности осуществляется мониторинг специалистов Центра безопасности и оперативного реагирования круглосуточно, что позволяет иметь актуальную и своевременную информацию о ситуации внутри кампуса университета.

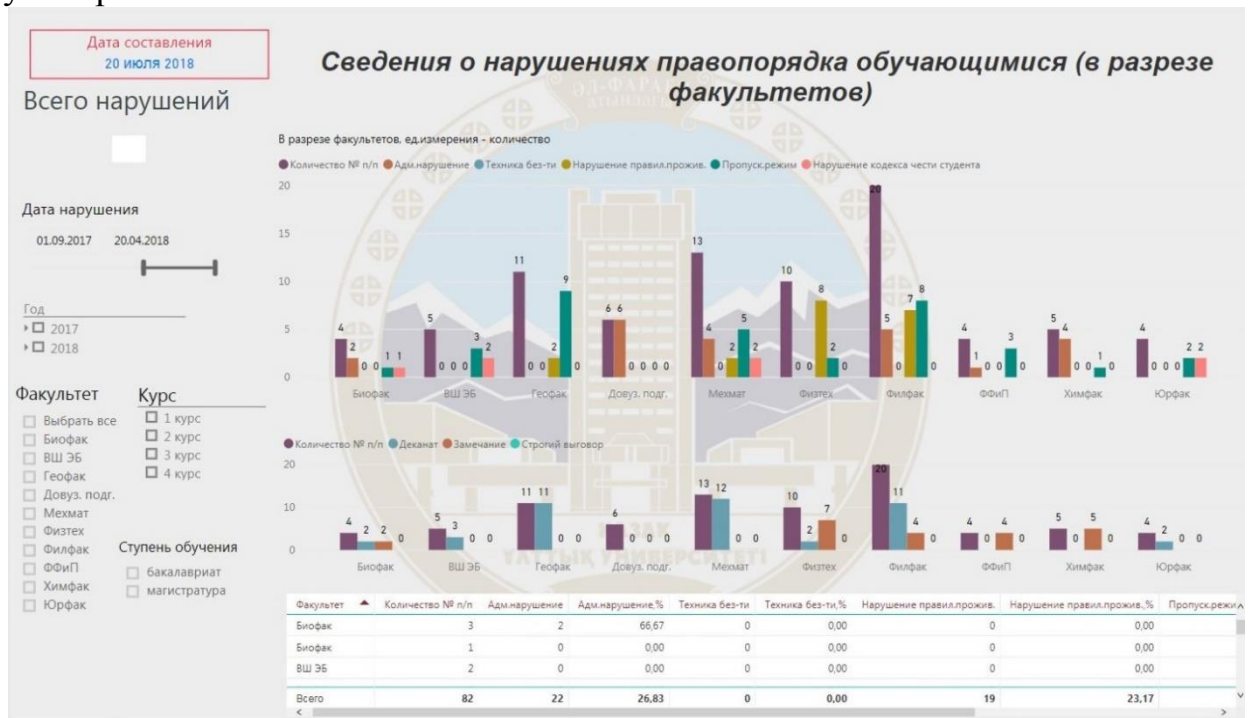

Таблица 2. Нарушения правопорядка обучающимися

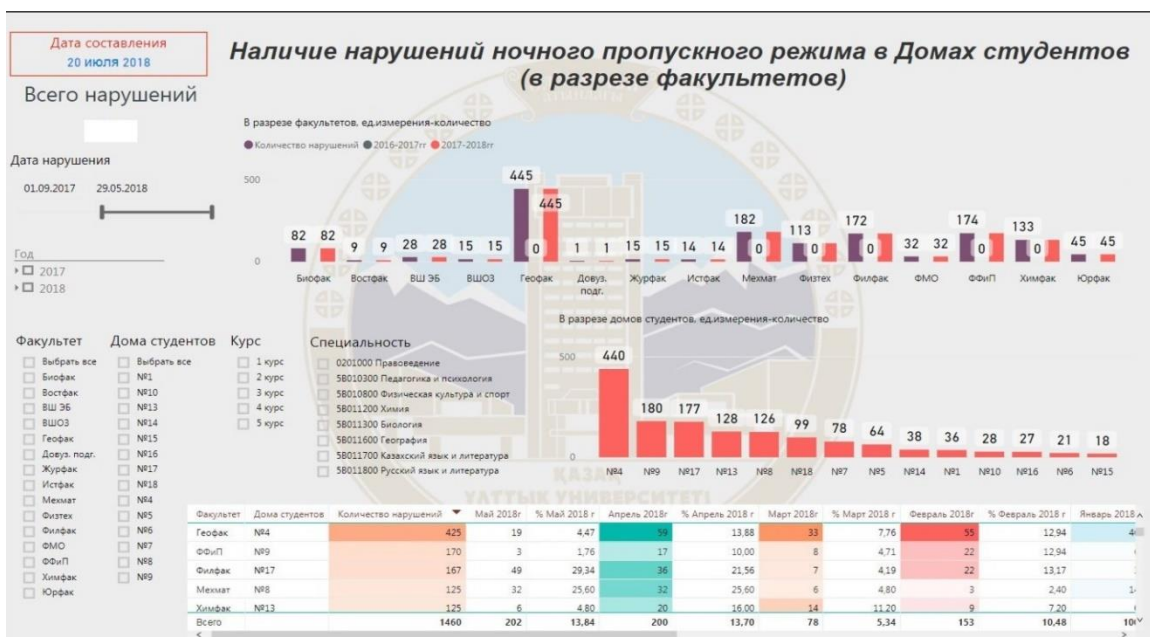

Таблица 3. Нарушения ночного пропускного режима в Домах студентов

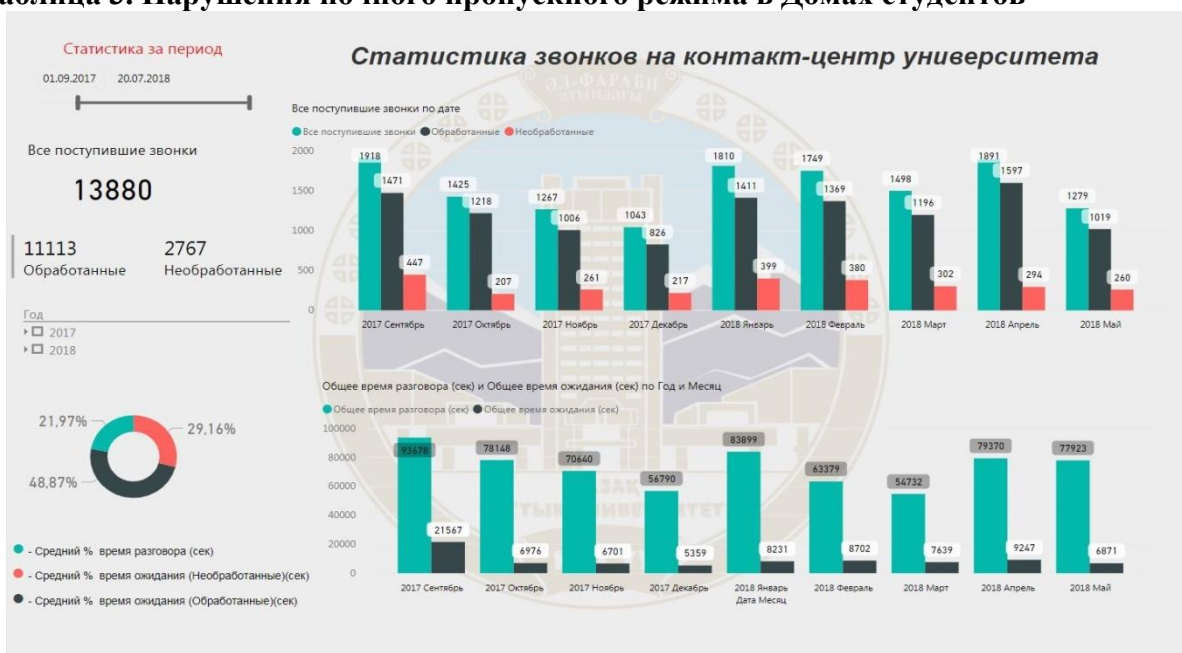

Таблица 4. Статистика звонков за учебный 2017-2018 гг.

2. Служба мониторинга образовательного процесса - основная цель которой заключается в организации, сборе, хранении, обработке и распространения информации о деятельности образовательной системы, которая обеспечивает непрерывной анализ состояния системы и прогнозирование ее развития в соответствии с запланированными результатами.

Функции Службы мониторинга образовательного процесса заключаются в следующем:

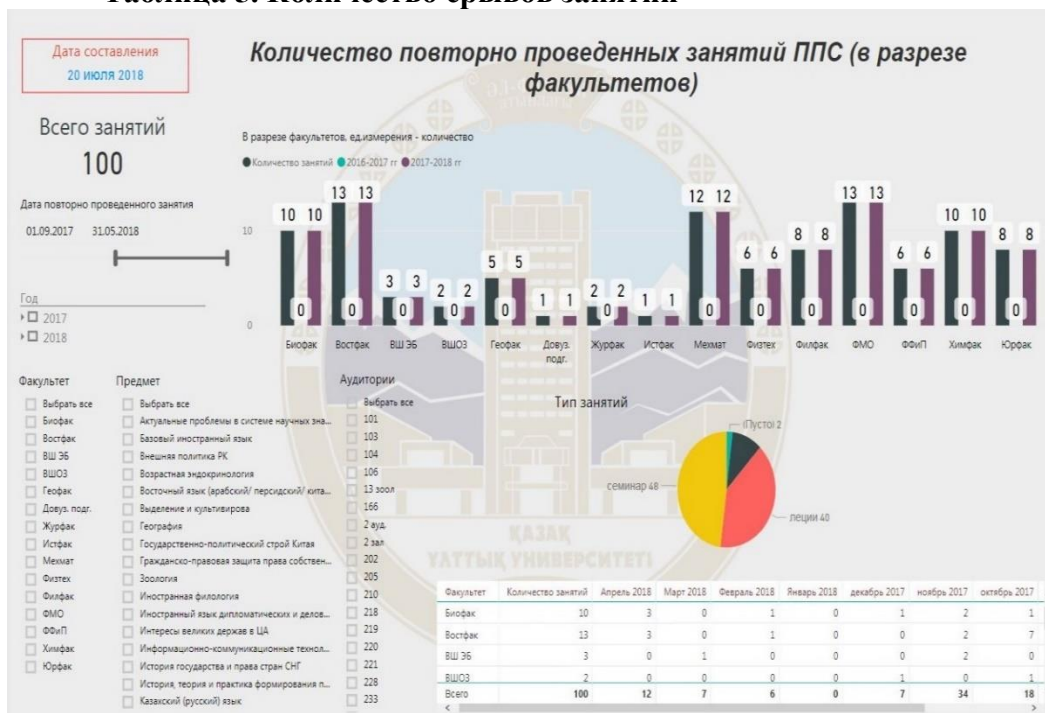
- инспекция и контроль за проведением на факультетах текущих занятий осеннего, весеннего и летнего семестров;

- видеомониторинг учебных занятий;
- организация и инспекция видеомониторинга экзаменационных сессий;
- разработка нормативных документов и форм отчетности по мониторингу образовательного процесса;
- подготовка расписания учебных занятий, консультаций и экзаменов по всем формам обучения (в случае совмещения функций диспетчера на факультетах).

Таблица 5. Количество срывов занятий

Таблица 6. Количество повторно проведенных занятий

Таблица 7. Анализ выявленных нарушений ЦСУ и дежурными

Руководители структурных подразделений имеют ролевой доступ к полной информации, по имеющим к ним непосредственное отношение вопросам принимают меры и оформляют принятое решение в программу. Существующий алгоритм улучшает эффективность управления персоналом на базе информационных технологий университета.

На сегодняшний день в условиях перехода к информационному обществу в рамках государственной программы «Цифровой Казахстан», прозрачности функционирующих систем руководством университета первостепенное значение придается обеспечению эффективных условий для организации научного, образовательного и социального процессов. Основные усилия в этом направлении сосредоточены на обеспечении результативного функционирования алгоритма деятельности созданных инструментов административного контроля, действующим инструментом которого на данный момент является Центр ситуационного управления КазНУ им. аль-Фараби.

Список использованной литературы

1. Маркова А.К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. С. 34.
2. Коджаспирова Г.М. Педагогика: учебник. М.: Гардарики, 2004. 527 с.
3. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособности личности. М.: МПСИ, 2002. С.23. С.24-29
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-kompetentnost-rukovoditelya-obscheobrazovatel'nogo-uchrezhdeniya> (актуально на 30.03.2018)
5. Хазова С.А. Компетентность конкурентоспособного специалиста по физической культуре и спорту. М.: Академия Естествознания, 2010. 91 с.
6. Гайдамашко И.В. Психологические детерминанты процесса принятия управленческого решения руководителем Гайдамашко И.В., Сысоев В.В., Конюхов Н.И. // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. 2012. № 2.

7. Чепурная Ю.В. Теоретические аспекты профессиональной компетенции будущих руководителей образовательной организации высшего образования // Современная психология. 2013. № 1.
8. Ерёмина А.П. Развитие информационной компетентности будущего менеджера при реализации сетевой образовательной программы. https://interactive-plus.ru/ru/article/467321/discussion_platform (актуально на 03.04.2018г.)
9. Боровикова Т.В. Управленческая компетентность: сущность, структура, критерии https://gumanitarium.media/ru/article/465060/discussion_platform (актуально на 03.04.2018г.)

Касымова Н.А.
Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букетова,
студентка 1-го курса

Инджигоян А.А.
к.с.н., доцент
Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букетова,
кафедра политологии и социологии

РОЛЬ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА «РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖНОГО КОРПУСА ZHASPROJECT»

Түйіндеме. Осы мақалада авторлар Қазақстанда өткізілетін халықаралық жобаның әсері туралы социологиялық зерттеудің нәтижелерін қатысушыларға - конкурс жеңімпаздарының бенефициарларына әлеуметтену процесіне жастар кәсіпкерлік бастамаларын қолдау туралы сипаттайды. Мақаланың авторлары жастар саясатының жаңа нысандарын пайдаланудың эвристикалық және ғылыми мүмкіндіктері, артықшылықтары мен кемшіліктері, жобаның «күшті» және «әлсіз» аспектілері және оның жастарға әсер етуі туралы қорытынды жасайды. Зерттеудің нәтижелері қазіргі заманғы жастардың қазақстандық қоғамдағы социализацияның ескірген «қосымша нарықтық» моделінің элементтерін инерциальды түрде сақтап қалуына байланысты нарықтық қатынастар жағдайына сәйкес келмейтіндігін көрсетті. Мұндай жарыстар, жобалар, тренингтер, тәжірибе көрсеткендей, социализация моделінің жаңа тиімді элементтерін іздеу стратегиясын іске асырудың табысты мысалы, нарықтық қатынастарға жастарды тартудың инновациялық әдістері және нарықтық қатынастарда бейімделген тәуекелдерді басқару дағдыларын дамыту.

Различные государственные и общественные структуры, занимающиеся воспитанием и развитием молодёжи, испытывают постоянную необходимость в осуществлении систематического мониторинга как за тенденциями, в направлении которых развивается современная молодёжь, так и за ходом реализации государственных программ – получение оценок эффективности их реализации, уровня информированности целевых групп, обратной связи.

Роль социологической науки в процесс осуществления механизма мониторинга и получения обратной связи постоянно растёт. Методология и методика проведения социологических исследований совершенствуется и позволяет получать все более достоверные и качественные данные о процессах, происходящих в обществе. В частности, о качественных изменениях и особенностях социализации молодёжи, образе жизни, успехах и проблемах.

В нашей стране всегда уделялось большое внимание решению проблемы развития молодёжи. Но в последние несколько лет наряду с разработкой и реализацией различных государственных программ, укреплением и расширением институтов управления молодёжной политикой, возросло количество социологических исследований молодёжи [1].

В 2017 году в трёх областях Казахстана – Алматинской, Южно-Казахстанской, Павлодарской и Карагандинской - известной и авторитетной Международной организацией «Всемирный Банк» совместно с Министерством образования Республики Казахстан бы осуществлён уникальный проект «Развитие молодежного корпуса Zhasproject». На протяжении 5 месяцев малые группы (до 5 человек) инициативной молодёжи, отобранные в результате открытого и прозрачного конкурса заявок, осуществляли самостоятельную проектную деятельность – запуск startup - ов, получив стипендии, тренинговое обучение и мини гранты на развитие своего проекта – приобретение оборудования и материалов, аренды офисов, обучение и т.д.

Основной группой бенефициаров, потенциальных получателей финансирования для были наиболее социально уязвимые слои молодежи – инвалиды, девушки (гендерный подход), молодёжь NEET (Not in Education, Employment, or Training), учащиеся колледжей. Среди основных критериев отбора проектов, в числе обычных – вовремя поданная электронная заявка, правильно оформленные документы, интересная «вкусная» тема startupa – был и необычный – проект должен был носить социально-значимую направленность, направлен на улучшение качества жизни социально-уязвимых категорий населения – пенсионеров, инвалидов, детей из детских домов, безработных, жителей села и т.д.

Масштаб проекта и позитивные результаты реализации молодёжных инициатив можно посмотреть на действующем сайте проекта [2], материалах периодической печати [3].

Один из авторов статьи принимал участие в проекте в качестве ментора и руководителя принимающей организации (НПО), отобранных в результате ещё одного специального конкурса в рамках проекта «Zhasproject», оказывающих инициативных группам консультативную и тренинговую поддержку. В частности, мы в качестве оператора занимались поддержкой таких startup –ов, как «установка уличного освещения с помощью солнечных батарей», «организация кружка декоративного вязания в «Доме мамы» (женщин, оказавшихся в сложной жизненной ситуации), «студия звукозаписи для детей из Детских домов», детский центр по изучению английского языка для детей из социально-уязвимых категорий населения.

По итогам завершения проектов в целях «получения обратной связи» от четырёх групп инициативной молодёжи (всего 20 человек), получивших консультативную помощь от нас как бенефициары, нами было самостоятельно инициировано социологическое исследование – разработана анкета для интервью с целью изучения образов жизни различных групп современной казахстанской молодёжи, источников получения информации, «сильных» и «слабых» сторон проекта, сбора пожеланий и предложений для дальнейшей работы в сфере развития в Казахстане социального предпринимательства и инициативности молодёжи.

Опросник содержал двенадцать открытых вопросов, каждый из которых предполагал развёрнутые самостоятельно сформулированные ответы респондентов.

Итоги опроса показали, что 60% опрошенных респондентов, участников проекта и социологического опроса, узнали о проведении конкурса из СМИ, из них 30% – из социальных сетей - «телевизор не смотрим, газет не читаем... ни времени, ни желания... вся информация из instagramm, от друзей или по месту учебы» [4]. 40% ответили – «друзья, родственники, учитель, преподаватель». Эти данные демонстрируют современную тенденцию информационного «сдвига» молодёжи от традиционных источников получения информации из СМИ к электронным - Интернет и социальным сетям – близкое социальное окружение.

На вопрос, «какой этап проведения конкурса был для вас самым трудным?» респонденты отвечал охотно и подробно. Так большая часть ребят называла самым трудным этапом конкурса «поиск инновационной идеи» так как «все «избито и известно», сегодня полно всяких проектов, ими и в школах занимаются и везде... В Интернете много, темы друг друга повторяют...», «трудно было сформулировать новизну и инновационность, нас этому нигде не учат...». Часть ребят поделилась своими сомнения на начальном этапе по поводу требования конкурса соответствовать социально-значимой направленности проекта: «было непонятно как совместить стартап, коммерческую направленность проекта и требование «5 месяцев оказывать услуги бесплатно»», «мы не сталкивались раньше с таким... пришлось искать и изучить информацию в Инете...что такое социальное предпринимательство, кто нуждается у нас в помощи... мы всегда считали,

что мы нуждаемся в помощи.. не замечали, что есть ещё кто-то, кто беден, болен...Это было нелегко...», «я вообще только после тренингов понял «куда я попал»... я думал - дадут деньги и все... а оказалось все не так просто...вначале я думал главное выиграть конкурс, получить деньги... Получив деньги я понял, что трудности только начинаются... ».

На вопрос «Расскажите, какие сложности возникли на этапе реализации проекта командой» респонденты поделились своим опытом. «Оказывается самое сложное - не поругаться с друзьями. Нас на тренинге предупреждали, что возможны конфликты, разногласия внутри команды... мы не верили – друзья же, вместе везде... Но, как оказалось у нас разные мысли, как тратить деньги на что, как распределять обязанности... Мой лучший друг оказался «слендой», а наш лидер немного не дотягивал, как организатор... Но мы сделали проект!!!».

«В наш проект по вязанию мы взяли мальчика. Он сам захотел «мне интересно» говорил, но как только мы получили деньги... Он решил, что теперь он будет «главным», «ему виднее». Почему, мы так и не поняли... молчали, терпели... но делали по-своему...»

Респонденты демонстрируют в своих ответах достаточно высокий уровень саморефлексии, что косвенно говорит о их социальном и психологическом росте за время реализации проекта, их ответы отражают различные стороны социально-психологического процесса формирования лидерства и командообразования в молодёжной среде, отдельные аспекты доминирования у отдельных представителей молодёжи традиционного понимания типичных гендерных ролей, закономерности возникновения конфликтогенных ситуаций и методы их урегулирования.

На вопрос «какой позитивный или негативный опыт вы приобрели за время реализации проекта» респонденты отвечали, что «было все и хорошее и не очень, но все полезно». Например, «дети из детских домов разные - есть капризные, есть те, кто очень заинтересовался и не «вылезал» от нас. Мы подружались... хотя они закрытые...очень закрытые», «я разочаровался, столько бюрократии... я сам не хочу продолжать бизнес... лучше на государство работать... бизнесменом быть ответственно и сложно...», «я хочу своё ИП открыть... вязание, «хенд мейд» сейчас популярен среди молодежи...все куда то ходят, кто торты делает.. кто еще что-то... наши вязанные вещи охотно покупают.. мы будем продолжать..», «мы думали солнечные батареи, «зеленая энергия»... все рады довольны... все пройдёт «на ура»... а у нас денег не хватило на мощную батарею.. зелёная энергия очень дорогая оказалась...».

Одним из этапов проекта развития молодёжного корпуса было обучение молодёжи так называемым «ЖВН - жизненно важным навыкам» - в рамках программы разработанной учёными Иллинойского университета (США) и реализуемой в средних школах США. Участников прошедших конкурсный отбор обучали в форме теоретических, практических и игровых тренингов, направленных на формирование и закрепления у молодёжи таких

важных структурных характеристик и компонентов личности как эмоциональный интеллект, коммуникативность, репрезентабельность, креативность, управление конфликтами и рисками, разработка и реализация стартапов и т.д.

В процессе социологического исследования респондентам был так же задан вопрос «оцените полезность и необходимость программы обучения жизненно-важным навыкам».

Практически все респонденты подчеркнули важность и необходимость такого рода обучения, несмотря на то, что многие первоначально испытывали сомнения в отношении целей и ценности такого рода тренингов.

Например, «когда нам сказал, что ещё будут обучать... я был недоволен... За годы обучения в школе и вузе... мало что полезного для жизни получил... надоело учиться... Там скучные уроки, лекции, не интересные преподаватели... Но когда мы пришли на тренинг... все по-другому, я никогда не участвовал в таких мероприятиях, весело, интересно, «яркие» интересные тренера... Я, наверное, ещё куда-нибудь схожу... нам посоветовали «бизнес-молодость» или программы коучинга».

Ещё одно интервью: «у меня проблемы с коммуникацией... я закрытый человек... не могу себя «подать». А на обучении нам давали задания, сценки разные... переговоры с работодателем, переговоры с инвестором... Так интересно, это своего рода тренировка. Хочешь не хочешь, заговоришь!!!».

Как известно, программа современной средней и высшей школы ориентирована на формирование у детей прикладных, точных, естественно-научных знаний. В течении последних нескольких лет мы наблюдаем «вымывание», сокращение предметов и часов по социогуманитарным дисциплинам. Современная молодёжь вынуждена самостоятельно осваивать навыки коммуникации, овладевать психологическими знаниями, осваивать первичные знания из сферы политологии и социологии (во многих вузах такие дисциплины уже не преподаются). Безусловно, в той форме, в которой преподавались эти дисциплины ранее, вероятно, их востребованность в условиях развития рыночных отношений невысока. Однако, программу системного и массового формирования жизненно важных навыков у современной казахстанской молодёжи вполне возможно осуществить посредством обновления содержания и методики преподавания традиционных социогуманитарных дисциплин.

Как показали результаты серии интервью, приведённая с участниками международного проекта по развитию молодёжного корпуса Zhasproject, современная молодёжь, в том числе ее наиболее инициативная и креативная часть, получившая возможность выиграть конкурс, с точки зрения анализа особенностей социализации оказалась во многом «неготовой» и проявила недостаточную высокую «социальную зрелость». Обусловлено это не только «возрастными особенностями», но и проблемами функционирования институтов социализации – школы, вуза, социального окружения. Молодёжь остро испытывает нехватку предпринимательских знаний и навыков,

практически не знакома со многими «реалиями» жизни, учебные заведения скорее создают «тепличные» условия воспитания молодёжи, часто без опоры на формирование жизненно важных навыков – набору качеств, благодаря которым молодёжь могла бы быстро и эффективно адаптироваться к «рынку», «найти себя».

Опыт реализации такого рода программ и проектов необходимо более широко использовать для имплементирования в систему новой модели социализации казахстанской молодёжи в соответствии с реалиями современного этапа модернизации в Казахстане. Социологическая наука имеет огромный потенциал, способный сделать этот процесс более успешным.

Литература:

1. «Молодежь Центральной Азии. Казахстан». Фонд им. Ф. Эберта в Казахстане. Институт «Общественное мнение». 2014 – 258 с.; Национальный доклад «Молодежь Казахстана 2017». НИЦ «Молодежь». 2017 – 154 с.

2. Сайт проект «Развитие молодежного корпуса Zhasproject» «» <http://zhasproject.kz>

3. «Молодым карагандинцам будут выделять по миллиону тенге на развитие социальных проектов» // <https://karaganda-region.gov.kz/rus/news/9316>. Дата обращения 30.01.2018

4. Здесь и далее цитаты из интервью участников опроса.

*Кодекова Галия Бикеновна
PhD докторант,
С. Торайгыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., Қазақстан*

ПСИХОЛОГ-СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйіндеме. Жоо шарттарында студенттерді даярлау үрдісінде кісіби ойлауды дамыту маңызды компонент болып табылады. Ол болашақ маманның кәсіби қызметінің сәттілігін, құзіреттілігін анықтайтын ең маңызды фактордың бірі. Отандық және шетел ғалымдардың еңбектерін талдау нәтижелері студенттердің кәсіби ойлау мәселенің әртүрлі аспектілерін қаншалықты зерттелгенін көрсетеді.

Болондық үрдіске қосылуына байланысты отандық білім беруді модернизацияландыру және Еуропалық одақпен жүргізілетін білім беру саясаты инновационды педагогикалық үрдістерді ынталандыруда. Олардың

бірі – болашақ мамандарға кәсіби білім берудегі құзіреттілік амал идеясын енгізу болып табылады.

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап кәсіби ойлау мәселесі түрлі профильді мамандармен белсенді зерттелді.

Б. Ф. Теплов, В. А. Чебышева, А. А. Баталов, З. А. Решетова, Е. А. Климов, Д. Н. Завалишин, К. М. Романов және басқалар өздерінің жұмыстарында осы құбылыстың мәнін ашып, оның жұмыс істеу құрылымын және ерекшелігін талдауға тырысты [1]. Кәсіби ойлаудың ерекшелігі негізінен кәсіптік қызметтің сипаттамаларына, сондай-ақ маманның оны іске асыру барысында шешуге тиіс міндеттеріне байланысты. Біз үшін ең үлкен қызығушылық туғызатын - психологтың кәсіби ойлауы.

К. М. Романовтың еңбектерінде психологиялық ойлауды қалыптастыру мәселесіне және психологтарды кәсіби даярлауға көп көңіл бөлінеді. Ол студенттердің психологиялық дайындығының тұтас тұжырымдамасы әлі жіті дамымаған деп санайды.

Дәстүрлі көзқарас тұрғысынан болашақ маман иесі қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі негізгі мәселелерді шешуге қажетті білімі, дағдылары мен құзіреттіліктері бар, бірақ психологиялық мәселелерді қалыптастыру және тиімді шешу үшін жеткіліксіз.

Психологияны оқытудың кең таралған әдіснамалық формалары дәрістер, семинарлар мен зертханалық жаттығулар психологиялық ойлау мен ғылыми білімді толық қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Осындай оқыту үдерісінде студенттердің қалыптасқан білімдері ғылыми емес, тұрмыстық, шынайы өмірден алшақ, формальды, тар мазмұнды, нақты жағдайға бекітілген болып табылады. Нәтижесінде, студенттер тиісті психикалық құбылыстарды шынайы практикада бөлуге қауқарсыз болады.

К. М. Романов психологиялық-практикум нысанында жүзеге асырылатын психологиялық ойлаудың ғылыми типін қалыптастыратын әдістемесін әзірледі. Автордың көз-қарасы бойынша маман келесі кәсіби мәселелерді шешуге қабілетті болуы тиіс:

1 Өмірдің және кәсіби-педагогикалық жағдайлардың субъектілерінің әр түрлі әрекеттердің және басқа да сыртқы көріністердің психологиялық мазмұнын түсіну;

2 Адам өмірінің нақты жағдайында психологиялық сипаттамаларын тану;

3 Оқу үрдісіне қатысушылар өмірінің белгілі бір өмір сүру жағдайында және білім беру жағдайында мінез-құлқының ықтимал жолдарын болжау;

4 Өзінің жеке мінез-құлқын және ішкі жағдайын нақты өмір жағдайында болжау;

5 Білім беру мен тәрбиелеудің барлық жағдайларында балалардың психикалық дамуы ықтимал бағытын болжау: отбасылық, мектеп, жалпы мәдени, әлеуметтік-экономикалық және т.б.

6 Тиісті өмірлік және кәсіби жағдайлар тұрғысынан психологиялық-

педагогикалық әсердің мақсатты және ақылға қонымды жолдарын жобалау [2].

Психологтың кәсіби ойлау проблемасы П. П. Локалованың айтуы бойынша, практикалық психологтың қызметіндегі табыстылығы ең алдымен психологтың ойлау үдерістерінің сапалық ерекшеліктері мен деңгейіне байланысты, себебі психолог қызметінің тиімділігін оның қаншалықты психологиялық құбылыстың себебін анықтай алуы, тікелей байқауы, психологиялық шындықтан жасырынған ішкі шындыққа енуі анықтайды. Сондықтан, оқу үрдісінде студенттердің кәсіби ойлауын мақсатты түрде қалыптастыру және дамыту мәселесі, автордың пікірі бойынша, университеттегі болашақ мамандарды даярлау процесінде басты міндет болуы керек [3].

Болашақ маманның кәсіби ойлауы келесі ішкі сипаттамаларға ие болуы тиіс: жүйелі, сараланған, интеграцияланған, тұрақты және жалпы ішкі бағыттағы, интеллектуалды процестерді олардың сипаттамаларын және құрылымдық ұйымдарын білу.

Бұл мәселені дамытуға айтарлықтай үлес қосқан ғалым А. А. Гопкало психологтың кәсіби ойлауының келесі сипаттамаларын атап өтті: практикалық бағдарлау, эмоционалдық саламен, ерікті және когнитивтік процесстермен, икемділікпен, ажырату қабілеті, бейнелі және тұжырымдамалық компоненттердің өзара әрекеттесуі.

А. А. Гопкало психологтың кәсіби жұмысы үшін белгілі бір түрлер мен ойлау формаларын қалыптастыру өте маңызды екенін атап көрсетеді. Автор: «... олардың жұмыс істеу деңгейі дайындық дәрежесін, маманның қалыптасуын, оның кәсіби дамуын болжау мүмкіндігін анықтайтын фактор бола алады» [4].

Психологтың кәсіби ойлаудың әртүрлі типтері мен стилін ғана емес, сонымен қатар осы ойлаудың тақырыбын да зерттеу маңызды ғылыми қызығушылық тудырады. Г. С. Абрамова мәдени-тарихи теориясына сүйенген. Л. С. Выготский осындай объект ретінде өзінің сапалы ерекшеліктеріне сәйкес келетін және ықтимал әсерлері мен өзін-өзі әрекет етуі үшін қол жетімді психологиялық шындықты белгілейді: «адам қызметі мәтін ретінде оқылатын жағдайларда - мәтін ретінде психикалық көрініс» [5].

Психологтың ой-пікірінің сенімділігі ондағы интеллектуалдық сипаттамаларды енгізуге, оларды белгілеуге, сипаттауға, сонымен қатар жаңа қасиеттерді көрсетуге әсер ететін ғылыми тұжырымдамалардың мазмұнымен анықталады.

Практикада студент психолог ұғым-сипаттамаларын жалпылама түрде трансформациялауды және жалпыланған іс-әрекеттердің түрленуін анықтайды - анықталатын объектінің қасиеттері мен әрекеттерін қорытуға тырысады. Психолог кәсіби қызметтің жағдайын оларды жалпылау арқылы талдайды.

Теориялық ойлау тұжырымдамасы мен елеулі жалпылаудың негізінде В. П. Андронов студенттердің кәсіби ойлау қалыптасуына көзқарас әзірледі.

Автор мақсатты белгілеу, міндеттерді қою, жоспарлау және кәсіби ойлау құрылымында болжау мәселесіне көп көңіл бөледі [6]. Практикалық сабақтарда студенттердің білім беру қызметі кәсіби шындық жағдайларын білдіретін кәсіби міндеттер жүйесін құру және кезең-кезеңмен шешу жолында құрылады. Бұл мәселелерді шешу болашақ мамандардың теориялық ойлаудың негізгі компоненттерін меңгеруге мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған зерттеулердің нәтижелерін талдай отыра келесі қорытындылар жасалуға болады:

- Психологтың кәсіби ойлауы тұлғааралық таным жүйесінде жұмыс істейді және адам-адам психологиялық қасиеттерін субъективті түрде қайта жаңартуға бағытталған;

- Ойлаудың сенімділігі практикалық қызметте жүзеге асырылатын ғылыми ұғымдардың мазмұнымен анықталады;

- Маманның қалыптасу дәрежесін анықтайтын фактор, оның кәсіптік қызметке дайындығы - оны жүзеге асырудың сәттілігін анықтайтын кәсіби ойлаудың жұмыс істеу деңгейі;

- Студенттер оқу процесінде, кәсіптік тапсырмалар мен жағдайларда қолданылатын кәсіби ойлауды дамытатын құрал және соның салдарынан кәсіби қызметті меңгеру құралы ретінде қолданылады;

Осылайша, ұғымдарды біле отырып, сарапшыда кәсіби мәселелерді шешудің құралы бар.

Осының бәрі кәсіби ойлаудың мәні мен мәселелерін, құрылымы мен ерекшеліктерінің, болашақ маман иелерінің кәсіби ойлау функцияларының, сондай-ақ құзыреттілік тәсіл негізінде біртұтас бейнесін қалыптастырудың студенттерде қалыптастыруға жаңа көзқарасты іздеу қажеттілігін негіздейді.

Қолданылған әдебиет тізімі:

1 Баталов А.А. Профессиональное мышление: философские проблемы Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук

2 Валиуллина Г.Г. Возрастно-половые особенности развития профессионального мышления студентов: дис. ... канд. психол. наук. Астрахань, 2007а.

3 Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексии в организации творческого мышления и саморазвитии личности. // Вопросы психологии. – 1983. - № 2. - С. 35-42.

4 Бегидова С.Н., Хазова С.А. Основы формирования опыта профессионально-творческого мышления педагога: Учеб.пособие для студентов вузов физической культуры //Под общ.ред. М.Я.Виленского

5 Гильманшина, С. И. Формирование профессионального мышления учителя / С. И. Гильманшина, Д. В. Вилькеев // Высшее образование в России : научно-педагогический журнал МО и Н РФ. Москва. – 2002. – № 5. – С. 107–110 (авторских – 0,25 п.л.).

6 Гильманшина, С. И. Профессиональное мышление и особенности его проявления в деятельности учителя / С. И. Гильманшина // Структурно-функциональные и методические аспекты деятельности университетских комплексов : материалы Всерос. науч.-метод. конф., Казань, 28–30 мая 2002 г. – Казань: Бултеровские сообщения, 2002. – С. 22–24 (0,40 п.л.).

Кулмурзаева Айгуль Бахытжановна
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Әлеуметтану мамандығы,
магистратура, 1 курс
Ғылыми жетекші: Сарыбаева Индира Сарыбаевна
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Соц.ғ.к., доцент міндетін атқарушы

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНУ - ӘЛЕУМЕТТЕНУДІҢ АЙРЫҚША ТҮРІ РЕТІНДЕ

«Экономикалық» және «әлеуметтену» түсініктерінің ғылыми анықталуы және олардың жеткілікті деңгейде зерттелуіне байланысты, олардың өзара бірігуі нәтижесінде экономикалық әлеуметтану мен психологияда жаңа «экономикалық әлеуметтену» парадигмасы пайда болды. Дәстүрлі әлеуметтену бүкіл өмір барысында жалғасатын тұлғаның қоршаған әлеуметтік ортаға бейімделуіне бағытталған жеке даму және әлеуметтік тәжірибелерді меңгеретін екі тұтас процесс ретінде қарастырылады. Бұл процесті реттеушілерге нормалар, рөлдер, стереотиптер, күтілімдер, құндылықтар, қабілеттіліктер, дағдылар, стильдер, ал критерийлеріне әлеуметтік жетістіктер мен әлеуметтік бейімділік жатады. Экономика түсінігіне қарайтын болсақ, бұл негізгі мақсаты бәсекелестік болып табылатын нарық жағдайындағы шаруашылық іс-әрекеті болып табылады.

Экономика болуы тиіс үш құндылықты алға тартады: а) жеке меншік құқығы құнды және мемлекетпен кепілдендіріледі; б) экономикалық субъектілер жеке заттар мен тәуекелдер негізінде бөлу, айырбас және өндірістің еркіндігіне ие болады; в) ереже бойынша іс-әрекет критеріі табыс болып табылады.

Жалпы экономикалық әлеуметтену деп тұлғаның экономикалық санасының қалыптасуы және дамуы деп айтсақ та болады.

Ғылыми әдебиеттерде қазіргі уақытта экономикалық әлеуметтенудің мағынасын ашу үшін бірқатар аралас түсініктер пайда болды, яғни, экономикалық адам, экономикалық мінез-құлық, экономикалық мәдениет және т.б.

Экономикалық адам – бұл ресурстардың сиректігі, мінез-құлықтың анық емес және вариативті жағдайда өзінің экономикалық қажеттіліктері, мүдделері және мақсаттарына сәйкес шаруашылық шынайылықты танитын, дербестендіретін және өзгертетін экономикалық жүйедегі субъект.

Экономикалық мінез-құлық негізінде экономикалық шешім қабылдаудағы мінез-құлық пен экономикалық агенттің белсенділігі

түсіндіріледі. Экономикалық мінез-құлық қарапайым тұтыну саласына да кәсіпкерлік саласына да қатысты. Экономикалық әлеуметтену экономикалық ойлау қалыптасатын процесс ретінде қарастырылады, яғни экономикалық іс-әрекеттерді тану, экономикалық білім мен экономикалық мінез-құлық дағдыларын меңгеру.

Экономикалық әлеуметтенудің түрлері:

1. Еңбекке әлеуметтену – еңбек іс-әрекеттерінде жүретін әлеуметтік тәжірибені игеру. Бұл әлеуметтену процесі үш кезеңде өтеді: еңбекке дейінгі (мектепке дейінгі, бастауыш сыныптарда оқу кезеңі), еңбек (жастық, ересек жас), еңбектен кейінгі (кәрілік, қарттық).

2. Жеке экономикалық әлеуметтену. Балалық шақта жеке экономикалық әлеуметтену байлық-кедейлік, банк, жарнама және т.б осындай социэкономикалық феномендің пайда болуын және функциялану спецификасын меңгеруге бағытталады.

3. Тұтынушылық әлеуметтену. Балалық шақтағы тұтынушылық әлеуметтенуінің мақсаты тұтынудың түрлі аспектілерін сипаттайтын, яғни ақша, сатып алу, сату орны және т.б экономикалық түсініктер туралы білімді меңгеру және тұтынушылық мінез-құлық дағдыларына ие болу.

Тікелей қатысты емес әлеуметтенудің мәні тұтынушылық мінез-құлқы және сатып алудағы мотивациямен байланысты. Бұл адамдар нақты қандай тауарды қалайтынын және өнім мен маркаға баға беруге мүмкіндік тударатын білімдер, қатынастар мен құндылықтар [1].

«Экономикалық әлеуметтену» терминімен қатар «тұтынушылық әлеуметтену» термині де қолданылады. Тұтынушылық әлеуметтенуі біздің көзқарасымыз тұрғысынан, экономикалықтың бір түрі болып табылады.

Тұтынушылық әлеуметтенуі (И.В.Алешина бойынша) – жастардың нарықтағы тұтынушы ретінде функциялауға әсер ететін білімдер, дағдылар мен қатынастарды меңгеруі.

Тұтынушылық әлеуметтенуінің мазмұны мен әдістерін қарап кетудің маңызы өте зор. Оқытудың мазмұны объектіге тікелей қатысты және жанама қатысты болып бөлінеді. Тұтынушылық оқытудың тікелей қатысты аспектілеріне жеке сатып алуға және тұтынуға қажетті барлығы жатады. Бұған нақты дағдыларға үйрету: қалай сатып алу керек, сауда маркасын қалай салыстыру, қолда бар табысты қалай бөлуді үйрету.

Тікелей қатысты емес оқыту сатып алу және тұтыну мінез-құлқындағы мотивацияны меңгерумен байланысты. Бұл адамдардан талап ететін нақты тауарлар мен қызметтер және оларға өнім мен марканы бағалауға мүмкіндік беретін білімдер, қатынастар мен құндылықтар.

Тұтынушылық әлеуметтенуі бірқатар тәсілдермен жүзеге асырылады. Ата-анасының немесе үлкен туысқандарының қатысуына байланысты әлеуметтену процесінде келесідей әдістер белгіленеді:

1) аспаптық (инструменталды) тренинг – өзін белгілі бейнеде ұстай отырып, балаларды тікелей емес нұсқау.

2) Үлгілеу – адам мінез-құлқына басқа үлгіні жете ұғынбай елестету. Бұл басқа адамдарды бақылағанда жүреді.

3) Балалардың жарнаманы және өнім атрибуттарын қабылдаудағы ата-аналардың делдалдығы ата-аналармен коммуникативті хабарларды интерпретациялаудан тұрады. Интерпретация балалардың тұтынушылық позициясын қалыптастырады.

Дербестік дәрежесі критерийі бойынша балалардың тұтынушылық мінез-құлқында әлеуметтенудің келесідей әдістері көрінеді:

1) Бақылау – басқалардың мінез-құлқын визуалді көре отырып қабылдау арқылы жүретін тұтынушылық әлеуметтенуінің әдісі.

2) Бірлескен шоппинг – ата-аналар мен балалардың сатып алу үшін бірге баратын процесіндегі тұтынушылық әлеуметтенуінің әдісі. Осындай шоп-тур уақытында ата-аналар балаларына неге осындай тауар сатып алып жатыр немесе неге сатып алмай жатқандығын түсіндіріп, жарнаманың рөлі зор екенін айтады.

3) тікелей тәжірибе – балаларды жеке сатып алушы ретінде өзінің жеке тәжірибесі арқылы оқыту әдісі.

И.Алешинаның пайымдауы бойынша мектеп уақытынан басталатын тұтынушылық әлеуметтену бірнеше кезеңнен тұрады.

1. Операция алдындағы кезең. (3-7 жас) Бұл кезеңде балаларда жаңа нәрселермен танысу өтеді. Бұл кезеңде ата-аналар тек қана аз көлемде таңдауға мүмкіндік береді.

2. Нақты операциялық кезең. (8-11 жас) Бұл кезеңде нақты проблема туралы логикалық ойлауда күрделі қабілеттілік қалыптасады.

3. Формальді операциялық кезең. (12-15) Абстракттілі ойлау және идеялар мен концепциялар шоғырлануы қалыптасады. Балалар көптеген сұрақтарды шешуде қаржы ресурстары мен когнитивті қабілеттіліктерге ие болады [2].

Балалардың қалыптасуында тек ата-аналардың рөлі ғана емес, қатарластарының да рөлі зор.

Ендігі кезекте экономикалық әлеуметтенудің кезеңдеріне тоқталып кету өте маңызды:

4-5 жасқа дейін: меншік туралы алғашқы түсінік қалыптасады: менікі және басқанікі

6-10 жас: ақша, сату-сатып алу туралы түсінік қалыптасады.

11-15 жас: еңбек туралы түсінік, табыс табу, қарыз туралы ойлау, ақшаға ойын ойнау қалыптасады.

16-24 жас: бюджет туралы ой, жеке есеп қалыптасу, банк жүйесімен, еңбек қатынастарымен танысу.

25-34 жас: отбасылық қаржыны, инвестиция мен несиелер, кәсіпкерлікпен айналысу,

35-55 жас: капиталды арттыру.

56 жас және одан жоғары: зейнетақыға дайындалу, шарушылықтың өзгеруі, мұрагерлік проблемалары.

Экономикалық әлеуметтенуді құрайтын екі құрылымды айтып өтсек. Яғни, экономикалық әлеуметтену білім беру және тәрбиелеу процестеріне бағытталуы тиіс.

Бұл бір жағынан рөлдер мен нормаларға ие болу, экономикалық мінез-құлық құндылықтары мен стереотиптерін игеру, ал екінші жағынан сәйкес келетін қабілеттіктер, дағдылар, жеке стилдерінің қалыптасуы мен дамуы.

Экономикалық әлеуметтенудің негізгі тұрғылары.

1. Тұлғалық тұрғы оқу процесі барысындағы студенттің экономикалық әлеуметтенуінің арасындағы білімі, іскерлігі және қабілеттілігі жүйелі түлғалық білім ретінде қарастырылады. Жалпы түлға әлеуметтенуінің белгілі заңдылықтары негізінде экономикалық әлеуметтенудің заңдылықтарын студенттің психологиялық жүйесінің қалыптасуы және дамуы мен экономикалық қатынастар жүйесі және экономикалық мінез-құлық арасындағы байланыс ретінде анықтау қажет.

2. Іс-әрекеттік тұрғы. Субъект ешқашанда объектімен бірге-бір тұрмайды: жеке іс-әрекет қоршаған орта мен жалпы қоғамның іс-әрекеттерімен тығыз байланысты. Мысалы, орындалған жұмыс үшін берілетін марапаттау басқа адамдардың жұмысымен салыстыру негізінде жүзеге асырылады. Әрбір адам қозғалыстағы әлеуметтік-экономикалық жағдайда жаңа іс-әрекетті жасауы мүмкін деп тоқталмай, ол сол әрекетті жобалауы тиіс. Мысалы, кәсіпкердің іс-әрекетінде жетістікке жету оның жаңа іс-әрекетке деген құлшынысы мен қабілеттілігіне байланысты.

3. Дидактикалық тұрғы. Экономикалық әлеуметтенудің психологиялық-педагогикалық жүйесі оқытудағы осы принциптерді жүзеге асыратын бірқатар принциптер мен әдістерді қамтиды. Принциптер: белсенділік, шығармашылық позиция, серіктестік қарым-қатынас, мінез-құлықты түсіну.

Әдістері: дәріс (мәселелік, дәріс-талқылау), практикалық сабақ, брейн-сторминг (ми шабуылы), топтық талқылау, топтық интервью (фокус-топ), практикалық жағдай (кейс-стади), практикалық жаттығулар, рөлдік жағдай және рөлдік ойындар, тренинг.

Әрбір әдістің өзінің ерекшеліктері бар және тиімді экономикалық мінез-құлыққа дайындықты қалыптасуына бағытталған.

4. Жүйелік тұрғы. Мұнда экономикалық әлеуметтену жүйелі процесс ретінде қарастырылып, келесідей компоненттерді қамтиды: кіру (алғашқы деңгей), экономикалық әлеуметтену процесі, шығу (нәтижелі деңгей), нәтиженің үлгісі, салыстыру үлгісі, әсер ету үлгісі.

Индивидтің экономикалық әлеуметтенуіне әсер ететін макрофакторлардың, яғни, мемлекетіміздің ұстанған саясаты, бағдарының рөлі зор. Осы жерде айтып өту абзал, мемлекетімізде экономиканы дамытуға ерекше назар аударылатындығын, «алдымен экономика, сосын саясат» ұстанымын ұстанатындығы еліміз үшін экономиканың маңыздылығын және оның дамуы үшін зор мүмкіндіктер қарастырылғандығын аңғарамыз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2014 жыл 17 қаңтарда халыққа арнаған «Қазақстан жолы -2050: бір мақсат, бір мүдде, бір

болашақ» атты Жолдауында экономиканың ғылыми қамтымды моделін енгізу, әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру жолдары, шағын және орта бизнестің жалпы ішкі өнімдегі үлесін 20%-дан 50%-ға дейін жоғарылату сынды міндеттер қойды. Бұл деректерден Қазақстанда азаматтардың экономикалық әлеуметтенуінде оң макрофакторлар қалыптасқанын білеміз.

Жалпы қорыта айтқанда, қазіргідей экономикалық қатынастар өміріміздің бір бөлігіне айналған уақытта экономикалық әлеуметтенуді дұрыс жүйеге келтіру өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Щедрина Е.В. Исследования экономических представлений у детей // Вопросы психологии. 1991. № 2. С. 157-164.

2. Татьяна Дробышева, Экономическая социализация личности. Ценностный подход, Институт психологии РАН, 2013 г. 320 стр.

3. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

Қалдыбек Сымбат Төлегенқызы
kaldybekovas@gmail.com

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Философия және саясаттану факультеті,
«Әлеуметтану» мамандығының 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: соң. ғ. докторы, профессор
Шеденова Н.У.*

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК БАЛАНС

Аннотация: Цифрлық экономикаға көшу мезо- және макро - деңгейде де, микро-деңгейде де жаңа қиындықтарды тудырады. Адами капиталдың жоғары деңгейіне ие отбасы мүшелерінің үй шаруашылықтары цифрлық экономикаға ену үшін үлкен мүмкіндіктерге ие. Осы тұрғыдан алғанда, демографиялық динамиканы ескере отырып, әртүрлі жастағы әйелдердің өмірлік жобаларын іске асыру үшін гендерлік баланс, тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету барған сайын маңызды болып келеді. Автор әйелдерді, соның ішінде 60 жасан асқандарды, цифрлық экономикаға белсенді енгізуге бағытталған іс-әрекеттерді ұсынады.

Түйінді сөздер: демографиялық динамика, гендерлік баланс, цифрлық экономика.

Гендерлік теңсіздікті жою жолдарын және цифрлық экономикаға әйелдерді тартуды түсіну үшін, шамамен ондаған жылдар бұрын қоғамдық ғылымдарда «екі жыныс өкілі үшін қоғамның барлық салаларында өзін-өзі жүзеге асыруға тең құқықты мойындайтын «гендерлік» тұжырымдамаға негізделген бағыт айтарлықтай маңызға ие [5]. Сандық экономикаға көшу мезо және макро деңгейде де, микро деңгейде де жаңа сынақтарға әкеледі: халықаралық бәсекелестікте инновациялық көшбасшыларға айналған мемлекеттер жеңіске жетеді; инновациялық технологиялар аясында тезірек ене алатын экономикалы мемлекеттер, экономикалық өсім қарқынында артықшылыққа ие болады; адами капиталдың жоғары деңгейіне ие отбасы мүшелерінің үй шаруашылықтары цифрлық экономикаға ену үшін үлкен мүмкіндіктерге ие болады. Цифрлық экономика әртүрлі, соның ішінде «цифрлық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдануға негізделген экономикалық, әлеуметтік және мәдени қарым-қатынастар жүйесі» ретінде де қарастырылады [4].

Цифрлық экономиканың зерттеулері мен индикаторлары әртүрлі. Маңыздысы, Қазақстан бірқатар жетістіктерге ие, оның ішінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қолжетімділігі мен пайдалануы: 2016 жылы үй шаруашылығының 74% компьютерлерге ие болды (2010 жылы олардың үлесі біршама жартысынан көбі - 55%); Үй шаруашылықтарының 75% Интернетке қол жеткізді, бұл 2010 жылмен салыстырғанда үштен бірге жоғары.; Интернетті қолданушылар күнделікті 15-72 жастағы тұрғындардың үлесі 2016 жылға қарай 2010 жылмен салыстырғанда екі есе артып, 58% құрады. Сонымен қатар, біздің елде Интернетті ешқашан пайдаланбағандар үлесі - халықтың 19%-ы құраса, ал осы саладағы жетекші елдерде (Дания, Люксембург, Норвегия) оның үлесі небәрі - 2% ғана. Біздің елімізде АКТ секторының жалпы қосылған құндағы үлесі төмен: 2015 жылы -2,8%. Қазақстан Корея Республикасынан бұл көрсеткіш бойынша төрт есе дерлік (10,7%) артта қалып отыр. Қазақстанда 2015 жылғы ұйымдардың қызметкерлерінің жалпы санындағы АКТ секторының үлесі жетекші елдердегіден екі есе төмен және 2,8% құрайды [3]. Ресей үшін жаңа цифрлық экономиканың негізгі мәселелерінің бірі қазіргі заманғы жұмыс орындарының, оның ішінде АКТ секторындағы төмен үлестің болуы болып табылады.

Екінші мәселе Қазақстанға ғана емес, сондай-ақ дамыған және бірқатар дамушы елдерге де әсер етеді. Бұл демографиялық қартаю үдерісінің өсуімен анықталатын халықтың демографиялық құрылымының өзгеруіне байланысты. Халықтың қартаюы туу мен өлім-жітім үрдісіндегі түбегейлі өзгерістермен қалыптасады. Өмір сүру ұзақтығының артуы басқа өмірлік

стратегияларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Белсенді өмір сүру ұзақтығы, бір жағынан, жеке өмірдің мақсаты, екінші жағынан, әлеуметтік саясаттың бағыты болуы мүмкін. Біздің елімізде халықтың барлық үш тобына әсер ететін демографиялық гендерлік асимметрия бар: балалар мен жасөспірімдер, еңбекке жарамды жастағы адамдар және еңбекке қабілетті жастан асқан адамдар. Сонымен қатар, асимметрияда көп бағытты сипат бар: алғашқы екі топта ерлердің саны жоғары, ал үлкен жастағыларда айтарлықтай әйелдер когортының басымдығы бар. 36 685 мыңнан 25905 мың жұмысшы жастағы адамдар әйелдерді құрайды, олар ерлерге қарағанда 15 миллионға көп. Зейнеткерлік жастағы ер адамдар 16,08 жас, ал зейнеткерлік жастағы әйелдерге - 25,80 жас өмір сүру сәйкес келеді. Сонымен қатар, қазіргі кездегі әйелдердің денсаулығы мен олардың табыс деңгейлері еркектерге қарағанда төмен, ал білім деңгейі жоғары. Мүмкін, сондықтан болар, 50 жастан асқан қаладағы және ауылдық жерлердегі әйелдер интернетті белсендірек пайдаланады: 50-54 жастағы ерлердің 7,6%-ы және әйелдердің 9,3% -ы аптасына кемінде бір рет интернет желісін пайдаланады. Жастың ұлғайғаюына байланысты желіні белсенді пайдаланушылардың үлесі төмендей бастайды, алайда әйелдер қауымы желіге жиі кіреді [2].

Біздің елімізде түрлі жастағы әйелдердің тең мүмкіндіктерінде гендерлік алшақтық сақталған. 2006 жылдан бастап Бүкіләлемдік экономикалық форум (WEF) әлемнің көптеген елдері үшін гендерлік теңсіздік индексіні енгізді. 2016 жылдың аяғында жарияланған ДЭФ баяндамасына сәйкес, 144 ел үшін өлшеулерді қамтитын елдердің ешқайсысы ерлер мен әйелдердің арасындағы толық теңдікке қол жеткізе алмады. Денсаулық сақтау және білім беру салаларында ең үлкен прогресс байқалады, тиісті субиндекстердің жаһандық маңызы 97% және 95% болды. Экономикалық және саяси салаларда ең маңызды гендерлік айырмашылық тиісінше 74% және 23% құрайды. Гендерлік теңсіздіктің күрделі индексі 2016 жылы 70% құрады. Бұл жылдардағы Қазақстан рейтингі өте жоғары емес; 2016 жылы біздің еліміз 144 орыннан 51-ші орынды иеленді. Экономикада гендерлік дискриминация (ерлер мен әйелдерге еңбекақы төлеуіндегі елеулі айырмашылықтары) сақталған, саяси субиндекс тек 7% ғана, бүкіл әлем бойынша орташа 23%. Парламенттегі орынның 14% -ы әйелдерге тиесілі, ал министрліктегі лауазымдарда әйелдер үлесі төмендеу - 6% [1].

Осыған байланысты Елбасы Н.Ә.Назарбаев өз жолдауында жаңа технологиялық ұрпақтың экономикасын, цифрлық экономиканы дамыту жолында еліміздің бағытын растады. Бұл келесі он-он бес жылда миллиондаған кәсіпқой жұмыс істейтін әйелдер мен ерлер жаңа нарық, жаңа мамандықтарды игеру мәселелеріне тап болатындықтан, бүгінгі мектеп

оқушылар жынысына қарамастан қазіргі заманғы технологиялық білім алуға, барлық мамандықтарда жаңа технологияларды пайдалануға дайын болуға міндетті, ал қоғамның құндылық жүйесі көрсетілген өзгерістерге бейімделуі керек дегенді білдіреді.

Технологиялық жарыс көшбасшыларының қатарына ену үшін: демографиялық динамика мен гендерлік демографиялық асимметрияны ескере отырып, жоғары тиімді жұмыс орындарын құруды күшейту; әртүрлі жастағы әйелдердің жаппай когорттарын қамтитын үздіксіз білім беру жүйесін мақсатты қалыптастыру; қызметкерлерді оқытуға жұмсалатын инвестициялардың ұлғаюымен байланысты әлеуметтік жауапты бизнестің қызметін күшейту, осы шығындарды гендерлік аспектілерде теңгеру; демографиялық динамиканы есепке ала отырып, елдің барлық ұрпақтарына әсер ететін белсенді ұзақ өмір сүрудің ұлттық бағдарламасын қалыптастыру, ал оның бір бөлігі цифрлық экономика болып табылатын білім экономикасына қосылуға бағытталған болуы тиіс.

Көрсетілген тізім бұл басқару органы шешетін проблемалардың тұтас кешенін қамтымайды. Ол цифрлық экономикадағы гендерлік теңсіздікті жою үшін іс-шаралардың әр түрлілігін ғана атап көрсетеді. Тек осындай жолмен проблеманы шешуге жан-жақты көзқарасты қамтамасыз ете аламыз, білім беру, кадрлар даярлау, гендерлік стереотиптерді жеңу және әйелдердің кезкелген мамандықты таңдай алатын және жұмыс пен отбасылық өмірді табысты біріктіретін қолайлы мәдени ортаны құру саласындағы ұзақ мерзімді мақсатты мемлекеттік саясатты тұжырымдай аламыз.

Гендерлік қатынастар гендерлік тепе-теңдік тарихи тұрғыдан қол жеткізілген кезде, ал гендерлік рөлдер әлеуметтік даму мақсаттарына сәйкес келген кезде тиімдірек болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/> (дата обращения: 24.02.2018).
2. Демография. Старшее поколение. URL: http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/:www.gks.ru/bgd/regl/b17_111/Main.htm (дата обращения: 20.10.2018).
3. Индикаторы цифровой экономики: 2017: Статистический сборник 20171173504122/ICE2017.pdf (дата обращения: 20.10.2018).
4. Прасолов В. И. Цифровая экономика как ответ на вызовы XXI века. <http://scipress.ru/economy/article/cifrovaya-ekonomika-kak-otvet-na-vyzovy-xxi-veka> (дата обращения: 21.10.2018).

5. Хасбулатова О. А. Гендерные исследования: история и современность. URL: <http://docplayer.ru/28071242-O-a-hasbulatova-gendernym-issledovaniyam-v-sisteme-vysshego-obrazovaniya-rossiidesyat-let.html>(дата обращения: 22.10.2018).

Қалмуханбетова Меруерт Дінмуханбетқызы
kalmukhanbetovameruert@gmail.com
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Философия және саясаттану факультеті,
«Әлеуметтану» мамандығының 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: соц. ғ. докторы, профессор
Абдирайымова Г.С.

ВОЛОНТЕРЛЫҚ ҚЫЗМЕТ – ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ МЕН ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ТҮРІ РЕТІНДЕ (ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰУ НЕГІЗІНДЕ)

Бүгінде біз техникалық прогресс пен ғылыми жетістіктердің еселенген, инновациялар мен ақпараттық технологиялардың белсенді қолданысы өскен тамаша дәуірде өмір сүреміз. Сонымен қатар адамзат бұрын соңды болмаған өз ауқымы бойынша жаһандыққа айналған мәселелерді кезіктіруде. Бұның барлығы да Жер ғаламшарындағы өмірді сақтау мен қалыпты жағдайда ұстау үшін тың шешімдерді талап етеді. Сол себепті 2015 жылдың 25 қыркүйегінде Күн тәртібінде Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше мемлекеттермен 2030 жылға дейінгі тұрақты даму саласындағы мәселе қабылданған болатын. Бұл әмбебап құжат барлық адамның амандығын қамтуға бағытталған 17 мақсаттан құралған. Аталмыш мақсаттарға жету үшін тек қана билік басшыларының, жеке сектор мен азаматтық қоғамның ортақ күшін ғана емес, сонымен қатар әр адамның атсалысуын талап етеді. Осыған байланысты волонтерлық қызмет қоғам дамуы мен гүлденуі мақсатында барлық әлеуметтік топтардың басын ерікті түрде біріктіретін құрал ретінде негізгі маңыздылыққа ие болуда. Ол Қазақстанның «асар» немесе өзара көмек секілді тарихи-мәдени дәстүрлерімен ажырамас байланыста бола тұра заманауи жаңашылдықпен және технологиялармен өз үйлесімін табуда. Волонтерлық қызмет Қазақстан Республикасы ұлттық саясатының алдыңғы мақсаты атанған – ұлттық бәсекеге қабілеттілікті қамтуда аса маңызды рөлге ие. Қазақстан Республикасының 2016 жылдың 30 желтоқсанында қабылданған «Волонтерлық қызмет туралы» заңнамасы мен волонтерлық бастамалардың өсуі олардың Қазақстан Республикасы билігі, азаматтық қоғам мен жеке сектор тарапынан қолдауға ие екенін көрсетеді [1]. Ендеше, волонтер ұғымының мәнін, қызметін, ҮЕҰ-мен өзара әрекеттесу тиімділігін талдап көрсетейік. Ерікті (волонтер) – латынның «voluntarius» сөзінен шыққан, адамның өз еркімен, өзінің есебі арқылы қоғамдық жұмыстарға белсенді

араласушы деген сөз. Өзгелердің мүддесі үшін саналы түрде және жанқиярлық жұмыс жасайтын кез келген адам еріктілер деп аталуы мүмкін. Н.Ф. Басова еріктілердің келесі анықтамасын береді: ерікті, қоғамдық пайдалы қызметте өз еркімен айналысатын адам. Еріктілер немесе ерікті ұйымдар ұйымның бағдарламасында көрсетілген ерекше қызығушылықтармен біріктірілген адамдардың еркін одағы болып табылады. Мұндай бағдарламалар, әдетте, арнайы көмек пен қызмет көрсетуге бағытталған және үш негізгі қағидаға негізделеді: олардың мүшелерінің ортақ мүдделерін қорғау, ұйымға әрбір адамның жеке ниетімен ғана қосылу; үкіметтік емес, мемлекеттік емес ұйым; бірақ мемлекеттің назарын тұтынушылардың қажеттіліктері мен сипаттамаларына аударуға болады [2]. Қазақ тілінің сөздігіне бір үнілсеңіз, «ерікті» деген сөзге синоним болатын, балама ретінде «асар» сөзін алуға болады. Асар – ауыл-аймақ, көршіқолаң болып белгілі бір мұқтаж жанға қолдарынан келгенше тегін көмек көрсету. «Асар» сөзі тіпті белгілі бір дәстүрге де айналып кетті. Сондықтан «ерікті» сөзін кейін пайда болған немесе жаңа заманның термині деп қабылдаудың қажеті жоқ. Өйткені қазақ халқында бұл сөздің түбірі баяғыдан бар. Бүкіл әлемде жастар еріктілер қозғалысы кеңінен таралған және оның әлеуметтік дамудағы рөлі халықаралық деңгейде бағаланды. Біріккен Ұлттар Ұйымы еріктілерді энергияның, дағдылардың және білімнің бай көзі ретінде таниды, көптеген елдер жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруда, қоғамдық мәселелерді шешуде еріктілік ресурсын пайдаланады [3]. Волонтерлықтың пайда болуы мен даму тарихына тоқталар болсақ, волонтер түсінігі әлеуметтік қызмет идеясы ретінде өте ескі түсінік, адамзат тарихында ерікті және дүниеқорлық мақсатта емес көмекке ешқашан қоғам қарсы болмаған. Қоғамда әрдайым қоғам игілігі үшін еңбек етуші адамдар болған. Тарихқа дейінгі кезеңде қоғамда ауылдық жерлерде өмір сүру үшін адамдар бірлесіп өнім жинаған, үй соққан, жол жөндеген. Мүмкін, ХІХ ғасырда индустриализация, ақша рөлінің жоғарылауы, урбанизацияға қостаушы аутичтілік, анонимділіктер, бір-біріне көмек беру және ынтымақтастық секілді құндылықтарды үзді. 1920 жылы бұл құндылықтар қайта пайда болды, ол жеккөрушілікке қарсы дәру ретінде Бірінші Дүние Жүзілік соғыста пайда болды. Сол жазда Австрия, Англия, Германия және Швециядан волонтерлар, соның ішінде бұрынғы сарбаздар, Вердуна жанындағы ауылды қайта қалпына келтіру мақсатында жиналды, ол ауыл миллиондаған адам өмірін қиған соғыс зардабынан қираған болатын. Міне осыдан кейін адамзат тарихында халықаралық волонтер лагерінде алғашқы волонтерлық қозғалыс пайда болды, ол қазіргі күнге қызмет етуде. Ол французша атауға ие ServiceCivilInternational (Халықаралық Азаматтық Көмек), қысқаша S.C.I. волонтерлық көмек тез таралды, 1920-1930 жылдар S.C.I. жалғастырушылар көбейді. Сол уақытта мұндай ұйымдар түрлі еуропалық елдердің жастарының достық қарымқатынас құру тәсілі ретінде бағаланды. 1929 жылғы қатаң экономикалық кризис кезінде АҚШтан бастап Болгарияға дейінгі елдер волонтерлықжұмыстарын жұмыссыз жастарды бос

жүргізбей әлеуметтік қажет іспен айналыстырып, тегін тамақ пен төсек орынмен қамтамасыз етілуі үшін ұйымдастырды. Өкінішке орай, бұл халықаралық ұйымдардың идеялары неміс жұмысшы бригадасы HitlerjugendArbeitsdienst және өзге тоталитарлық елдердегі ұйым әсерлерінен бұрмаланушылыққа ұшырады және өзге ағымға бұрылды. 1934 жылы S.C.I. төрт еуропалық волонтерлерді Үндістандағы кедейлерге көмек беруге жіберді. Бұл команда BritishVolunteerProgramme, USPeaceCorps, DeutscheEntwicklungsdienst секілді ұйымдардың және өзге топтардың бастамашысы болды. Екінші Дүние Жүзілік соғыстан кейін жас волонтерлер Еуропаның қайта қалпына келтіруіне қатысты. Олар мынадай проекттерде жұмыс жасады: Варшава орталығын соғу, батыс Еуропадағы қираған қалаларды қайта қалпына келтіру, Югославиядағы Bratsvo-Edinstvo көлік магистралін құруда. Волонтер халықтар арасында достық қарым-қатынас орнауына өз септігін тигізді. Қырғиқабақ соғыс кезінде жүрек пен адам санасының «мұздау» қаупі туды. Адамдар волонтер көмегіне суынуы және волонтерлық бәсекелестіктің мықты құрал болу қауіптері төнді. Алайда, 1948 жылы құрылған ЮНЕСКО-ның және Халықаралық Волонтерлық Ұйымның Координациялық Комитетінің арқасында шығыс және батыстағы волонтерлық ұйымдар жұмыстары тоқтап қалмады. Азия, Африка және Латын Америкасындағы волонтерлық қозғалыстар құлдықтан құтылғаннан соң пайда болды. 1960 жылдары дамушы елдерге көпжылдық көмек көрсету программасы бастау алды. Міне сонда олардың деполитизацияға үндеуі басталды. Себебі волонтерлерді Қырғи-қабақ соғыста әскер ретінде пайдалануды тоқтату мақсатында, БҰҰ волонтерлер корпусын тағайындады. 1950 жылдарда ЮНЕСКО-дан жергілікті жерлерде АҚШ-тан, Иорданиядан келген кішігірім волонтерлар тобы жұмыс жасады. Оның мақсаты араб елдерінде және Латын Америкасында сауаттылықты ашу болатын. 1970 жылы БҰҰ-ның Волонтерлық бағдарламасы жасалды. Елдердің үкіметтері ерікті қозғалысқа жан-жақты көмек көрсетеді, түрлі заңдар шығарылады, ерікті қозғалыс бағдарламаларын қабылдайды. Міне солай, Жапонияда еріктілер орталықтарының жүйесі бар, оған жалпыұлттық, префературалды және муниципалды орталықтар кірді. Жапония Министрлігі волонтерлық жұмыспен айналысуды жүзеге асырумен айналысу негізгі міндеті. Қазақстанда волонтерлық 1991 жылдан бастап БҰҰ Еріктілер қозғалысы бағдарламасының пайда болғаннан кейін дами бастады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Үкіметінің БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының еріктілер қозғалыс қарарына қаржылай демеуші болды. 1997 қараша айында Қазақстан 100-ге жуық дүние жүзі елдерімен қатар A/RES/4/17 қарарына қол қойып, 2001 жылды Халықаралық Еріктілер жылы деп аталды [4]. Ең алғашқы ҰЕҰ Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін құрылды, олардың қатарында Ауған соғысының ардагерлерінің құқықтарын қорғау қоғамы, Чернобыль атом станциясының жарылысы кезінде зардап шеккен азаматтар қауымдастығы болып табылады, міне солар алғашқы болып қоғамдағы волонтерлық идеясын көмектің жаңа формасы ретінде, қоғамдық өмірде азаматтық

қоғамның араласуы және одақ мәселелерін сол одақпен шешу ретінде таратты. Қазіргі уақытта да волонтерлық сферасы көптеген жетістіктерге жеткеніне қарамай, ол пайда болу кезеңінде, өзіне қызығушылық танытқан барлық мүдделі жақтарды көңіл бөлуін қажетсінеді: ҮЕҰ және халықаралық ұйымдар, мемлекеттік мекемелер және бизнес құрылымдар. Еріктілер – демократиялық елдердегі ең үлкен жұмыс күштері саналады. Соңғы уақытта Қазақстанда көптеген еріктілер ұйымдары құрылды. Алайда көпшілігі тек қағаз жүзінде жұмыс жасайды. Әзірше әлеуметтік жобалар бойынша жұмыс жасайтын бұл ұйымдарды білім, экология немесе мемлекеттік органдар ұйымдастыратын шаралар толғандырмайды. Қазақстанда волонтерлық идеясы 1993 жылы «БҰҰ еріктілері» бағдарламасы пайда болған сәттен бастау алады. жүзі елдерімен қатар А/RES/5/17 қарарына қол қойып, 2001 жылды Халықаралық Еріктілер жылы деп аталды [5]. Ең алғашқы ҮЕҰ Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін құрылды, олардың қатарында Ауған соғысының ардагерлерінің құқықтарын қорғау қоғамы, Чернобыль атом станциясының жарылысы кезінде зардап шеккен азаматтар қауымдастығы болып табылады, міне солар алғашқы болып қоғамдағы волонтерлық идеясын көмектің жаңа формасы ретінде, қоғамдық өмірде азаматтық қоғамның араласуы және одақ мәселелерін сол одақпен шешу ретінде таратты. Қазіргі уақытта да волонтерлық сферасы көптеген жетістіктерге жеткеніне қарамай, ол пайда болу кезеңінде, өзіне қызығушылық танытқан барлық мүдделі жақтарды көңіл бөлуін қажетсінеді: ҮЕҰ және халықаралық ұйымдар, мемлекеттік мекемелер және бизнес құрылымдар. Еріктілер – демократиялық елдердегі ең үлкен жұмыс күштері саналады. Соңғы уақытта Қазақстанда көптеген еріктілер ұйымдары құрылды. Алайда көпшілігі тек қағаз жүзінде жұмыс жасайды. Әзірше әлеуметтік жобалар бойынша жұмыс жасайтын бұл ұйымдарды білім, экология немесе мемлекеттік органдар ұйымдастыратын шаралар толғандырмайды. Қазақстанда волонтерлық идеясы 1993 жылы «БҰҰ еріктілері» бағдарламасы пайда болған сәттен бастау алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҮЕҰ Дерекқоры <https://infonpo.kz>
2. Қазақстан Республикасының 2016 жылдың 30 желтоқсанында қабылданған №42-VI «Волонтерлық қызмет туралы» Заңы
3. Мотвиеченко, И.А. Волонтерство – перспективное направление/ И.А. Мотвиеченко // Соционмия. – 2012. – № 1. – С. 13-21.
4. Хухлин, А. Добровольчество /А. Хухлин // Социальная работа. – 2003. – № 4. – С. 51 – 53.
5. Волонтеры: Мотивация, привлечение, поощрение: - Минск, 2002. – 10с

*Ламанова А.С.
магистрант 2-го курса
Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букетова*

*Инджиголян А.А.
к.с.н., доцент
Карагандинский государственный университет им.Е.А.Букетова,
кафедра политологии и социологии,*

ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ МЕТОДИКИ «ОБРАТНОЙ СВЯЗИ» ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАДАЧ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

С момента обретения Казахстана независимости начались преобразования во всех сферах жизни нашего общества. Под влиянием политических и экономических факторов назрела объективная необходимость принимать изменения в системе здравоохранения, как одного из социальных институтов. Социальные изменения в здравоохранении касаются, прежде всего, понятия здоровья, как основного общественного системообразующего фактора.

После развала советского союза в начале 90-х годов вся система здравоохранения начала меняться, приспособляясь к требованиям общества, с формирующейся рыночной экономикой. Эти изменения несли не всегда положительные моменты. Система здравоохранения, как и другие системы, находилась в состоянии глубокого кризиса. Это в свою очередь повлекло за собой снижение качества предоставляемых медицинских услуг, доступа к бесплатному медицинскому обслуживанию, снизился сам объём предоставляемых медицинских услуг.

В советский период как и всех сферах жизнедеятельности, система обеспечения здоровья нации строилась не на улучшении качества медицинских услуг, не на совершенствовании медицинского оборудования и изобретения более эффективных лекарственных форм, а за счет привлечения дополнительных ресурсов. Это проявлялось в огромном количестве выпускников медицинских вузов, средне специального медицинского персонала. Вся система строилась на количественных показателях, в том числе и медицина. Отсутствие заинтересованности в развитии новых методов диагностика, поисков новых способов лечения, отсутствия вливания финансовых средств в медицину, основанных на идеологических моментах привели к краху всей системы здравоохранения СССР.

Современная система здравоохранения имеет ориентацию на повышение качества медицинских услуг за счёт использования конкурентных механизмов, то есть того что отсутствовало тогда. Одним из основополагающих факторов, повышающих качество, является образование.

Образование это динамичный процесс, который необходимо адаптировать к постоянно меняющимся условиям времени.

Профессиональный рынок, в том числе и медицинский, предъявляет высокие требования к качеству выпускаемых специалистов. Будущее молодого врача, его конкурентоспособность, напрямую зависит от тех знаний, умений и навыков, которые он получает в процессе обучения в вузе.

Качество образования - это степень удовлетворённости ожиданий всех участников образовательного процесса. Критериями качественного образования считаются: работа педагога направленная на повышение качества знаний; рационализация учебного процесса; использование в образовательном процессе информационных технологий; мотивация учащихся, направленная на получение качественного образования; личностно-ориентированный подход; постоянный мониторинг знаний обучающихся. Качество образования зависит от совершенствования организации образовательного процесса, результатов обучения и повышения педагогической компетенции педагога.

В нашем исследовании мы рассмотрели, каким образом и за счет чего повышается качество образования. Для изучения вопроса качества образовательных услуг было проведено социологическое исследование. В данном исследовании наряду с проведением анкетирования профессорско-преподавательского состава и студентов, использовалась методика фокусс-группового исследования - беседы с преподавателями вузов, т.к. качественные исследования дополняют числовые значения не менее важными оценочными суждениями участников опроса.

В процессе исследования были обсуждены ряд вопросов по внутренней и внешней жизни подразделений вузов с целью получения объективной оценки предпринимаемых мер, по повышению качества образования и дальнейшего совершенствования образовательного процесса.

В ходе проведенного исследования, уровень качества определялся по следующим критериям, после изучения которых и были получены следующие результаты:

Умение вызвать интерес к изучаемому предмету. Все респонденты отметили что интерес вызывается через нетрадиционные формы проведения занятий. С целью улучшения эффективности процесса обучения широко внедряются новые методы обучения, такие как исследовательские - RTV и командные - TBL. Участники фокус-группы отметили, что на их кафедрах функционируют студенческие кружки, в которых идет постоянная работа преподавателей со студентами по подготовке докладов, статей для участия в различных конференциях. Дополнительным фактором, поддержания высокой мотивации к обучению и повышения качества преподавания, как отметили преподаватели, является своевременное внедрение проблемно-ориентированного обучения и системы кейсов. В результате, как отметили преподаватели «не мы им навязываем, а они хотят получить знания».

Дифференцированный подход в обучении. Дифференцированное обучение обеспечивает процесс обучения на уровне возможностей каждого обучающегося. Этот метод даёт возможность максимально получить знания

каждому студенту исходя из его индивидуальных способностей, что позволяет получить более эффективный образовательный процесс. В процессе формирования студенческих групп используется случайный метод отбора. В результате педагоги получают студенческую аудиторию с разными способностями к обучению в силу специфических для него условий развития, индивидуальных особенностей и способностей.

Возникает необходимость индивидуального и дифференцированного подхода по контролю знаний студентов и использование вариативных разноуровневых заданий. Так для эффективной и объективной оценки итогового контроля знаний для студентов в некоторых вузах разрабатываются тестовые задания многоуровневого характера. По оценке, полученной в ходе проведенного исследования, и студенты, и преподаватели говорят в пользу данной методики.

По мнению большинства опрошенных преподавателей, такие качества, как кругозор и общая культура развиты у 90% учащихся, а креативность, критическое мышление, лидерство – у 30% студентов, в каждой группе таких учащихся 3-4 человека.

Строгий контроль знаний обещающихся.

Данный критерий эффективного образования, является логическим продолжением второго критерия. Респонденты неоднократно в процессе беседы отмечали, что студенты медицинских вузов высоко мотивированы к обучению, в студенческой среде создана здоровая атмосфера борьбы за рейтинг, практически все студенты, обучающиеся на гранте стремятся не потерять стипендию, продумана и хорошо функционирует система отработок, посредством которой не нарушается целостность изучения дисциплины, оценки выставляются последовательно, за каждый раздел. Контроль за знаниями осуществляется в несколько этапов. На основе полученных данных можно выделить следующие виды контроля: текущий, промежуточный, итоговый. Каждый вид контроля подвергается мониторингу со стороны кафедр, деканатов и руководства вузов. Мониторинг позволяет дать практические рекомендации по улучшению качества знаний студентов и критерии оценки знаний. Отмечен положительный момент в использовании системы электронного учета знаний, электронный журнал. Каждый вуз выбирает для себя свой электронный журнал.

Уровень профессионального мастерства преподавателя. Участники исследования отметили, что за последние годы на порядок повысились требования к преподавателю, как участнику образовательного процесса, в частности, в таких формах, как необходимость разработки проблемных лекций, мультимедийных презентаций. Улучшилось качество переводов учебников, что не может не отразиться, на улучшении качества преподавания на казахском языке, значительно увеличился библиотечный фонд.

Высоко оценили преподаватели созданную в медицинских вузах систему повышения квалификации преподавателей. Упор в системе переподготовки кадров, как отметили участники групп, делается на

повышение общих навыков преподавания и обновление базовых специализированных знаний, участия преподавателей в различных тренингах и мастер-классах как внутри своего вуза, так и за его пределами с предоставлением возможности получить сертификат. Вузы активно поощряют проявление личной инициативы преподавателей, которые самостоятельно ищут возможности для своего профессионального роста. Повышение квалификации, по оценкам преподавателей, приобрело системный характер. Все формы повышения квалификации, по оценкам участников, проходят на высоком уровне и позволяют получить желаемый результат. Как отметили преподаватели, ведется постоянная работа по совершенствованию учебных программ, полностью учебные программы обновляются один раз 5 лет в соответствии с требованиями времени. Часть преподавателей высказала желание воспользоваться возможностями академической мобильности съездить за рубеж, в ведущие научные центры. Часть молодых преподавателей выразилась заинтересованность в повышении профессионального уровня посредством поступления в докторантуру и выразило надежду на помощь руководства.

Учебно-методическое обеспечение учебного процесса. Это один основополагающих факторов в решении вопроса о повышении качества образования. В ходе опроса респонденты были единодушны и назвали «сильной стороной» пополнение библиотечного фонда, в том числе и литературой ведущих зарубежных издательств на английском языке.

Прозвучали отдельные рекомендации по улучшению преподавания, например, за счет увеличения количества и качества учебников на казахском языке. Так же часть опрошенных, порекомендовала более активно использовать возможности заявки на учебные пособия через библиотеки. Преподаватели предложили официально разрешить использовать электронные учебники.

Традиции и новации в обучении. По данному вопросу были получены следующие данные. Преподаватели как положительный момент продуманную и взвешенную политику университетов, высказали абсолютную поддержку основным ее направлениям – актуализации и модернизации учебного процесса, развитие и обновление учебных программ, созданию мощной технической базы.

В процессе проведения фокус-групп, были обсуждены вопросы повышения эффективности образовательного и научно-исследовательского процесса. В частности, преподаватели отметили хорошую обеспеченность и состояние учебных аудиторий, постоянное обновление компьютерной техники и оснащение аудиторий всем необходимым для проведения мультимедийных презентаций, доступность Интернета («езде wi-fi»). Однако, по мнению преподавателей, все еще ощущается дефицит ноутбуков на кафедрах («кто не успел, тот опоздал»). Так же есть необходимость усиления работы в университете в направлении создания более благоприятных условий для проведения научных исследований как

студентами, так и преподавателями. Низкая заинтересованность в участии в научных исследованиях объясняется преподавателями недостатком времени, а у студентов – низкой мотивацией, отсутствием материального поощрения. При некоторых кафедрах открыты научные лаборатории, однако, как отмечают преподаватели эту практику надо распространить на всех.

Некоторые преподаватели отметили, что существует проблема зависания и перегрузки сервера, особенно к концу учебного года, в дни тестирования, что отрицательно влияет на учебный процесс.

По оценкам преподавателей в учебном процессе в университете активно используются современные технические средства и информационные технологии обучения, в том числе такие как, мультимедийная техника для презентаций, интерактивные доски, тренажеры, фильмы, электронные учебники и пособия. Во многих вузах существуют и активно функционируют Центры практических навыков.

В заключении делая выводы, отметим, что в казахстанских медицинских вузах на сегодняшний день, идет тенденция получения качественных специалистов в сфере медицины и здравоохранения, путём совершенствования качества образования. Выпуская качественных специалистов в сфере здравоохранения, совершенствуется вся система государственного здравоохранения в целом.

Список использованной литературы:

1. Ю.К. Бабанский. Педагогика, М. «Просвещение». - 352 с. - 1988 г.
2. И.П. Подласый. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: издательство ВЛАДОС-ПРЕСС.- 368 с. – 2004 г.
3. Ядов В. А. Трансформация постсоветских обществ: что более значимо – исторически традиционное или недавнее прошлое // Социологические исследования. 2014. № 7. С. 47-50

*Лукпанов Айдын Абилхаирович
Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби
Докторант 1-го курса специальности Социология*

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА (НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ)

Мировой рынок нефти в современном его виде достаточно молод, но при этом нефть начали использовать в различных целях очень давно. Даты первого использования нефти уходят в 7000-4000 тысячелетия до нашей эры. Нефть тогда была известна Древнему Египту, велись промыслы на берегах

Ефрата, а также на территории древней Греции.«Черное золото». Именно так мы называем это поистине загадочное вещество, один из интереснейших природных феноменов, так востребованных в современном мире. Нефть уже давно перестала быть просто ископаемой горючестью, которая в глубокой древности возникла в недрах нашей планеты. Она стала важным аспектом глобальной политики, от нее зависят почти все сферы человеческой жизни. Нефть нередко влияет на общественное сознание, определяя тем самым дальнейший путь развития цивилизации. Она - залог процветания мировой экономики, но прежде всего экономики стран, обладающих значительными запасами углеводородов. Современная эпоха - эпоха нефти и газа. Американский исследователь нефтяного мира ДэниелЕргин назвал нашу цивилизацию углеводородной. [1]

Нефтегазовая отрасль Республики Казахстана занимает немалую долю мирового сырьевого рынка, а именно нефти и газа. Становление и развитие нефтяного производства Казахстана зарождалось в борьбе с суровыми природно-климатическими условиями и в крайней необустроенности района. Основной фигурой на производстве был рабочий - нефтяник. К сожалению, условия труда были неудовлетворительными, жилищные условия оставляли желать лучшего. В исключительно тяжелом положении находились нефтяники из коренного населения. Иностранцы и русские предприниматели не допускали казахов к выполнению квалифицированных работ. Они работали тартальщиками, масленщиками, чернорабочими. Существовала дискриминация не только на производстве, но и в распределении продуктов первой необходимости. [2]

На сегодняшний день, добыча нефти в стране находится на уровне 100 миллионов тонн. Казахстан является одним из лидеров по запасам и добыче нефти в мире. В Казахстане расположены одни из самых крупных месторождений нефти и газа в мире, такие как Тенгиз, Кашаган и Карачаганак. В Казахстане в настоящее время функционируют 3 нефтеперерабатывающих завода (Атырауский, Павлодарский, Шымкентский).

Атырауская область играет важную роль в экономике Республики Казахстан. Большую часть государственного бюджета составляют поступления от нефтегазовых компаний. Нефтегазовый комплекс оказывает решающее воздействие на социально-экономическое развитие страны и ее отдельных регионов, является донором для всей экономики государства, способствует развитию других отраслей экономики. В области успешно функционируют крупные предприятия нефтегазового сектора такие как: «ТОО "ТЕНГИЗШЕВРОЙЛ», «Аджип ККО», КазМунайГаз», АО «Эмбамунайгаз», «КазТрансГаз», «Казахойл», ТОО «АНПЗ» и т.д., где заняты около 30000 тысяч работников. Изучение социально-экономического положения работников данной сферы, от благоприятного социально-экономического положения которых зависит эффективность и производительность труда является наиболее актуальным.

Развитие социально-трудовых отношений в нефтегазовых предприятиях, свойственных обществу, основанному на рыночной экономике, в первую очередь, отношений между штатными работниками, подрядчиками, иностранными специалистами, наемными работниками и работодателями выявило изменения в их содержании, специфике, моделях поведения. Так, например, социально-экономическое положение подрядчиков и наемных рабочих резко отличается от штатных работников и иностранных специалистов. Они отличаются своим социальным происхождением, возрастом, жилищными условиями, условиями труда, уровнем заработной платы и т.д. Они придерживаются точек зрения и взглядов, резко отличающихся от взглядов и амбиции штатных работников и иностранных специалистов. Их этническая и культурная принадлежность в определенной степени играют свою роль в формировании этой отдельной групповой самоидентификации.[3]

Неоднородность и дифференциация социальной структуры предприятия нефтяного и газового сектора может привести к социальной напряженности и социальным конфликтам внутри предприятия и в обществе в целом. Тем более, что такая напряженность и конфликты имели место на территории Атырауской области в вахтовых поселках Тенгиз и Карабатан.

Это обуславливает актуальность и необходимость определения основных тенденций и форм трансформации социально-трудовых отношений, соответствующих социально-экономическим условиям современного казахстанского общества. Актуальным является противоречия между необходимостью постоянного оперативного регулирования качественно-количественных характеристик персонала и устаревшими подходами к трудовой мотивации работников; между необходимостью оптимизации формальных взаимозависимостей должностных единиц и неформальных социальных отношений между конкретными личностями внутри предприятия; между требованиями, предъявляемыми основывающейся на конкуренции рыночной действительностью к характеристикам систем социально-трудовых отношений на предприятиях, и их реальным состоянием.

Социальная политика является важным элементом деятельности любой организации. Целью социальной политики являются достижение, сохранение, укрепление и развитие социально-экономического положения работников предприятия. А именно: создание условий для эффективной работы сотрудников, их профессионального роста, обеспечение возможностей для хорошего заработка и развитие культуры производства. Важнейшими факторами улучшения социально-экономического положения являются повышение мотивации работников, улучшение жилищных условий, забота о здоровье работников, создание комплекса мероприятий социальной защиты, повышении уровня образования сотрудников, акцентирование внимания культурно-массовой работе, организации корпоративного отдыха дает каждому работнику чувство защищенности и уверенности в завтрашнем

дне. Но к сожалению все вышеперечисленные факторы, методология и способы действия работают в разных предприятиях нефтегазового сектора по-разному.

К главным проблемам в сфере добычи и переработки нефтегазового сырья на сегодняшний день можно отнести дефицит казахстанских специализированных кадров. Указанная проблема непосредственно взаимосвязана с проблемами системы образования Республики Казахстан. Устранение погрешностей в системе образования необходимо не только для улучшения функционирования казахстанской нефтегазовой отрасли, это необходимо для достижения поставленных государственных стратегических целей, одной из которых является вхождение Казахстана в тридцатку самых конкурентоспособных в мире государств.

Кадровый дефицит нефтяников, выходцев из Казахстана, ощущался практически во все времена. Сейчас, как и раньше, эту проблему решают, приглашая на руководящие должности специалистов из заграницы. Местных работников, имеющих специализированное образование и знания на должном уровне, не так много. Эксперты по кадровым делам объясняют это тем, что новоиспеченные казахстанские специалисты, окончившие соответствующие университеты, не компетентны во многих вопросах. К таковым можно отнести знание английского языка, необходимое специалистам данного уровня, в связи с множеством казахстанских нефтегазовых организаций, сотрудничающих с американскими, либо Европейскими компаниями. Если же потенциальный сотрудник, уроженец Республики Казахстан, обладает всеми необходимыми знаниями, то его ожидания по заработной плате оказываются выше реальных возможностей.

По словам некоторых казахстанских работников, занятых в нефтегазовом и нефтеперерабатывающем производстве, их заработная плата значительно меньше, нежели заработок иностранца, занимающего аналогичную должность. Руководство объясняет такое положение дел тем, что приглашенные специалисты имеют более высокую профессиональную подготовку, обладают знаниями и опытом, полученными на объектах, применяющих инновационные методы производства, более развитых технически и оснащенных новейшим технологическим оборудованием.

Помимо кадровых проблем, имеющих отношение непосредственно к казахстанской нефтегазовой сфере, данная производственная отрасль не лишена проблем, связанных с нехваткой квалифицированных специалистов, общих для мировой нефтегазовой промышленности. Так, статистические обзоры, проведенные по всему миру, выявили основные причины, приводящие к кадровому дефициту. Это старение квалифицированного персонала - половина сотрудников, относящихся к руководящему составу в нефтегазовой промышленности, находятся в возрасте, превышающем 40 лет. Таким образом, через 10-15 лет, 50% работников будут в пенсионном возрасте, либо на пенсии. Помимо этого, с каждым годом усложняются условия нефтедобычи, а с этим и технологические приспособления,

проектные решения и управление ими. Зарботная плата нефтяников увеличивается, следовательно, растут и расходы на обеспечение нефтегазового производства специалистами. Решением этой задачи может стать привлечение внештатных сотрудников для работы средней сложности и высвобождение, тем самым, квалифицированных кадров для более специфической работы, требующей специальных знаний и навыков.[4]

Еще одной проблемой для решения кадрового дефицита, может стать автоматизация нефтедобывающего и нефтеперерабатывающего производства. Сейчас существуют технологии, позволяющие свести к минимуму необходимость в присутствии человека на производстве. К этим установкам относятся так называемые «умные скважины», оснащенные приборами, самостоятельно управляющими и контролирующими процесс добычи. Подобное оборудование установлено на некоторых из искусственных островов месторождения Кашаган. [5]

Одной из главных проблем для нефтегазовых предприятий, является дифференциация в оплате труда. Нефтегазовая отрасль Республики Казахстан играет главную роль в экономике страны. Зарботные платы в нефтегазодобывающей отрасли всегда были на порядок выше, чем в прочих отраслях казахстанской экономики. Разница между оплатами труда нефтяников и работников других сфер значительна. И поэтому цифра, показывающая среднестатистическую зарботную плату в целом по Республике 105 905 тенге в сентябре 2015 года, вызывает негодование работников, не имеющих отношения к нефтегазодобывающей промышленности.

Если сравнить зарботную плату работников нефтегазовой отрасли в Казахстане с мировым уровнем оплаты труда в данной отрасли. Самые щедрые работодатели в сфере нефтегазовой промышленности живут на Австралийском континенте. При том, что в Австралии отсутствуют крупные месторождения нефти, и ни одна из её нефтяных скважин не входит в рейтинг крупнейших нефтяных месторождений, доходы работников, занятых в секторе нефтегазодобывающей промышленности этого государства, лидируют в мировом списке наивысших зарботных плат. Так, среднестатистический доход работника Австралии, занятого в секторе нефтегазовой промышленности, составляет 171000 долларов в год. Среднестатистический казахстанский работник, трудящийся на благо нефтегазовой отрасли за 2015 год получил зарботную плату около 15,5 тыс. долл. США. Это практически в одиннадцать раз меньше, чем среднестатистический доход нефтяника в Австралии. Для сравнения, этот же показатель по зарботным платам США в 2015 году составил больше ста двадцати тысяч долларов в год. А ведь в Казахстане открыто не просто крупнейшее месторождение, а уникальное, или супер-гигантское нефтегазовое месторождение Кашаган, извлекаемые запасы которого колеблются в районе одиннадцати миллиардов баррелей.[6]

Работников, чей труд используется в нефтегазовой промышленности, по всему миру насчитывается порядка пяти миллионов человек. Из них на нефтегазодобывающих объектах Республики Казахстан занято чуть более семидесяти одной тысячи человек. В Казахстане наиболее острым вопросом также стоит вопрос разницы в оплате труда иностранных граждан, занятых в нефтегазовом секторе экономики, и оплате за труд людей, являющихся гражданами Казахстана. Зарботные платы иностранных сотрудников иногда превышают зарплаты граждан Республики в десять раз. При среднем заработке в нефтегазовой отрасли казахстанского рабочего, составляющем приблизительно 1300 долларов США в месяц, такой же иностранный специалист получит около четырех тысяч долларов США, разница составляет около трехсот процентов. Специалисты в финансовой области объясняют большие различия в зарплате различием уровня профессионализма и специализации. Иностранные граждане привлекаются в основном в качестве руководящего состава и на должности, требующие высокой степени специализации в конкретной рабочей области, это и влечет за собой повышенный уровень заработной платы именно этих работников. При этом в каждой стране, где работает нефтегазодобывающая отрасль, ситуация с оплатой труда иностранных специалистов аналогична той, что существует в Казахстане. Поэтому у Правительства Республики Казахстан нет планов по унификации зарботных плат в этой сфере.

Среднестатистическая зарботная плата рабочих, занятых в сфере нефтегазодобывающей и перерабатывающей промышленности Казахстана превышает уровень зарплат остальных категорий работающих граждан практически в четыре раза. Однако нефтегазовая отрасль включает в себя десятки этапов геологоразведки месторождений углеводородов, добычи их, переработки и транспортировки. Соответственно, каждый этап работ оплачивается в своей ценовой категории. Поэтому разброс уровня доходов внутри отрасли нефтегазовой промышленности столь же велик, как и велико разнообразие специализаций в данной сфере экономики.

Итак, из вышеуказанных данных можно сделать вывод, что на уровень заработной платы работника, занятого в сфере нефтегазовой промышленности влияет уровень сложности выполняемых работ, риски, связанные с тем или иным ответственным участком, квалификация и, как в любой другой сфере деятельности, опыт работы.

Помимо указанных факторов, на уровень заработной платы в Казахстане в отношении нефтегазовой отрасли, влияет территориальное расположение предприятия. Так, самыми прибыльными участками в Казахстане являются Атырауская и Мангистауская области. И пусть доходы сотрудников нефтегазовых предприятий Казахстана далеки до лидеров мировой нефтегазовой промышленности, но они превосходят в разы доходы сотрудников, занятых в других отраслях экономики и стабильно растут.

Таким образом, нефтегазовые предприятия Республики Казахстан, несмотря на определенные положительные тенденции, имеют ряд вышесказанных особенностей, которые требуют решения данных вопросов.

Список использованной литературы

- 1.Р.Т. Чердабаев Нефть: вчера, сегодня, завтра. Москва 2010.
- 2.Нурсултанова Л.Н. Нефтегазовая промышленность современного Казахстана (1991 -2010 гг.) Алматы 2011.
- 3.Томмасо Тревисани Трансформация индустриального рабочего класса. Металлурги в городе Темиртау. Вестник КарГУ. 2016г. №3.
- 4.А.К.Джангазиев Тенденции развития нефтегазовой отрасли в странах таможенного союза ЕАЭС и Мира. Аналитический обзор. Алматы 2014.
- 5.Нефтегазовый портал NefteGaz.kz
- 6.Официальный сайт, www.stat.gov.kz. Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан,

*Мамбетова И.М.
студентка 3 курса
КазНПУ имени Абая по специальности
5В012300 – Социальная педагогика и самопознание*

*Научный руководитель:
Булшекбаева А.И. Доктор PhD.,
ст.преподаватель КазНПУ имени Абая*

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ ПО ПРЕДМЕТУ "САМОПОЗНАНИЕ"

Түйіндеме. Мектеп орта жалпы білім беру деңгейінде білім беру мекемесі гана емес, сонымен қатар, ересек және саналы өмір үшін маңызды қасиеттерді қалыптастыратын тәрбиелік орта. Мектептік білім берудің мазмұны жеке тұлғаның ерекшелігі мен қасиеттерін прогрессивті өзгерту процесінің негізінде жеке дамудың негізгі құралы және оның негізгі мәдениетін қалыптастыру болып табылады, оның қажетті шарты арнайы ұйымдастырылған қызмет.

В настоящее время в Казахстане все острее ощущается потребность общества в новом типе граждан, глубоко любящих свою Родину, самостоятельно и творчески мыслящих, предприимчивых, ответственных и способных видеть жизнь во всех ее реалиях, умеющих комфортно жить в поликультурной среде. И образование как социальный институт призвано

служить более полному раскрытию личностного потенциала каждого гражданина, способствовать устойчивому развитию общества [1].

Развитие у детей общечеловеческих качеств, таких как любовь, доброта, истина, долг, мир, терпимость, является прогрессивной стороной образовательного процесса в отечественной педагогике. Данными вопросами и проблемами становления человека как духовно развитой личности занимается программа нравственно-духовного оздоровления личности "Самопознание". И, так как все общечеловеческие ценности заложены в детях с самого их рождения, то из этого следует, что нравственное начало имеет творческий характер. Сущность личности сама по себе связана с творческими способностями, которые проявляются с помощью критической, рефлексивной и эстетической духовной деятельности. Поэтому школа должна способствовать раскрытию внутреннего потенциала ребенка, направленного на доброту и созидание.

Проблема творчества всегда являлась одной из наиболее значимых в психологии личности человека. Особенно актуальна эта проблема в данное время - в эпоху глобальных преобразований мира, в эпоху экологических катастроф, в условиях ценностно-нормативной неопределенности, когда человек стоит перед необходимостью находить себя в постоянно меняющемся мире. К.Роджерс, считает, что в условиях стремительных изменений мира неспособность к творческой деятельности фатальна для общества [2, с. 310].

Творческие люди примечательны своей способностью приспосабливаться практически в любой ситуации и использовать практически любые подручные средства для достижения своей цели [3, с. 63]. Такие люди обычно открыты новому, отличаются живостью внимания, постоянно выхватывающего из окружающего мира то одно, то другое событие, распознавая потенциально новые для себя вещи.

Креативность - естественная тенденция к личностному балансу, психическому здоровью и самоактуализации. А. Маслоу рассматривал опыт "особенно креативных людей", балансируя с широко рассматриваемой креативностью. Так он считал, что креативность - качество применяемое к любой задаче жизни. К. Роджерс считал, что "хорошая" жизнь является основной целью полного функционирования личности. М. Воллах и Н. Коган, опираясь на результаты тестовых моделей измерения креативности, посчитали, что любые способы измерения креативности выполняют функцию измерения IQ, так как они имеют только один вариант ответа, что отвергает наличие точности в креативном поиске. Того же самого мнения придерживались П.Вернон и Д.Харгривс, обозначив необходимость непринужденной, свободной обстановки для творческой деятельности. Из этого мы можем сделать вывод, что фактор интеллекта и фактор креативности независимы друг от друга. Так что же тогда представляет из себя креативность, если не интеллектуальную деятельность? Чтобы в это разобраться нужно рассмотреть понятие креативность.

Креативность (от англ. *creativity*) — уровень творческой одаренности, способности к творчеству, составляющий относительно устойчивую характеристику личности. Первоначально креативность рассматривалась как функция интеллекта, и уровень развития интеллекта отождествлялся с уровнем креативности. Впоследствии выяснилось, что уровень интеллекта коррелирует с креативностью до определенного предела, а слишком высокий интеллект препятствует креативности. В настоящее время креативность рассматривается как несводимая к интеллекту функция целостной личности, зависящая от целого комплекса ее психологических характеристик. Соответственно, центральное направление в изучении креативности — выявление личностных качеств, с которыми она связана [4].

Значит, что креативность - это поиск новых идей и оригинальных решений, то есть проявление непрерывного поиска себя, самопознания и личностного роста учащегося. С введением в школьную программу курса " Самопознания", который так теперь ценится, появилась уникальная возможность сочетать в занятии множество методических форм, приёмов и методов, позволяющих решить целый ряд актуальных задач, способствующих становлению личности ученика. Вот некоторые из них:

- раскрывать способности ребёнка и развивать его как индивида, как личность, как субъекта деятельности и как индивидуальность, с учетом его темперамента, характера, направленности личности и способностей [5];
- формировать основы нравственного поведения детей, социально значимых ориентаций, обуславливающих отношение человека к себе, окружающему миру, человечеству в целом [5];
- формировать систему ценностей личности, обеспечивающей применение практических навыков творческого приложения знаний в решении проблем различного уровня [5].

Так как от степени развития творческих способностей во многом зависит наше восприятие мира и мироощущения, то следует знать, что занятия курса «Самопознание» являются идеальным сочетанием правильной организации педагогической деятельности, способствующей развитию общих способностей учащихся, наряду с эффективным осуществлением воспитательного процесса.

Творческая работа на уроках «Самопознания» - важная часть групповой и индивидуальной деятельности учеников, которая включает в себя: ролевые игры и упражнения, рисование и театрализованные представления, изготовление макетов, плакатов и коллажей. Учащиеся раскрывают свои творческие возможности, выражают свое «Я» через создаваемые и воспроизводимые образы. Совместная творческая деятельность способствует развитию таких качеств, как сотрудничество, терпимость, внимательность, умение высказывать собственное мнение и уважать мнение другого, формирует уверенность в своих силах, воспитывает чувство ответственности и самостоятельности при выполнении группового задания [6].

Задатки творческих способностей присущи любому ребенку, поэтому нужно суметь раскрыть и развить их. Выпускники средних школ должны не только овладевать материалом школьных программ, но и уметь творчески применять его, находить решение любой проблемы, уметь доступно выразить свои мысли и полноценно развить свое эстетическое видение мира. Это возможно только в результате педагогической деятельности на уроке "Самопознание", создающей условия для творческого развития учащихся. Поэтому развитие творческих способностей учащихся является одной из наиболее актуальных проблем в образовательной среде.

Существует множество программ развития креативности у учащихся, применяемых на уроке "Самопознание". Одна из таких программ была сформирована на основе известной модели структуры интеллекта Дж. Гилфорта, которое позволило выделить дивергентное мышление, являющееся основой творчества. Естественно в курсе предмета "Самопознание" делается упор на развитие дивергентного мышления, противоположного традиционному конвергентному мышлению, на которое делают основной упор в современном мире. Поэтому раздел, отвечающий за развитие творческих способностей, данной дисциплины содержит в себе такие методологические принципы:

- Принцип мягкого соревнования при выполнении заданий, требующие генерирование небольших простых идей.
- Стимулирование принципа выдвижения идей.
- Сотрудничество и кооперация.
- Принцип безоценочной деятельности, который научит учащихся не бояться ошибок.
- Принцип закрепления благоприятного поведения.

Основные требования к личностным качествам педагога:

- Уважение учащихся и их предпочтений;
- Умение разрядить обстановку;
- Творческие способности;
- Умение терпеливо и внимательно выслушать идеи каждого, не ущемляя чьи-то взгляды и желания.

Креативность похожа на игру, которая помогает пробовать, экспериментировать, соединять одно с другим. Креативность предполагает, что встречаться с новым значит реализовать в себе игровое начало.

Потребность в креативности и самовыражении заложена в самой природе человека. Творческие способности есть у всех, а у подростков и детей тем более. Поэтому обязательно нужно развивать не только когнитивную деятельность учащегося, но и воображение, свободу выражения и правильную динамику принятия решений. Школьники хранят в себе огромный потенциал, можно даже сказать, клад свежих и интересных идей, развитие которых приспособит их к серьезному осознанию творчества, его вездесущности и жизненной необходимости. Умение творчески мыслить является важным атрибутом современного мира. И если

человеку не привить креативное мышление со школьного возраста, то адаптироваться во взрослой среде будет нелегко. Поэтому нужно осознавать важность предмета "Самопознание" и целенаправленно развивать у школьника качества, формирующие его личность как конкурентноспособную и духовно развитую.

Список литературы:

1. Статья Избаскановой А.К. "креативность в деятельности учителя в преподавании предмета "Самопознание".
2. Роджерс Н., Творчество как усиление себя, М., 1990.
3. Креативность. Поток и психология открытий и изобретений/ МихайЧиксентмихайи [Пер. с англ.И.Ющенко]. - М.: Карьера Пресс, 2013.
4. Краткий психологический словарь. — Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС». Л.А.Карпенко, А.В.Петровский, М. Г. Ярошевский. 1998.
5. Алексеев Н.Г., Юдин Э.Г. Исследование творчества в науке и обучение творчеству. М: Научнотворчество, 1969.
6. Симановский А.Э. Развитие творческого мышления детей. Популярное пособие.- Ярославль: Академия развития, 1997.

Мукушев Толеген Бахчанулы
Tolegen1986@mail.ru

*Магистр экономических наук, преподаватель,
ЕНУ им.Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРВИЧНОГО УЧЕТА В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО БИЗНЕСА

Түйіндеме. Шағын кәсіпкерлік нарықтық экономиканың маңызды элементі болып табылады және де онсыз мемлекет үйлесімді дамуы мүмкін емес. Өз кезегінде, әрбір шағын кәсіпорын үшін бастапқы бухгалтерлік есебінің дұрыстығы өте маңызды, өйткені бюджетке салықтарды жалпы есептеу және төлеу оған тәуелді болады.

Предприятия малого бизнеса играют все более заметную роль в экономической и общественной жизни современного общества. Они объективно существуют и развиваются как относительно самостоятельный сектор рыночной экономики и имеют большое социально-экономическое значение, так как обеспечивают социальную и политическую стабильность, способны смягчать последствия структурных изменений, быстрее адаптируются к скоротечным потребностям рынка и вносят значительный вклад в развитие экономики страны.

Проблемы совершенствования экономического механизма хозяйствования малого бизнеса, повышения эффективности функционирования первичного учёта субъектов малого бизнеса изучаются в странах с развитой рыночной экономикой. Но их разработки и рекомендации приемлемы для малого бизнеса развитых стран, которые успешно функционируют в рыночных условиях, в то время как первичный учёт малого бизнеса Казахстана имеет небольшой опыт развития в условиях рыночной экономики, что подтверждает актуальность изучения данной темы.

Цель данного исследования заключается в проведении комплексного и системного изучения первичного учёта предприятий малого бизнеса и разработать научно-практические рекомендации.

Осуществляемый в Казахстане в настоящее время выход из экономического кризиса связан с большими трудностями, возникновением многих социально-экономических проблем. Несмотря на имеющиеся проблемы, малый бизнес в Республике Казахстан активно развивается. Многоаспектный характер оказываемых субъектами малого бизнеса услуг ведет к необходимости комплексного подхода к проблемам формирования соответствующих систем учета, отчетности, налогообложения.

Система первичного бухгалтерского учета субъектов малого бизнеса может считаться эффективной, если в ходе фиксации хозяйственных операций выполняются следующие требования:

- 1) операции в учете правильно отражают временной период их осуществления;
- 2) операции в учете зафиксированы в правильных суммах;
- 3) операции правильно, в соответствии с действующими нормативными положениями и учетной политикой, отражены на счетах бухгалтерского учета;
- 4) зафиксированы детали операций, имеющие существенное значение для учета и отчетности;

В настоящее время субъекты малого бизнеса применяют следующие формы учета:

- а) упрощенную форму;
- б) компьютерную (автоматизированную) форму.

Форма бухгалтерского учета, которая включает применяемые учетные регистры, их строение, последовательность и способы записи в них зависит от размеров организации, её структуры, специфики деятельности, уровня технической оснащенности. Согласно Закону Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 27.02.2007 предприниматели и организации, являющиеся в соответствии с законодательством Республики Казахстан субъектами малого предпринимательства, вправе применять упрощенную форму ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности по НСФО [1].

Упрощенная форма ведения первичного бухгалтерского учета имеет следующие варианты:

1) форма бухгалтерского учета с использованием регистров бухгалтерского учета;

2) простая форма бухгалтерского учета (с использованием Книги учета хозяйственных операций);

3) простая форма с ведением Книги учета доходов и расходов.

Начальным этапом учета в организациях малого бизнеса является сплошное документирование всех хозяйственных операций путем составления определенных носителей первичной учетной документации. Субъекты малого бизнеса могут применять для документирования типовые межведомственные формы первичной документации, а также формы, самостоятельно разработанные применительно к типовым, содержащие обязательные реквизиты.

Основными законодательными документами и нормативными актами, регулирующими бухгалтерский учет, являются:

- Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» [1];

- Международные стандарты финансовой отчетности;

- Инструкция по разработке рабочего плана счетов бухгалтерского учета для организаций, составляющих финансовую отчетность в соответствии с МСФО и перечень групп синтетических счетов рабочего плана счетов бухгалтерского учета.

Учет активов, капитала и обязательств на предприятиях малого бизнеса осуществляется на основе единых принципов и правил, которые должны соблюдаться при ведении учета и составлении отчетности.

Организация производственного бухгалтерского учета во многом зависит от типа производства. В сфере сервиса преобладает индивидуальный тип производства и мелкосерийный, при которых продукция изготавливается отдельными экземплярами или небольшими повторяющимися заказами.

На индивидуальных производствах применяют обычно позаказный метод учета затрат и калькуляции себестоимости продукции. Все прямые затраты учитывают в разрезе установленной номенклатуры статей по отдельным заказам. Заказы открывают на одно изделие в индивидуальном и на несколько изделий в мелкосерийном производстве. Основанием для открытия заказов служат договора с заказчиками на изготовление того или иного вида продукции.

Основанием для рекомендации сохранения традиционного учета для субъектов малого бизнеса, оказывающих услуги производственного назначения, являются следующие особенности:

- разнообразие производственной деятельности и ассортимента выполняемых работ и услуг;

- преобладание предметно-замкнутого цикла производства, характеризующегося сложностью;

- нередко наличие незавершенного производства, вследствие чего возникает необходимость разграничения затрат по степени готовности продукции;

- многообразии способов выполнения услуг и форм обслуживания.

Применение субъектами малого бизнеса полноценного бухгалтерского учета не отрицает налогообложение этих предприятий по упрощенной системе налогообложения. В настоящее время у предпринимателей бытует ошибочное мнение о том, что применение упрощенной системы налогообложения предполагает ведение учета только по упрощенной системе и при этом ведение учета по традиционной системе неприемлемо. Нормативные документы, в частности Кодекс РК о налогах и других обязательных платежах в бюджет, предлагая предпринимателям право применения упрощенной системы налогообложения, не запрещает ведения традиционного учета.

Сохраняя упрощенную систему налогообложения, предприятие должно иметь данные о фактическом финансово-производственном состоянии предприятия для планирования дальнейшего развития. Одной из причин необходимости сохранения традиционного учета является возможность возврата к общеустановленной системе налогообложения (превышение предельной численности работников, дохода, экономической неоправданности применения упрощенной системы налогообложения).

Наблюдение за хозяйственной деятельностью предприятия и регулярная оценка финансовых показателей покажут, оказалось ли решение о применении упрощенной системы налогообложения правильным. С другой стороны, показатели деятельности предприятия могут измениться, и в результате дальнейшее применение упрощенной системы может оказаться нецелесообразным. Предприятие встанет перед необходимостью возврата к общеустановленной системе налогообложения и в том случае, если оно перестанет удовлетворять критериям, дающим субъектам малого бизнеса право на применение упрощенной системы [2, с.158].

Субъект малого бизнеса может вести Книгу учета хозяйственных операций в виде ведомости, открывая ее на месяц (при необходимости используя вкладные листы для учета операций по счетам), или в форме Книги (журнала). Ведение Книги не исключает использования в установленном порядке и других форм учета: кассовой книги, журнала регистрации приходных и расходных кассовых ордеров, лицевых счетов по заработной плате и других регистров.

Книга открывается записями сумм остатков на начало года или на начало деятельности предприятия по каждому виду имущества, обязательств и иных средств, по которым они имеются.

Важной проблемой качественного информационного обеспечения управления малыми предприятиями, по нашему мнению, является организация грамотного учета доходов и расходов организации,

обеспечивающего возможность расчета налога на прибыль по общей системе налогообложения или при применении специальных налоговых режимов.

Считаем наиболее приемлемым вариантом для малых предприятий организацию эффективной системы получения информации для целей налогообложения в рамках первичного бухгалтерского учета. Это возможно в связи с тем, что спектр хозяйственных операций у предприятий малого бизнеса относительно невелик, количество расхождений между бухгалтерским учетом и порядком определения налогооблагаемой прибыли незначительно. Для отражения этих расхождений предлагаем использовать один из следующих способов (с учетом специфики деятельности малого предприятия):

- дополнительные аналитические счета (при минимальных расхождениях в бухгалтерском и налоговом учете);

- дополнительные субсчета (для малых предприятий, осуществляющих один вид деятельности, имеющих большое количество расхождений в бухгалтерском и налоговом учете).

Грамотный и вдумчивый подход к организации первичного бухгалтерского учета на малом предприятии, находящий отражение в учетной политике, позволит обеспечить ощутимое снижение трудоемкости учетных процессов, повышение точности и оперативности обработки бухгалтерской информации и, следовательно, повышение качества принимаемых управленческих решений [3, с.77].

Таким образом, если малое предприятие приняло решение, что формирование показателей налогового учета будет осуществляться на основе данных бухгалтерского учета, данное решение следует отразить в учетной политике и внести соответствующие счета или субсчета в рабочий план счетов организации.

По нашему мнению, упрощение правил ведения учета для малого бизнеса возможно только в том случае, если такие предприятия ведут один учет. Очевидно, что если порядок ведения бухгалтерского учета для малых предприятий, пусть и упрощенный, не будет использовать информацию, собранную для целей выполнения нормативных актов иных отраслей законодательства, прежде всего, налогового, это фактически приведет к необходимости расчета отдельных показателей повторно для целей бухгалтерского учета по близким, но не всегда идентичным правилам. В этом случае сохранится необходимость применения параллельных регистров, используемых для выполнения отдельных требований бухгалтерского и налогового законодательства, и не произойдет значительного снижения трудоемкости ведения учета. Поэтому в основу правил учета для малых предприятий может быть положен принцип максимального использования показателей, рассчитанных в рамках налогового учета, при формировании соответствующих показателей бухгалтерского учета и отчетности. Фактически такие предприятия при ведении бухгалтерского учета не должны

будут рассчитывать повторно те показатели, которые уже были ими рассчитаны в рамках налогового законодательства.

Таким образом, исходя из вышесказанного сделаем следующие выводы:

- для малых предприятий предлагается установить особый порядок бухгалтерского учета, при котором бы исключалась система параллельного учета (т. е. максимально используя данные налогового учета), т. к. одной из главных проблем учета на предприятиях малого бизнеса является необходимость ведения двойного учета одних и тех же объектов в силу различий в обязательных требованиях бухгалтерского и налогового законодательства. При этом должна сохраняться возможность выбора более сложной процедуры ведения бухгалтерского учета, если предприятия считает это более целесообразным для своей деятельности. Требования к бухгалтерской отчетности должны быть минимальны и ограничиваться минимальным перечнем информации, требуемым законодательно.

- многие положения, предусматривающие особые правила бухгалтерского учета и отчетности в отношении субъектов малого предпринимательства устарели либо недостаточно четко прописаны законодательно. В связи с этим представляется необходимым, чтобы все правила ведения бухгалтерского учета и составления отчетности были изложены в одном нормативном документе. В идеале это мог бы быть план счетов для малых предприятий с инструкцией по его использованию, а также правилами составления бухгалтерской отчетности либо комплексное положение по бухгалтерскому учету и отчетности.

Использованная литература

1. О бухгалтерском учете и финансовой отчетности: Закон Республики Казахстан от 28.02.2007 №234-111// www.minfin.kz.
2. Радостовец В.К., Радостовец В.В., Шмидт О.И. Бухгалтерский учет на предприятии. - Алматы, 2008. - 556 с.
3. Сейткасимов Г.С., Шаяхметова К.О., Абдраимова Г.Т. Бухгалтерский учет и отчетность. - Алматы: Каржы-Каражат; Раритет, 2007. - 432 с.

Муравьева О.О.

*студентка 3 курса специальности «Социология»
научный руководитель: доцент, к.с.н. Валитова З.Х.*

МЕТОД МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ В ИЗУЧЕНИИ ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Когда спрашиваешь человека о том, какие представления он имеет о городе, стране, в которой он никогда не был, то он начинает размышлять, думать, рассуждать, используя всю свою накопительную информацию, полученную из СМИ, книг, от других людей, преподавателей, при каком-

либо общении. Как писал Кевин Линч, «у всякого горожанина есть свои ассоциации, связанные с какой-либо частью города, и этот персональный образ пронизан воспоминаниями и значениями» [1, с.15].

Задумывались ли вы когда-либо о том, какую же роль наши города играют в нашей повседневной жизни? Стэнли Милграм отмечал, что «необходимость изучения воздействия большого города на индивида кажется самоочевидной: быть жителями крупных городов — удел многих из нас, и мы должны хорошо понимать, как этот социальный факт влияет на наши чувства, мысли, поступки, формирует их» [2, с. 26].

Город является не только архитектурным феноменом, произведением строительного искусства, но и является важной средой существования социокультурных образований, заполненных различными формами жизнедеятельности людей. В своих всяческих функциях город становится объектом многопрофильных исследований многих наук, в том числе урбанистики, социологии города, социальной психологии, экологии, а также наук философского профиля: эстетики, культурологии, философской антропологии. Кроме того, образы города находят воплощение в художественной литературе, изобразительном искусстве, кино и телевидении. Это напрямую влияет на наше восприятие, окружение, мышление, поведение.

Необходимость исследования городской среды стала неотъемлемым элементом социологической науки с момента ее возникновения. Ведь именно город как собирательный центр интеллектуальной мысли человека породил науку, дав ей тем самым область изучения. Именно городская среда является ареалом современного человека, его естественной средой, где он чувствует себя хозяином и творцом; именно в ней раскрывается его социальная природа.

Город являлся и является объектом изучения многих научных дисциплин, потому что в нём сфокусировались все сферы жизнедеятельности человека: в нём человек живёт, работает, саморазвивается как личность в психологическом, социальном и метафизическом планах.

Как писал Кевин Линч: «Город не только объект, воспринимаемый (и, возможно, доставляющий удовольствие) миллионами людей, различающихся социальной позицией и характером. Это еще и продукт деятельности множества застройщиков, постоянно изменяющих его структуру на основе собственных соображений. Будучи в общих очертаниях какое-то время стабильной, эта структура вечно изменяется в деталях, а ее рост и форма поддаются контролю только частично. Здесь не бывает окончательного результата — только непрерывная последовательность состояний. Не удивительно поэтому, что искусство формирования городов — особое искусство, обособленное и от архитектуры, и от музыки или литературы. Оно может многому научиться у этих искусств, но не может подражать им» [1, с.15].

Образ города в том смысле, в котором его понимал Кевин Линч, это: «обобщенная мысленная картина окружающего материального мира в сознании человека» [1, с.17].

В настоящее время город является центром экономических, политических и культурных явлений, взаимодействий огромных масс населения, формирующим различные формы самореализации и самоутверждения индивида в различных видах деятельности. При всем при этом мы не осознаем влияния социального пространства на наше сознание, мышление и поведение. Мы подстраиваемся под ритм городской жизни, стремимся соответствовать ее требованиям. Следим за модой, за интересами, увлечениями, сами того не понимая как реализуем стремление соответствовать правилам социального пространства.

Для успешной жизнедеятельности человека в урбанистических условиях город, в котором он живет, должен быть так или иначе репрезентирован в его сознании; как раз этому феномену («ментальной репрезентации») и посвящены статьи Стэнли Милграм о ментальных картах. «Стимулом к их написанию послужили идеи Кевина Линча. Его книга «Образ города» — блистательное исследование, посвященное проблеме «имагибельности» (imagability), или представимости, городской среды, породившее огромную литературу, библиография которой на сегодняшний день насчитывает несколько сотен статей и публикаций. Параллельно вел свои разработки и географический департамент. Долгое время одной из основных его функций было картографирование местности, и вот совсем недавно он стал выпускать карты нового типа: они отражают не только то, какова географическая среда сама по себе, но и то, что люди думают о том, какова она» [2, с.30].

Городское пространство — это особый предмет изучения, структуру которого составляют трудности, возникающие в ходе его изучения. Именно поэтому возникает необходимость применения для изучения городского пространства особых методов, одним из которых является метод ментального картографирования.

В Караганде жители, гости, перемещаясь по городу, поглощены своими личными интересами, задачами, у каждого горожанина есть свой образ города. Под образом города мы понимаем, прежде всего, эмоционально-практическое отношение жителей к городу, в котором они проживают и воспринимают его как пространство своей жизнедеятельности. Возникают естественные вопросы. Существует ли в Караганде социальный образ города, отражающий, эмоционально-практическое отношение жителей к городу? Какие категории населения в настоящее время формируют имидж города? Для выражения эмоционально-практического отношения жителей к городу больше всего подходит использование ментальных карт. Одни из самых ранних примеров графических записей были разработаны философом Порфирием (III века н. э.). В начале 60-х - годов XX века методика получила своё развитие в работах А. Т. Бьюзена, в XXI веке метод ментальных карт, переживает второе рождение, обнаруживая все новые грани и возможности

использования в социологии, как социологический метод и одновременно продукт применения этого метода.

Mentalmaps – ментальные карты. Ментальными картами Линч называет восприятие окружающей среды индивидуумом. Это индивидуальная карта известного человеку места. Ментальные карты можно исследовать: спрашивая путь к ориентиру или месту; прося нарисовать набросок места или описать его; прося назвать как можно больше мест за короткое время.

Вообще «социология города – одна из самых многоаспектных и разработанных отраслей, и очень многие, начиная от классиков до современных исследователей, с разных позиций обращались к ее изучению» [3, с.67]. В настоящее время представители многих социальных наук вновь обращаются к исследованию города, чтобы понять и осмыслить проблемы и функции городского пространства. «Пространство города приобретает все новые, усложненные черты, что затрудняет его непосредственное восприятие, приводит к фрагментарности, виртуализации и субъективации его образов, видоизменяет понятие «доступности» городского пространства» [3, с.68]. Все это непосредственно сказывается на восприятии города: из доступного глазу пространство образа города превращается в «в своеобразное символическое поле, где каждый вычерчивает собственные субъективные карты «своего» городского пространства» [3, с.68]. Восприятие городского пространства – одна из важнейших категорий, которую исследуют урбанисты, социологи, географы, психологи и архитекторы. Вместе с тем возникает вопрос о том, какая методология и какие методы могут использоваться в исследованиях по этой тематике. Одним из методов, который может быть использован для изучения восприятия пространства, является изучение ментальных или (когнитивных) карт.

За счет ментальных карт можно создать визуальный образ города Караганды, на основе пространства, в котором все объекты становятся социальными, отражающими отношение жителей к ним, не теряя пространственного расположения. Ментальные карты могут быть представлены на трех видах носителей: бумажные, электронные, баннеры.

В наших головах «подобно цифровой карте памяти в фотоаппарате, мобильном телефоне, наша собственная память представляет собой хранилище информации с определенным порядком вещей, который в современной постоянно ускоряющейся городской жизни подразумевает новый тип публичности» [3, с.12]. Это наше внутреннее хранилище объектов, помогающее спроектировать карту города, карту образа города, являющуюся нашим путеводителем и координатором.

Ментальные карты – это исследовательский метод и одновременно продукт применения этого метода. Получаемые в итоге карты суть спровоцированные, или целевые (выполненные для целей проводимого исследования) документы. Как правило, их сопровождают интервью, групповое обсуждение, иногда задание по изображению местности

включается в вопросник. Ментальные карты прочно вошли в нашу жизнь, исследования города, его структуры, элементы.

Чтобы разобраться с определением ментального картографирования давайте обратимся к статье Н. Веселковой, в которой автор выделяет четыре отличительных свойства ментальных карт: «1) Изучаемые представления визуализированы, причем визуальное является центральным, приоритетным; 2) Ментальные карты визуализируют представления о местности, люди должны выразить своё видение местности, а не просто там находиться; 3) Непосредственным создателем ментальной карты является информант; 4) Ментальные карты создаются для исследования»[4]. Ментальные карты связаны с представлениями, но не являются их полным отпечатком. И представления, и карты взаимно развивают друг друга так же, как конструируют друг друга люди и вещи, согласно акторно-сетевой теории. Карты говорят на языке города о жизненных ценностях, приоритетах, привычках своих создателей, о чем-то они проговариваются помимо воли авторов.

Итак, ментальные карты – это универсальная техника визуализации социологического анализа отношения жителей к городу, новая форма общественного диалога, социально-культурной работы с населением. В отличие от традиционных схем ментальные карты позволят создать новые формы рекламы социального образа города в Караганде, обеспечить удовлетворение информационных запросов гостей и жителей города.

Большинство людей не задумываются о том, какая ментальная карта выстраивается у них в голове, лишь при задаче вопросов и вовлечении их в исследовательский метод, информанты начинают использовать свои накопительные данные и вырисовывать схемы. В первую очередь интересно понимание представлений, предпочтений студентов и молодежи о городе, и естественно, всех категорий жителей города.

Можно говорить о том, что ментальные карты являются достойным инструментом социологического исследования, при помощи которого можно получать достоверное знание о субъективном индивидуальном видении городской среды, а при помощи наложения таких образов друг на друга и коллективном видении образа города. Данный метод не исключает использования дополнительных методов сбора информации, однако и не делает их обязательными при проведении исследований.

При помощи ментальных карт мы можем выстраивать представления о местности, пространстве, структуре, создаваемых карту образа города. Ведь и правда «анализ карт, фотографий, рисунков, сделанных обычными людьми, позволяет изучить особенности их восприятия и освоения жизненного пространства, вскрывая, например, проблемы доступности тех или иных элементов городского пространства (в том числе, социальных услуг, транспорта, занятости), социальной уязвимости отдельных групп городских жителей» [3, с.9].

Таким образом, методологии визуальных образов городского пространства могут сосуществовать и служить для раскрытия совсем разных подходов к проблематике городского пространства с точки зрения субъективно-объективных отношений.

Литература:

1. Линч К. Образ города / Пер. с англ. В.Л. Глазычева; Сост. А.В. Иконников; Под ред. А.В. Иконникова. М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
2. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии/ Издательство «Питер», 2000. — 336 с.: ил. — (Серия «Мастера психологии»)
3. Визуальная антропология: городские карты памяти / Под редакцией П. Романова, Е. Ярской-Смирновой (Библиотека Журнала исследований социальной политики). М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. – 312 с.
4. Н. Веселкова Ментальные карты города: вопросы методологии и практика использования//<http://jour.isras.ru/upload/journals/6/articles/3670/submission/original/3670-6841-1-SM.pdf>
5. Константин Глазков Ментальные карты: ограничения метода и образ «чужого» в малом городе// <http://cyberleninka.ru/article/n/mentalnye-karty-ogranicheniya-metoda-i-obraz-chuzhogo-v-malom-gorode>

*Мырзабаев Сабит Ержанович
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
әлеуметтік жұмыс мамандығы бойынша
I-курс докторанты (PhD)*

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ СУИЦИДКЕ БАҒЫТТАЛУЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Бүгінгі таңда әлемді елендетіп отырған ХХІ-ғасырдың дерттерінің біріне айналған елеулі жағдайдың бірі – жасөспірімдер арасында көптеп кездесетін аты да, заты да жағымсыз естілетін «суицид» дерті болып отыр. Осы дерттің мектеп оқушыларын жағалауы дабыл қағарлық жағдай. Суицид – адам жанының азапқа батып, санасы тарылып, ішкі үлкен дағдарысқа ұшырататын, өмірдің керек еместігіне алып келетін психологиялық күйзеліс. Өз өмірін қиюға немесе басқа мақсатқа бағытталған әрекет қайтымды немесе қайтымсыз болуы мүмкін. Жасөспірімдердің өзіне-өзі қол жұмсауының себептері көп, оған әсер етуші факторлардың да саны жетерлік. Солардың ішінде суицидке жетелейтін негізгі факторлар:

1. Отбасындағы жайсыздық (түсінбеушілік, тұрмыстың төмендігі, әкешенің ажырасуы, ішкілікке салыну т.б);
2. Дағдарысты күйге тап болу;

3. Проблеманы ашып көрсетуден гөрі үндемей қалуды жеңіл көру;

4. Қоршаған ортаға, болашаққа деген сенімді жоғалту.

Суицидтің негізгі екі ерекшеліктері бар: Объективтік жағы – ол тұлғаның мүмкіндігінің шектелуіне байланысты әлеуметтік қоршаған ортаға өзінің мінез-құлқын бейімдей алмауы. Субъективтік жағы – ол алуан түрлі психо-эмоциялық өзгерістерге түсу (қайғы, уайым, жан күйзелістері, ренжу, мазасыздану, ашулану, ызалану, т.с.с) және клиникалық психопатологиялық түрлі синдромдар (астения, депрессия дисфория, т.с.с) Жасөспірімдердің өзіне-өзі қол жұмсауы жан ауруымен тікелей байланысты. Жасөспірімдер мұндай қадамға баруының себебі кей жағдайда өзін ренжіткен адамдарды жазалау түрі болып табылады, яғни ол адамдардың өкінгенін, шошынғанын көргісі келетіні. Бұл қадам өш алу мақсатында және қатты ашу ыза түрінде пайда болады. Демек біреулері қызбалықпен суицидке барып жатса, екінші біреулері жан жарасын ішіне сақтап, бірнеше күн дайындала жүріп, бір-ақ күнде өзіне-өзі қол жұмсай салуы мүмкін. Мұндай жағдайда балаларда кездесетін депрессия да әсер етуі мүмкін. Балаларда депрессия - әрбір ұсақ түйекке мән беріп, айтқанды тыңдамау мен үйдегі күнделікті айқай-шу, шаршағандық сезімдері, ішімдік пен есірткінің әсерінен болады. Жасөспірімдерде кризистік кезеңдерде өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері көптеп кездеседі.

Кризистік кезеңдер:

- жан күйзелісіне шыдай алмау;
- жағдайдан шығу жолын таппау;
- үмітсіздікке бой алдыру мен жеке басының дағдарысы;
- проблемада байланып қалу.

Осы кезеңдерде жасөспірімдерге ата-анасы, ұстаздары, достары тарапынан үлкен әлеуметтік-психологиялық көмек көрсетілуі қажет. Бала психикасы өте нәзік, жаралы болып келетіндіктен, кішкентай нәрсенің өзін олар ауқымды проблемаға айналдырып алады, сол кезде сыр бөлісер ешкім болмай, жанын жегідей жеген жарасын айтып жазар адам таппағаннан соңғы шешімге баруға бел буады. Бұл белгілі бір кезеңдерден тұратын мінез-құлық болғандықтан оның белгілерін байқағаннан бастап, бұл дерттің алдын алу шараларын қолдану қажет.

Суицидальді мінез-құлықтың белгілі бір формасы, тәсілі, даму кезеңі, тәуекел факторлары болады. Суицидальді мінез-құлыққа адамның жас ерекшелігі, жынысы, кәсіби ерекшелігі, өмірлік жолының ерекшелігі де әсер етеді.

Әр бір жас кезеңдеріне сай суицидальді белсенділік тән болады.

- Балалық шақ – 12 жасқа дейін;
- Жеткіншектік кезең – 12-17 жас;
- Жасөспірім - 17-29 жас;
- Ересектер арасы – 30-35 жас;
- Қарттық кезең – 55-70 жас.

Суицидтың ең жиі кездесетін кезі 15-24 жас аралығы. Өзін-өзі өлтіруге бармас бұрын, суициденттердің көбі дайындық кезеңі – суицидальды кезеңінен өтеді, ол адамның бейімделу қабілетінің төмендеуімен сипатталады. Ол қызығушылық деңгейінің төмендеуі, қарым-қатынастың шектелуі, мазасызданғыш, эмоционалды тұрақсыз болуы т.б.

Жасөспірімдердің суицидке бағытталуына әсер етуші негізгі 3 факторларды қарастырар болсақ, олар: медициналық-биологиялық, әлеуметтік-экономикалық және психологиялық-педагогикалық факторлар.

Медициналық-биологиялық факторлар – бұл баланың физикалық күйімен шартталған әсерлер жиынтығы. Олар баланың әлеуметтік бейімделуін қиындататын жағымсыз физиологиялық немесе аномальды ағза ерекшеліктерінің бар болуынан көрінеді. Мұнда суицидтік мінез-құлықтың фатальды шарттайтын арнайы гендер жайында емес, әлеуметтік-педагогикалық коррекциямен қатар, медициналықты да талап ететін факторлар жайында сөз болып отыр.

Медициналық-биологиялық факторларға қатысты себептерге мыналар жатады:

- физиологиялық ерекшеліктер (денсаулық топтары): өзіне сөйлеу кемістігін, сыртқы тартымсыздық, адамның құрылымдық-соматикалық табиғатындағы кемшіліктерді қосады, олар көп жағдайларда қоршағандардың тарапынан жағымсыз қатынасты тудырады, ол баланың құрдастар, ұжым ортасындағы тұлғаралық қатынастар жүйесінің бұрамалануына алып келеді.

- генетикалық ерекшеліктер (тұқымқуалаушылық бейімдік, туа біткен қасиеттер): бұл ақыл-ой дамуының бұзылуы, есту мен көру ақаулары, денелік жетілмеулер, жүйке жүйесінің зақымдануы болуы мүмкін. Берілген ақаулары бар балалар әдетте анасының жүктілік кезінде толық, дұрыс тамақтанбауы, оның ішімдікті пайдалануы, шылым шегуі салдарынан; анасының ауруы (жүктілік кезіндегі физикалық және психикалық, мидың жарақаттары, венерикалық аурулар); тұқымқуалаушылық аурулардың әсерінің салдарынан болады.

- психофизиологиялық ерекшеліктер (психикалық және физикалық дамудағы бұзылыстар): олар адамның ағзасына психофизиологиялық күш салулардың, шиеленістік жағдайлар, қоршаған ортаның химиялық құрамы, түрлі соматикалық, аллергиялық, токсикалық ауруларға алып келетін қуаттың жаңа түрінің әсерімен байланысты. Психикалық және физикалық акселерация арасындағы диспропорцияның да маңызы бар. Аутоагрессия жағдайлары психопатиялық белгілері бар амдарда сирек кездеседі. Оларға ашушандық, қозғыштық, агрессивтілік, көңіл – күйдің дисфориялық фоны, псевдосуициті әрекеттер тән.

- баланың туылу жағдайы: босану кезіндегі жарақаттар, асфиксия, туудың гипоксиясы, анасының ауруы және оның өмір сүру бейнесі, құрсақтағы дамудағы жарақаттар баланың ми құрылымындағы органикалық өзгерістерге алып келеді. Содан соң, өмір сүру мен даму процесінде бала

денсаулықтың қандай да бір тобына жатады және оның мінез-құлқы сол топқа сәйкес көрініс табады [1].

Әлеуметтік-экономикалық факторлар – бала өмір сүретін сыртқы ортамен шартталған әсерлер жиынтығы. Олар өзіне әлеуметтік теңсіздікті; қоғамның байлар мен кедейлерге жіктелуі, сай келетін жалақыны алудың шектелуі; жұмыссыздық; инфляция және әлеуметтік күш сауалуды қосады.

Оларға мыналар жатады:

- көп балалы және толық емес отбасында: кәмелетке толмаған балалардың толық емес отбасында тұруында ассоциалды мінез-құлықтың қалыптасуына алып келетін дұрыс емес тәрбиелеу ықтималдылығы жоғарылайды. Зерттеулер қолайсыз жағдайлар жиынтығында, түрлі толық емес немесе көп балалы отбасында ұзақ болу балалардың дамуы мен мінез-құлықтарындағы терең өзгерістерді тудыратындығын дәлелдейді. Олардың арасында балалардың қоршаған шындықты тұрақсыз ұғыну; құндылықтық бағдарлардың бұрмалануы; идеалдарға сенімнің бұрмалануы; толыққансыздықтың, әр түрліліктің, мотивациялық ортадағы күрделі бұзылыстар бар.

Кедейлік пен жағымсыз тұрмыстық жағдайлар адекваттық тәрбиелеуді қиындатып, ата-ана тұлғалары үшін стресстік жағдайлар құрайтындығын куәландырады; бірақ мұндай тұрмыстық жағдайлармен балаларда психикалық дамуында тәуекелділік жағдайларын құру жайында сенімді берілгендер аз. Сонымен қатар, «жағымсыз тұрмыстық жағдайлардың» нақты критерилерін анықтауда айтарлықтай қиындықтар бар, себебі олар әр түрлі елдерде, сонымен қатар бір елдің өзінде айтарлықтай айрықшаланады. Сондықтан берілген категория кедейлік немесе тұрмыстық жағдайлардың жетіспеушілігі деңгейіндегі қатынаста емес, психосоматикалық қауіпті жағдайларды құрайтын жағдайлар шарттарымен анықталады. Бұл психоәлеуметтік жағымсыз жағдайларға алып келетін өмір жағдайларымен шектеледі. Мұндай өмір жағдайлары екі негізгі категорияларға жіктеледі: отбасы ішінде дезадаптивті шектеулер тудыратын; отбасынан тыс дезадаптивті әсерлермен байланысты.

- ата-аналардың ішімдікке салынуы: отбасында ішімдікті пайдалану сипаты балаға қатты әсер етеді. Әлеуметтік психологияның постулаттарының біріне сәйкес, ата-аналардың мінез-құлықтарында ішімдікті пайдалану, нашақорлыққа салыну анық көрініс тапса, онда бала әдетте осы мінез-құлықты үйреніп, оның салдары суицидке бағытталған мінез-құлыққа алып келуі мүмкін.

- аморльдық өмір сүру бейнесіне алып келетін отбасы: мұндай отбасында өмір сүретін балаларда әдетте өнегелік нормалар мен құндылықтар қалыптаспаған, ол қоғамда өзінің өмір сүру жағдайына қарсылық мінез-құлықты таңдап, өзінің өмір жағдайын жоғарылату мақсатында заңды бұзуы мүмкін.

- авторитарлық тәрбие: мұндай тәрбиеде бала ынтасыз, еріксіз, жабырқанқы болып өседі. Бұл кезеңде онымен күресу айтарлықтай қиын.

Осылайша жатсыну көрінеді. Қарсылық реакциясы туындайды, сәйкесінше суицидке бағытталған ісәрекетке икемділік байқалады.

- әлеуметтік теңсіздік: бұл халықтың басым көпшілігінің өмірі қайыршылық деңгейде; қоғамның байлар мен кедейлерге жіктелуі; жұмыссыздық, инфляция, жемөорлық және т.б. көрініс табады.

- құрдастар тобы: мінез-құлықтарында ауытқуы бар балалар әдетте құрдастарымен қабылданбай, кейіннен «қалыпты» құрдастар тобынан оқшауланып қалады. Нәтижесінде депривация, әлеуметтік тәжірибені ала алмайды, «әсіресе агрессивті емес өзара әрекет формалары меңгерілмейді». Мұндай қабылдамаудың өзге салдары – балаларды асоциальды құрдастар тобына қосуға негіз дайындау. Нәтижесінде мұндай балалар өздерінің әлеуметтік құрдастарынан қатты оқшауланады. РП жеткіншектер білім алу, әлеуметтік, экономикалық өсудегі мүмкіндіктері азаятын «суицидтік субмәдениет қармағына түскендей болады».

- шағын орта мен мінезді акцентуациялау: тұлға мінезінің қалыптасуына шағын орта тікелей қоршауда әсер етеді. Бәрінен бұрын бұл ата-аналар мен туыстар, құрдастар, мектепке дейінгі мекемелердің тәрибиешілері, содан соң балалар өздерінің бейімділіктерін дамытатын секция мен үйірме педагогтары, басшылары, олар оқитын ұжым. Шағын орта адамға екі түрлі әсер етеді: қалыптасқан салт-дәстүрлер, ережелер, қалыптар және күнделікті өмірдің қарапайым жағдайларының стереотиптері арқылы, сонымен қатар жақын қоршаған ортаның арнайы ерекшеліктері арқылы немесе жасөспірімдердің өзін дәлелдеу, ата-анаға қарсы шығу, олардың құныдылықтарын қабылдамау, олардың берген кеңестерінің пайдалығын төмендету тілегінде көрінеді. Бұл жатырқау формалары кейбір акцентуацияларға тән.

- агрессивті мінез: балалық агрессивтілікке көптеген факторлар әсер етеді, бұл: туа біткен бейімділік, агрессивті жағдай, қозу, жалпы мәдениет, агрессивті ойындар, топтың әсері. Бала басқарылмайтын болады, тәуекелділік тобына түседі.

Психотроптық заттарды қолдану: суицидті мінез-құлықтың бөлігі болып табылып белгілі бір шағын топта басталады. Үнемі асоциалды бағытталған топта ішімдікке салыну орын алады, себебі жеткіншектер еліктейтін қылымстық әлемнің міндетті атрибуты болып табылады. Мұндай топтағы жеткіншектер суицидке бейімділігі айтарлықтай жиі кездеседі [2].

Психологиялық-педагогикалық факторлар – психикалық қылықтық белсенділікпен (қабылдау, қылықтық реакциялар және т.б.) шартталған әсерлердің жиынтығы. Олар мектептегі, отбасылық немесе қоғамдық тәрбиедегі ақауларда көрініс табады, олардың негізінде баланың ерте әлеуметтенуі кезеңінде жағымсыз тәжірибенің жиналуына алып келетін балалардың дамуының жастық және жекелік ерекшеліктері; баланың мектеппен байланысын үзуінен үлгермеушілігінің тұрақталуы, ол жеткіншекте танымдық мотивтердің, қызығушылықтармен мектептік дағдылардың қалыптаспауына алып келеді:

- балалық үрей: үрейдің генетикалық тамыры бар, қоршаған орта оны не дамытады, не басады, тұлғаның тұрақты белгісінің дамуына септігін тигізеді немесе кедергі келтіреді. Баланың үрейлі күйге тез түсуге туа біткен немесе қалыптасқан бейімдігі көбіне оның мінез-құлқымен анықталады. Үрей жеткіншектердегі суицидке бағытталған мінез-құлықтық мәселелермен тікелей байланысты емес, тек олардың туындауына септігін тигізеді. Мектептегі үрей барлық оқушыларға тән болып келеді, ал оның айырмашылығы тек оның көріну деңгейі мен бастан өткізу затынан тұрады. Мысалы, қарапайым балалар жақсы нәтижелерге қол жеткізуі мүмкін, ал бетімен кеткендер – жаман нәтижелеге алып келуі мүмкін.

- әлеуметтік депривация (әлеуметтік ортадан оқшаулану, істегі сәтсіздік, әлеуметтік бейімделудегі нашар нәтижелер): депривация – әлеуметтік әділеттілік мәселесі. Бұл адамдарды күнделікті қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігінен айыратын қаржылық кедейлік, болашаққа үміт, сонымен қатар сүйікті ісімен айналысу мүмкіндігінен айрылу, ұлттық белгілер бойынша аяққа тапталу, мансап құра алмау, қызметте өсе алмау, өз-өзімен бола алмау – бұл да депривация. Эмоционалдық күй сияқты депривация ерекше қауіпті: себебі бұл адамның эмоционалдық жоғалтуларының орнын толыру үшін ойланбаған, құқыққа қарсы немесе деструктивті істер жасауға үнемі дайындығы. Бұл әрекеттер суицидке бағытталған мінез-құлыққа әсерін қатты тигізеді.

- өзін қабылдамау: терең ішкі қолайсыздықпен байланысты өзіне төмен баға беру. Өзін қабылдамау, өзімен, өз өмір сүру бейнесімен және іс-әрекетімен қанағаттанбау терең психологиялық жарақатқа алып келеді, оның негізінде бала барлығына қарсылық ретінде құқық бұзушылық істерді жасауы мүмкін.

- невропатиялық реакциялар: әр түрлі жүйке жүйесінің бұзылыстарының белгілерінен қалыптасады, олардың басты белгілері: ашуланғыштық, қозғыштық, жағымсыз қызметтерге тұрақсыздық болып табылады. Бала қатты дыбыстарды, ашық жарықты, жылай беретіндерді жаны сүйіп, кейде үрейлі және өшпенді болады, мұндай диагнозы бар балалар автоматты түрде суицидке тәуекелділік тобына түседі.

- эмоционалдық тұрақсыздық: эмоционалдық лабильділік, көңіл-күйдің үнемі өзгеруі, аффект күйі, санасыз заңға қарсы әрекеттер жасауға алып келуі мүмкін.

- қарым-қатынастағы қиындықтар, құрдастарымен, ересектермен өзара қатынас және т.б.

- БАҚ-ның әсері: бұқаралық ақпарат құралдары дамушы жеткіншек тұлғасына әсері мол. Жеткіншектің қандай да бір кино әртісіне еліктеуі қалыпты жағдай, бірақ бұл үлгі қалыптан алшақты болуы мүмкін. Ішімдікке салыну, шылым шегу, нашақорлық, жезөкшелік, кісі өлтіру жастармен қалыптан тыс деп есептелінбейді. Олар оны мінез-құлықты сәнді үлгісі деп қабылдайды. Жеткіншек басында қалжынмен, кейіннен бұл стильді шын мәнінде қабылдап, суицидке тәуекелділік тобына түседі.

- мектептегі депривация: мұнда баланың ерекше күйі байқалады, онда оқудағы өскелең қиындықтармен қатар бірінші орынға педагогтармен, сыныптастарымен, шиеленістер, сабақты жіберу түрінде көрінетін мінез-құлықтағы бұзылыстар тұрады. Оқуда, мектептегі ұжыммен болуға толық қызығушылықтың жоғалуы байқалады. Мектептегі әлеуметтік – психологиялық дезадаптация оқушының жаңа рөлді әлсіз қабылдауы, әлеуметтік сезімталдылықтың толық жетілмеуі, құрдастарымен қарым-қатынастың жетілмеуі түрінде орын алып, салдары ретінде жағымсыз психоэмоционалдық күй қалыптасады.

- жағымсыз бағалаудың басым болуы: бетімен кеткен оқушылардың мектептегі үлгермеушілігі қоршағандармен жағымсыз қатынастарды тудырады, ал ол әрине балаға көптеген жағымсыздықтар алып келеді. Сондықтан жағымсыздықтардан қашу мотиві және жағымдыға ұмтылу оқу жағдайында басты, жекелік – маңызды болады. Алайда, оқудағы шынайы сәттілік бірінші кезекте танымдық мотивтердің дамығандығымен байланысты болады. Мұндай оқу жағдайы бетімен кеткен баланы оқуға деген мотивімен келісуге алып келеді. Оқудағы басым мотивтер жағымсыздықтардан қашу, оқу жағдайында жағымдығы талпыну болады, ол балалардың оқу үлгерімімен және педагогтар, ата-аналар тарапынан сәйкес санкциялармен байланысты.

- суицидтік мінез-құлықтың өнегелік-этикалық себептері қоғамның өнегелік төменгі деңгейінде, руханисыздығында, тұлғаның жатырқауында көрініс табады. Нарықтық экономикамен қоғамның өмірі базарға ұқсайды, онда барлығы сатылып, сатылып алынады, жұмыс күшін және денені сату қалыпты жағдай болып табылады. Өнегеліктің құлдырауының көрінісі ішімдікке салыну, қаңғыбастық, нашакорлықтың кең таралуы, «махаббаттың сатылуы», зорлық пен құқық бұзушылықтың өршуі болып табылады [3].

Мақаланы қорытындылай келе, жоғарыда көрсетілген суицидке бағытталудың үш негізгі факторлары әр жасөспірімнің өміріне әсер етуші негізгі жағдайлар болып табылады. Сол себепті, бұл факторлардың жасөспірімдер өміріне жағымсыз әсер етуінің алдын алып, отбасында, мектепте, жалпы қоғамда әлеуметтік-психологиялық жұмыстар жүргізу керек. Суицидке бағытталған мінез-құлықтың алдын алуға арналған арнайы пропогандалық жұмыстар жүргізіліп, БАҚ арқылы тарату жолдары қарастырылса, қоғамда бір жасөспірімнің болса да өзіне қол жұмсауын тоқтатуға болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дукенбаева Б.А. Судебно-медицинские аспекты завершённых суицидальных актов (по материалам города Алматы): Автореф. Дисс. канд. мед. Наук. Астана, 2003. - 23с.

2. Научно-практические основы профилактики суицида среди молодежи: монография / А. Б. Айтбаева, Г. А. Касен, А. К. Мынбаева; КазНУ им. аль-Фараби. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2014. – 262с.

3. Профилактика суицида среди молодежи через призму зарубежного и отечественного опыта: монография/ Г.А.Касен, А. К.Мынбаева, З.М.Садвакасова; [ред. Г. Бекбердиева]; КазНУ им. аль-Фараби. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2015. – 103с.

Наркулова Гульзира Мухамед-Садыковна
2 курс, Педагогика и психология, магистратура
КазНУ имени аль-Фараби

Оналбеков Ернар Сейткеримович
к.п.н., и.о. доцента кафедр педагогики и
образовательного менеджмента

ФИНАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ – «ВЫСТАВКА»

Международная школа «Мирас» готовит учеников, которые умеют применять полученные знания в контексте различных жизненных обстоятельств, занимают активную позицию, ценят и уважают разнообразие культур, развивают чувство долга и ответственности.

Усилия педагогического коллектива начальной школы направлены на воспитание всесторонне развитой личности, способной к самостоятельному учению и открытиям. Выставка достижений учащихся, которая проводится на завершающем этапе обучения в начальной школе, по существу является показательной презентацией знаний, умений и навыков, сформированных у студентов в процессе обучения.

Исследовательский подход, применяемый в начальной школе, позволяет вовлечь учащихся в процесс познания, сформировать у них умение формулировать вопросы, организовывать поиск информации и находить пути решения проблемы, планировать, структурировать поисковую деятельность, делать выводы. Такой способ познания позволяет повысить мотивацию студентов, развить любознательность, помогает учащимся стать креативными и самостоятельными. Активно погружаясь в процесс обучения, школьники сохраняют любовь к познанию на всю жизнь.

С исследовательским подходом тесно связан концептуальный подход, активно используемый в международной школе. Что такое «концептуальный подход в обучении»? Это изучение наиболее важных идей, концепций. Трансдисциплинарные по своей сути концепции объединяют все компоненты программы и обеспечивают целостный подход в обучении. Они формируют особый компонент учебной программы.

Концепции, выраженные в форме ключевых вопросов, помогают рассмотреть способы изучения мира и способствуют расширению и углублению исследовательской деятельности учащихся. Студенты применяют ключевые вопросы в процессе исследования, учатся задавать концептуальные вопросы по всем пройденным темам до выставки. Учебная программа начальной школы базируется на следующих 8 концепциях:

- Форма;
- Функция;
- Причинная зависимость;
- Связь;
- Точка зрения;
- Ответственность;
- Рефлексия;

Поскольку исследование является «двигателем» познавательного процесса в начальной школе, то концепции активизируют мышление учащихся, необходимое для составления ряда дальнейших вопросов, каждый из которых задает направление для линий исследования.

В процессе подготовки к выставке идет обобщение аспектов всех шести трансдисциплинарных тем, пройденных с детского сада по пятый класс.

В это время у учащихся есть возможность показать и применить полученные знания, умения и навыки, перечисленные ниже:

1. Самостоятельно определять тему и вопросы для исследования, планировать свою работу и действовать в соответствии с планом;
2. Находить ответы на поставленные вопросы различными способами:
  - проводить анкетирование, интервью;
  - работать с прессой, электронными и другими ресурсами;
  - проводить учебные экскурсии;
3. Уметь работать в коллективе с одноклассниками, учителями, менторами и родителями, а также с представителями других сообществ;
- 4) Уважать авторские права;
- 5) Рассматривать различные точки зрения;
- 6) Презентовать исследование, эффективно используя различные средства, такие как видео или слайд, схемы, графики, рисунки, устная презентация, драма;
- 7) Анализировать проделанную работу;

8) Оценить результат исследования в соответствии с критериями оценивания.

Подготовка к выставке исследовательских проектов состоит из несколько этапов.

Для выбора темы обязательно проводится собрание для студентов 5-классов, где выбираются общая тема исследования. Затем из общей темы исследования каждый студент выделяет более узкую задачу для своего исследовательского проекта.

Темы проектов на выставке настолько разнообразны, что удивляют широтой интересующих детей вопросов. Например, общая тема – «Люди с ограниченными возможностями имеют в обществе равные права». А темы проектов звучат так: «Взаимоотношения людей в современном обществе», «Как люди живут с ограниченными возможностями в Казахстане и какие у них права», «Развитие параспорта в Казахстане», «Чем я могу помочь людям с ограниченными возможностями», «Паралимпийское движение в мире», «Профессиональное развитие и трудоустройство людей с ограниченными возможностями», «Как живут люди с ограниченными возможностями за границей и какие у них права» и многие другие интересные темы.

Ученики работают в парах или группах по 3-4 человека, и когда нужно, оказывают друг другу помощь, дают советы и развивают коммуникативные навыки.

К выбранной теме дети подбирают центральную идею исследования, составляют концептуальные вопросы согласно теме и идее.

Например, тема «Взаимоотношения людей в современном обществе» требует обращения к концепции «Связь», тема «Как живут люди с ограниченными возможностями за границей и какие у них права» соответствует сразу двум концепциям: «Причина» и «Точка зрения». Чтобы ответить на вопрос и получить полноценный ответ, дети работают в соответствии с линиями исследования.

1-рисунок.

Далее учащиеся составляют долгосрочный и краткосрочный планы. Ведутся дневники и журналы рефлексии, в которые вносится вся информация по разделам: что было сделано? Что делается? И Что будет сделано? – пошагово записываются все действия в форме небольших отчетов. На этом этапе ребята встречаются с менторами-учителями. Ментор – это наставник, который поддерживает учащихся, оказывает им помощь во время исследования. Ведется сбор необходимой информации и назначаются встречи для обсуждения необходимых вопросов. Это длительный процесс отбора и анализа материала, но следует помнить, что сроки очень ограничены, и в них нужно обязательно уложиться.

Роль менторов

Ваша роль:

1. Слушать, задавать вопросы для выяснения некоторых деталей, дать студентам возможность рассказать о своей работе.
2. Давать советы; обращаться к классному руководителю, если вас беспокоит прогресс студента.
3. Помогать ясно выразить свои мысли, так как у детей возникают трудности с упрощением материала или выбором самых важных идей.
4. Помогать в поиске информации, не давать слишком много информации, чтобы не загружать студентов. Студентам нужно помочь понять главную идею, поэтому можно разделить текст на абзацы или рассматривать различные точки зрения с 3-4 примерами, иллюстрирующими эти точки зрения.
5. Помогать быть реалистичными.
6. Предлагать возможные способы презентации их идей.
7. Помогать с составлением целей и плана работы. (Как ты думаешь, что ты можешь сделать до нашей следующей встречи?).
8. Выражайте свое мнение о работе студентов.
9. Поощрять позитивное отношение и поведение.

Не выполняйте работу за студентов.

Не критикуйте и не осуждайте.

После встреч с менторами информация систематизируется для проведения презентации. Продумывается оформление результатов исследований, а также их творческое сопровождение (песни, стихи, иллюстрации, эссе, сценки, музыкальное оформление, устные презентации).

Все темы исследования тесно связаны с окружающим миром и жизнью. Поэтому в завершение планируется мероприятие, которое может принести пользу.

Например, в рамках темы «Спорт» и более узком темы «Футбол» ученик может провести уроки физкультуры, где он объяснит правила игры в футбол, продемонстрирует различные игровые моменты, финты. Один ученик проводит урок, а другой снимает видео и фотографирует, чтобы обсудить позже представленные доказательства (с ментором, со своей группой).

В качестве примера можно обратиться к теме исследования пятиклассников нашей школы «Взаимоотношение людей в современном обществе». Ими было запланировано и проведено посещение интерната для слабослышащих и слабовидящих детей №2 г.Алматы. В течение исследовательской работы дети организуют различные виды акции. Во время перемен могут организовать флэшмоб, продают различные виды ручной работы, которые были сделаны во время урока Арт. На собранные деньги дети покупают подарки и проводят уроки, игры в интернате.

Как мы уже говорили, в процессе планирования и организации выставки участвуют все члены школьного сообщества: учащиеся, учителя, родители. Эта работа стала для всех увлекательным делом. Очень важный момент! Все принимают активное участие, но при этом всю работу выполняют сами учащиеся.

Таким образом, следуя Миссии и Философии международной школы «Мирас», организация и проведение выставки трансдисциплинарных проектов способствует социальному и эстетическому развитию учащихся, тем самым помогая подготовить их к жизни в условиях быстро меняющегося мира. Проводя исследование, студенты проявляют гражданскую ответственность, уважение к окружающим их людям, другим культурам и всему миру в целом. Поэтому дети с огромным интересом участвуют в подготовке исследовательских проектов для выставки. Выставка – это важное событие в жизни школы и каждого пятиклассника, способствующее подведению итогов обучения по программам начальной школы. Дети готовы и хотят исследовать мир, а исследование – непрерывный процесс, которому они учатся в школе и будут продолжать в дальнейшем.

ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК АСИММЕТРИЯ

Қазіргі қазақ қоғамды дамытудың жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайлары ел өмірінің барлық аспектілерін едәуір өзгертіп, барлық әлеуметтік құрылымдардың қызметін қайта құруды талап етті. Қоғамды демократияландыру және гуманизациялау сөзсіз жоғары білім жүйесіне әсерін тигізді және жоғары білім беруді әлеуметтік құрылым ретінде өз ішкі қайта құруды талап етті.

Жоғары білім реформасының негізгі қағидаты ретінде қазіргі заманғы мәдениет пен кең білімге, жоғары еңбек және әлеуметтік-психологиялық кәсіпқойлыққа негізделген жеке тұлғаның дамуын ұсынатын гуманизация қағидаты ұсынылды. Демек, жоғары мектептің өзі еңбектің тақырыбын, білім субъектісін және байланыс субъектісінің барлық көріністерінде жеке тұлғаны дамытуды қамтамасыз ететін жағдайлар жүйесі ретінде барлық тұлғаның көріністерінде пайда болады.

Қазіргі әлеуметтік, мәдени және ғылыми өзгерістердің ерекшеліктерінің бірі білім беру мен тәрбиелеуге жаңа көзқарас қалыптастыру - гендерлік көзқарас. Білім берудегі гендерлік мәселелер педагогикадағы гуманистік парадигмаларды бекіту, қоғамның зияткерлік әлеуетін сақтаудың маңыздылығын түсіну және қабілеттерін дамытуда жеке аспектілердің рөлін түсіну нәтижесінде пайда болды. Қазақстан педагогикасы теорияға, әдістемеге және эмпирикалық зерттеулерге гендерлік көзқарасты енгізу процесінде тұр.

Білім берудегі гендерлік мәселелердің мәселесі отандық гендерлік зерттеулерде аз дамыған. Ресейлік авторлардың ғылыми жарияланымдарын талдау, білім беру саласындағы психология және педагогика саласындағы зерттеулер, 90-шы жылдарға дейін білім беру менеджменті, гендерлік аспектіні ескере отырып, іс жүзінде ешқандай жұмыстардың болмағандығын көрсетеді [5, 7]. Зерттеудің маңызды бөлігі биологиялық тұрғыдан анықталған айырмашылықтар анықталған жағдайда, жартылай дифференцияланған тәсіл шеңберінде жүзеге асырылды.

Гендерлік зерттеулері үш маңызды айырмашылығы бар [4]: субъектілердің жынысы бойынша бөлінуі, ерлер мен әйелдердің биологиялық ерекшеліктері; адамдар биологиялық жынысына қарамастан, қарым-қатынаста (ерлер, әйелдік, андрогенді) рөлдік ұстанымдарды зерттеу; жеке тұлғаның құндылық бағдарларындағы айырмашылық, сәл өзгеше құндық жүйелерге назар аударады. Гендерлік зерттеулер барысында әйелдер мен еркектерге қоғамның әлеуметтену, еңбек бөлінісі, мәдени құндылықтар

мен символдар жүйесі арқылы тағайындаған рөлі, нормалары, құндылықтары, жеке қасиеттері қарастырылып отыр, бұл дәстүрлі гендерлік асимметрия мен биліктің иерархиясын құруға мүмкіндік береді.

Менің ойымша, гендерлік көзқарас педагогикалық үдерісте қолданылған еркекшілік пен әйелдік модельдерді, сондай-ақ, еркектіктің және әйелдіктің әртүрлі үлгілеріне сәйкес білім берудегі әлеуметтендіру мен тұлғаны тәрбиелеу тетіктерін сыни талдауға негізделуі керек. Білім берудегі гендерлік көзқарастың мақсаты - педагогикалық өзара әрекеттесу процесінің барлық субъектілерінің барынша өзін-өзі жүзеге асыру жағдайларын түсіну және гендерлік факторларға байланысты адамның әлеуетін дамытудың дәстүрлі мәдени шектеулерінің бұзылуы. Ресейлік авторлардың зерттеулері, біздің эмпирикалық зерттеулеріміз студенттердің өмірлік және кәсіби өзін-өзі анықтау процесі мен университеттің оқытушыларының кәсіби іс-әрекеті еркіндік, гендерлік мақсат және тағдырдың жоқтығы тұрғысынан жүзеге асырылады деп болжайды. Мұның бәрі білім беру процесінің субъектілері арасында бірқатар нақты психологиялық-педагогикалық проблемалардың болуын тудырады. Бұл, бірінші кезекте, жоғары білім берудің мазмұны, бағыты және ұйымдастырылуына байланысты проблемалар.

Жоғары оқу орнында оқып үйрену, іс жүзінде «ерлер мен қыздардың» жеке «саналы» санасының «жеңілдетілген» түрін қалыптастыратын, «жалпы алғанда» студентке арналған, өйткені қабылданған стереотиптер, дайын қоғамдық мінез-құлықтар, белгілі бір мәдени нормалар блоктары арқылы оқытудың ерлік сипаты гендерлік көзқарасқа қарамастан адамның өзін-өзі жүзеге асыруында шексіз мүмкіндіктерді ашатын жаңа деңгей. Университетте оқытуды ұйымдастыру интерактивті [1] моделінің басымдықпен сипатталады. Жоғары оқу орнында білім беруді ұйымдастырудың саясатқа негізделген, дәстүрлі үлгісі нәтижеге бағдарланған, мұғалімге алушыларға бір бағытты әсер ететін білім беру процесінің мазмұнын ұтымды ұйымдастыру және ақпарат беру арқылы жетістікке жетуді көздейді. Интерактивті модель гендерлік көзқарасқа ең үйлеседі және кіріс ақпараттың шығармашылық өңделуіне бағытталған ақпарат таратылатын ақпаратты түсіну қажеттілігіне негізделеді; қатысушылардың өзара іс-қимылына негізделген, ынтымақтастыққа баса назар аударылады, оқушылардың белсенділігін қолдайды, оқушылардың оқу ортасында интеллектуалды және эмоционалды түрде қарым-қатынас жасайды, олардың ішкі мотивациясын одан әрі дамытуға жағдай жасайды. Бітіргеннен кейін ерлер мен әйелдердің бастапқы ұстанымдарының теңдігі ер адамдар еркектерге қарағанда тезірек кәсіби мансапты қамтамасыз етпейді. Жоғарғы оқу орындарын ұйымдастыру қоғам мен жалпы мәдениетті гендерлік стратификацияны көрсетеді, мысалы, әйелдер мен ерлердің тең емес мәртебесін, оқытушылық мамандықты гендерлік стратификациялауды, оқытушылар мен студенттердің гендерлік асимметриясын көрсете отырып, Қазіргі уақытта жоғары білімді әйелдер - ғылым мен жоғары білімнің феминизациясын көрсететін мұғалімдер мен ғылыми қызметкерлердің өте

үлкен тобы. Сонымен қатар, ғылыми-педагогикалық бірліктердің оңтайлы гендерлік-жас құрылымын анықтаудың ғылыми негізделген әдістері мен әдіснамасы жоқ, ол оқытудың ең тиімді процесін қамтамасыз етеді, студенттерді ғылыми жұмыстарға тарту және тарту.

Гендерлік ассиметрия профессорлар, аға ғылыми қызметкерлер және ғылыми және білім беру бөлімдерінің басшылары арасында әйелдердің жеткіліксіз ұсынылуында көрінеді. Бұзылу факторлары - қоғамның, патриархалдық дәстүрдің, «қосарланған жұмыспен қамтылудың», әйелдерге тән (жұмыс + отбасы) және т.б.Г.Силастедің айтуынша, үйлесімсіздік себептері әйелдердің ғылыми жұмыстарға деген қызығушылығының жоқтығынан емес, сонымен бірге қоғамдағы экономикалық тұрақсыздық жағдайында отбасын құру және қолдау үшін бірнеше орындарда ақша табуға және өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуіне байланысты, әйелдің ана болуымен және т.б. Жастар мен табысты мамандар үшін ғылыми мансаптың әлеуметтік беделін жоққа шығармай, көптеген жастар үшін мектепті бітіріп, әскери қызметтен бас тартудың жалғыз баламасы болып табылады [6].

Дәстүр бойынша гендерлік бөлу еңбек нормаларын жоғалтады. Бірлескен оқыту және жалпы еңбек қызметі негізінен ерлер мен әйелдердің мінез-құлқы және психология нормаларындағы айырмашылықтарды есепке алады. Мәдениет пен әйелдің мәдени стереотиптері өзгереді, олардың поляризациясы мен ішкі қарама-қайшылықтары әлсірейді. Осыған байланысты әлеуметтік мәртебе мәртебесін, құндылық бағдарларын, ерлер мен әйелдер ғалымдарының және университеттің профессорларының бейімделу жолдарын, олардың өзін-өзі жүзеге асыру процесінде өздерінің нақты мәселелерін анықтау, қазіргі заманғы қоғамды трансформациялау жағдайында кәсіптік өсудің нақты мәселелерін анықтауды арнайы зерттеу қажет. Бұл қазіргі заманғы жоғары білім проблемаларының толық тізімі емес. Осы міндеттерді шешуде гендерлік білім берудің негізгі мақсаттарына сәйкес келетін жоғары білім беруді гуманизациялау және гуманизациялау маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты, білім берудің теориясы мен практикасы үшін гендерлік парадигманың маңыздылығын ескеру, білім беруде оны насихаттау жолдарын белгілеу, әрбір адамның гендерлік ерекшелігін есепке ала отырып, олардың жеке басын бірдей дәрежеде жүзеге асыруы үшін гендерлік бейтарап ортаны құрудың маңызды шарты. ЖОО-ның студенттері мен оқытушыларының гендерлік білімге деген қызығушылығы, белгілі бір проблемаларға жаңа көзқараспен қарауға көмектескендіктен, зерттеулердің тек академиялық ғана емес, сондай-ақ практикалық маңызы бар екендігінің дәлелі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бутенко Н. Оқу үрдісіне студенттерді не талпындырады // Алма Матер. №1, 2000. 21-25 бет.
2. Еуропада жоғары білім. Сәрсенбі мақалалар. №2, 1992 жыл.

- 3.Клетесина И.С. Психологиядағы гендерлік зерттеулерді дамыту // әлеуметтік ғылымдар және қазіргі заман. - 2002 ж. № 3. - С.181-192.
- 4.Silaste G. Гендерлік білім және ғылымдағы ассиметрия: әлеуметтанушының пікірі // Ресейде жоғары білім. №2, 2001. п.96-106.
- 5.Шилиева Л.В. Педагогика және гендерлік: білім берудегі гендерлік әдістерді дамыту. / [http: // www. Ivanovo.ac.ru/](http://www.Ivanovo.ac.ru/) жеңіс 1251 / jornal / jornal3 / shtil.htm. Ақпарат, 17.06.2002 ж.
- 6.Ярская-Смирнова Е.Р. Теңсіздік немесе мультикультуризм // Ресейде жоғары білім. № 4, 2001. - 102-110 б.

*Сайлаубек Айнур Сабыржанқызы,
Философия және саясаттану факультеті
Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы,
«Әлеуметтану» мамандығы, 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі –Омарова А.Т,
PhD, доцент*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРІ

Қазіргі заманғы отбасы – ерлі-зайыпты екі адамның арасындағы некеге құрылған негізгі әлеуметтік топ. Отбасының функциясы бала тауып, тәрбиелеп өсіру, ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасын, эмоциялық сезімдерін және басқа (әлеуметтік, экономикалық) қажеттерін өтеу. Қазіргі кезде мемлекеттің көптеген саясаты отбасы мәселесіне алаңдаушылығымен байланысты және ол жұртшылық назарын қазіргі отбасының жағдайына аудару, қоғамның бір институты ретінде отбасы мәнін арттыруға бағытталған шара болып есептеледі. Отбасы барлық кезде адами құндылықтар, ұрпақтардың мәдени және тарихи мұрасы сақталатын асыл ұя, халық әл-ауқатының көрсеткіші ретіндегі мемлекеттің факторы болып қала бермек. Отбасының әл-ауқаты – бұл кез-келген елдің дамуы мен ілгерілеуінің өлшемі. Осы ретте аса күрделі үдерістерді талдау, отбасының қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайдағы рөлін айқындау маңызды. Бұл орайда қат-қабат проблемалардың қордаланып қалғанын ешкім де жоққа шығара алмайды. Қазіргі таңда отбасы қиын кезеңді басынан өткізуде. Ажырасу мен толық емес отбасылар, отбасындағы кризис, жасөспірімдер арасындағы қылмыс, тәрбие саласының құлдырап, қоғамдағы жат қылықтардың көбеюі, қазіргі кездегі отбасының жауапкершілігінің төмендеуі, заңсыз отбасы құру, некесіз баланың туылуы, тастанды бала, т.б. қалыптасуына әкеліп соқты. Объективті шектелген материалдық мүмкіндікті қажет ететін отбастары, жас балалары (үш жасқа дейінгі) бар отбастары, балалары бар студент отбасылар жатады. Нақты алғанда, олар (көпшілік жағдайда) босқындар мен қоныс аударғандардың (оралмандар) отбасы, ер жетпеген балалары да бар,

әлеуметтік жұмыссыз отбасы, девианттық (маскүнем, құқық бұзушы, нашакор және т.б.) отбасылары ата-аналарының асырауында болады. Қазіргі жағдайда тек әлеуметтік әлсіз отбасылары (көп балалы, толық емес, мүгедектер отбасы т.б) ғана емес, бұрын отбасының кемелі әлеуметтік проблемалы қоғамның күрт әлеуметтік-экономикалық жіктелуінен, миграция, халық, соның ішінде отбасы денсаулығының төмендеуінен, демографиялық жағдайдан отбасының, әсіресе әйелдің дәстүрлі рөлінің негізді түрде өзгеруінен, жарымжан отбасылар санының өсуінен, асыраушылық коэффициентінің көтерілуінен көрінеді.

Жаһандану жағдайындағы қазақстандық отбасылардың тұрмыс ақуалына көз жүгіртер болсақ, олардың өмір сүруінің сапалық көрсеткіштерінің әр деңгейлігін байқаймыз. Қазіргі қазақстандық отбасылардың арасында кең таралғаны екі балалы – нуклеарлы отбасы болып отыр. Алайда заңды тіркеудегі бұл емес, өйткені, баласыз жұптар 15 пайызды құраса, некеге тұрған ата-аналар мен балалы отбасылардың көрсеткіші 24 пайызға тең. Қазіргі кезде Қазақстандағы:

- әрбір бірге тұратын бесінші жұп некеге тұрмаған;
- әрбір жетінші отбасы толық емес;
- әрбір он екінші отбасында өгей балалар бар;
- толық емес отбасылардың 90 пайызының басында әйел тұр;
- әйелдердің 60 пайызы сыртта жұмыс істейді;
- орыс отбасылардың 30 пайызы баласыз, бұл көрсеткіш қазақтарда 20 пайызды, өзге ұлт өкілдерінің отбасыларында 5 пайызды құрайды.
- 19-25 жасында үй болатындардың 20 пайызы ата-аналарының таңдауымен жұп құрады;
- Қазақстандағы әрбір жетінші неке ұрпақсыз.

Бұл көрсеткіш отбасылардағы көптүрлі құрылымның үлкендігі жайлы айтады және көптүрлілік бүгінгі Қазақстанның этникалық, діни, таптық айырмашылығы ұлғая түсетіндігінен де хабар береді. Сондықтан Қазақстандағы заманауи отбасылардың бір түрін бөлек алу қиын.

Қазақстандық отбасылардың басым бөлігі көбіне бала туу мен бала тәрбиесіне көңіл бөледі. Алайда бүгінгі отбасындағы салт-ғұрыппен, дінмен және психологиялық ерекшеліктермен әдіптеліп келген балаларға және ұрпақ жалғастығына деген көзқарас өзгеріп барады.

Бала туудың төмендеуіне ертеңгі күнге деген сенімсіздік, экономикалық тұрақсыздық, қауіпті экологиялық жағдай, әлсіз денсаулық, тұрмыстық жетіспеушіліктер және тағы басқа жағдайлар негізгі себеп болып отыр. Қазақстандағы отбасылардың 18 пайызы жоқшылықтың қамытын киіп, тапқан табысын тек азық-түлікке және аса қажетті заттарға ғана жұмсайды.

Қазақстандық отбасылардың көпшілігі аз балалы, тек үштен бір бөлігінде екі бала және төрт не одан да көп балалы отбасылар 6 пайызды құрайды. Көзі ашық қазақстандықтардың отбасындағы балалар саны өте аз. Егер

орта білімді адамдар отбасында орта есеппен 2,1 бала өсіп жатса, жоғары білімді ата-аналардың отбасында бұл көрсеткіш 1,9 балаға тең.

Ғалым-педагогтар мен психологтардың ойынша балаға әке-шешесінің қарым-қатынасы мен олардың берген тәрбиесіне жететін өмір жоқ. Балалардың дұрыс қалыптасуы олардың отбасындағы сүйіспеншілік, кішіпейілділік, сыйластық, жауапкершілік, қайырымдылық, сезімталдық, т.б. адамгершілік қасиеттерінің даму негізіне байланысты болады. Жыл сайын бүкіл әлемде 15-ші мамырда Халықаралық отбасы күні атап өтіледі, бұл кез-келген мемлекеттің демографиялық саясатымен бірге әлеуметтік-экономикалық дамуына қомақты ықпал ететін қазіргі қоғамдағы негізгі іргетасы ретінде отбасының маңыздылығын көрсетеді.

Бұл күн 1994-ші жылдан бері аталып өтілуде және БҰҰ Бас Ассамблеясының 1993-ші жылдың қыркүйек айындағы Халықаралық отбасы жылы туралы резолюциясында бекітілген. Бұл күнді белгілеу әлемдік қауымдастықтың қазіргі замандағы отбасының жағдайына алаңдаушылығынан қоғамның негізгі институттарының бірі ретінде отбасының маңызын арттыру мақсатында туындаған еді. БҰҰ осы күннің жыл сайынғы тақырыбын белгілейді. Сонымен, 2008-ші жылы – «Әкелер және отбасылар: міндеттер мен қайшылықтар», 2009-шы жылы – «Аналар және отбасылар: өзгермелі дүниедегі қайшылықтар», 2010-шы жылы – «Саламатты жас отбасы – саламатты қоғам». 2011-ші жылы «Отбасы – сүйіспеншілік, сыйластық, ынтымақтастық пен парасаттылық бастауы» тақырыбы ұсынылды. 2012-ші жылы «Отбасындағы және еңбек қатынасындағы міндеттерді орындаудың арасындағы тепе-теңдікті сақтай алу – отбасының және бүкіл қоғамның игілігі». Бұл кез-келген өркениетті қоғамның іргетасы және ел болашағы мен дамуының өлшемі болып табылады.

Қазақстанда 4,0 миллионнан асатын отбасы бар, олардың ішінде 5 және одан асатын адамнан құралған отбасылар көбірек кездеседі (30 %). 5 және одан көп баласы бар аналар саны – 300 мың.

Жыл сайын 140 мыңнан аса неке тіркеледі. Әрбір тіркелген некенің төртіншісі бұзылып жатады, олардың саны 35-40 мыңнан асып түседі. Балалы аналар саны 444,8 мың, бұл жалпы отбасылар санының 10,7%-ын құрайды. Бірінші рет некелесу бойынша әйелдердің орташа жасы 24,2, ерлерде – 26,9. Некелесу барысындағы әйелдер мен ерлердің жас айырмашылықтары едәуір ерекшеленеді: 19 жасқа дейін әйелдердің 12%-ы және ерлердің небәрі 3%-ы; 20-25 жаста – әйелдердің 48%-ы және ерлердің 32%-ы некелеседі. Осылайша, 25 жасқа дейін некелесетін әйелдердің үлестік салмағы 60%-ды, ал осы жастағы ерлердің үлесі – 35%-ды құрайды.

Ең жоғары бала туу коэффициенті бала туатын жастағы 1000 әйелге шақанда 20-24 жас аралығындағы топтың үлесінде – 136,62. Қалаларда ол 124,44-ті құрайды; ауылдық жерлерде – 156,42. Республикада бала туу деңгейі өсіп келеді, ол 2015 жылы 1000 туылғанға шаққанда 22,8-ді

құрады. Өсы жылдың қаңтарына туылған нәрестелер саны 400 мыңнан асады [10].

Қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі ретінде отбасының құрылымы өзгеріп, оның мүшелерінің саны азайып, әсіресе онда бала саны да кеми түскені анық. Әсіресе, қоғамда болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, мәдени және саяси жаңғырулар мен әртүрлі қоғамдық сипаттағы және әлемдік деңгейдегі ақпарат алмасулар отбасы мүшелерінің арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас сипатына да өз әсерін тигізіп отырғаны белгілі. Бүгінгі нарық жағдайында ата-аналардың көпшілігінің жұмыс бастылығы бала уақытының көбін енжар тәрбиешілермен өткізуге алып келіп отыр.

Қазіргі уақытта БҰҰ өткізетін өмір сапасының халықаралық салыстыру тәжірибесінде өмір сүру сапасын өлшеу үшін адамның өмір сүру ортасының барлық параметрлерін айқындайтын: экологиялық, демографиялық, экономикалық, құқықтық, денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет т.б. даму аспектілері, барлығы 150-ге жуық көрсеткіштер пайданылады. БҰҰ зерттеулерінің мәліметтеріне қарағанда Қазақстан адам дамуы потенциалының деңгейі бойынша орташа топтағы елдер қатарына кіреді. Бірақ сәби өлімі, 5 жасқа дейінгі балалардың өлімі, аналардың өлімі, халықтың өмір сүру ұзақтығы сияқты индикаторлар өзіне өмір деңгейі бойынша сарапшылардың айрықша назарын аударды және терең алаңдаушылық сезімін тудырады.

Дегенмен де бұл индикаторлар соңғы жылдарда экологиялық жағдайдың нашарлауы және коммуналдық сектор қызметтерінің қысқартылуы, сонымен қатар бұл сектордың шын мәнінде ауылдық жерлерде жойылуы халықтың жан басына шаққандағы шаруашылық ауыз-су мұқтаждарына таза ауыз суды пайдалануды 1989 жылмен салыстырғанда екі есе азайтып жіберді.

Нәтижесінде халықтың ауыршандығы, соның ішінде, әсіресе, эндокринді аурулар, тамақтану мен зат алмасудың бұзылуы, ас қорыту органдарының, несеп-жыныс жүйесінің ауруларының пайыздық көрсеткіштері өсті. Республикалық деңгейде халықтың 30%-ға жуығының өмір ұзақтығы 60 жасты құрайды. Жалпы 1998 жылы республика халқының орта жасы 64,5 болса, бұл көрсеткіш 2003 жылы 65,9 жасты көрсетті. Ал, 2009 жылғы халық санағында республика халқының орта жасы 67 жас болса, 2013 жылы бұл көрсеткіш 70 жасқа жетті. Республика халқының денсаулығының нашарлауы көп жағдайда (анемия, туберкулез, йод тапшылығы т.т.) тамақтанудың калориялығының қалыпты қажеттіліктен төмен болып келуімен де сипатталады [11].

Ана мен баланың тұрмыс ақуалы, әл-ауқатын көтеріп отыру мәселелері Елбасымыз бен үкіметтің үнемі басты назарда ұстайтын өткір проблемалар санатында саналады. Соңғы жылдары ел басшылығы тарапынан қазақстандық отбасыларының тұрмысы мен әл-ауқатын көтеруде көптеген игі істер атқарылуда.

2014 жылдың наурызында Legatum Institute зерттеу орталығы жер шарындағы мемлекеттердегі халықтардың әлеуметтік тұрмыстарының

2013 жылдағы рейтингін жариялады. Әлем елдерінің ішінен жүзден астам мемлекетті зерттеген орталық негізгі критерийлерін екі топқа – экономикалық қабілет ахуалына (мысалы, білім берудің сапалығы, экспортқа шығаратын өнімдері мен инвестициялық деңгейін, т.б.) және өмірдегі тұрмыстық жағдайларын салыстырмалы (бостандығы, дұрыс демалу және елдегі жұмыссыздық, т.б.) жақтарын алып зерттеген.

Адамдардың жақсы өмір сүру дәрежесі бойынша жоғары ондыққа мына мемлекеттер кірген: Австралия, Австрия, Финляндия, Германия, Сингапур, АҚШ, Швейцария, Гонконг, Дания және Жаңа Зеландия елдері. Кестенің ең соңғы 104-ші орнында Йемен елі. Бұрынғы кеңестік мемлекеттердің ішінен Қазақстан 56 орынды иеленсе, ал Ресей -57, Украина - 68, Белоруссия -78, Өзбекстан - 80, Молдавия - 83 орындарға орналасқан [12].

Сонымен, қазақстандық отбасыларға жан-жақты әсерін тигізген жаһандық өзгерістер қоғам алдында көптеген проблемаларды туындатты. Мемлекеттік және қоғамдық қайырымдылыққа енетін әлеуметтік көмектің икемді және тармақты жүйесін құру – әлеуметтік бақылау мен отбасымен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың негізгі факторларының бірі болып табылады.

Отбасы саясаты үшін немесе отбасын нығайтуға бағытталған әлеуметтік саясат әлеуметтік-экономикалық дағдарыс кезінде ерекше мәнге ие болады. Яғни мемлекеттің материалдық қолдауына, ерекше жеңілдіктер мен қызметтерге мұқтаж отбасылары әлеуметтік қызметкерлердің отбасымен жүргізілетін әлеуметтік педагогикалық іс-әрекеттің қажеттігі туындады.

Қазақстандағы қазіргі отбасылық проблемаларды зерттеудің нәтижесі бойынша отбасы қоғам үшін әлеуметтік институт пен кіші топ ретінде белгіленеді. Әрбір қоғамның ең басты қажеттілігі – бұл адамдар арасындағы қарым-қатынастың реттелуі.

Отбасындағы қалыпты қарым-қатынасты реттеуші ерлі-зайыптылық қатынас, бала туу және баланы тәрбиелеу, экономикалық ресурстарды және әлеуметтік қамқорлықты, әсіресе мемлекеттік қызмет көрсетуді бөлу мен өңдеу болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Алешина Ю.Е. Цикл развития семьи: исслед.и проблемы. -Вестник МУ Сер14 №2. 2015-122б.
2. Қазақстан Республикасындағы халықтың өмір сүру деңгейі және кедейшілік/статистикалық мониторинг/ — Алматы, 2014-228-б.
3. Қоңырбаева С.С. Қазіргі отбасы және оның негізгі қызметі мен ерекшеліктері // Отбасы және мектеп, 2018 ж.

*Сапарова Н.Б.,
PhD докторант 1 курса КазНУ имени аль-Фараби,
специальность «Социология»
Алимбекова Г.Т.,
к.соц.наук, директор
Центра Изучения Общественного Мнения (ЦИОМ)*

АДАПТАЦИЯ ИНСТИТУТА СЕМЬИ К РЕАЛИЯМ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

В период глобализации происходит трансформация как общества в целом, так и отдельно института семьи. Меняются социальные и культурные ценности. Позиция семьи, как социального института в обществе, ослабевает и утрачивает собственные специфические функции. Положение семьи в Казахстане требует особого внимания со стороны государства и социума.

Мы живем в эпоху глобализации, которая влияет практически на все сферы функционирования общества - социальную, экономическую, культурную, политическую и др.

Как и любой исторический процесс глобализация несет с собой и преимущества, и негативные последствия. К преимуществам глобализации можно отнести - развитие информационных технологий, свободный доступ к различным информациям, прогресс в научных и технических исследованиях, освоение нового мирового опыта национальными культурами. Негативные последствия - это потеря национальной идентичности в следствие перехода к единым мировым стандартам, происходит зависимость от мировой экономики. Поэтому нам необходимо максимально использовать все благоприятные тенденции глобализации для развития и роста экономики нашей страны, и при этом постараться укрепить свои национальные интересы и сохранить единство общества. Об этом подчеркнул глава государства Нурсултан Назарбаев в своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». Елбасы Нурсултан Назарбаев определил стратегию по качественному изменению менталитета казахстанцев и выделил следующие задачи: «Первое - никакая модернизация не может иметь место без сохранения национальной культуры. Второе - чтобы двигаться вперед, нужно отказаться от тех элементов прошлого, которые не дают развиваться нации»[1].

Учитывая множество внутренних и внешних факторов влияния глобализации нам необходимо уделить особое внимание к наиболее важным аспектам общества, а именно институту семьи. Потому что институт семьи в период глобализации подвержен нелегким испытаниям.

Общеизвестно, что семья - это источник развития, основа государства, она несет в себе общественную значимость. В семье индивид усваивает культуру, знания, нормы, традиции, поведения и многие другие ценности.

Каждое новое поколение обучается этим ценностям и тем самым формируют социальное поведение в обществе. Именно привитые в семье качества определяют в дальнейшем уровень духовного развития личности. Российский культуролог Флиер А.Я., считает, что семья должна рассматриваться не только как первичная социально-хозяйственная ячейка общества, но в первую очередь как субкультурная система, ибо обладает определенной спецификой жизненного уклада, образа жизни, оценочных и интерпретативных установок по любым вопросам, но – главное – именно в семье, как правило, происходит первичная социализация и инкультурация следующего поколения, и поэтому семья как культуро-творческий институт играет роль, не уступающую по значимости школе и вузам[2, с. 75].

Надо понимать, что изменение это социальный феномен. Ни одно общество не может оставаться статичным. Общество меняется в зависимости от времени. Так и казахстанская семья адаптируется к изменениям в условиях глобализации. В виду растущего материализма и потребительства, молодое поколение ведет совершенно другой образ жизни. Соответственно изменилась модель семейной жизни, а именно традиционные семейные ценности. С одной стороны улучшилось качество здравоохранения, образования, повысилась социальная поддержка со стороны государства, а с другой стороны ослабели семейные отношения, семейные связи, духовно-нравственные традиции. Наблюдается тенденция снижения демографических показателей (спад рождаемости, поздние браки и.т.д.), повышение внутренней и внешней миграции (мобильность молодого поколения в поисках новых возможностей трудоустройства и обучения в крупные города или за рубежом), трансформация структуры семьи (расширенные семья постепенно переходят в нуклеарные семья) и многое другое.

В результате глобализации в казахстанской семье происходит синтез ценностей Запада и Востока, который постепенно вносит изменения в структуру общества. Но при этом, сохранение наилучших традиций и ценностей семьи должны быть приоритетными для каждого гражданина страны. Семейное благополучие не осуществляется само по себе. Только совместными усилиями государства и самого общества можно построить надежное будущее. Крепкая и здоровая семья - это крепкое и здоровое государство!

Список литературы

1. Статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»
2. Флиер А.Я. Культурология для культурологов: Учебное пособие для магистрантов и аспирантов, докторантов и соискателей, а также преподавателей культурологии. М.: Академический Проект, 2000. С. 75.

АҚШ-ТЫҢ ЖАС МАМАНДАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ЖӘНЕ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУДАҒЫ ТӘЖІРИБЕСІ

Түйіндеме

Кез-келген елде жұмысбастылықты басқару елдің экономикалық және әлеуметтік саясатының ажыратылмас элементі болып табылады. Жұмыссыздық пен жұмысқа орналасу мәселесі тек Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар әлемдік деңгейдегі мәселе. Мақалада түлектерді жұмысқа орналастыру саласындағы АҚШ-тық тәжірибеге шолу жасалып, аталмыш мәселенің шешу жолдары мен жұмысбастылық саясаты жан-жақты қарастырылады.

Еңбек күшінің иесі ол, әрине адам болып табылады және ол еңбек нарығында өз қызметін ұсыну үшін ең алдымен сол қызмет ететін орны, яғни жұмыс орнын іздеу мен жұмысқа орналасу мәселесін қарастыру маңызды.

Бүгінгі күні нарықтық экономикасы дамыған елдерде қолданатын жұмысбастылық саясатын үш үлгіге жіктеу белгіленген: еуропалық, скандинавиялық, американдық. ТМД елдері экономикасының тұрақтылық жағдайға жету барысында жұмыссыздықты азайту мен жою бойынша әзірленген әлеуметтік-экономикалық стратегияны жүзеге асыру үшін жұмысбастылық саясатындағы еуропалық үлгіге, соның ішінде германдық үлгіге сүйенеді [1]. Ал, кейбір зерттеушілер жұмысбастылық пен еңбек нарығын реттеуді бес үлгіге бөліп қарастырады: американдық (АҚШ), шведтік (скандинавиялық елдер), англо-саксондық (Ұлыбритания, Канада, Ирландия), континенталді немесе неміс (Германия, Австрия, Бельгия, Нидерланды, Швейцария және Франция), жапондық [2].

Біз АҚШ-тық тәжірибедегі жұмыспен қамту мен жастардың жұмысқа орналасу мәселесін қарастырамыз.

АҚШ-тың мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясатындағы жұмыссыздықпен күресу жөнінде арнайы бағыттың бөлінуі мен жұмысынан айырылған және жұмыс іздеп жүрген тұлғаларды қолдау бойынша жалпы ұлттық ауқымдағы мемлекеттік кепілдіктердің белгіленуі Ф.Рузвельттің басқару кезеңіне жатады. Ф.Рузвельттің еңбек қарым-қатынасын реттеу саласындағы «Жаңа курсы» жұмыссыздық мәселесін шешуге, еңбек шарттарын мемлекеттік реттеу, ұжымдық-келісім шарт процесін реформалауға бағытталған курс ретінде АҚШ-тың тарихына енді. Әлеуметтік қамсыздандыру туралы 1935 жылғы Федералды заңда жалпы жұмыссыздық жағдайында сақтандыру принциптері, ал жәрдемақылар мөлшері мен төлеу мерзімдері штаттардың заңдарымен белгіленген.

АҚШ-та жұмысбастылық пен жұмыссыздық аясындағы мемлекеттік

саясат еңбек қарым-қатынасы саласының басты құрамдас бөлігі болып табылады. Осы салада үнемі мемлекет қызметін реттеп және ынталандырып отыратын қажеттілік бар. Еңбек саласындағы мемлекеттік саясаттың басты мақсаты нарық механизмін уақытылы бақылау мен дұрыс қызмет істеуін қолдау болып табылады. АҚШ-та еңбек күші нарығындағы мемлекеттік реттеудің екі негізгі қызметі көрсетіледі: резервтік еңбек армиясының өсуін бақылау; еңбек күшін кәсіби дайындау мен қайта даярлау, білім беру жүйесін, медициналық қызмет көрсету және т.б. дамыту.

Жұмысбастылық пен жұмыссыздық жөнінде мемлекеттік саясаттың басты бағыттары мынадай:

- жұмысбастылық деңгейінің өсуі мен жұмыс орындар санының артуын ынталандыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар;
- еңбек күшін дайындау мен қайта даярлауға бағытталған бағдарламалар;
- жалдамалы еңбек күшін қолдау мақсатындағы бағдарламалар (бұл бағыт соңғы уақытта аса маңыздылыққа ие);
- жұмыссыздықтан әлеуметтік сақтандырудың мемлекеттік бағдарламалары [3].

АҚШ үшін орталықсыздандырылған еңбек нарығы сипатқа ие: әрбір штатта тұрғындардың жұмыспен қамту жөнінде өздерінің заңнамалары қалыптасқан. АҚШ-та жұмысбастылық саясатына жауап беретін басты орган ол Еңбек Министрлігі болып табылады. Еңбек Министрлігі құрамында жұмыссыздықтан сақтандыруды жүзеге асыратын, жұмысбастылық қызметін ұйымдастырумен айналысатын жұмысбастылықты қамтамасыз ету жөнінде Бюро қызмет етеді. Еңбек Министрлігінің осы екі негізгі бағыты қалай федералды, солай жеке штат деңгейінде де реттеліп отырады. Федералды деңгей штат әкімшілігінің жұмысбастылық саласындағы қызметін бақылауды жүзеге асырады, штаттар деңгейінде жұмысбастылық жөнінде бағдарламалардың қаржыландыру мөлшерін регламент белгілейді және оларды мақсатты тағайындауға сәйкес, қаржылардың жұмсалуын бақылауды жүзеге асырады. АҚШ-та еңбек қарым-қатынасы саласындағы мемлекеттің белсенді саясаты жоғары білікті жұмыс күшімен қамтамасыз ететін басты факторлардың бірі болып табылады және барлық жұмысбастылық қызметтері автоматтандырылған. Жұмыс берушілер мен жұмыссыздар туралы барлық ақпараттар күнделікті ақпаратты жаңарту арқылы компьютерленген түрде жиналады. Сонымен қоса, штаттар деңгейінде жұмыс орындарының электронды нұсқалары құрылған, яғни жұмыссыздарға аса қажетті бос орындар туралы оперативті ақпараттар беріліп отырады. Осылайша, жұмысбастылықты басқарудың американдық жүйесі 40%-дан аса жұмыссыздарға бір ай ішінде жұмыс табуға мүмкіндік береді [4]. Ал, жұмысбастылықты, жұмысбастылық салысының үрдістері туралы статистикалық мәліметтерді беретін АҚШ-тың еңбек статистикасы Бюросы (U.S. Bureau of Labor Statistics) мен АҚШ-тың халық санағы Бюросы (U.S. Census Bureau) сияқты Үкіметтік Агенттіктер зерттейді. Бұл сандар жұмысбастылық жағдайының жалпыланған суреті ретінде пайдалы болып

келеді. Бірақ олар жұмыс іздеу процесінде субъективті нюанстарды қамтамасыз етуге қауқарсыз.

АҚШ-та 1980 жылдардан бастап университеттің кәсіби карьера орталықтарын карьера коучинг, яғни жұмыс іздеу бойынша кеңес беру, сонымен қатар, сұхбат, түйіндеме құрастыру сияқты қызметтерден тұратын жұмысқа орналастыру орталықтарына ауыстыру үрдістері байқалады. Карьера коучингтің басты мақсаты түлектерге өздерінің дағдыларын анықтауда және болашақ карьераларын дұрыс құруда көмек көрсету болып табылады. Спорт жаттықтырушылары сияқты карьера жаттықтырушылары да клиенттерге мақсаттарына жетуге көмектеседі.

Мысалы, АҚШ-тың Канзас штатындағы ірі ЖОО-ның бірі Канзас университетінде ^{*1} (КУ) Карьера орталығы жұмыс істейді. Бұл орталықтың интернет-порталында бірнеше (<https://career.ku.edu>) қызмет көрсету бағыттары көрсетілген: карьера және жұмыс іздеу; КУ-ң қоғамдық бірлестігі; жұмыс және тәжірибе; жұмыс берушілер; карьераны дамыту бағдарламалары және т.б. Университеттің карьера орталығы компаниялар, жұмыс орындары туралы ақпараттармен қамтамасыз етіп, карьера коучерлері жұмыс іздеу немесе тиісті жұмыс орындарын іздеу бойынша қиындықтар пайда болса, қажетті ақпаратты онлайн немесе тікелей кездесулер ұйымдастыру арқылы беруге көмектеседі. Орталықтың мақсаты тек бос жұмыс орындары туралы ақпарат беріп қана қоймай, нәтижелі жұмысқа орналасу үшін ол қажетті дағдылар мен жеке сапалар қасиетін қалыптастыру мен меңгеруге ықпал етеді.

Бүгінгі таңда АҚШ тәжірибесінде кеңінен қолданылып келе жатқан карьера коучинг үлгісі түлектерге ұйымдастырушылық, психологиялық тұрғыдан көмек көрсететін басты механизм болып табылады. Осы үлгінің кейбір элементтерін кесте түрінде көрсетуге тырыстық: (1-ші кесте).

Кесте 1 – «Университеттердегі карьер коучингтер – мақсатты жаттықтыру» АҚШ-тық үлгісі:

Университеттердегі карьер коучингтердің басты мақсаттары:

- жұмыс іздеудің мүмкін алгоритмдері бойынша кеңес беру;
- жұмыс іздеу дағдыларын дамыту бойынша тренингтер;
- жеке және кәсіби қасиеттерін ашу, олардың нақты жұмыс түріне қажеттілерін анықтау;
- жұмыс берушімен сұхбатқа дайындық - сұхбат нақты режимді симуляциялайды;
- ұтымды түйіндеме жасау;
- түйіндемені жұмыс берушінің онлайн сайтында толтыру;
- жұмыс берушіден түскен ұсыныстарды карьер-коучермен бағалау.

* Аталған аталған жоғары оқу орнында ғылыми тағылымдамада болды.

Карьера коучинг университеттердің карьера орталықтары түлектерді өмірге бейімдеу факторы болып табылады. Біздің пікірімізше, осындай тәріздес үлгіні біздің отандық тәжірибеге ендіру студенттерге карьера туралы сауатты және жақсы ойластырылған автономды шешімдерді қабылдауға, студенттерге басшылық жасау мен оқыту арқылы карьера мүмкіндіктерінің кеңеюіне ықпал етуі мүмкін. Карьера коучинг студенттерге ұсыныс хат, жұмыс берушімен сұхбат жүргізу сияқты қызметтер көрсете отырып, өз білімдерін бағалауға, әртараптандыруға, өзінің карьерасын құру мен дамыту бойынша жұмыс жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, жоғары оқу орны түлектерге еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуға ықпал ете отырып, соңында жоғары оқу орындар қызметінде тек білім беріп қана қоюмен шектелмей, сонымен қатар оқу бітіргеннен кейін түлектердің жұмысқа орналасу процесін тездетуіне септігін тигізери анық.

Тренинг немесе коучинг жұмыс іздеу айқындығы мен жұмыс іздеудің өзіндік тиімділігін жақсартуға мүмкіндік береді. Түрлі оқу бағдарламаларының сансаған типтеріне, тренингтерге қатыса отырып, еңбек нарығындағы сұранысқа ие құзыреттіліктерді, дағдыларды дамытуға болады. Үлкен дайындығы бар тұлғалар жұмыс іздеуде өздерінің қабілеттеріне сенімді болуы қажет. Біздің пікірімізше, еңбек нарығына жаңадан шығатын түлектер карьераны зерттеуде, карьера ресурстарын пайдалану мен тренингтерге қатысуға көбірек уақыттарын бөлсе, соғұрлым олардың күтілетін қажеттіліктеріне сәйкес жұмыс табу ықтималдығы жоғары болады.

Кез-келген елдің мемлекеттік саясаты әлемдік экономикадағы өзгерістерге ілесу болып табылса, соның ішінде жастарға қатысты саясат қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени өзгерістерге сәйкес келуі қажет. Жастар жұмыссыздығы біздің көзқарасымызша, әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде экономикалық белсенді жастардың еңбек қызметіне белгілі себептермен араласа алмауын білдіреді. Осы мәселенің алдын алу мен күресу бойынша, дамыған мемлекеттерде жұмысқа орналасу мен жұмысбастылықты қамтамасыз ету үшін озық нәтижелері бар траекторияларды ұстанды. Біздің пікірімізше, жастардың жұмысбастылығын толығымен қамтамасыз ету бойынша жетістікке жеткен елдердің саясаты, соның ішінде американдық үлгі көп жағдайда тәжірибе ретінде алынуы тиіс. Кадрлік жастар мен жұмысбастылық саясатын реформалауда осы сала бойынша алдыңғы АҚШ-тық тәжірибені қолдану тек құзыретті мамандарды ғана дайындауға мүмкіндік бермей, сонымен қатар жаңа технологияларды меңгерген, олардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін, экономикалық өсу қарқынын қамтамасыз етеді, сонымен қатар жастар жұмыссыздығын төмендетуге мүмкіндік береді. Қарастырып отырған елдің жастардың жұмысбастылығын жақсартуға бағытталған жастарды жұмысқа орналасу тәжірибесін талдай келе, біздің елде жастардың жұмысбастылық саясатында жастарды еңбек нарығына белсенді жұмылдыруға, жастарды әлеуметтік қолдау жүйесін кенейтуге мақсатты бағытталған әдістер қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Райымбаев Ч.К., Абдрахманов О. Политика регулирования занятости населения и сокращение безработицы в условиях рынка // Экономика и современный менеджмент: теория и практика: сб. ст. по матер. XXI междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2013.- С.141-147.
2. Лукьянова К.К. Зарубежный опыт регулирования занятости населения. Вестник ЮУрГУ. Серия: Экономика и менеджмент. - 2016. - Т.10, №3. - С.109-115.
3. Лютов А.А. Государственная политика США в области занятости и безработицы на рубеже XX-XXI веков: дис. ... канд.ист.наук: 07.00.03. – М.: РАН Институт США и Канады, 2002. – 203 с.
4. Лымарева О.А., Таланова А.В. Особенности государственной политики управления занятостью в промышленно развитых странах // Общество: политика, экономика, право. - 2015.- №2. - С.29-31.

Сатбаев А.К.
Студент 3 курса
КазНПУ имени Абая по специальности
5В012300 – Социальная педагогика и самопознание

Научный руководитель:
Булшекбаева А.И.
Доктор PhD.,
ст.преподаватель КазНПУ имени Абая

РОЛЬ ЛИЧНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

***Түйіндеме.** Мақалада әлеуметтік педагог кәсібінің әртүрлілігі талқыланады. Бұл мамандықтың адамның келесі қасиеттері айқындалады: адамдармен жұмыс кезінде тұрақтылық, қарым-қатынас қажеттілігі, басқа адамның орнына ойлау қабілеті, басқа адамдардың ниетін, ойларын, көңіл-күйін жылдам түсіну, адамдардың қарым-қатынасын бірден түсіну. Көптеген және әртүрлі адамдардың жеке қасиеттерін білуді ұмытпау.*

Педагогтің кез-келген деңгейдегі рөлі ұрпақтар арасындағы рухани ең маңызды генератор болып табылады. Білім беру әсерінің күші көбінесе оның бағыты бойынша емес, оны кім және қалай жүргізетіні арқылы анықталады. Сондықтан білім беру процесінің нәтижелілігін айқындайтын фактор педагогтің тұлғасы.

Актуальность работы социального педагога в процессе воспитательного процесса.

Усиление акцента на использование воспитательных возможностей школьной среды в современных условиях чрезвычайно важно. Необходимо искать новые формы и методы работы с детьми. В связи с этим возникают и новые функции по воспитанию. Это и изучение особенностей семьи, разработка единого плана воспитательной работы, подготовка старшеклассников к работе с детьми младшего возраста к школе, поиск новых методов работы классных руководителей и учителей-предметников в содружестве с социальными педагогами. Развитие социально — педагогической работы может и должно перерасти в гуманистическое педагогическое движение с целью оздоровления нашего социума, а значит и всего общества в целом.

Решение всего комплекса проблем детей и молодежи сегодня невозможно без объединения усилий на межведомственной основе государственных органов власти, специальных ведомств, общественных организаций и коммерческих структур.

Социальный педагог- специалист по социально-педагогической работе с детьми и родителями, с подростками, молодежными группами и объединениями, со взрослым населением в условиях образовательных и специализированных учреждений, по месту жительства. Призван обеспечивать направленную социально-педагогическую помощь и поддержку процесса социализации различных категорий детей и молодежи, способствовать их социальному воспитанию в условиях жизнедеятельности, оказывать психолого-педагогическую и социально-педагогическую помощь семье, различным воспитательным учреждениям, помогать подросткам в период их социального и профессионального становления.[1, с.1-5].

Роль личности социального педагога:

Определяющее значение собственно личностного влияния социального или же просто педагога на развитие личности его воспитанников отмечали еще прогрессивные русские педагоги дореволюционного периода. «В воспитании все должно основываться на личности воспитателя, потому что воспитательная сила изливается только из живого источника человеческой личности», — писал К. Д. Ушинский. И далее еще более определенно: «Только личность может действовать на развитие и определение личности, только характером можно образовать характер» Этот подход был творчески развит классиками советской педагогики. Подчеркивая принципиальную важность этой позиции в деле воспитания подрастающих поколений, особенно в условиях строительства нового общества, Н. К. Крупская отмечала, что «для ребят идея неотделима от личности. То, что говорит любимый учитель, воспринимается совсем по-другому, чем то, что говорит презираемый или чуждый им человек» Столь широкие воспитательные возможности педагога одновременно возлагают на него и высокую ответственность, требуют особо внимательного отношения к организации и реализации учебно-воспитательного процесса.

Указывая на сложность и нелегкую специфику профессиональной деятельности учителя, М. И. Калинин отмечал, что «десятки глаз смотрят на него, и нет ничего более внимательного в отношении разных нюансов психической жизни человека, никто не уловит все тонкости, как детский глаз» Как важнейший воспитательный фактор рассматривал человеческое богатство педагога В. А. Сухомлинский: «Силой, которая побуждает каждого воспитанника взглянуть на самого себя, задуматься над собственным поведением, управлять собой, - а с этого, по существу, начинается настоящее воспитание, - является личность учителя, его идейные убеждения, богатство его духовной жизни».[2, с.100].

Социальные роли социального педагога

В своей практической деятельности социальный педагог выполняет различные социальные роли. Прежде всего, это роль посредника, связующего звена между детьми и взрослыми, между семьей и государственными службами, организациями и учреждениями, призванными заботиться о духовном, физическом и психическом здоровье населения. Он содействует взаимопониманию между отдельными людьми и их окружением, влияет на взаимодействие между организациями и институтами.

Социальный педагог выполняет роль адвоката, защитника интересов, законных прав человека, его семьи, различных категорий населения; добивается социальной справедливости, помогает людям реализовать свои способности.

Социальный педагог является участником совместной деятельности детей и взрослых и одновременно организатором этой деятельности, побуждает людей к действию, инициативе, творчеству.

Социальный педагог выполняет роль помощника клиентов в решении их проблем, помогает развивать способность самим решать свои проблемы.

Социальный педагог выполняет роль терапевта и наставника семьи, детей, окружающих их людей, на протяжении ряда лет он как бы «ведет» семью, заботясь о ее здоровье, нравственных, общечеловеческих ценностях, своевременном разрешении возникающих проблем.

Социальный педагог выполняет роль конфликтолога, помогает предвосхищать и разрешать конфликтные ситуации своих клиентов.

Социальный педагог является своего рода аниматором и, побуждая человека к действию, способствует восстановлению взаимовыгодного взаимодействия между личностью и обществом.

Социальный педагог выполняет роль эксперта в постановке социального диагноза и определении методов работы с конкретным клиентом.

Социальный педагог играет роль общественного деятеля, поддерживая, развивая и возглавляя социальные инициативы граждан, направленные на оздоровление окружающей среды.[3, с.75, 76].

Должностные обязанности. Организует воспитательную работу в классе, группе, общешкольной, на курсе, потоке, образовательных учреждениях, направленную на формирование общей культуры личности, адаптацию

личности к жизни в обществе, воспитание гражданственности и любви к Отечеству, уважение к окружающей природе. Изучает психолого-педагогические особенности личности и ее микросреды, условия жизни, выявляет интересы и потребности, трудности и проблемы, конфликтные ситуации, отклонения в поведении и своевременно оказывает социальную помощь и поддержку обучающимся и воспитанникам, выступает посредником между личностью и образовательным учреждением, семьей, средой, органами власти. Способствует реализации прав и свобод обучающихся, созданию комфортной и безопасной обстановки, обеспечению охраны жизни и здоровья, выполнению обязательного всеобщего, пропаганде здорового образа жизни. Создает условия для развития талантов, умственных и физических способностей обучающихся во внеурочное время. Развивает демократические основы жизни коллектива. Поддерживает партнерские отношения с семьей обучающихся, воспитанников, совместно решает проблемы воспитания и развития личности. Взаимодействует с учителями, родителями (лицами, их заменяющими), специалистами социальных служб, семейных и молодежных служб занятости и др. в оказании помощи обучающимся, детям, нуждающимся в опеке и попечительстве, с ограниченными физическими возможностями, а также попавшими в экстремальные ситуации.

Участвует в разработке, утверждении и реализации образовательных программ учреждения, несет ответственность за качество их выполнения в пределах своей компетенции.

Социальный педагог должен знать: Закон "Об образовании". Конвенцию о правах ребенка, основные закономерности развития личности, специфику формирования отношений в социуме; экономическую, демографическую, социально — педагогическую характеристику различных сфер микросреды; формы и методы социальной работы с семьей, с различными группами и категориями населения; основы социальной политики, трудового законодательства, семейного права; методику и технологию диагностики личности и ее микросреды; навыки анализа и программирования социально — педагогической работы, педагогическую этику.[4, с.45].

К личности педагога предъявляется ряд самых серьезных требований. Среди них есть главные и второстепенные. Главным и постоянным требованием, предъявляемым к педагогу, является любовь к детям, к педагогической деятельности, наличие специальных знаний в той области, которой он обучает детей; широкая эрудиция, педагогическая интуиция, высокоразвитый интеллект, высокий уровень общей культуры и нравственности, профессиональное владение разнообразными методами обучения и воспитания детей. Все эти свойства не являются врожденными. Они приобретаются систематическим и упорным трудом, огромной работой педагога над собой. Дополнительными, но относительно стабильными требованиями, предъявляемыми к педагогу, является общительность,

артистичность, веселый нрав, хороший внешний вид и другие. Эти качества важны, но без каждого из них в отдельности учитель вполне может обойтись [3, с. 121].

Для того чтобы успешно справляться со своей работой, педагог должен иметь незаурядные педагогические способности – определенные психологические особенности личности, которые являются условием достижения его в роли учителя высоких результатов в обучении и воспитании детей: Научные исследования: от теории к практике Педагогика – дидактические способности, позволяющие педагогу успешно осуществлять отбор содержания и методов обучения; – экспрессивные способности, позволяющие педагогу найти наилучшую эмоционально-выразительную форму изложения программного материала; – перцептивные способности – выражаются в психологической наблюдательности педагога; – организаторские способности, обеспечивающие дисциплину и порядок в классе, группе; – суггестивные или авторитарные способности способности к внушению, сильному эмоционально-волевому влиянию учителя на воспитанников [1, с. 38–39].

Подводя итог вышесказанному, отметим, что педагог – не только профессия, суть которой транслировать знания, а высокая миссия сотворения личности, утверждения человека в человеке. В этой связи цель педагогического образования и воспитания может быть представлена как непрерывное общее и профессиональное развитие педагога нового типа, которого характеризуют: – высокая гражданская ответственность и социальная активность; – любовь к детям, потребность и способность отдать им свое сердце; – подлинная интеллигентность, духовная культура, желание и умение работать вместе с другими; – высокий профессионализм, инновационный стиль научно-педагогического мышления, готовность к созданию новых ценностей и принятию творческих решений; – потребность в постоянном самообразовании и готовность к нему; – физическое и психическое здоровье, профессиональная работоспособность [5, с. 100]. Одним из важных факторов успешности педагогической деятельности являются личностные качества педагога. Личность педагога-учителя в воспитательном процессе занимает первое место, те или другие свойства его будут повышать или понижать воспитательное влияние. Для совершенствования как самого воспитательно-образовательного процесса, так и непрерывного повышения уровня квалификации педагогов, для более полного и эффективного удовлетворения их профессиональных запросов в системе методической работы, разработан алгоритм педагогической диагностики.

Итак в заключении можно сказать, социально-педагогическая деятельность как органическая, сознательная и целенаправленная часть воспитательного процесса – одна из важнейших функций общества. Для того чтобы эффективно воздействовать на детей, вступать с ними в воспитательные взаимодействия, стимулировать их самостоятельность,

необходимо глубокое знание законов, по которым происходит процесс усвоения знаний, умений и навыков, формирования отношений к людям и явлениям мира.

Педагогу необходимо научиться пользоваться этими знаниями на практике, овладеть опытом, мастерством, искусством их умелого применения. Педагогическая практика нередко требует оценки сложившейся ситуации и срочного педагогического реагирования. На помощь учителю приходит интуиция, представляющая собой сплав опыта и высоких личностных качеств. В воспитательском опыте вырабатывается умение выбрать из арсенала педагогических качеств именно то, которое отвечает требованиям данного момента.

Список литературы:

1. Галузьяк В.М. Проблема личной референтности педагога / В.М. Галузьяк, Н.И. Сметанский // Педагогика. – 1998. – № 3. – С.38–45.
2. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях [Текст] / Е.А. Климов. – М.: Просвещение, 1995. –100-115с.
- 3.Щимеева З.Щ. «Социальный педагог», вестник, серия «Педагогические науки» 1(25),2010г. Алматы, с.38-40.
- 4.Генякова Г.М., «Работа социального педагога», Республиканский педагогико-методический журнал «Социальный педагог» 5, 2009г. Алматы, с.120-121.
- 4.Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. М., 2001. с.1-5, 75-76с..
- 5.Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – М., 1999 .с.100.

*Смайыл Дәрмен,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың докторанты*

КІТАП – АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТІҢ АТАСЫ

3-қараша – тұңғыш қазақ баспасы ашылған тарихи күн. Өкінішке орай, жыл сайын осы барша Қазақстан руханияты үшін аса маңызды рөл атқаратын айтулы дата ескерусіз қалып келеді.

Шежірелі шегініс жасасақ... 1920 жылы 3 қарашада Қазақ АССР-і Орталық атқару комитетінің «Қазақ мемлекеттік баспасын құру туралы» декреті қабылданды. Алғашқы қазақ баспасы құрылған бұл аса маңызды құндылыққа биыл – 98 жыл.

Бұл туралы белгілі ғалым, жазушы Шериаздан Елеукенов өзінің «Кітаптану негіздері» кітабында былай дейді: 1920 жылы 26 тамызда Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті мен РКФСР Халық Комиссарлары Кеңесінің «Қырғыз (Қазақ) Социалистік Кеңес Автономиялық Республикасын» құру туралы Декреті жарияланды. Сол жылғы 3 қарашада

Киргосиздат – Қырғыз (Қазақ) мемлекеттік баспасының ірге тасы қаланды [1].

Аталған құжаттың еліміздегі баспа ісінің ұйымдастырылуы мен қазақ кітабының тарихындағы мәні өте зор. Мәселен, «Қазмембастың» ең бірінші шығарған кітабының өзі «Әліппе» екен. Мұның өзі көп тарихи сырдан хабар береді. Сорақысы сол, «Әліппесін» «Сауат ашуға» айырбастаған бүгінгі қоғам ұлт руханиятының тасқа басылуындағы маңызды сәтті естен шығарып алып жүр.

Осы ереженің негізінде ұлтымыздың тарихында үлкен бетбұрыс жасалды. Қазақ кітаптану ғылымының негізін қалаушы Шериаздан Елеукеновтің мәліметтеріне сүйенсек, «Қазмембас» мекемесінің атқарған қызметіне қарап, оған Қазақстан руханиятына кемел парасат дәнегін еккен баспалардың атасы ғана деп емес, тіпті сол кездегі Ақпарат және коммуникациялар министрлігі деп те қарауымызға болады. Өйткені, «Қазмембас» елді ақпараттандыру саласында тікелей жұмыс істеп, газет шығару мәселелерімен де айналысқан.

«Қазмембас» кейін «Қазақстан» баспасы болып өзгерсе, осы баспаның құрамынан бүгінгі кітап шығару ісіндегі белді-белді «Жазушы», «Жалын», «Балауса», «Мектеп», «Өнер», «Қайнар» т.б. көптеген баспалар дүниеге келген. Демек, 3 қарашаны «Ұлттық баспа күні» ретінде атап өтуімізге толықтай мүмкіндігіміз бар деген сөз.

Кітап – ақпарат таратудың ең көне түрі. Бұқаралық ақпарат құралдарының атасы – кітап. Бүгінгі таңда интернет беттеріндегі көп дүниелердің кітаптан алынғанын да жоққа шығар алмаймыз, көп жағдайда ғаламтордың өзі – кітаптың электронды нұсқасы. Яғни, ақпарат кеңістігінің атасы кітап екенін еріксіз мойындаймыз.

Жалпы кітаптың өзін тас кітап, қолжазба кітап, баспа кітап деп жіктейміз. Салыстырмалы түрде айтсақ, тұңғыш қазақ баспасөзі «Түркістан уалаятының газеті» 1870 жылы жарық көрсе, тұңғыш қазақ баспа кітабы 1807 жылы шыққан. Ал тас кітаптардың тарихы мүлде ары кетеді. Бұл – ақпарат таратудың негізі кітап екенін айғақтай түседі. Бұл мәліметтер Ұлттық Кітап күнін немесе Ұлттық баспа күнін атап өтуге болатынынан хабар береді.

Ұлттық баспа күнін бекіту өзге де еліміздегі рухани құндылықтардың шешілуіне мүмкіндік беретінін айта кетуіміз керек. Мәселен, «Баспа ісі туралы» заң қабылдайтын уақыттың да пісіп жетілгенін ашық айтқанымыз абзал. Бұл бір шетінен Қазақстан баспа ісін, кітап шығару мен тарату, кітапхана ісі секілді ең сүбелі дүниелерді қамтып, елімізде кітаптану ғылымын өрістетіп, кітап оқуды дамыту, электронды кітап жүйесін ілгерілету, авторлардың қаламақы мәселелерін шешуде де жағдай жасайтын еді. Сондай-ақ, бұл заңның қабылдануы қазіргі уақытта жыл сайын дауға айналатын мектеп оқулықтарын шығаруды да бірізге түсіретін бірден-бір басымдық болмақ.

Тағы бір күрделілік, осы салаға тікелей қатысты ұлт парасатын арттыру бағытында қызмет атқаратын «баспагер-редактор» шығармалық иелерін

сомдап шығаруға мүмкіндік беретін «баспа ісі» мамандығын даярлауға ҚР Білім және ғылым министрлігі тарапынан жыл сайын грант та аз бөлінеді. Түсінген адамға бұл мамандық иелері қазіргі заманауи дейтін, әдебиетімізді танымал ететін, көп жазушыларға қажет «Әдеби агент» кәсібін де үйренетінін ұғынғанымыз жөн. Сондай-ақ, жазып-сызғандарды оң жамбасқа келетіндей етіп түзеп-күзеумен қатар, «Кітап мәдениеті», «Электронды кітап», «Сандық ақпараттандыру», «Оқу социологиясы мен психологиясы», «Кітап логистика» секілді көптеген руханиятқа тікелей қатысты пәндерді меңгереді. Демек, кітап немесе оқу арқылы адамды және қоғамды өзгертемін деген, инновациялық ойлауға тәрбиелейтін құлшынысы бар жазған-сызғаны арқылы парасат биігін қалыптастырамын деген әрбір тұлғаның еңбегінің тамыр түбінде осы мамандық жатыр. Кітапты тек ағарту деп түсінбейтін, оны тауар ретінде бағалайтын, дұрыс деп мойындалған ақыл-ойды адал ниетпен өзгенің игілігіне трансформациялайтын, одан пайда көретін кез келген адам үшін маңызды. Кітап – білімге құрылған ақпараттық қоғамның төңкерісшіл жетістігі. Онда «футурология» ғылымы сөз ететін адамзаттың болашағы туралы білімдердің жиынтығы да жатыр. Сондықтан, оқу арқылы қоғам мүшелерін тәрбиелеу мен олардың тұлғалық келбетін қалыптастыру, оқу арқылы ой ойлауға, ойлануға жетелейтін өте маңызды дүниелер құндақталған «баспа ісі» мамандығына деген көзқарасты түбегейлі өзгертуіміз керек.

Бүгінгі таңда ақша табудың түрлі жолдарын үйрететін семинар-тренингтер көбейген заман. Барлығы материалдық байлыққа ие болуға шақырады, бірақ рухани баю жағын естен шығарып жатқандары көп. Бір қызығы, ондайлар кітаптарын аударып алса да шығаруға әуес. Айтарымыз, сөзін баспа арқылы тасқа басқандардың істерімен қоса, кітап ісінің де тасын өрге домалатуды күн тәртібіне шығарған жөн.

Біз «Қазақтан неге Нобель сыйлығының иегері шықпайды?» деген сұрақты жиі қоямыз. Ал шет елдерде мұны әдеби агенттер жүзеге асыратынын білгіміз де келмейді. Оның арғы жағынан «аударма ісі» де қылтияды. Жаңа медиа, маркетингтік зерттеулер мен тактикалар, менеджменттік көзқарастардың ұштығы шығады...

Ақыры дүние жүзін айтқан екенбіз, онда елімізге неге ЮНЕСКО көлемінде аталып өтетін Бүкіләлемдік кітап астанасы бәсекесіне қатыспасқа?! Мәселен, биыл Бүкіләлемдік кітап астанасы Афина қаласы болса, 2019 жылғы кітап астанасы ретінде Шарджа (БАӘ) қаласы таңдалынды [2]. Егер Қазақстандағы бір қала «Кітап астанасы» боп таңдалатын болса, сол қалада бір жыл бойы кітап пен руханиятқа байланысты келелі шаралар өтіп, ол жерге бір жыл бойы әлемнің үздік авторлары, көзі тірі классик жазушылары келіп, отандық авторларымыз да әлемге танылып қалар еді, аударылар еді. Меніңше, халықаралық дәрежеде беделімізді арттыру үшін Алматы және Астана қалаларын ЮНЕСКО көлеміндегі «Бүкіләлемдік кітап астанасы» атағына ұсынатын кез келіп жетті.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар» атты бағдарламалық құжатын жүзеге асыруда да Ұлттық баспа күнін бекітудің маңызы зор деп есептеймін. Елбасы аталған мақаласында «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай» [3] дейді. Сондықтан, бұл тағы бір демалатын «қызыл күнді» сұрау емес немесе Журналистер күні, Халықаралық баспасөз күні секілді басқа да кәсіби мерекелерге балама күн ойлап табу емес, өз ұлттық келбетінді тану, ұлттық кодыңның кілтін табу. Себебі, тарихи мәні бар латын графикасына көшу жолында да кітаптың рөлі қаншама мәртебелі екені айқын. Сондықтан, Ұлттық баспа күнін бекіту – Елбасы бастамасымен қолға алынған рухани жаңғырудағы Ұлы Дала елінің жаңа бір белесі болары сөзсіз.

Елбасының оқушылармен жүздескен бір кездесуінде «Білім – кітапта. Қазіргі таңда балалардың көбісі компьютерде отырады. Сондықтан, болашақта кітап оқығандар компьютерде отырғандарды басқарады» деген аталы сөз айтқаны бар еді. Өйткені, кітап – білімнің ғана бұлағы емес, дөңгеленген дамудың дінгегі, инновациялық ой ойлаудың тетігі. Сондықтан, ақпарат ғасырында ұлттық кітап ісін дамыту – болашаққа бағдарланған жемісті қадамымыз болары анық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Елеуменов Ш. Кітаптану негіздері. «Санат» баспасы. – Алматы, 1995. 34-бет.
2. <https://ru.unesco.org/news/shardzha-obyavlen-vsemirnoy-stolicey-knigi-2019-goda>
3. Назарбаев Н. Рухани жаңғыру: болашаққа бағдар. «Егемен Қазақстан» газеті. 12 сәуір, 2017.

*Төленді Шолпан Қанатқызы
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Әллеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының
«Әлеуметтану» мамандығының 1-курс магистранты*

*Ғылыми жетекшісі: социол.ғ.д., профессор
Абдирайымова Г.С.*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫ ПИРАМИДАЛАРЫ МӘСЕЛЕСІ: ХАЛЫҚТЫҢ АЛДАНУ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЛАРЫ

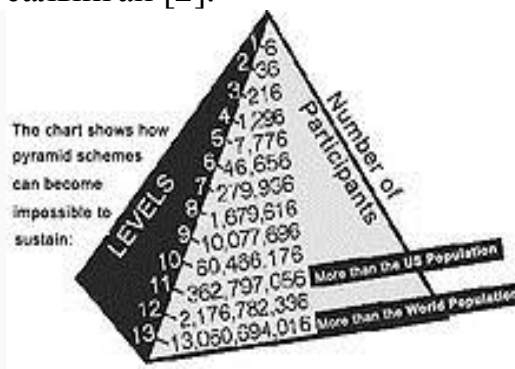
Соңғы уақытта әлемнің барлық елдерінде қарапайым халықтың қалтасын қағуға бағытталған қаржы пирамидалары мәселесі өзекті болып отыр. Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің берген мәліметі

бойынша, қаржы пирамидаларына қатысты тек биылғы 6 айдың ішінде өндіріске 21 қылмыстық іс келіп түскен. Тексерудің нәтижесінде 9 қылмыстық іс сотқа жөнелтілген. Олардан келген жалпы шығын 11 миллион теңгені құрады. Ал іске күдікті тұлғалардың 2,6 миллион теңге көлеміндегі мүлкі тәркіленген. Қалған қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі тергеу амалдары жүргізілуде. Жалпы, осы мерзім ішінде қаржы пирамидасының тұзағына түскен 100-ден астам адам құзырлы органға шағымданған. Алайда адамдар соған қарамастан қаржы пирамидаларына сенуін тоқтатар емес. Мұның соңы жеке қаражатынан айырылумен аяқталады [1].

Пирамида (ағылш. *pyramid*; гр. *pyramis (pyramidos)* - монументтік құрылғы) - Қаржы компаниялары колданатын жеңіл табыс тәсілі, күдікті мәміле.

Компания сатқан құнды қағаздарды алған «пирамиданың» төменгі қабатын құрайтын алаяқтыққа тартылған адамдардың ақша қаражаттары, одан бұрын құнды қағаздарды сатып алған адамдарға ішінара төленіп, сондай-ақ кең көлемді жарнамаға жұмсалады және қаржы компаниясының пайдасына алынады. "Пирамида" ерте ме, кеш пе әйтеуір бір кезде құлайды, бұл жағдайда төменгі қабаттағы қатысушылар өздерінің салымдарын жоғалтады, ал компания не күйрейді, не болмаса жаңа "пирамиданы" құруға кіріседі.

Бүгінгі күні бірқатар елдердің заңнамасымен, пирамидалық қаржылық операцияларға тыйым салынған [2].

Өткен ғасырдағы 90-жылдардың басында ТМД елдерінде осындай “пирамидалар” пайда болды. Олардың ең ірілері Ресейде “МММ”, “Русский дом Селенга”, “Властелина”, “Чара”, “Тибет”, т.б.[3].

Жалпы, қаржы пирамидаларын құрушылар адамның пирамидаға тап боғанын түсінбеуі үшін бүркемелеудің жаңа әдістерін ойлап табады. Әдетте, олар өздерін нақты ақша шығарумен онлайн ойындары деп атайды, онда ағаш отырғызу және өсіру қажет, немесе, мысалға, жануарларды сатып алу, оларды өсіру және кейіннен сату, өзара көмек қоры, ақша тымбочкалары және т.с.с. Мәні бір – бірінші кезеңде нақты ақша сомасын салу, ал екінші кезеңде – жаңа қатысушыларды шақыру. Бұның барлығы, бір сөзбен айтқанда қаржылық пирамида деп аталады. 2014 жылдың 17 қаңтарында Бас прокуратурамен әзірленген Қазақстан Республикасының «Қазақстан

Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржылық (инвестициялық) пирамидалардың қызметіне қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы қабылданды. Осы Заңмен қаржылық пирамида түсінігі белгіленді, қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құрған және (немесе) оның қызметіне басшылық жасаған үшін қылмыстық жауапкершілік (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 217 бабы), сондай-ақ оның қызметін жарнамалаған үшін әкімшілік (Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 150 бабы) жауапкершілік көзделген. Сонымен қатар, бүгінгі күні қаржылық пирамидалардың қызметінде халықтың қатысу себептерінің бірі қаржылық-кредиттік заңнама саласында білімнің жеткіліксіздігі, ақшаны ұстау мәдениетінің төмен деңгейі, сондай-ақ азаматтардың ақша жинауы және инвестициялауы болып табылады. Қаржылық пирамидалар заңсыз және дүние жүзінің 39 астам елінде тікелей тыйым салынған [4].

Қаржы пирамидаларының белгілері:

- Қаржы пирамидасын құрушы ұйымның көпшілігінің лицензиясы болмайды және оның қажет еместігіне адамдарды сендіруге тырысады.
- Салымшыларға жоғары кірісті уәде етеді. Немесе адамдарды қарыздарынан мүлдем құтылатындықтарына сендіреді.
- Өз жарнамаларында жоғары табыс инвестициялаудың супер жаңа түрлері арқылы келеді дегенді жиі айтады.
- Салымшыларды көп ойланбай, тезірек ақшасын шотқа салуға итермелейді.
- Сіздің қаражатыңыз тағы бірнеше адам әкелсеңіз, екі-үш есе болып бірден қайтарылады деген ұсыныс жасауы мүмкін.
- Келісім-шартта егер компания қызметі тоқтаған жағдайда салымшыға ешбір ақша төленбейтіндігі ескертіледі.
- Компания туралы мәліметтерді құпия сақтап, ешкімге жария етпеуге тырысады.
- Клиенттерден ақпаратты жария етпеу туралы қолхат алынады
- Сайттары әсіре жарнамаға толы болады[5].

Қазіргі уақытта Қазақстанда да бірнеше қаржылық пирамидалар құрықталып жатыр. Солардың бірі «Questra World» қаржылық пирамидасы. Questra секілді компаниялар Испанияда болғанымен, негізі мекен-жайы Виргин аралдары секілді офшорларда орналасқан. Онымен еншілес Atlantic Global Assent деп аталатын, инвестициялық деп айдар тағылған тағы бір компаниясы бар. 2016 жылдан ресми тіркеліп, қызметін бастаған. Жұмыс істеу тәсілдері – қысқаша түсіндірсек, азғана салым салу арқылы, жоғары пайыздарға ие болып, аз ғана уақыттың ішінде адамдарды мол пайдаға кенелетініне сендіру. Аталған қаржы пирамидасында адам ай сайынғы салым сала отырып, (1-сурет) түрлі-түсті түстер негізінде белгілі бір деңгейге көтеріле береді. Адамдардың бұған тез сеніп қалуының тағы бір сыры, ғаламторда бұл шетелдік

компания жетістіктері туралы өте мол ақпараттар берілген және аз ғана ақшамен зәулім сарайларға, қымбат көліктер мен қайықтарға ие болған адамдар туралы мәліметтер орналастырылған.

 QUESTRA HOLDINGS	Стоимость портфеля	Доход в неделю	Доход в месяц	Доход в год
 White	90 €	4 €	16 €	187 €
 Yellow	270 €	11 €	49 €	590 €
 Green	810 €	37 €	161 €	1 934 €
 Blue	2 430 €	121 €	525 €	6 299 €
 Red	7 290 €	379 €	1 640 €	19 683 €
 Black	21 870 €	1 312 €	5 686 €	68 834 €
 Standard	90 - 9 990 €	5 - 599 €	23 - 2 597 €	281 - 31 168 €
 Stable	2 500 €	113 €	487 €	5 850 €

1-сурет. «Questra World» қаржылық пирамидасына салынатын салым бойынша деңгейлер

Аталған компанияның жұмысшылары ықтимал клиентерге консультация беріп, атап айтқанда, сайтта шоттарды тіркеуге көмектесіп, «Банк Центр кредит» АҚ арқылы ақша қаражатының аударылуына ықпал еткен.

Осының негізінде, ағымдағы жылдың мамыр айында «Questra World» қызметінде қаржылық пирамида белгісінің болуына байланысты сотқа дейінгі тергеп – тексеруі басталды. Әрі қарай, қылмыстық іс негізгі қылмыстық іспен бірге тергеу үшін ҚР ПМ-ге жолданды.

Электронды төлемдердің дамуына байланысты нарықта бұл құралдарға қаржыны инвестициялаудың пайдасы туралы ұсыныстар көп. Алайда, оны қалай жасауды барлығы бірдей білмейді.

Алаяқтар осы жағдайларды пайдалануда. Қаржылық пирамидалардың адал ұйымдардан айырмашылығы неде?

Біріншіден, олар жаппай адамдарды үлкен пайдаға кеңелуге уәде беріп тартады. Мұндай кірістілікті бантер де, басқа ұйымдар да қамтамасыз ете алмайды. Бұл үрей тудыру қажет.

Екіншіден, олар көп жағдайда шет елдерде тіркелген, құрылтайшылары белгісіз, ақшалар шет елге шығарылады.

Олардың өкілдері алынған қаржыларды қалай табатындығы мен оларды қайда салу туралы нақты және анық түсіндіре алмайды. Оның орнына

сіз мықты әріптестері мен жобалары туралы дайын әңгімелер естіп, сізге әдемі буклеттерді көрсететін болады.

Үшіншіден, олар әрдайым сізбен жаңа клиенттерді тартқаныңызды қолдап, ол үшін сізге қосымша табысты уәде етеді.

Барлық бұл белгілер сіздің Қазақстанда қызметі мен жарнамасына тыйым салынған қаржылық пирамидаға тап болғаныңызды көрсетеді (*ӘҚБтК 150-бабы, ҚР ҚК 217-бабы*).

Бірақтар әлем елдерінде тиісті заңнама талаптарына сәйкес пирамидалық қаржылық операцияларға тыйым салынған. Ал Қазақстан Республикасында Қылмыстық кодекстің 217-бабында «Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және оған басшылық ету» деп аталатын арнайы бап бар. Онда мұндай қаржылық ұйым құрып, тартылған қаражатты кәсіпкерлік қызметке пайдаланбай жеке және заңды тұлғалар есебінен табыс табу жөніндегі қызметті ұйымдастырған немесе оған басшылық жасаған адамның мүлкі тәркіленіп, 1000-нан 3000 айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айып салынады. Немесе үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан шектеліп немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыру жазасына кесіледі. Ал ең ауыр жағдайда, яғни, 3-бөлігі бойынша айыпталған азамат 5 жылдан 12 жылға дейінгі мерзімге сотталады [6].

Қазіргі таңда қаржылық пирамидалар ішкі мазмұнын сақтай отырып, сыртқы түрін өзгерту үстінде. Яғни, қой терісін жамылған қасқырға ұқсайды. Бұрынғы пирамидаларда жұрттың ақшасын жалған жоба мен түсініксіз қорларға құю ұсынылып келді. Ал күні бүгін халықты зауыт пен кен орындарын дамыту секілді псевдоматериалдық құндылықтарды жасауға шақырады.

Сондықтан мұндай пирамидалардың жұмысы алаяқтық жолмен жүзеге асатындықтан, аса сақ болған абзал!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Егемен Қазақстан ақпараттық порталы, интернет ресурс: <https://egemen.kz/article/qarzhy-piramidas-y-da-bir-qaqpan-da-bir>
2. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. - Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008 жыл. ISBN 9965-11-274-6
3. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VII том
4. Ақмола облысы прокуратурасының ақпараттық порталы, «Қаржылық пирамида», 2016 ж.
5. 7kun.kz ақпараттық порталы, «Қаржы пирамидаларының белгілері» Интернет ресурс: <https://7kun.kz/arzhy-piramidalaryny-belgileri/>
6. Батыс Қазақстан облысы прокуратурасының ақпараттық порталы, «Экономикалық қылмыстар», 2017 ж.

Тулбаев Нурбол
PhD докторант 1 курса (специальность социальная работа)
кафедра социологии и социальной работы
Казахский национальный университет им. аль-Фараби

ОБЩЕСТВЕННОЕ ВОСПРИЯТИЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СТАТУС СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ: ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ ИССЛЕДОВАНИЙ

Социальная работа является относительно молодой специальностью в Казахстане и получает все более активное развитие в последние годы. Профессия социальной работы носит междисциплинарный характер и имеет широкий профиль оказываемых услуг. Учитывая эти факторы достаточно сложно сформировать точное представление о фокусе профессии социальной работы. В этом рассматриваемом аспекте, актуальным становятся исследование общественного представления и понимания людей о социальной работе и социальных работниках; источников доступной информации о данной профессии; факторов формирования и поддержания данного представления и имиджа социального работника, также как, и демографических факторов, связанных с восприятием социальной работы как профессии и деятельности социальных работников в целом. Все более важным становится понимание и восприятие общественностью статуса социальной работы, поскольку именно общественность является основным потребителем услуг социальных работников.

Сегодня становится очевидным, что профессия социальной работы в Казахстане, несмотря на интенсивность своего развития, сталкивается с определенными трудностями, связанными с процессом статусной профессионализации. Помимо структурных проблем, существующих в силу естественного и исторического развития социальной работы, таких как социальная солидарность и сохранение традиций поддержки, существуют ограничительные барьеры в развитии социальной работы именно в Казахстане. Как отмечают многие исследователи, одним из таких барьеров является отсутствие доступной информации о социальной работе и ее возможностях, а также сформировавшийся в казахстанском обществе несколько негативный образ социального работника.

Последнее, а именно трансформация образа и общественного восприятия социальной работы должна начинаться с четкого понимания и определения ее роли и миссии [1]. Поскольку, именно деятельность социальных работников включает «прямую практику с клиентами, организацию сообщества, надзор, консультативное управление, информационно-пропагандистские, социальные и политические действия, разработка и осуществления политики, образования и исследований и оценка» [2].

Результаты западных исследований об общественном восприятии социальной работы демонстрируют существующее негативное восприятие профессии социальной работы, обусловленное неправильными представлениями о данной профессии, стереотипами, ошибочным и негативным изображением социальной работы в средствах массовой информации. Отсутствие достоверной информации и знаний о социальной работе, множестве услуг и функций, которые предоставляют социальные работники в рамках своей профессии способствуют формированию негативного восприятия профессии. Вместе с тем, междисциплинарный характер социальной работы также способствует негативному восприятию общественности, вследствие невозможности отличить социального работника от других профессионалов.

Необходимость формирования позитивного имиджа социальной работы и социального работника актуализирует вопрос об изучении общественного восприятия социальной работы. На сегодняшний день сложившееся представление о социальной работе имеет место быть ограниченным и не отражает суть профессии, что, следовательно, ведет к формированию негативного имиджа социальной работы как о неэффективном подходе к решению проблем социально-уязвимых слоев населения. Важность изучения общественного восприятия как фактора эффективности социальной работы определяется противоречием между высокой значимостью данной работы для общества и ее низким престижем среди населения. Существующее отрицательное общественное восприятие социальной работы может привести ко многим серьезным последствиям, включая недоверие со стороны населения, негативную стигматизацию, уменьшение количество услуг, оказываемых нуждающимся, снижение количества социальных работников.

В свою очередь, понимание сложившегося восприятия социального работника и социальной работы как профессии, а также формирование корректного восприятия данной профессии будет способствовать снижению сопротивления клиентов и позволяя тем самым социальным работникам более эффективно и продуктивно взаимодействовать с клиентами на доверительной основе. Также, формирование благоприятного имиджа данной профессии позволит снизить ментальный барьер населения Казахстана для запроса и получения социальных услуг. Не имея полной информации и понимания о спектре социальных услуг, оказываемых социальными работниками, потенциальные клиенты могут не понимать, что потенциальное решение проблем, с которыми они столкнулись напрямую связано с обращением и взаимодействием с социальным работником.

В целом, улучшение восприятия и имиджа социального работника способствует формированию доверительной основы, которая необходима социальным работникам для практики как отдельными индивидами, так и с сообществами, облегчая как вовлечение индивидов в общественные действия, так и привлечение поддержки для финансирования социальных услуг из негосударственных и сторонних организаций. Также, определение

основных источников, влияющих на формирование общественного восприятия является ключевым в понимании причин низкого общественного статуса социальной работы и социальных работников. Вместе с тем адекватное представление специфики профессии социальной работы и функций социального работника позволит увеличить спектр, а также повысить эффективность предоставляемых услуг категориям населения, нуждающихся в этом. Немаловажным является и тот факт, что общественное восприятие социальной работы влияет и формирует профессию и в течение длительного периода времени. Соответственно, формирование позитивного имиджа социального работника будет способствовать набору талантливых социальных работников широкого спектра в будущем.

В 2004 году Национальная ассоциация социальных работников (NASW) провела серию из восьми фокус-групп, шесть из которых привлекли участников из числа широкой общественности, а две из них состояли из социальных работников. Цель этих групп состояла в том, чтобы помочь сформировать свою кампанию по государственному образованию, которая началась в 2005 году. Результаты показывают, что в обществе существует сложившееся общее негативное восприятие профессии социальной работы. Существует несколько причин, чтобы объяснить отрицательное общественное восприятие включая общие стереотипы и неправильные представления, негативное представлениесоциальной работы в средствах массовой информации, отсутствие доступной информации о социальной работе иуслугах, предоставляемых социальными работниками [3]

В 2004 году в США Лекрой и Стинсон провели опрос путем случайного телефонного опроса в котором приняло участие 386 респондентов, где 60% респондентов отметили положительное восприятие профессии социальной работы и самих социальных работников. Участники исследования рассматривали социальную работу как профессию в которой доминируют женщины, почти все респонденты (91%) определили главную роль социальной работы как«защита ребенка». Это является свидетельством того, что общество в целом имеет неправильное понимание о ролях и функциях социальных работников, и вследствие чего,они могут только идентифицировать стереотипную роль социальных работников.

Лекрой и Стинсон также обнаружили, что основным источником формирования восприятия и информации для респондентов является личный контакт с социальным работником. Более трети (35%) респондентовпринималикакую-либо помощь от социального работника, еще 32% получали информацию о социальных работниках изразличных средств массовой информации (например, телевидение, фильмы, журналы, книги и газеты).Около половины респондентов считают, чтодля осуществления практической деятельности социального работника необходима только степень бакалавра, в то время как одна треть респондентов считает, что необходима и степень магистра. Полученные данные также свидетельствуют о недостаточной осведомленности населения

в целом об обучении и о существующих образовательных программах по социальной работе.

Кроме того, исследователи спросили респондентов, как бы они отнеслись к социальной работе как к будущей профессии своих детей. Согласно результатам исследования среди возможных вариантов карьерных траекторий, социальная работа как профессия получила наименьшее одобрение в качестве будущего выбора для детей респондентов в сравнении с остальными смежными профессиями. Авторы признают, что результаты исследования могут быть ограничены из-за большего процента женщин среди респондентов, которые вероятно более осведомлены о профессии социальной работы и соответственно могут давать ей более благоприятную оценку [4].

Целью аналогичного исследования, проведенного в Израиле 2015 году является изучение восприятия израильской общественностью социальной работы и социальных работников, осведомленность населения о роли, выполняемой социальными работниками, также о их профессиональной подготовке, необходимой для осуществления деятельности социального работника, условия их трудоустройства. Также изучение образа социального работника, сложившегося в израильском обществе, отношения к социальным работникам, их профессиональному ранжированию были представлены по сравнению с другими профессиями в данном же контексте.

Имеющаяся информация и сложившееся восприятие формируют общественное мнение о социальных работниках. Позитивное восприятие способствует росту общественного доверия к социальным работникам и количеству обращений, консультаций и помощи при необходимости. Вместе с тем, существующий негативный имидж отождествляющийся с социальными работниками (которые воспринимаются как те, кто забирает детей от родителей, непрофессионалов неспособных искренне помочь) и стыд, связанный с обращением к социальному работнику, основанный на предвзятом мнении, что их задача – забота, в первую очередь о неблагополучных семьях.

Например, изучая опыт развития социальной работы в Израиле, можно отметить что она не имеет высокого профессионального престижа. Многие социальные работники в Израиле считают, что их условия занятости сложны, улучшения на протяжении многих лет без ощутимых изменений. Изменения требуют широкой общественной поддержки, без которой агитационной группе трудно добиться защиты своих прав и интересов в продвижении социальной политики в обществе. Кроме того, сложившееся восприятие профессии как менее престижной по сравнению с другими смежными профессиями не только снижает готовность людей к поддержке специалистов данной профессии, но также значительно снижает вероятность ее выбора в качестве карьерной траектории при наличии более престижных возможностей.

Так, в ходе исследования респондентам был представлен список убеждений по отношению к социальным работникам и социальной работе как профессии. Респондентам было предложено указать степень согласия с данными убеждениями используя шкалу Лайкерта. По результатам исследования, 43,9% респондентов отметили, что социальные работники занимаются группами, которые не пользуются большим уважением со стороны членов общества и 67,1% респондентов отметили что не воспринимают социальную работу как престижную карьеру. Несмотря на то, что в Израиле большинство социальных работников женщины, 44,9% респондентов считают, что характер данной профессии не подходит женщинам. Вместе с тем, 21,3% респондентов считают, что сами социальные работники демонстрируют предвзятое отношение в своей профессиональной деятельности. По мнению 26,1% респондентов средства массовой информации склонны изображать социальных работников в отрицательном свете. Около трети респондентов считают, что социальные работники имеют возможность влиять на формирование и осуществление социальной политики по определенным вопросам, касающимся их деятельности, тогда как 34,9% считают, что социальные работники этого не делают. 36,3% респондентов заявили, что социальные работники в израильском обществе не заботятся о своих клиентах. Более того, 51,8% респондентов заявили, что работа социальных работников основана на социальной идеологии и профессиональной этике (57,6%). 75% респондентов считали, что количество социальных работников недостаточно и 73,2% считают, что необходимо увеличить число социальных работников в Израиле [5].

В мае 2015 года в Турции из 6150 выпускников по специальности социальная работа, 4625 трудоустроены в государственные учреждения, 2381 заняты в Министерстве по делам семьи и общественной политики, 938 работают в министерстве здравоохранения, 449 в министерстве юстиции [6]. В ходе исследования, проведенного в 2015 году в Турции исследователи стремились ответить на следующие вопросы: знакома ли общественность о профессиональном статусе социальной работы; каковы источники информации формирующие общественное восприятие социальной работы как профессии? Каково общественное восприятие социальной работы и социальных работников?

Согласно сложившемуся общественному восприятию данной профессии, важно знать следующее: какие группы являются целевыми группами клиентов социальных работников, каковы их роли и функции; в целом, отношение к профессии социальной работы и социальным работникам. Это исследование представляет собой кросс-секционный опрос, который был разработан для оценки отношения к профессии социальной работы и социальным работникам, проведенный в декабре 2015 года в городе Маниса методом кластерной выборки, в котором приняли участие 500 респондентов. Согласно опросу, значительное число респондентов считают, что социальные работники работают только с детьми, нуждающимися в защите (93,4%), с

инвалидами (93,4%), с сиротами (92,2%), с пожилыми людьми (91,8%), с бедными (91,6%), с брошенными людьми, нуждающиеся в уходе (91,2%), а также с жертвами бытового насилия (84,6%).

79,2% респондентов утверждают, что деятельность социальных работников напрямую связана с преступниками и осужденными, их реинтеграцией в общество. 75,8% респондентов утверждают, что социальные работники помогают в защите прав пациентов, и 65,5% респондентов отметили, что они помогают людям адаптироваться к тяжелым болезням и процессам лечения. Также респондентам было предложено определить отношение к профессии и социальным работникам при помощи шкалы Лайкерта. В общей сложности, 89% респондентов согласились с утверждением, что «социальная работа - необходимая профессия», 80,3% респондентов считают, что «профессия социального работника недостаточно престижна в обществе», 84,7% респондентов согласились, с тем, что «они порекомендуют своим знакомым обратиться к социальному работнику, если им понадобится помощь», 80,8% респондентов согласились, что «они будут думать о получении поддержки от социального работника, если будет необходимость». Кроме того, 66,7% участников исследования считают, что «социальная работа» это очень трудная работа», 56% респондентов считают, что «социальные работники работают в рискованных условиях», в то время как 53,5% считают, что «социальные работники не имеют той репутации, которую они заслуживают в обществе». Более того, 83,4% респондентов не согласились с заявлением «социальная работа - это профессия для женщин» [7].

Таким образом, необходимость формирования позитивного имиджа социальной работы и социального работника актуализирует вопрос об изучении общественного восприятия социальной работы. Одним из важнейших элементов которого является понимание предпочтений людей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации в поиске помощи от различных профессионалов для решения конкретных проблем. Актуальным остается и изучение основных источников влияния на формирование общественного восприятия, в том числе анализа понимания низкого общественного статуса социальной работы и социальных работников в Казахстане. Вместе с тем правильное понимание специфики профессии социальной работы и функций социального работника позволит увеличить спектр, а также повысить эффективность предоставляемых услуг категориям населения, нуждающихся в этом. Немаловажным является и тот факт, что общественное восприятие социальной работы влияет и формирует профессию и в течение длительного периода времени. Соответственно, формирование позитивного имиджа социального работника будет способствовать набору талантливых молодых людей, выбирающих профессию – социального работника в будущем.

В целом, как видится, изучение общественного восприятия профессии социальной работы, а также профессионального статуса социального работника в Казахстане позволит расширить научные представления об

особенностях отношения населения социальной работы в Казахстане; сравнить качественное влияние факторов на уровне системы и подсистемы на формирование общественного восприятия социальной работы и социальных работников, а также создать комплексную модель с учетом внутренних и внешних факторов, формирующих это восприятие. Позитивное понимание и восприятие социальной работы в казахстанском обществе формируют широкую общественную поддержку и доверие людей, которые в свою очередь способствуют достижению профессиональных целей данной профессии и ее специалистов, развитию социальной работы как профессии и укреплению как академической дисциплины в университетах.

Список использованных источников:

1. Corvo K., Selmi P., S.M. Montemaro (2003) 'Icons of Conformity: The Marketing of Social Work Education', Journal of Community Practice 11(1): 85–99.
2. NASW, 2008, preamble
3. Agresta, J. (2004). Professional role perceptions of school social workers, psychologists, and counselors. Children & Schools, 26(3), 151-163.
4. Lecroy C., & Stinson E. (2004). The public's perception of social work: Is it what we think it is? Social Work, 49(2), 164-174.
5. Kagan M. Public attitudes and knowledge about social workers in Israel, Journal of Social Work 2016, Vol. 16(3) 322–343
6. Association of Social Workers – SHUDER (2017) Türkiye'de sosyal hizmet uzmanı sayıları ve istihdam açısında durumları'. Available online at: <http://www.shudernegi.org/?pnun=175&pt=T>
7. Bolgün C., Sahin F. Public perception and attitudes about social work in Turkey, International Social Work 1 (14), 2018:1-14

Үмітбек Перизат Нұрмаханқызы
«Әлеуметтану» мамандығының 1 курс магистранты
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

ЖЕТІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ОРТАҒА БЕЙІМДЕЛУІ

Түйіндеме. Мақалада әлеуметтік кризис салдарынан ата-ананың қарауынсыз қалған балалардың мәселелері қарастырылған. Отбасылық өмірден балалар үйіне бейімделу кезіндегі балаларда кездесетін түрлі қиындықтар көрсетілген.

Бүгінде мемлекеттік органдар мен қоғамды әлеуметтік қауіп жағдайында тұрған отбасылар мен балалар санының өсуі, өсіп келе жатқан жас ұрпақтың физикалық және психикалық денсаулықтарының төмендеуі,

әлеуметтік жетімдер санының өсуі, қараусыздық пен панасыздық, балалар мен жасөспірімдер арасындағы нашақорлық пен қылмыскерлік сияқты күрделі мәселелер алаңдатуда. Солардың бірі - балалар үйінде тәрбиеленетін балалар мәселесі.

Баланың отбасылық өмірден балалар үйіне ауысу жағдайындағы бейімделу кезіндегі, әлеуметтік нормаларды игеру қиындықтарымен, отбасындағы қолайсыз жағдайлар салдарынан отбасында болатын қарым-қатынас үлгілері жайлы түсінік бұрмаланған, қисынсыз түрде болуымен, дамуында тежеліс байқалған клиникалық белгілер мен ілеспелі соматикалық аурулар – осы көрсетілген белгілер әлеуметтік депривация салдары болып табылады.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жетім балалар мен ата-анасынан ажыратылған, яғни олардың қамқорлығынсыз қалған балалардың жағдайы көпшілікті толғандыруда. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының «Қазақстан-2030» даму стратегиясына сай жетім балалар үйіндегі тәрбиелініп жатқан әрбір ұрпақтың жеке адам ретінде қалыптасуының шешуші факторы ұлттық тәрбие деп көрсеткен. Жетім балалар тәрбиесіне қазіргі кезде ұлттық тәрбие тұрғысынан да көңіл бөліп, оларды тұлғалық қалыптастыру мәселесі бүгінгі күн талабы. Балалар үйінде тәрбиеленуші баланың жеке тұлғасының әлеуметтік қалыптасуының өзіндік ерекшелігі бар. Оның іс-әрекеті толығымен тәртіпке салынып қадағаланылады, бұл бала дамуында артта қалушылықты, масылдықты, жеке басы еркін ұйымдастырудың төменгі деңгейін туындатады. Сонымен қатар, әлеуметтендіруге байланысты ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтендіру деңгейлері мен факторлары және «әлеуметтендіру», «бейімдеу» ұғымдары бөліп қарастырылады. Жетім балаларды әлеуметтендіру мәселесін шетелдік, отандық ғалымдардың зерттеулеріне, тәжірибелерге сүйене отырып, теориялық, практикалық тұрғыда сипаттау қазіргі педагогика іліміндегі мұндай өзекті мәселені шешуге себеп болады.

Көптеген теориялық деректерді талдау барысында біздің тарапымыздан қазіргі жағдайда жетім балаларға көмек көрсету жүйесінде жетім балалар тәрбиеленетін мекемелер қызметінің бірнеше жұмыс бағыттары айқындалды. Олар: әлеуметтік, медициналық, психологиялық, ұйымдастырушылық-тәрбиелеушілік. Мұндағы тәрбиеленушілердің қоғамдық ортаға бейімделуі баланың әлеуметтік статусына сай емес, медициналық тұрғыдан бұл типтегі балалар тұқым қуалаушылық тұрғысынан дертке шалдыққан немесе жүйкелері тозу арқылы ашушаң, ызақор болып келеді. Мұның барлығы айналып келгенде олардың әлеуметтенуіне кедергі келтіріп, әлеуметтендірудің тиімділігін төмендетеді яғни, балалар шынайы өмірге даярланбайды. Оларды қоғамдық өмірге даярлауда өздерімен қатар бірге алып жүретін адамдардың қажеттігі туындайды. Олар ең алдымен әлеуметтік педагогтар, содан кейін психологтар, жалпы педагогтар. Оларды әлеуметтендіруге қиыншылық тудыратын себептерге тоқталар болсақ, олар әлеуметтік бейімделу деңгейлерінің, әлеуметтік белсенділіктерінің,

әлеуметтік құзыреттіктерінің, әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуы төмендегідей болып отыр. Оларды әлеуметтендіру әлеуметтік педагогтар-тәрбиеші-педагог-қоғам жүйесі арқылы іске асырылуы тиіс деген тұжырым жасауға болады. Демек, жетім балаларға әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан көмек көрсету, өмір сүруге үйрету, өзімен қатар алып жүру әлеуметтік педагог, психологтардың, тәрбиешілердің, кәсіби іс-әрекеттерінің жүйесі болып табылады. Бұл жетім балаларды өзімен қатар алып жүру баланың бойындағы жеке қасиеттерге сүйену арқылы іске асырылады. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуіне бағытталған педагогикалық алғы шарттар жасалуы және теориялық тұрғыдан жүйеге келтірілуі, әдістемелік тұрғыдан нақты қарастыру, кезек күттірмейтін мәселе деп айтуға болады. Балалар үйіндегі тәрбиеленушілер шектеулі қарым-қатынастың шеңберіндегі әлеуметтік байланыстардың тұйық жүйесінде өмір сүреді. Отбасының, білім беру жүйесінің әлеуметтендіру әсері барынша кемиді, достарымен, құрдастарымен қарым-қатынас шеңбері тарылады. Қоғам мекемедегі баланы шеттетіп, оны өзінен және де мәдени құндылықтар мен заңдылықтардан алшақтатады. Балаға қоғамнан алшақтату жағдайында әлеуметтік мәдени тәжірибені жеткізу қиындайды, ол ересек болған кезде де орны толмас тапшылық болып қалады [1].

Тәрбиені бала тұлғасының әлеуметтенуінің психологиялық-педагогикалық құрамдас бөлігі ретінде санау тұжырымдамасы (О.С.Гребенюк, А.В.Мудрик, М.И.Рожков); әлеуметтік ортаны баланың тұлғалық қалыптасуындағы өте маңызды детерминант ретінде қабылдауға бағытталған педагогикадағы әлеуметтік-рөлдік тұжырымдама (Н.М.Таланчук, В.П.Созонов); жетім балаларды өмірге бейімдеуде қолданылатын әлеуметтік-психо-логиялық қолдауды ұйымдастырудың басты психологиялық жағдайларының әдістемелік негіздерінде әзірленген әлеуметтік-психологиялық қолдау мен жәрдем теориясы (Л.И.Аксенова, А.В.Мудрик, Х.Т.Шерьязданова, Ю.Н.Галагузова, Б.А.Расчетина, А.А.Тынышбаева), интегративті тұлғалық құрылым ретінде көрінетін әлеуметтік-психологиялық жұмысқа ұстаздардың кәсіби жеке дайындығы тұжырымдамасы (Г.Ж.Меңлібекова) мазмұндап отыр. Жұмыс аясында зерттеу мәселелері бойынша психологиялық әдебиеттерді талдау, тұлғалық бағыттаушы сипатты технологиялық үлгіні қолдана отырып, балалар үйіндегі әлеуметтік-психологиялық қолдауды ұйымдастыру жүйесінің тәжірибесін оқып-үйрену, балалар үйінде тәрбиеленушілердің әлеуметтенуін әлеуметтік-психологиялық қолдау бағдарламаларын жобалау, әлеуметтік-психологиялық диагностика (сауалнама, бақылау, тестілеу, әңгімелесу), психологиялық тәжірибелік эксперимент әдістері қолданылды [2].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы 1959 жылдың 20 қарашасында 1386 (XIV) қарарымен қабылданған «Бала құқықтары Декларациясында», 1989 жылдың 20 қарашасында қабылданып, 1990 жылдың 2 қыркүйегінде күшіне енген «Бала құқықтары туралы Конвенцияда» бала өмірі мен денсаулығы, білім алуы мен тәрбиесі жан-

жақты қаралған. Балалар үйі, интернаттар жағдайындағы «жабық» орта сенсорлық «аштық» тудыра отырып кез-келген жастағы адам баласына зиянды болып есептелінеді. Әсіресе, жаңа дамып, өсіп келе жатқан бала психикасы үшін оның зардаптары өте көп. Осы балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің мәселелері аса күрделі жағдайда. Бұл жағдайға қатысты өзекті мәселелердің негізгілері мыналар: жетім балалар денсаулығына деген әлеуметтік қамқорлықты күшейту, олардың құқығына қол сұқпау, қоғам өмірінің барлық салаларына толық араласуға жағдай жасау. Балалар үйі мен интернаттың тәрбиеленушілерінің ішінен жоғары оқу орындарына түсіп, түрлі салаларда қызмет атқарып, қоғамдық өмірге белсене араласып жатқандары бар екені белгілі. Дегенмен, қазіргі кездегі балалар үйіндегілердің барлығы бірдей жетім балалар емес. Мұндай мекемелерде ата-аналық құқынан айырылғандардың балалары, жалғызбасты ата-аналардың балалары, ата-аналары тастап кеткен балалар, ауруына байланысты әрекетке жарамсыз деп танылғандардың балалары, ата-анасы сотталып кеткендердің балалары, жетім және тастанды балалар тәрбиеленеді. Бұларды «әлеуметтік жетімдер» деп атайды. А.М.Прихожан, Н.Н.Толстых зерттеулері бойынша мынадай мәліметтерді білуге қол жеткіздік. Балалар үйінде тәрбиеленушілердің көптеген жағдайда өздерінің жеке құндылықтары, әлеуметтік беку жайлы ұғымдары жоқ болады, бұл терең эмоционалды жайсыздыққа (дискомфортқа) әкеліп соғады, ал ол өз кезегінде агрессия мен мазасызданудың пайда болуына себепші болады. Мазасыздану - болатын қауіп-қатерді күтуге орай эмоционалды жайсыздықты бастан кешу жағдайы [3].

Ресми ақпараттарға сүйенсек, Республикамызда 75000 жетім бала бар, олардың 660 интернат ұйымдарында тәрбиеленуде, олардың ішінде: жалпы және санаторий түріндегі мектеп-интернаттарда - 37 541 бала, мектеп жанындағы интернаттарда - 15 096 бала, балалар үйлері мен жетім балаларға және ата анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мектеп-интернаттарда - 12 574 бала, кемтар балаларға арналған түзеу мекемелерінде - 12 599 бала, ерекше тәрбиелену жағдайларына мұқтаж балалар мен жасөспірімдерге, мінез құлқы девиантты балаларға арналған мектеп-интернаттарда - 884 бала, отбасы үлгісіндегі балалар ауылдарында – 281 бала, отбасы үлгісіндегі балалар үйлерде тәрбиеленуде. Жетім қалған балалардың негізгі бөлігі білім беру және әлеуметтік қорғау органдарының интернат мекемелерінде тәрбиеленуде. Мұндай мекемелерде бала, бірінші кезекте, ата-анасының қамқорлығына зәру, бұл оның табиғи дамуына кері әсер етіп, нәтижесінде ауыр психологиялық салдарларға әкелуі мүмкін. Балалар еркін қоғамдағы жауапты өмірге дайын болуға тиіс. Ал жетім бала балалар үйінен түлек болып шыққаннан кейін күн сайын ересектердің көмегінсіз бастан кешіруіне тура келетін түрлі проблемаларды шешуге қауқары жоқ. Балалар үйлері түлектерінің ішінде олардың қатарластарына қарағанда, қылмысқа қатысушылар немесе қылмыс құрбандары неғұрлым жиі ұшырасады, жұмысынан немесе тұрғын үйінен неғұрлым жиі айрылады,

ал өз отбасын әрең құрса, оның нашақорлық немесе маскүнемдік жолға түсуі тіпті оңай, сонымен қатар олардың арасында суицид құрбандары да жиі кездеседі. Бұл - олардың жеке-дара өмірге енуінің үлкен қиындықтармен ұштасып, әр уақытта табысты жүрмейтінінің белгісі [4].

Қазіргі таңда халықтың адамгершілік және материалдық саулығын өзгеріске әкеле жатқан әлеуметтік дағдарысқа байланысты ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалар үлкен мәселеге айналып отыр. Сондықтан балалар үйлері қоғамнан жоғалмайды, керісінше саны жағынан өсуде. Жетімдерді тәрбиелеудің тарихы адам тарихы сияқты көне болып келеді. Оларды тәрбиелеу тарихи арнайы мекемеде қысқаша айтқанда көп уақытты құрайды. Ал, жетімдер жайлы ғылыми зерттеулер тарихы және интернаттағы шарттардың арнайы құрылымы тым қысқа. Сондықтан да ата-анасыз балаларға психологиялық көмек жайлы біз сөз қозғауымызға тура келеді. Ол мәселе дәл қазіргі жағдайдағы көз алдымызда өтіп жатқан мәселелерімен тығыз байланысты. Яғни бұл әлеуметтік-қоғамдық мәселелер қазіргі таңда ең қажетті өзекті мәселе болғанымен де ол жайында ғылыми зерттеулер аса мол еместігі рас. Балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің дамуы жайындағы алғашқы психологиялық зерттеулер ХХ ғасырдың 20-жылдарында қарастырылған. Бұл жылдары психоаналитикалық теориялардың ықпалымен психология ғылымында көптеген сенімдер талқыланды. Яғни бұл бала өміріндегі кездесетін жеке адам болып қалыптасу мәселелері екені анық. [3] Балалар үйінің тәрбиеленуші балаларының барлығы дерлік тума ақауы бар балалар. Егер балаға ерте жастағы депривация оның негізгі психикалық процесстердің бұзылыстарына әкеліп соқтырса, онда ол балаға өзін қоршаған ортадан жеткілікті түрде ынта-жігер беру керек. Жоғары деңгейде балаға қоғамнан өз орнын табуына, өз мүмкіндерін пайдала алуына жол көрсету керек. Қоғамда және сол қоғамның көмегімен бала депривация салдарынан арылады және өзін қоршаған ортасымен жағымды, жақсы қарым-қатынаста болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. «Дети без семьи.» Москва «Педагогика», 1990г.
2. Г. Мақашқұлова. Балалар үйінде тәрбиеленушілердің психикалық ерекшеліктері // Қазақстан мектебі.-2005.- 11/127 52-53 .
3. М.Д. Ауренова. Балалар үйінде тәрбиеленушілердің психологиялық дамуы // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы -Вестн. КазНУ.Сер. психология. - 2004. -№1. -102-105 б.
4. <http://kk.wikipedia.org/wiki/>

ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ МЕН ҒЫЛЫМҒА ДЕГЕН СҰРАНЫСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МАМАНДЫҒЫНЫҢ РӨЛІ

Елдің өркендеп, алға қойған мақсаттарға жету жолында, нарықты қатынастардың орнығуы жағдайында көптеген адамдар (зейнеткерлер, мүгедектер, жетім балалар, қоныс аударушылар және т.б.) шұғыл түрдегі әлеуметтік жәрдем мен қорғанысқа мұқтаж болуда. Әлеуметтік шиеленісті назардан тыс қалдыруға мүлдем болмайды. Себебі, некесіз туған балалар, ата-анасыз өсіп жатқан балалар, жас отбасылар ішінде ұрыс-керіс нәтижесінде ажырасулардың көбеюі, түсік жасату секілді мәселелер ойландырмай қоймайды. Мүгедек болып туған балалар материалдық, психологиялық және басқа да жәрдемдерге мұқтаж. Кәмелетке толмағандар арасындағы психикалық ауруға шалдыққандар мен қылмысқа көп ұрынушылардың саны кемитін емес. Жастардың түсініп-түсінбей өзге мәдениетке әуестігіарта түсуде. Олардың арасында маскүнемдер, наркомандар мен токсикомандардың да кездесуі жиілей көрініс тауып отыр. Қоғам мен отбасындағы әлеуметтік қарама-қайшылықтар адамдардың (әсіресе жастардың) аурушылдығына, қатігез болуына, өзіне-өзі қол жұмсауына, жезөкшелікке баруына басты себептердің бірі болып отыр. Әлемдік практикада осындай топтармен жұмыс істеудің тәжірибесі едәуір жинақталған. Отандық практикамызда да бұндай тәжірибелер жоқ емес. Бірақ әлеуметтік жағдай бірден шиеленісіп бара жатқан кезекте, әлеуметтік қатынастардың өзгеруінің процесстерін тереңдеу талдау мен түсіне білу қажеттігі туындап отыр.

Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, әлеуметтік қызметкерлердің қызметтерін есепке алған жағдайда ғана мемлекеттің әлеуметтік даму бағдарламасы мен әлеуметтік саясаты жасалып отырады.

Әлеуметтік жұмыс саласындағы қызметкерлер заң актілерін дайындауда, жергілікті билік органдары мен қоғамдық ұйымдардың шешім қабылдауында эксперт (сарапшы) ретінде кеңінен тартылады.

Адамдардың не өздері, не отбасы мүшелері, не достары және т.б. шеше алмайтын мәселелерге жиі кездесетінін өмірлік практика көрсетіп отыр. Ал бұл проблемаларды шешу үшін арнайы мамандар - әлеуметтік қызметкерлер қажет болуда.

Әлеуметтік жұмыс ғылым ретінде адам қайраткерлерінің сферасы болып, оның функциясына (міндетіне) белгілі болмыс, яғни, әлеуметтік сфера және арнайы әлеуметтік қызмет туралы объективті білімдерді теориялық жүйелеу мен жасап шығару кіреді. Арнайы әлеуметтік қызмет дегеніміз бұл – мемлекеттік, қоғамдық және жекеленген ұйымдардың,

мамандар мен белсенділердің жеке адамның, отбасының, қоғамдағы топтардың әлеуметтік проблемаларын шешуге бағытталған кәсіби немесе қоғамдық жұмысы. Әлеуметтік жұмыс формалары мен әдістерін талдау, берілген объектілердің әлеуметтік проблемаларын шешудің тиімді әдістері мен технологияларын жасау - ғылыми пән ретіндегі әлеуметтік жұмыстың ең басты мәселелерінің бірі болып табылады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында, қазақстандықтардың салт-санасы мен дүниетанымын өзгертетін қозғаушы күш, ұлттық құндылықтарымызды ұмытпай, жаһандық жаңашылдыққа жетелейтін жол, қазіргі қоғам көзқарасына сәйкес қалыптасқан зерделі де, зерек тұлға тәрбиелеуі және ілім-білімге ұмтылып, жан-жақты жетілуі тиіс деп, рухани жаңғыруға жетелейді. Себебі, рухы биік азаматтары бар елдің іргесі мәңгілік болары хақ.

Елбасының жыл басындағы халыққа Жолдауында Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталды деп жарияланды. Қайта жаңғырудың екі процесі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алынып жатыр. Осы жұмыстарды жүзеге асыру үшін әрқайсымыздың санамыз ісімізден озып жүруі, одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс, делінген мақалада. Шындығында ұлттық рухы, руханияты жоғары, мәдениеті озық ел көп нәрсеге қол жеткізетіні анық. Және ұлттық бірегейлікті сақтау ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін қажет етеді[1].

Елбасының бағдарламалық мақаласы терең стратегиялық болып табылады. Оның мазмұны көптеген жылдар бойы еліміздің даму перспективаларын айқындайды.

Әлеуметтік жұмыс – адамның тұлғалық қасиеттері профессионалдық қасиеттерінен басым болатын ерекше мамандық. Сондықтан әлеуметтік жұмысқа баулу процессінде профессионалдық дағыдаларды үйретумен қатар, тұлғаны тәрбиелеу, рухани- қасиеттерін қалыптастыру қажет.

Қазіргі әлемде қоғамның әлеуметтік саласының қарқынды дамуына байланысты әлеуметтік жұмыс мамандығы еңбек нарығындағы ең ізгі жұмыс орындарының бірі болды. Әлеуметтік даму бағдарламаларын іске асыру, мемлекеттің әлеуметтік саясатының қамтамасыз етілуі, халықты әлеуметтік қорғау мекемелері мен ұйымдарының жүйесін құру және дамыту әлеуметтік болжауды, әлеуметтік оңалтуды, кеңес беруді, профилактикалық және басқа да жұмыс түрлерін жүзеге асыруға байланысты, әлеуметтік көмекке мұқтаж түрлі категориядағы халыққа қолдау бойынша заң жобаларын дайындаудағы, жергілікті билік органдарының, қоғамдық ұйымдардың қызметінде сарапшы ретінде шешімдер қабылдауда ең күрделі міндеттерді шеше алатын жоғары білікті мамандардың, яғни әлеуметтік жұмыскердің қажеттілігін айқын көрсетеді.

Тәжірибе көрсеткендей, адамдар өздері немесе олардың отбасы мүшелері, не достары да, не туыстары да, көршілері де, тіпті қайырымдылық шенеуніктері де шеше алмайтын мәселелерге кезігуде. Бұл үшін арнайы кәсіп мамандары - әлеуметтік қызметкерлер талап етіледі. Әлеуметтік жұмыс

мамандығы бойынша оқу жоспары түрлі салаларды қамтиды: философия, әлеуметтану және психология, әлеуметтік саясат және отбасылық зерттеулер, әлеуметтік жұмыс теориясы мен технологиясы бойынша кешенді теориялық және практикалық сабақтарды алуға көмектесетін жалпы, кәсіби және арнайы пәндерді зерттеуді, әлеуметтік геронтология және әлеуметтік статистика және құқықтық қамтамасыз ету. Яғни, бұл саланың ауқымы өте кең екендігін және жан-жақтылығын айқындауға болады.

Әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде осы саладағы мамандарды үнемі жетілдіруді және олардың имиджін қалыптастыруды талап етеді. Бұл ұғым тек жеке адамның табиғи қасиеттерін ғана емес, сондай-ақ арнайы әзірленген, құрылған, сыртқы көрінісі мен адамның ішкі мазмұны, оның психологиялық түрімен байланысты. Бірінші компонент - әлеуметтік қызметкердің моральдық сенімділігі. Екіншісі - кәсібилік пен құзыреттілік. Бұл динамизмді, жеке тұлғаны, өзгерген жағдайға тез бейімделуді талап етеді. Үшінші компонент әлеуметтік қызметкерлердің гуманитарлық білімін ерекше көрсетеді. Бейнені қалыптастырудың келесі маңызды компоненті - әрбір әлеуметтік қызметкер психолог болу керек. Адамның рухани қажеттіліктерін қалыптастыру әлеуметтік қызметкердің ең маңызды міндеті болып табылады. Руханият басқа адамдарға мейірімділікпен, жұмысқа, назар аударуға, көмектесуге дайындықпен, қуаныш пен қайғыға бөленумен сипатталады. Кез-келген жоғары кәсіби қызметтегідей, әлеуметтік қызметкерлердің ерекше талаптары бар. Әр адам әлеуметтік жұмысқа жарамды немесе лайықты бола бермейді. Мұнда анықтайтын фактор - кандидаттың құндылық жүйесі, яғни, оның кәсіптік қызметін және практикалық қызметтің тиімділігін анықтайды. Әлеуметтік қызметкердің мінез-құлық стилі, жеке қасиеттердің жиынтығы, құндылық бағдарлары мен мүдделеріне байланысты, ол қалыптастырған жүйеге шешуші әсер етеді. Сондықтан әлеуметтік қызметкердің жеке қасиеттерінің рөлі оның кәсіптік қызметінде сөзсіз зор. Олардың арасында: адамның гуманистік бағыты, жеке және әлеуметтік жауапкершілік, жақсылық пен әділдік сезімі, өзін-өзі бағалау, басқа адамның қадір-қасиетін құрметтеу, төзімділік, сыпайылық, адалдық, эмпатика, басқаларды түсінуге дайындық және олардың көмегі, эмоционалды тұрақтылық, өзін-өзі бағалаудың жеке қабілеттілігі, ұмтылыстар деңгейі және әлеуметтік бейімделу[2].

Әлеуметтік жұмыскердің адамгершілігін - адамның ішкі рухани қасиеті, этика және мораль нормаларымен сәйкес іс-әрекет жасауы, жақсылық жасау және адамдарға пайда әкелу қажеттілігі деп ұғыну керек. Әлеуметтік жұмыстан адам факторын жою мүмкін еместігі әлеуметтік жұмыскердің тұлғалық қасиеттерін этикалық кеңістікке проекциялауды талап етеді. Кері жағдайда маман тек қызметтік инструкцияда жазылған жұмыстарды орындап, өзінің профессионалдық функцияларын дұрыс орындаған жайғдайда да, атқарылған жұмысты тек техникалық мәліметтердің жинақтамасы ретінде қарастыруға болар еді.

Әлеуметтік жұмыскердің адамгершілік дағдыларының, ұстанымдарының, қажеттіліктерінің қалыптасуында профессионалдық моральдің маңызы зор. Олар практикалық іс-әрекетпен тығыз байланысты, бірақ әрқалай шарттайды. Ең қатаң әрі тұрақты байланыс әлеуметтік жұмыскерде адамгершілік қажеттіліктің қалыптасуында байқалады.

Сонымен, әлеуметтік жұмыскердің моральдық қасиеттері жұмыс жемістілігін және профессионалдық жарамдылығын анықтайды. Моральдық қасиеттердің қалыптасуы қоғам және мамандықтың рухани құндылықтарын игеруден қалыптасады. Әлеуметтік жұмыскер моральдық қасиеттерін клиент, оның айналасына, бүкіл қоғам алдында көрсетеді, сол арқылы бірқатар әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектеседі. Әлеуметтік жұмыскердің тұлғасы біртұтас. Әлеуметтік жұмыскердің профессионалдық қасиеттері жұмыстан шыққаннан кейін ешқайда кетпейді, демек әлеуметтік жұмыскер адамгершілігі жоғары адам деген көзқарас қалыптасады[3].

Қазақстан Республикасында әлеуметтік жұмысты қолға алынғанына көп болмаса да оның бүгінгі беталысы дұрыс жолмен дамып, өркендеп келеді.

ҚР-да әлеуметтік жұмысты жетілдіру үшін ең алдымен елдің экономикалық жағдайын көтеруіміз керек. Мәселен, Еуропа қауымдастығында әлеуметтік жұмыс үш бағытта жүргізіледі.

Біріншісі, әлеуметтік-демократиялық модель, мұнда мемлекеттің үлкен диапозонында әлеуметтік қызмет жүргізіледі. В.Хамиш бұл модельді «скандинавиялық модель» деп атаған. Әлеуметтік жұмысты жүзеге асыру үшін елдегі партиялардың кеңесімен бірлесе отырып жұмыс жүргізіледі.

Екінші модель, «корпоративті модель» деп аталады. Бұл модель бойынша әлеуметтік сақтандыру жүйесін дамыту және кәсіподақ қоғамының интеграциясын анықтайды. Мұның негізінде әлеуметтік сақтандыру жүзеге асырылады. Әлеуметтік сақтандыру қызметі мамандандырылған топтардың қатарына кіруіне байланысты анықталады.

Үшіншісі, «либералды модель», бұл модель әлеуметтік төмен топтарға мемлекет тарапынан минималды көмек көрсетуімен байланысты. Бұл модельді негізінен ағылшын-саксандық елдерде қолданылады. Бұл модель Ұлыбритания мен Ирландия елдерінде жүзеге асырылады. Оның құрамына әлеуметтік сақтандыру кіреді. Бірақ төмен деңгейде дамыған, ал әлеуметтік көмек мұнда орасан зор роль атқарады. Бұл модельде кейбір алшақтықтар бар. Ұлыбританияның мемлекеттік жүйесі денсаулық сақтауды қолдау мақсатында барлық адамдарға ақысыз түрде медициналық қызмет көрсетеді, ал Ирландияда ақысыз тегін медициналық қызметті тек төмен жалақы алатын адамдарға ғана көрсетіледі.

Бұл модельдерден Қазақстан өзіне тиісті лайықтысын алуына болады. Бірінші модельдің әлеуметтік мәселені шешуде кең диапозонда ортақ талқыға сала отырып шешуі өте тиімді шешімдердің бірі деп санаймын. Халықты әлеуметтік қорғауда әлеуметтік сақтандыру жүйесін, оның интеграциясын қалыптастыру аса маңызды шешімдердің бірі болары хақ. Сондықтан да бұл шараны мемлекет қолдануы тиіс.

Әлеуметтік жұмысты дамытуда экономиканы реттеу аса маңызды, өйткені көптеген әлеуметтік проблемалар осы қаржы проблемасының салдарынан шешілмейді, әрі қарай күрделі проблемалардың өршуіне алып келеді. Қоғамның, ондағы әрбір азаматтың сапалы әрі бақытты өмір сүруі әлеуметтік жағдайына тікелей байланысты болғандықтан елде ең алдымен әлеуметтік мәселе бірінші кезекте тұруы керек. Әлеуметтік жұмыс жүзеге асуы үшін диагностикалау жұмыстарын ұйымдастыру аса маңызды. Әр түрлі себептердің салдарынан туындаған мәселенің нақты жолын табу үшін заманауи үлгідегі технологиялармен оқытылған, біліммен байытылған мамандар мен кадрларды қайта даярлау ең басты міндет болуы тиіс. Өйткені әлеуметтік мәселелердің шешілуі ең алдымен білікті маманға байланысты. Шет елдермен тәжірибе алмасу елімізде әлеуметтік жұмыстың ілгері дамуына өз септігін тигізеді. Әлеуметтік қызметкер мәселені шешуде өзінің тиімді әдістерін, белгілі бір құралдарды пайдаланады. Оларға әр түрлі іс-қимылдар, заттық жабдықтар, қосымша рухани және материалдық қаражаттар, әдістер жұмыс түрлері, ақпараттық технологиялар жатады. Әлеуметтік қызметкердің жеке тұлғасы біліміне, шеберлігіне байланысты қалыптасады. Әлеуметтік жұмыс жүргізген кезде жаңалықтардың ашылып тұруы мүмкін. Бұл мақсатқа тез жету үшін ақпараттық технологияларды дамыту керек. Әлеуметтік жұмыста анализ, синтез, салыстыру, бақылау, эксперимент, және т.б. әдістер дұрыс қолданып жүзеге асуы тиіс. Осы әдістерден басқа әлеуметтік жұмыста клиентті тәрбиелеу әдістері қолданылады. Осындай әдістерді: қоғамдық-экономикалық, психологиялық, педагогикалық және ұйымдастыру-басқару әдістер түрлеріне бөлуге болады. Қоғамдық-экономикалық әдістер клиенттің қызығушылығы мен түрлі мұқтажын қанағаттандыруына байланысты, яғни онда азық-түлік, зат, ақша жеңілдік, ақшалай көмек т.б. тәрізі түрлі көмектер беріледі. Псих-педагогикалық әдіс-тура емес, жанама клиентке, оның мінез-құлқы мен көңіл күйіне әсер ету арқылы жүргізілетін әдістер түрін зерттеу керек. Әлеуметтік жұмыстың үлгісі-әлеуметтік жұмыстың социологиялық моделі қоғаммен тікелей байланысты, көптеген социологиялық үлгілер социологиялық концепциялардан туындаған. Социологиялық әдістің әлеуметтік-радикалды үлгісі адамның құқығы үшін күреседі, осы әдісті әрі қарай жандандыруымыз керек. Қоғамдағы түрлі кері әсерлердің болмауының алдын алуымыз керек. Әлеуметтік жұмысты дамытуда әлеуметтік қызметкер рөлдік теория немесе рөлдік әдіс теориясын ерекше жақсы игеруі тиіс. Әлеуметтік қызметкер рөлдік ойын арқасында клиенттің мінез құлқын өзгертеді. Адамның өзін-өзі өлтіруі, бүлік, нашақорлық, жыныстық тергеуесе ақылдылық және т.б. мәселелерді шешудегі девиантты мінез-құлқы теориясын жетілдіруіміз керек, себебі қоғамдағы кең етек алып жатқан негізгі әлеуметтік проблемалар осы болып табылады. Адамдардың бір-бірімен конфликтке түспеу үшін мемлекет тарапынан адамдардың моральдық құндылықтарын ең қиын ситуацияда қорғай алатын заңдық құжаттама дайындауымыз керек. Енді үкімет саясатының құрамы қоғамдағы саяси теңдікті сақтау құралы ретінде

қарастырды. Осы модельдерді Қазақстан өз әлеуметтік жұмысын дамытуда қолдануына болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
2. <https://karaganda-region.gov.kz/ru/news/id/415/>
3. <http://freepapers.ru/8/leumettk-zhmysker-maman-retnde/266453.1752638.list1.html>
4. Нұрбекова Ж.А. Әлеуметтік жұмысқа кіріспе А., 2012
5. Сарыбаева И.С. Әлеуметтік жұмыстың әдістері мен технологиялары А., 2013

*Nurkanat A.N.,
E-mail: anelnurkanat@mail.ru
under the leadership of Burkhanova D.K.
Al-Farabi Kazakh National University*

STUDENT ORGANIZATIONS IN CONFLICT RESOLUTION

The relevance of this topic, both theoretical and practical, is very great. Currently, there is a certain lack of theoretical studies in the field of sociology of conflict. With a large number of publications devoted to concrete and applied aspects of conflict management, there are practically no works that analyze the underlying causes of conflicts and their impact on the life of society as a whole and of an individual and in particular. At the same time, the problematic of the conflict is of a purely applied nature. It is in great demand in solving very specific situations in which there is a clash of interests between two or more parties. To find the optimal solution, you need to have knowledge of how conflicts of this kind develop. The clash of points of view, opinions, positions - a very frequent phenomenon of industrial and social life. To develop the right course of action in various conflict situations, it is very useful to know what conflicts are and how people come to an agreement. Knowledge of conflicts enhances the culture of communication and makes a person's life not only calmer, but also psychologically more resilient.

However, the question arises - can the student government bodies cope with the task? Are they formed as a whole structure, capable of partnership with the university administration or not? Currently, the process of formation of student public organizations depends largely on the specific individuals who create student self-government "from scratch" in universities. How justified are conflict situations and whether they are always necessary, I try to consider in my work.

Since practically the entire work process takes place in organizations, they can be considered as the most important element of external influence on working behavior. In most cases, people join forces and organize to achieve any physical, personal or economic advantage. People are organized under the influence of the belief that this is the best way to achieve their goals. Organization is a system of coordinated behavior. Rules, regulators, standard procedures, etc., are just mechanisms for coordinated behavior. Also important is the fact that people in the process of joining an organization sacrifice a part of their freedom and do so in order to achieve personal and organizational goals.

Organizations are formed to achieve their goals. In fact, there are many such goals. At the same time, the organization strives to achieve not only its formalized goals, but also the personal goals of its members, and the latter is given no less importance than the first. If the organization was unable to meet the goals of its members, it would quickly lose them. In addition to the fact that the goals of the organization encourage members to join and remain in it, they carry out two other functions. First, they serve to control behavior and stimulate work effort. Secondly, they serve as a measurement standard. When goals are not achieved, the effectiveness of the organization is questioned.

The management of an organization includes the coordination of human and material resources to achieve the formal goals of the organization. Responsibility for coordinating, regulating, combining various types of activities for the effective and timely achievement of the goals lies with the people, called managers.

An organizational structure is the total sum of the methods by which an organization divides its work process into separate tasks and then seeks coordination between these tasks. Not a single pair of organizations has the same structure, but each organization has its own structure. Consider the elements of this structure.

The main objectives of student organizations are:

- protection and representation of the rights and interests of students;
- assisting students in solving educational, social and other issues affecting their interests;
- creation of conditions for the development of a sense of social responsibility of young people, participation in solving urgent problems of society;
- preservation and development of democratic traditions of students;
- assistance to management bodies in solving educational and scientific problems, in organizing the educational and educational process, as well as leisure and living conditions of students.

The main tasks are:

- promotion of civil, social and professional self-realization of students;
- development of proposals to improve the quality of the educational process, taking into account the scientific and professional interests of students;
- organization of student social events, student conferences, round tables, exhibitions, alumni meetings, etc .;

- carrying out work aimed at nurturing the spirit of patriotism, raising the consciousness of students and their exactingness to the level of their knowledge, nurturing respect for state property, etc. ;
- coverage of all aspects of student life through the press and other media;
- strengthening inter-university, inter-regional and international relations.

One of the reasons for the emergence of conflict situations in organizations is inadequate perception of information. About 80 percent of a person's working time is spent interacting with other people. About 50 percent of all transmitted information is misunderstood. In this case, three different situations are possible: the information sent by A never reaches B; information is distorted by the sender or person transmitting it; The recipient misunderstands what is transferred to him.

List all possible causes of conflict in organizations is not possible. The main ones are the limited resources that need to be divided, the interdependence of tasks, differences in goals, differences in the values presented, differences in behavior, education levels, as well as poor communication, imbalance of workplaces, lack of motivation, etc. resources are always limited. Management must decide how to distribute materials, information, human resources, and finance among different groups in order to best achieve the organization's objectives. Therefore, units and working groups may pay more attention to their achievement than the goals of the entire organization. The cause of the conflict, as a rule, is the fact that neither functions, nor means, nor duties, nor power, nor responsibility are clearly distributed among subdivisions and workplaces. Differences in values are also a very common cause of conflict. Instead of objectively assessing the situation, people focus on those views, alternatives and aspects of the situation that, in their opinion, are favorable for the group and personal needs. Poor communication is both a cause and a consequence of a conflict. It can act as a catalyst for conflict, making it difficult for individuals or groups to understand the situation or the points of view of others. Common information transfer problems that cause conflict are ambiguous criteria of quality, the inability to accurately define the duties and functions of all employees and departments, as well as the presentation of mutually exclusive work requirements.

Poor communication is the result of conflict. So, between the participants, the level of communications decreases, misconceptions about each other begin to form, hostile relations develop - all this leads to the intensification and continuation of the conflict. If the majority of employees have a feeling that the style and methods of management do not meet practical needs, then this may cause a conflict situation. Dissatisfaction with the level of business or managerial competence of a manager has a large demotivating potential. Obviously, it is important to know what the staff expects from their managers, and to draw appropriate conclusions from this. If it is possible to achieve a coincidence of consumers of individuals with the needs of the organization, it is obvious that the staff will give all the best to meet these needs, which will not provide any coercion.

Of great importance in resolving conflict situations is the communication of participants, the central point of which is negotiations. Assuming a conversation

with his opponent, the head must first, as far as possible, fully analyze the situation. The tasks of the head for resolving the conflict are as follows:

- it is necessary to find out the cause of the conflict;
- determine the goals of the opponent;
- identify areas of convergence of points of view with an opponent;
- to clarify the behavioral characteristics of the opponent.

A study conducted in this way makes it possible to get a general idea of all aspects of a conflict situation. To do this, you should analyze the situation by asking the following questions:

The cause of the conflict. Are the conflicting parties aware of the cause of the conflict? Do you need help to get out of the conflict? Where is the cause of the conflict? Did the conflicting people ask for help?

The purpose of the conflicting. What exactly are the objectives of the conflicting? Do all equally strive for these goals? How are these goals combined with the overall goals of the organization? Is there a common goal that could unite the conflicting efforts? Disagreements of the parties relate to the purpose of the activity or the means to achieve it?

Spheres of rapprochement. On what issues could conflicting parties work out common views? This concerns the problems of business and emotional atmosphere.

The subjects of the conflict. Who is the leader? How do people relate to each other? What are the features of linguistic and non-linguistic factors of communication? Do the conflicting generally accepted norms of behavior?

A preliminary analysis of the situation is a necessary component of the effective conduct of the conversation. Conducting the conversation, the head must maintain control over the situation, i.e., direct the conversation in the right direction, in accordance with the stated purpose of the conversation. Negotiations must proceed dynamically. An analysis of the situation, a deliberate choice of line of conduct, an effective discussion of the situation with its participants are ways to turn an emerging conflict into an instrument for effectively solving a problem, finding the best solution, and even a means of improving people's relationships.

The purpose of this work was to analyze typical conflict situations and on the basis of the considered theoretical provisions of modern sociology of conflict to develop some recommendations for their resolution and resolution.

Modern student organizations are different from organizations that existed fifty, one hundred years ago. Changes occurring in society, leave their imprint on the structure, the distribution of roles in organizations, the communication process between members of the organization and organizational units. Vertical or horizontal structure, scalar or matrix subordination scheme, high or low role requirements for employees, degree of equipment with modern means of communication - all this leaves its mark on the specific features, factors, causes and types of conflict situations in modern organizations. The main causes of conflict situations in modern organizations are limited resources that need to be divided, the interdependence of tasks, differences in goals, differences in the

values presented, differences in behavior, education, as well as poor communication, imbalance in jobs, lack of motivation to perform work. Poor communication is both a cause and a consequence of a conflict. The structure of the organization is also a defining moment for the typology of emerging conflict situations. In vertically-oriented organizations, conflicts are predominantly vertical “chief-subordinate”, in horizontally-oriented organizations, horizontal “employee-employee” conflicts are added to these conflicts.

The consequences of conflict situations in modern organizations are also not always unequivocal. Conflict can lead to an improvement in the functioning of the organization as a whole (its departments in particular), and to the disintegration of the organizational structure, termination of the organization’s activities (in accordance with its goals and objectives). To consider the functional and dysfunctional consequences of the conflict is possible only in terms of their balance. It is impossible to achieve an unambiguously positive or unambiguously negative way out of the conflict. In the end, there will always be both constructive and destructive moments of conflict for the organization, departments, people.

Thus, at the initial stage, various organizations are divorced according to different fields of activity, their functions are delimited and points of sharp contact and conflict-related tension are removed.

References:

1. Komives, S.R. (1994). Women student leaders: Self-perceptions of empowering leadership and achieving style. *NASPA Journal* 31, 102-112.
2. Rashid, J.N. (2014). Dean of Students Student Learning Outcomes Assessment Report Summary. North Carolina A&T State University.
3. Schmitz, C.A. (1997). The translation of organizational behavior theory of college student organizations. Unpublished doctoral dissertation, University of Southern California at Los Angeles.
4. Street, Jt. J.L. (1997). Leadership development: a comparison of strategies for college student organizations. Unpublished doctoral dissertation, University of Southern California at Los Angeles.

Tursynbayeva B.Zh.

bayankz@mail.ru

2nd year PhD student,

L.N.Gumilyov Eurasian National University

ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS OF KAZAKHSTANI STUDENTS AS A FACTOR OF SOCIAL ACTIVITY

Түйіндеме. Бұл мақалада студенттердің экологиялық санасын қалыптастыру және олардың әлеуметтік белсенділігін арттыру мәселелері қарастырылады. Автор экологиялық сананы қалыптастыру үдерісінде қала

жастарының әлеуметтік белсендік жолындағы білім алу ерекшеліктерін ашып көрсетеді. Сондай-ақ, студенттер арасында экологиялық көзқарас қалыптастыру мәселелері де қарастырылады. Сонымен қатар қоршаған ортаны қорғау, экологиялық дағдарыстың салдарымен күрес мәселелері сияқты жаһандық мәселелерді шешу күрделі болып табылады, соның ішінде білім беру саласында да қиындықтар тудыруда. Экологиялық проблемаларды жою үшін ел білікті, білімді мамандарды қажет етеді. Осыған байланысты Қазақстанның жоғары оқу орындарында экология бағытындағы бакалавр, мамандар, магистранттары дайындықтан өтіп, биологиялық, химиялық және географиялық білімнің экологиялық компоненті айтарлықтай кеңейтілді. Осы жерде айқын қарама-қайшылық көруімізге болады: мәселелер барлық кезде туындап жатады және оларды арнайы дайындықтан өткен адамдар тобы шешуі тиіс.

Historically, environmental problems begin to interest the public only after notification of the existence of such problems.

A significant part of the population exists without realizing the significance of their decision. Recently, however, there is a tendency to deepen understanding of the global situation. So, according to a study conducted in Astana aimed at identifying what Kazakhstan citizens really are about environmental issues. As a result, it was revealed: 64% of citizens are confident that the achievement of sustainable development of Kazakhstan is impossible without solving environmental problems [1].

This indicator indicates that more than half of the population understands the problem of the situation, however, this is almost 40% of the population who do not perceive the environmental situation as a problem. For Kazakhstan, as one of the largest in the country, this is a fairly low figure. At the same time, 56% of respondents are sure that they cannot influence the solution of problems in the field of ecology and half of the respondents (48%) do not have experience of participation in environmental actions. And this is taking into account the fact that the environmental movement in Kazakhstan has existed since 1996 [2].

Nowadays the situation of ecology in our country is such that in order to change something, it is necessary to use all the resources and directions. In this regard, it is fundamentally important to bring up a new generation with a developed ecological outlook.

Modern Kazakhstan, due to the existing objective and subjective factors of a socioeconomic and political nature, has become a country of “continuous environmental risk”, an unfavorable environmental situation has developed in almost the entire territory of the republic [3]. In the system of comprehensive measures to improve the environmental crisis situation, the formation of environmental culture among the younger generation plays an important role. The current environmental situation has sharply raised the question of revising the sociocultural attitudes, values, goals, and the degree of rationality of our attitude to nature.

The way out of the crisis depends largely on how high the level of environmental consciousness of people, especially young people, will be. This means that the pedagogical spider and practice play a special role in solving one of the most complicated tasks of our time. It is no coincidence that environmental education has become one of the priorities for the reform of the national secondary and higher schools.

To eliminate environmental problems, the country needs competent, educated specialists. In this regard, higher education institutions in Kazakhstan are training bachelors, specialists, and masters of ecology; the environmental component of biological, chemical, and geographical education is significantly strengthened; the teacher-ecologist specialty has appeared in some faculties of pedagogical universities [4]. But a contradiction inevitably arises: problems are created by everyone together, and a small group of specially trained people must solve them. Currently, the situation in the ecology of our country is such that in order to change something, it is necessary to accumulate all possible resources. In this regard, it is fundamentally important to educate a new generation with a developed ecological outlook, which presupposes an understanding of the inseparable ties between man and nature, an attitude to nature as an element of culture, spiritual value, a sense of responsibility for any accepted by man and society [2].

In the process of the formation of environmental consciousness, the mastering of knowledge about the methods of activity in nature, the methods of social activity in it takes place, which contributes to the formation of ideas about its own environmental activities.

The mechanism of influence of the environmental consciousness of the individual on the development of its social activity is organized as follows: knowledge of environmental reality generates a source of tension; beliefs about the norms of environmental behavior determine the awareness of the need for action; values form the appropriate setting; reflection and motivation determine the choice of optimal behavior [5].

During the research, we conducted a survey among Kazakhstan students in focus groups. It was important to establish the motives of the ecological-cognitive activity of young people. For this, the questionnaire was included in the questionnaire: "If you consider it necessary to deepen your ecological knowledge, then why do you need this knowledge?" 26.6% of young people chose the answer: "Ecological knowledge is one of the conditions for a healthy lifestyle." This is most likely due to the fact that currently in the mass media there is a lot of information about a healthy lifestyle and young people have begun to think about their health, about the quality of food. In the second place was the motive "the need for common development" - 22.3%, which also shows the desire of young people to be intellectually developed and not lag behind fashion trends. As other reasons, young people noted: "environmental knowledge helps to understand the environmental situation" - 11.5% and "this knowledge is necessary for participation in environmental activities" - 7% of respondents.

Such indicators are quite understandable: the overwhelming majority of young people do not participate in environmental activities, respectively; they do not have a need for environmental knowledge. The last place was the motive: “this knowledge is included in the subjects and courses I have studied in an educational institution,” which was chosen as the answer by 8.2% of the young students polled. Such a low figure is most likely the result of the fact that in many schools the systematic environmental education of young people is not organized or it cannot arouse the interest of students.

Indeed, when studying the factors affecting their awareness of environmental problems, only 8.1% of respondents chose the educational process. Such a low figure most likely reflects the unsatisfactory level of environmental education in many educational institutions, which is confirmed by the results of our study: 61.7% rated it as average, 17.8% as low, and only 10% of young people surveyed as high.

The essence of social activity must be defined through “self-activity”: for an activity to be active, it must have the property of independence, i.e. should not be imposed from the outside, but be internal necessary for a person to meet their needs. At the same time, the results of the youth survey showed that only 4.6% of respondents participate in environmental activities that affect their awareness of the importance of solving environmental problems.

Only 4% of young people participate in the organization of environmental activities, and 9.3% regularly participate in it, and 86.7% participate in separate events organized by various organizations.

We attempted to find out the motives for the inclusion of young people in environmental activities. In the first place was the motive associated with a sense of responsibility: “I believe that everyone should take care of the state of the environment” - 47.2% of respondents. In the second place was the motive, expressing the desire of the individual to a healthy lifestyle, communication with nature - for 14.7% of urban youth surveyed, environmental activities are of particular interest, as it gives the opportunity to be more in nature. In relation to 12.7% of the participants in environmental activities, one has to speak not so much about internal motivation as about external stimulation, since they are attracted to environmental activities by public organizations and the administration. The motive is a feeling of involvement in a vital issue: “the environmental movement is unfolding around the world, and I don’t want to stand aside” - 10.2% of respondents chose, 8.1% of respondents selected the following statements from the proposed statements: and not joining it means lagging behind life, looking outdated” and for 7.1% of the young people surveyed, this is the fulfillment of professional duties.

It was also important for us to find out the reasons for the alienation of students from environmental activities. More than 21.1% of young people explained this by their personal qualities: “I understand the importance of environmental activities, but my own passivity interferes with engagement.” That is, young people do not have enough psychological and moral interest for this

activity, and it is this attitude that acts as one of the most effective impulses for practical solution of environmental tasks. 20.5% of boys and girls indicated the answer: "I would like to be useful in solving environmental problems, but I feel a lack of environmental knowledge." These data confirm the need for the development of environmental education. The same number of young people - 20.5% - believes that environmental activities should be carried out by specialists.

Some 17.5% of respondents do not participate in environmental activities, since give preference to other, more interesting activities. The circumstance pointed to by more than 16% of the respondents - "the lack of organizational conditions for inclusion in environmental activities" can speak about the insufficiently active work of public organizations and the lack of initiative of many young people. Thus, for youth data focus groups characterized by a low degree of activity, pessimism and shifting responsibility in solving environmental problems to others, lack of interest (and sometimes conditions) to solving environmental issues.

From this it follows that the main task of environmental education is not just the assimilation of ecological knowledge by a person, but the formation of appropriate behavioral stereotypes, the development of an active position of an individual in solving environmental problems.

In accordance with this, it is possible to determine the main directions of the formation of environmental awareness and increase the social activity of students in single-industry cities.

1. Development and adoption of regulatory legal acts aimed at providing environmental education for young people;
2. The creation of a multi-level environmental information system and the mass distribution of environmental knowledge;
3. Creating conditions for the functioning of the system of practical environmental activities of urban youth, organizing and conducting activities aimed at forming environmental awareness and increasing their social activity, including them in the long-term plan for the socio-economic development of the country.

Literature

1. Environmental Code "Sustainable Development of the Republic of Kazakhstan". - Astana, 2017
2. Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan // <http://kisi.kz/site.html?id=7615>
3. Kazakhstani youth in numbers // <http://www.zhastar.kz/index>
4. Youth in Kazakhstan: problems and possible solutions. Report of the Director of the Youth Information Service of Kazakhstan I. Mednikova <http://osdp.info/index>
5. Kaletaev D.A. The values of youth of Kazakhstan as a factor of participation in youth associations of Kazakhstan - Spectrum. - 2003. - 1 (13). - p. 89.

СОДЕРЖАНИЕ

АбайділдаӘ.Е. ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӨЛЕУЕТІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	3
Абдримова Ф.А. ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ	7
Абитова С.И. ЖҰМЫСБАСТЫЛЫҚ ТЕОРИЯЛАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	10
Амантаева Д.Б., Бурханова Д.К., Тауекелова Т.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ КРАСОТЫ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ	14
Амантаева Д.Б., Тауекелова Т.Б. БАСҚАРУШЫ МЕНЕДЖЕРДІҢ БЕДЕЛІ ӨЛЕУМЕТТІК ҚҰНДЫЛЫҚ РЕТІНДЕ	20
Антикеева С.К., Кудышева А.А. МОДЕРНИЗАЦИЯ СТАТУСА СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ	25
Арын Д.А. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ АУЫЛДАН ҚАЛАЛАРҒА КӨШПІ ҚОНУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТАЛДАУ	29
Ахметкалиева А. СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ВОСТРЕБОВАННОСТИ НАУКИ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	35
Ахметова А.И., Мизонова С.Н. СОЦИАЛЬНО-ПРАВСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ	41
Байтлеев Д.М. СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ	46
Балтабаева З. ЖАСТАРДЫҢ ДІНИ-СЕНІМ ДЕҢГЕЙІН ЗЕРДЕЛЕУ	50
Бахаудунова Д.А., Булшекбаева А.И. РАБОТА СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С ГИПЕРАКТИВНЫМИ ДЕТЬМИ: ТАКТИКА ПРОФИЛАКТИКИ	55
Бекетай К.Ғ. ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ САБАҚТАРДА ҚОЛДАНУ	59
Болат Ж.Б. МАСКҮНЕМ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНДАҒЫ ӨЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР	65
Болысбаева А.К. ӨЛЕУМЕТТІК ИНТЕГРАЦИЯ ТҮСІНІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	71
Дүкенбаева Ж.Т. РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ	74
Елемес С. МАСКУЛИНИЗМ- ӨЛЕУМЕТТІК ҚҰРЫЛЫМ РЕТІНДЕ	78
Есбергенова Г.Б. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ӨЛЕУМЕТТІК СЕБЕПТЕРІ	81
Жақыпбек А.А. ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ҚАРТТАРҒА	

ЖАСТАРДЫҢ ҚАТЫНАСЫ: АЛМАТЫ МЕДИЦИНА КОЛЛЕДЖИ СТУДЕНТТЕРІ МЫСАЛЫ НЕГІЗІНДЕ	86
Зүлкәпіл Д.ОТБАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ КӨРГЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӨМІРЛІК СТРАТЕГИЯЛАРЫН ӨЗГЕРТУ МҮМКІНДІКТЕРІ	94
Ишанов Е.Х. ИНФОРМАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ РУКОВОДИТЕЛЯ СТРУКТУРНОГО ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ ВУЗА	99
Касымова Н.А., Инджиголян А.А. РОЛЬ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА «РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖНОГО КОРПУСА ZNASPROJECT»	112
Кодекова Г.ПСИХОЛОГ-СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ОЙЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	117
Кулмурзаева А.Б. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНУ - ӘЛЕУМЕТТЕНУДІҢ АЙРЫҚША ТҮРІ РЕТІНДЕ	121
Қалдыбек С.Т. ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ГЕНДЕРЛІК БАЛАНС	125
Қалмуханбетова М.Д. ВОЛОНТЕРЛЫҚ ҚЫЗМЕТ – ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ МЕН ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ ТҮРІ РЕТІНДЕ (ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰУ НЕГІЗІНДЕ)	129
Ламанова А.С. ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ МЕТОДИКИ «ОБРАТНОЙ СВЯЗИ» ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАДАЧ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ	133
Лукпанов А.А. ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА (НА ОСНОВЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ)	137
Мамбетова И.М. РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ НА УРОКАХ ПО ПРЕДМЕТУ «САМОПОЗНАНИЕ»	143
Мукушев Т.Б. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРВИЧНОГО УЧЕТА В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО БИЗНЕСА	147
Муравьева О.О.МЕТОД МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ В ИЗУЧЕНИИ ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА	152
Мырзабаев С.Е. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ СУИЦИДКЕ БАҒЫТТАЛУЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ӘЛЕУМЕТТІК- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР	157
Наркулова Г.М., Оналбеков Е.С. ФИНАЛЬНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ – «ВЫСТАВКА»	164
Өмірхан А.А.ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК АСИММЕТРИЯ	169
Сайлаубек А.С. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ОТБАСЫЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕРІ	172

Сапарова Н.Б., Алимбекова Г.Т. АДАПТАЦИЯ ИНСТИТУТА СЕМЬИ К РЕАЛИЯМ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	177
Сарсенова А.Б. АҚШ-ТЫҢ ЖАС МАМАНДАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ЖӘНЕ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУДАҒЫ ТӘЖІРИБЕСІ	179
Сатбаев А.К. РОЛЬ ЛИЧНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ	183
Смайыл Дәрмен КІТАП – АҚПАРАТТЫҚ КЕҢІСТІКТІҢ АТАСЫ	188
Төленті Ш.Қ. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫ ПИРАМИДАЛАРЫ МӘСЕЛЕСІ: ХАЛЫҚТЫҢ АЛДАНУ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЛАРЫ	191
Тулбаев Н. ОБЩЕСТВЕННОЕ ВОСПРИЯТИЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СТАТУС СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ: ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ ИССЛЕДОВАНИЙ	196
Үмітбек П.Н. ЖЕТІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ОРТАҒА БЕЙІМДЕЛУІ	202
Шайлазова Ә. Қ. ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ МЕН ҒЫЛЫМҒА ДЕГЕН СҰРАНЫСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС МАМАНДЫҒЫНЫҢ РӨЛІ	207
Nurkanat A.N. STUDENT ORGANIZATIONS IN CONFLICT RESOLUTION	212
Tursynbayeva B.Zh. ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS OF KAZAKHSTANI STUDENTS AS A FACTOR OF SOCIAL ACTIVITY	216